

**Особливості дії цивільних процесуальних обов'язків в Цивільному
процесуальному праві України**

МОНОГРАФІЯ

**За загальною редакцією доктора юридичних наук,
професора М.М. Ясинка**

Монографія

Рецензенти:

Р.Б. Шишка – доктор юридичних наук, професор

В.І. Тертишніков – член-кореспондент Академії правових наук України, професор

Г.П. Тимченко - доктор юридичних наук, старший науковий співробітник

Особливості дії цивільних процесуальних обов'язків в Цивільному процесуальному праві України: Монографія:[за загальною редакцією д.ю.н., професора М.М. Ясинка].- К.: Алерта.2014. ___с.

У монографії сформульовані теоретичні основи інституту цивільних процесуальних обов'язків, механізму та гарантій їх реалізації учасниками цивільного процесу в різних судових провадженнях.

Монографія розрахована на студентів, викладачів юридичних спеціальностей вищих навчальних закладів, науковців, суддів, прокурорів, адвокатів та всіх інших практикуючих юристів.

ЗМІСТ

ПЕРЕЛІК УМОВНИХ ПОЗНАЧЕНЬ

ПЕРЕДМОВА

РОЗДІЛ 1. Основні етапи та концепції історичного розвитку юридичної категорії обов'язку в цивільному судочинстві	9
1.1. Основні етапи історичного розвитку юридичної категорії обов'язку в цивільному судочинстві	9
1.2. Учасники цивільного процесу як носії цивільних процесуальних обов'язків та їх цивільний процесуальний статус	20
РОЗДІЛ 2. Методологічні підходи у дослідженні юридичної категорії обов'язків в цивільному судочинстві	30
2.1. Методологія дослідження цивільних процесуальних обов'язків	30
2.2. Цивільно-процесуальна норма та місце в ній процесуального обов'язку	38
РОЗДІЛ 3. Теоретико-правові основи обов'язків учасників цивільного процесу	44
3.1. Поняття та зміст категорії цивільного процесуального обов'язку учасників цивільного процесу	44

3.2.	Класифікація цивільних процесуальних обов'язків учасників цивільного процесу	83
3.3.	Функції цивільних процесуальних обов'язків в об'єктивному та суб'єктивному сенсі	135
РОЗДІЛ 4.	Механізм реалізації цивільних процесуальних обов'язків учасниками цивільного процесу	146
4.1.	Елементи та форми реалізації цивільних процесуальних обов'язків учасниками цивільного процесу	146
4.2.	Стадії реалізації цивільних процесуальних обов'язків учасниками цивільного процесу	188
РОЗДІЛ 5.	Механізм реалізації обов'язків як підстав та приводів до цивільної процесуальної відповідальності	196
РОЗДІЛ 6.	Особливості реалізації обов'язків учасниками цивільного процесу в системі судових проваджень цивільного судочинства	214
6.1.	Особливості реалізації обов'язків учасниками цивільного процесу в позовному провадженні	214
6.2.	Особливості реалізації обов'язків учасниками цивільного процесу в окремому провадженні	262
6.3.	Особливості реалізації обов'язків учасниками цивільного процесу в наказному провадженні	277
6.4.	Особливості реалізації обов'язків учасниками цивільного процесу на стадії виконання рішення суду	286
РОЗДІЛ 7.	Цивільний процесуальний статус та обов'язки суб'єктів судової влади в цивільному судочинстві	295

7.1. Процесуальний статус та обов'язки суду при відправленні правосуддя як специфічного суб'єкту цивільних процесуальних правовідносин	295
7.2. Сутність реалізації цивільних процесуальних обов'язків народними засідателями при відправленні правосуддя	301
РОЗДІЛ 8. Гарантії реалізації цивільних процесуальних обов'язків учасниками цивільного процесу	313
ВИСНОВКИ	330
СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ	335

Авторський колектив:

Мельник М.Б. гл.7.1. розділу 7; гл.7.2. розділу 7 у співавторстві із Я.Я. Мельником

Мельник Я.Я. розділ 3, 4, розділ 5, 6, гл.7.2. розділу 7 у співавторстві із Мельник М.Б., розділ 8.

Ясинок М.М. вступ, розділ 1, та 2.

ПЕРЕЛІК УМОВНИХ ПОЗНАЧЕНЬ

ЦПК України – Цивільний процесуальний кодекс України

ЦК України – Цивільний кодекс України

КК України – Кримінальний кодекс України

КПК України – Кримінально-процесуальний кодекс України

КУпАП – Кодекс України про адміністративні правопорушення

ППВС України – Постанова Пленуму Верховного Суду України

ПВС України – Пленум Верховного Суду України

ЄКЗПЛЮС – Європейська конвенція про захист прав людини і основоположних свобод

ВСУ – Верховний Суд України

УВРПЛ – Уповноважений Верховної Ради з прав людини

Орган РАЦСу – Орган реєстрації актів цивільного стану

а.с. – аркуш справи

рос. – російська мова

ПЕРЕДМОВА

Зміст процесуального права в першу чергу характеризується процесуальними правами та процесуальними обов'язками, які мають місце по відношенню до всіх суб'єктів цивільного процесу.

При цьому як процесуальні права так і процесуальні обов'язки по своїй суті доповнюють один одного в питаннях оперативності судового розгляду цивільних справ, змагальності сторін, доказування, тощо.

Не дивлячись на те, що в Цивільному процесуальному кодексі України процесуальні обов'язки не сконцентровані законодавцем в якійсь окремій процесуальній нормі, а закріплені в цілому ряді таких норм складається ілюзія того, що процесуальні обов'язки є другорядними по відношенню до процесуальних прав.

Насправді це не так. Саме процесуальні обов'язки відіграють роль процесуального локомотива, який і психологічно, і юридично впливає на учасників цивільного процесу, на предмет вчасного, послідовного, логічного виконання процесуальних дій з метою досягнення того блага на яке сподіваються сторони, 3-ї особи в частині відсутності порушень їх прав, і навіть суд, оскільки для суду об'єктом є не те матеріальне чи нематеріальне благо, яке характере для сторін, а процесуальне благо, яке полягає у законності, обґрунтованості та стабільності судового рішення.

В монографії доволі цікаво і в доступній формі проведено дослідження етапів історичного розвитку правової категорії процесуальних обов'язків, окреслено носіїв цивільних процесуальних обов'язків, місце таких обов'язків в цивільно-процесуальній нормі.

Доволі вдало розкрито поняття і зміст процесуальних обов'язків їх класифікація та функції.

На сучасному рівні проведено дослідження елементів та стадій реалізації цивільних процесуальних обов'язків учасниками цивільного процесу.

Розкрито механізм реалізації процесуальних обов'язків учасниками цивільного процесу в позовному, окремому та наказному провадженнях.

Дана монографія буде цікавою для студентів юридичних факультетів, викладачів науковців, юристів практиків та всім особам, які є небайдужими до юриспруденції в цілому і цивільному судочинству зокрема.

З повагою,

доктор юридичних наук, професор

М.М. Ясинок

РОЗДІЛ 1. ОСНОВНІ ЕТАПИ ТА КОНЦЕПЦІЇ ІСТОРИЧНОГО РОЗВИТКУ ЮРИДИЧНОЇ КАТЕГОРІЇ ОБОВ'ЯЗКУ В ЦИВІЛЬНОМУ СУДОЧИНСТВІ

1.1. Основні етапи історичного розвитку юридичної категорії обов'язку в цивільному судочинстві

Поняття «обов'язку», як суспільної категорії з'явилося ще за первіснообщинної формації. Безумовно на той час обов'язок не носив правового характеру за відсутністю права як такого. Разом з тим це не означало того, що в первіснообщинній формації у відносини між людьми в середині роду носили виключно хаотичний характер. Безумовно це не так, оскільки не дивлячись на примітивність суспільних відносин того періоду між людьми все ж мали місце певні життєві стосунки, які ґрунтувалися в першу чергу на обов'язках, які виникали із питань полювання, приготування їжі, догляду за дітьми тощо. Г.Ф. Шершеневич в цьому зв'язку зазначав: «там де є суспільство, там є і правила гуртожитку... за якими повинно бути так, як повинно бути». І це дійсно так, оскільки вивчення життєвого укладу сучасних племен амазонської сельви, Африки, які часто знаходяться на рівні первіснообщинної формації показує, що між людьми племінної форми життя в більшій мірі цінність складають обов'язки, а ніж права, оскільки при рівності прав, обов'язками є обумовлені життям необхідні дії людини направлені на її виживання, підтримання свого життя, тощо. Права ж носять формальний характер, оскільки вони не відіграють ключової ролі в племінній формі життя, бо мало пов'язані із суттю такого життя.

З появою державності, права і обов'язки особи почали набувати більш характерних рис, оскільки у князя з'явилося право повелівати, управляти. У підданих з'явилися обов'язки, за невиконання яких могло настати покарання, навіть у вигляді смерті. Формування держави привело до ускладнень в управлінні територіями, людьми, військом. Розвиток торгівлі сприяв виробництву, появи великої кількості спірних питань, які вирішувати лише за рахунок звичаїв вже

було складно, а іноді і неможливо. Потрібен був новий підхід для вирішення цих складних питань. В зв'язку з цим з'явилися перші писані закони, до яких ми відносимо Закони XII таблиць в античному Римі, Закони Ману в Індії, Закони Хаммурапі царя Вавілона, Руську Правду, які уніфікували, систематизували і вперше кодифікували звичаєве право. Право розсуду за цими законами було передано суду, як органу держави. Тепер захист прав став обов'язком не особистості за рахунок самозахисту сильнішого, а за рахунок держави. Взамін на це держава вимагала від своїх підданих виконання передбачених законом обов'язків. До таких обов'язків, які відігравали першорядне значення відносились обов'язки щодо захисту своєї землі свого владика, обов'язку сплачувати податки тощо. Разом з тим міру дозволеної і належної поведінки члена стародавнього суспільства ще не можливо розглядати як його право. Дозвіл на здійснення тих чи інших дій ще не утворює того, що в правовій практиці прийнято називати суб'єктивним правом. [1]

Разом з тим перші закони, об'єктивно, не могли закріпити і всі правила поведінки членів суспільства, оскільки люди не знали як це можна було зробити, тому закріпляли законодавчо в основному певні заборони та обов'язки лише настільки, наскільки в цьому була необхідність та доцільність. В той же час в державах суд ставав головним носієм, контролюючих функцій за поведінкою людей. Такий підхід вимагав певних правил, оскільки іменно правила, якими продовжували бути звичаї зобов'язували суд діяти саме так, а не інакше, в силу тих чи інших реалій життя.

В цьому аспекті категорію обов'язку не лише як суспільної, але вже і юридичної категорії можна прослідити із початком республіканського періоду в Античному Римі, оскільки в цей період був прийнятий перший в світі кодифікований закон, який мав назву Законів XII таблиць (*Leges XII tabularum*). Так в Таблиці 1 § 1 «Якщо викликають кого-небудь на судоговоріння, хай викликаний йде. Якщо він не йде, хай той хто викликав підтвердить свій виклик

¹ Матузов Н.И. Личность. Права. Демократия. – Саратов, 1972. – С.101–102; Коршунова И.В. Обязанность как правовая категория: дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.01. / Коршунова Ирина Викторовна. — Абакан, 2004. — С.13

при свідках, а потім веде насильно». «Якщо боржник не виконає добровільно судового рішення і ніхто не звільнив його від відповідальності при судоворінні, хай позивач веде його до себе і накладе на нього колодки або окупи вагою не менше, а якщо побажає, то і більше 15 фунтів» (Таблиця III § 3 Законів XII таблиць). Як бачимо процесуальні обов'язки не були в античному Римі просто обов'язками, за які ніхто не ніс відповідальності при їх порушенні. Навпаки порушення обов'язків встановлених законом тягли за собою безумовну відповідальність, яка була в дусі того часу.

Ще більш суворе покарання за порушення процесуальних обов'язків, які були встановлені в суді передбачали Закони Хаммурапі, царя Вавілона. Відповідно до § 1 даних Законів «Якщо людина стане звинувачувати під присягою людину кинувши на неї звинувачення у вбивстві, і не докаже цього, то таку людину повинні убити». Це ж стосувалося і свідка, який давав покази в суді, але не міг доказати сказаного, якщо це справа про життя, цю людину потрібно убити. (§ 3 Законів Хаммурапі, царя Вавілона). [2,10,46]

Таким чином період рабовласницької формації суспільства характеризується не лише появою перших статичних законів, в яких закріплювалися не лише права, але формувалися і обов'язки. При цьому за порушення процесуальних обов'язків, які покладалися на учасників судових процесів у безумовному порядку слідувало покарання і хоча самі порушення в сьогоdnішньому їх розумінні не були тяжкими в той же час покарання за їх порушення були вкрай тяжкими. Такий підхід до обов'язковості виконання процесуальних обов'язків безумовно дисциплінував учасників судових процесів, сприяв оперативності розгляду справ, усував із судочинства неправдивість свідчень. Разом з тим суворість судових процедур, з одного боку викликала повагу до суду, а з іншого безумну боязнь суду.

Середньовіччя характеризується укріпленням державності перш за все в Європі. Цьому посприяло падіння Римської Імперії на руїнах якої з'явилися

² Закони Хаммурапі, царя Вавілона, Закони XII таблиць. Хрестоматия по всеобщей истории государства и права под ред. З.М. Черниловского/ сост. В.Н. Садиков, М.: Фирма Гардерика, 1996.- 413 с.

цілий ряд нових держав, які поряд із об'єднанням земель, укріпленням могутності королів зіштовхнулися з проблемою ефективного управління володіннями. Стрімкий розвиток промислового виробництва, торгівлі сприяв появі безлічі цивільних спорів, які потребували свого оперативного вирішення. В зв'язку з цим потрібно було апробоване часом законодавство з чіткими поняттями прав і обов'язків сторін тих чи інших відносин, які не лише виникали, а і ускладнювались за рахунок все нових і нових форм власності, цивільних, сімейних, земельних відносин. При цьому держави не мали як можливостей, так і часу на розбору і апробацію свого законодавства. Ці обставини спонукали до запозичення законодавства поваленого Риму. Цей період в історії права отримав назву періоду рецепції римського права.

Одним із значимих правових пам'ятників середньовіччя була Салічна правда. Параграф перший даної Правди зазначав: «Якщо хто буде викликаний в суд по законах короля, і не з'явиться, присуджується до сплати 600 ден, що складає 15 сол.» Структура даної норми нагадує структуру § 1 Законів XII таблиць, щодо обов'язку явки в народне, судове зібрання (суд тоді мав таку назву). При порушенні даного зобов'язання особа підлягала покаранню у вигляді штрафу. «Якщо хто дасть неправдиві покази, присуджується до сплати 600 ден, що складає 15 сол.» (Розділ XLVIII §1 Салічної правди). Зміст даної статті структурно схожий із § 3 Законів Хаммурапі, царя Вавілона, але в більш адаптованій до того часу формі. Параграф перший розділу XLIX Салічної правди «Про свідків» зазначає: «Якщо хто-небудь вимушений представити свідків, але вони, може статись, не бажають являться в судове засідання, особа, якій вони потрібні, повинна здовольнити їх і повинна при свідках запросити їх в судове засідання, щоб вони під клятвою показали те, що їм відомо», «Якщо вони не захочуть прийти... присуджуються до сплати 600 ден, що складає 15 сол.» (§ 2 даного розділу).

На території Німецьких земель в XIII столітті діяв кодифікований закон, який отримав назву «Саксонське зерцало». Норми даного закону як і в Салічній

правді передбачали за неявку в суд вассала покарання у вигляді «судового штрафу». (гл. 11 § 11 «Саксонського зеркала»). [3,77,107]

Відповідно до Руської Правди. Розширена редакція* обов'язок свідка полягав у наданні показів на зводі: «Если кто станет взыскивать с другого деньги, а тот начнет запыраться, и если он (т.е. истец) восставит свидетелей и те присягнут (на своде), то он может взять свои деньги; (а) так как (должник) не отдавал ему деньги в течении ряда лет, то заплатил вознаграждение заимодавцу (размером) в 3 гривны» (ст. 47 Руської Правди. Розширена Редакція).[4,30] Не дивлячись на те, що Руська Правда була зводом матеріальних норм, але в них мались процесуальні вкраплення, які стосувались іменно процесуальних обов'язків. Наприклад при виконанні обов'язку доказування в суді особа могла набувати право на майно.

Пізніше у Статуті Великого князівства Литовського^{*}, 1588 року в розділі IV «Про суддів та про суди» вводилась відповідальність сторін за порушення процесуальних обов'язків щодо ведення судової справи. «А коли відповідач ставши перед врядом в суді вислухавши позов, не бажав відповідати по суті справи, не дочекався до кінця судового засідання, пішов геть із суду, не бажаючи бути послухним праву, тоді вряд уповноважений з такого порушника не тільки здійснити стягнення за неявку, а відразу вирішити справу по суті позову при наявності достатніх доказів і винести постанову.

Те ж саме стосується позовної сторони. У випадку виявлення неповаги до вряда, залишення судового засідання, вона втрачає свою справу». Процесуальні обов'язки покладалися і на адвокатів: «Якщо хтось із-за бідності своєї не може найняти собі адвоката, а попросив би вряда про надання адвоката, тоді вряд повинен такого адвоката безплатно найняти. Коли б призначений адвокат

³ Салическая правда, Саксонское зеркало / Хрестоматия по всеобщей теории государства и права под ред. З.М. Черниловского (Сост. В.Н. Садиков, М.: Фирма Гардерика), 1996.- 413 с.

⁴ Руська Правда. Розширена редакція. Хрестоматія з історії держави і права України: Навч. посібн./ Упорядн. А.С. Чайковський, О.Л. Копиленко, В.М. Кривоніс, інші. - К.: Юрінком Інтер, 2003.- 656 с.

- Руська Правда. Розширена Редакція – звід феодального права кінець XI початок XII ст.
- Литовські статuti 1529,1566,1588. До наших днів дійшов Статут 1588 року, виданий в м. Вільно в друкарні братів Малюничів.

підкоритися вряду не захотів, то такому не дозволяється виступати в суді і від інших осіб.» [5,78-79] Таким чином вже в середні віки законодавець через покладення процесуальних зобов'язань на учасників судових процесів вирішував проблему дисципліни в судових засіданнях, оскільки люди з'являючись до суду повинні були розуміти, що суд це державна установа, в якій є певна судова процедура, яка є обов'язковою для всіх. Порушення судових правил тягне за собою певні негаразди для сторін. Покладення зобов'язань процесуального характеру на адвокатів, які повинні з'явитися в суд на вимогу суду для безоплатного захисту інтересів бідних верств населення, це було позитивне намагання законодавця тої пори провести в життя процесуальний принцип – доступу до правосуддя. Таким чином процесуальні обов'язки сприяли розвитку змагальності в судових процесах. Безумовно це була епоха в ході, якої закладалися основи сучасного судочинства. При цьому процесуальні обов'язки мали місце і покладалися не лише на учасників цивільного процесу, а і на суддів. Так, ст. 15 Соборного уложення 1649 року зазначала: «а будет которой судья судных дел вершить не учнет для своей корысти, и в том на него будут челобитчики, а сыщется про то допряма, что он судных дел не вершит для своей корысти, а челобитчиком в том чинится волокита и убытки, и тому судье за вину его наказанье, что государь укажет. А судные дела велеть ему вершить безволокитно, чтобы однолично истцом и ответчиком в судных делах волокиты и убытков не было. Будет который дьяк или подьячий для посулу дел делать всякое не учнут, а челобитчики за ними дела учнут ходить многое время, и в том на дьяка или на подьячего будут челобитчики, и сыщется про то допряма, что дьяк или подьячий волочил время для посулу, а сделать было ему то дело вскоре ... и за то на дьяке или на подьячем челобитчику по сыску доправит ... с того числа, как дело зачалось, до по то число, как о том деле учнет челобитчик бить челом, по две гривны на день. Да им же за то чинить наказанье, дьяков бить батоги, а

⁵ Руська Правда. Розширена редакція. Хрестоматія з історії держави і права України: Навч. посібн./ Упорядн. А.С. Чайковський, О.Л. Копиленко, В.М. Кривоніс, інші. - К.: Юрінком Інтер, 2003.- 656 с.

подьячих кнутом» (ст. 16 Соборного Уложения 1649 года) [6]. Як бачимо на Русі в середньовіччя судовим обов'язком, особливо в питаннях оперативності розгляду справ приділялося надзвичайної уваги. Законодавець навіть пішов на крайні міри за якими по суті з держави стягувалася моральна шкода за затягування судового процесу, а суддів яких було визнано винними у затягуванні судочинства по справах, які взагалі не являють складності з метою отримання хабарів за пришвидшення судових процесів піддавали покаранню батогами або кнутом. Людина, яка прочитала ці строки із Соборного Уложения 1649 року, безумовно скаже, що це та норма, якої не вистачає сьогодні. Але ж ми живемо в правовій державі, а тому не можемо сприймати правила судових процесів середньовіччя.

Більшої уваги процесуальним обов'язкам з точки зору їх точності і конкретизації було приділено в Статуті цивільного судочинства 1864 року.

Так, ст. 81 Статуту цивільного судочинства зазначала «Истець долженъ доказать свой искъ. Ответчик, возражающій противъ требованій истца, обязанъ доказать свои возраженія». «Судья не собираетъ доказательствъ или справокъ, а основываетъ свои решенія исключительно на доказательствахъ, представленныхъ тяжущимися» (ст. 82 та 367 СЦС). Безумовно покладення процесуальних обов'язків по доказуванню предмету позову виключно на сторони сприяло остаточному закріпленню в судовому процесі змагальної процедури судових процесів. Ці правила доказування сприяли появі принципу безпосередності відповідно до якого процесуальні правовідносини сторін із судом і самими сторонами в судовому засіданні повинні носити безпосередній характер, а це означає, що сторони повинні представляти свої інтереси безпосередньо в судових засіданнях. Такий підхід мав вплив також на оперативність розгляду справ в суді, оскільки тепер оперативність розгляду справ залежала від швидкості, об'ємності і точності доказів, які надавали і несли відповідальність сторони. Це вже вимагало формування системи доказів, яку міг скласти адвокат (повірений). Таким чином,

⁶ Соборное уложение 1649 года: текст, комментарии. Подготовка текста Л.И. Ивиной. Ленинград. Изд-во «Наука», 1987.

покладення на сторони обов'язку у доказуванні «свого иска» і «своїх возражень» сприяло розвитку інституту процесуального представництва, інституту позову та і всієї судової процедури в цілому. Таким чином, процесуальні обов'язки відігравали роль процесуального мотора, оскільки вони впливали і сьогодні впливають на рух самої справи в судовому процесі, сприяють пришвидшеному виконанню процесуальних дій самими учасниками судового процесу.

Разом з тим практика показала, що самих лише притягів щодо «необхідності виконання», «пришвидженого виконання», «неодмінного виконання», навіть при їх закріпленні в процесуальних нормах, цього замало. З урахуванням даних обставин процесуальні обов'язки почали пов'язувати із санкціями як матеріального, так і процесуального характеру. Так, відповідно до ст. 62 Цивільного процесуального кодексу УРСР 1929 року «В разі коли свідок відмовляється свідчити з причин, що їх суд визнає неповажними, суд штрафує його в розмірі до 50 крб.». «Якщо представники сторін є службові особи або члени колегії оборонців (адвокатів), то вони за недобросовісне провадження справи відповідають дисциплінарним або кримінальним порядком» (ст. 66 ЦПК УРСР 1929 р.). [7] Не дивлячись на здавалося б наявність чітко визначених процесуальних обов'язків учасників судових процесів, санкцій за невиконання або недобросовісне їх виконання все ж визначити про те порушені чи не порушені процесуальні обов'язки ким би то не було можливо лише при їх уточненні, тобто встановленні визначеного проміжку часу в межах якого особа чи суд зобов'язані вчинити певні процесуальні дії. Так, ст. 146 ЦПК 1963 року зобов'язувала суд провести підготовку справи до судового розгляду в семиденний строк, а по складних справах в двадцятиденний. Розгляд же трудових справ суд повинен був провести у семиденний строк, а останні справи в п'ятнадцятиденний (ст. 148 ЦПК 1963 р.). «Сторони зобов'язані надати свої докази або повідомити про них суд до початку судового засідання». Питання

⁷ Цивільний процесуальний кодекс УРСР 1929 р., К.: Державне видавництво Політична література УРСР, 1949 р., 177 с.

щодо прийняття доказів після цього строку вирішується судом в залежності від обставин справи (ст. 34 ЦПК 1963 р.) . [8]

Такий підхід до встановлення конкретних процесуальних строків являв собою по суті процесуальний обов'язок відповідно до якого всі учасники судового процесу знали, в які строки будуть вчинені ті чи інші процесуальні дії, які негативні наслідки можуть настати для особи у разі не виконання процесуальних обов'язків.

Таким чином, процесуальні обов'язки сприяли прозорості судових процедур та окремих процесуальних дій. Не дивлячись на це науковці більше уваги в своїх дослідженнях приділяли процесуальним правам учасників судових процесів їх впливу на захист порушених, невизнаних чи оспорюваних цивільних, сімейних, житлових чи земельних прав чи інтересів. Таким чином, в більшій мірі всі говорили про процесуальні права учасників цивільного судочинства, але мало говорили про їх обов'язки, оскільки вимагати прав, охороняти їх від порушень є більш популістським спрямуванням ніж говорити про процесуальні обов'язки, їх виконання, оскільки це потребує не лозунгів, а звіту про свою працю.

Сьогодні ст. 27 Цивільного процесуального кодексу 2004 року, яка має назву «Права та обов'язки осіб, які беруть участь у справі» закріплює як і попередні кодекси в основному конкретні процесуальні права відносячи до процесуальних обов'язків не уточнені поняття. Так, ч.2 ст. 27 ЦПК України зазначає: «Особи, які беруть участь у справі позовного провадження для підтвердження своїх вимог або заперечень зобов'язані подати усі наявні у них докази або під час попереднього судового засідання, а якщо попереднє судове засідання у справі не проводиться – до початку розгляду справи по суті». Частина третя даної норми вимагає: «Особи, які беруть участь у справі, зобов'язані добросовісно здійснювати свої процесуальні права і виконувати процесуальні обов'язки».

⁸ Гражданский процессуальный кодекс Украинской ССР: офиц. текст, К.: Полит. издат. Украины, 1983.- 199с.

В зв'язку з цим законодавець майже всі процесуальні обов'язки учасників цивільного процесу пов'язує із конкретними процесуальними строками в межах яких особа зобов'язана виконати вимоги або закону, або суду. Невиконання процесуальних обов'язків у відведений строк тягне за собою негативні наслідки для особи, на яку було покладено такий обов'язок. Так відповідно до ч.1 ст. 121 ЦПК України: «суддя, встановивши, що позовну заяву подано без додержання вимог, викладених у статтях 119 і 120 цього Кодексу, або не сплачено судовий збір, постановляє ухвалу, в якій ... надає позивачеві строк для усунення недоліків, який не може перевищувати п'яти днів з дня отримання позивачем ухвали». При невиконанні вимог закону «позовна заява вважається не поданою і повертається позивачеві» (ч.2 ст. 121 ЦПК).

«Відповідач має право пред'явити зустрічний позов до початку розгляду справи по суті» (ч.1 ст. 123 ЦПК). «Попереднє судове засідання повинно бути призначено і проведено протягом десяти днів з дня відкриття провадження у справі» (ч.1 ст. 129 ЦПК). «Заява про забезпечення доказів розглядається протягом п'яти днів ...» (ч.2 ст. 135 ЦПК). «Заява про виклик свідків має бути подана до або під час попереднього судового засідання, а якщо попереднє судове засідання не проводиться – до початку розгляду справи по суті» (ч.2 ст. 136 ЦПК). «Заява про забезпечення доказів розглядається судом ... в день її надходження» (ч.1 ст. 153 ЦПК). «Суд розглядає справи протягом розумного строку, але не більше двох місяців з дня відкриття провадження у справі» (ч.1 ст. 157 ЦПК України). «Розгляд судом цивільної справи відбувається в судовому засіданні з обов'язковим повідомленням осіб, які беруть участь у справі» (ч.1 ст. 158 ЦПК). Можна називати і інші норми Цивільного процесуального кодекса, в яких через конкретні процесуальні строки встановлюються конкретні процесуальні обов'язки. Разом з тим законодавець широко застосовує не уточнені процесуальні строки, які дають нам лише логічне уявлення про виконання як судом, так і іншими учасниками процесу своїх процесуальних обов'язків. Так, в ч.1 ст. 163 ЦПК України законодавець зазначив, що «у призначений розгляду час», «свідки видаляються із зали» (ч.1 ст. 165 ЦПК), «суд зобов'язаний» (ч.1 ст.

201 ЦПК), «негайно» (ч.1 ст. 209 ЦПК). Таким чином, не уточнені процесуальні строки також впливають на строк виконання процесуальних обов'язків. Поєднання уточнених і не уточнених процесуальних строків робить судовий процес швидко управляємим і зрозумілим, оскільки швидке і точне виконання процесуальних обов'язків всіма учасниками судових процесів забезпечує не лише оперативність процесуального руху судових процесів, але і забезпечує правову безпеку самих учасників судових процесів від розбалансованості судових процедур, безмірних строків виконання процесуальних дій чи ухвалення судових рішень, тощо.

Таким чином, процесуальні обов'язки по суті сприяли формуванню, а в подальшому і удосконаленню цивільного судочинства. Не дивлячись на те, що питанням процесуальних обов'язків як правило знаходилося в тіні інституту процесуальних прав, але ці два процесуальні інститути настільки синтезуються, що на рівні судової практики точно оприділити де починаються чи закінчуються виключно процесуальні права чи процесуальні обов'язки неможливо, оскільки сама судова процедура являє собою безперервний комплекс процесуальних дій, що не передбачає процесуальних пустот, оскільки процес - це об'єктивний, безперервний, природний рух всього і вся в просторі і часі в тому числі і цивільного судочинства. Отже, процесуальні обов'язки учасників судового процесу - це обособлені і обумовлені процесуальними нормами вимоги щодо безумовного виконання процесуальних дій невиконання яких тягне за собою негативні процесуальні наслідки для порушників залежно від їх процесуального статусу.

1.2 Учасники цивільного процесу як носії цивільних процесуальних обов'язків та їх цивільний процесуальний статус

Всі учасники цивільних процесуальних правовідносин мають не лише процесуальні права, але і процесуальні обов'язки. Якщо використання процесуальних прав залежить від волі сторін, третіх осіб, їхніх представників, то процесуальні обов'язки вимагають цілеспрямованого волевиявлення таких осіб.

Процесуальні обов'язки в цивільному процесуальному праві займають більш значиму позицію, ніж суб'єктивні поняття «хочу» чи «не хочу», оскільки кожен учасник судового процесу не залежно від його процесуального статусу розуміє, що процесуальні обов'язки впливають не лише на проміжний процесуальний результат, але і безумовно на кінцевий його результат, тобто на те благо, до якого намагаються наблизитись сторони, їхні представники, а в деяких справах і треті особи або заінтересовані особи. Таким чином, формула «якщо не виконаю, то не отримаю», домокловим мячем висить над зобов'язаною особою, впливаючи на неї та корегуючи її процесуальну поведінку в бік виконання її процесуального обов'язку.

Безумовно суть і зміст процесуальних обов'язків залежить від процесуального статусу суб'єкта процесуальних правовідносин. І це дійсно так, оскільки кожен процесуальний обов'язок, не залежно від того кому він адресований, повинен відповідати суб'єктивним потребам даного суб'єкта, бо в іншому випадку особа не має свого інтересу до його виконання.

Так, відповідно до ст. 60 ЦПК України сторони зобов'язані представити суду докази як на підтвердження своїх вимог (позивач), так і заперечень (відповідач).

Таким чином, позивач і відповідач можуть мати спільні за своєю формою процесуальні обов'язки, але різні за своїм змістом. Так, відповідно до ст. 77 ЦПК України сторони зобов'язані повідомляти суд про зміну свого місця мешкання. Сторони зобов'язані відшкодовувати судові витрати, які пов'язані з переїздом до

іншого населеного пункту свідків, спеціалістів, перекладачів, експертів (ч.1 ст. 86 ЦПК України).

Таким чином, процесуальне право передбачає однотипні процесуальні обов'язки сторін. Разом з тим процесуальне законодавство передбачає і виключно індивідуальні процесуальні обов'язки. Так, відповідно до ст. 119 ЦПК України позивач зобов'язаний не лише подати позовну заяву в письмовій формі, але і обов'язково зазначити в ній відповідні реквізити, ціну позову, зміст позовних вимог, виклад обставин, тощо.

Крім того позивач зобов'язується до оплати судовим збором своєї позовної заяви (ст. 121 ЦПК України). Відповідач, направляючи до суду зустрічний позов зобов'язаний також оплатити його судовим збором (ст. 123 ЦПК України). Не виконання таких процесуальних обов'язків, які передбачені процесуальним законом не дає підстав суду для відкриття провадження у справі.

Разом з тим сторони можуть створювати для себе потенційні обов'язки. Так, відповідач маючи право на подання зустрічного позову (ст. 123 ЦПК України) чи заперечення проти позову (ст. 128 ЦПК України) вважає такі дії для себе обов'язком, а тому починає діяти в руслі вже зобов'язального процесуального права. Таким чином, використовуючи процесуальні права сторони одночасно можуть створювати для себе і процесуальні обов'язки.

Безумовно процесуальні обов'язки сторін, третіх осіб, їхніх представників є найбільш широкими в порівнянні із процесуальними обов'язками свідків, оскільки останні мають обов'язок з'явитися в судове засідання для надання показів про відомі їм обставини та факти по справі сторін. Такі процесуальні обов'язки є загально-правовими, оскільки вони в рівній мірі стосуються всіх учасників судового процесу: сторін, третіх осіб, їхніх представників, перекладачів, експертів. При цьому невиконання процесуальних обов'язків загально-правової групи тягне за собою негативні наслідки для їх порушників. Наприклад, неявка позивача в судове засідання без поважних щодо цього причин тягне за собою залишення його позову без розгляду (ст. 207 ЦПК України). Таким чином, позивач втрачає право на позов. Неявка в судове засідання без

поважних причин відповідача тягне за собою розгляд справи за його відсутності на основі наданих доказів позивачем (заочний розгляд справи – ст. 224 ЦПК України). Таким чином, відповідач втрачає право на безпосередній захист своїх прав чи інтересів. Неявка в судове засідання свідка тягне за собою примусовий його привід, чи адміністративну відповідальність в порядку ст. 185³ КУпАП щодо прояву неповаги до суду. Неявка в судове засідання перекладача тягне за собою його відсторонення, а неявка експерта може потягти за собою реагування суду на його адресу окремою ухвалою.

До групи загально-правових обов'язків учасників судового процесу відносяться вимоги щодо об'єктивності процесуальних дій, показів та висновків.

Так, свідки зобов'язані давати правдиві покази в судових засіданнях, оскільки неправдивість показів тягне за собою їх кримінальну відповідальність за ст. 384,385 КК України. Ці ж вимоги пред'являються і до перекладачів та експертів, оскільки за завідомо неправильний переклад чи складення завідомо неправдивих висновків експертом, останні також несуть кримінальну відповідальність на рівні із свідками.

Сторони, треті особи, їхні представники при їх допиті судом в якості свідків набувають статусу свідків, а тому за неправдиві покази також можуть нести кримінальну відповідальність в порядку ст. 384 та 385 КК України. Суддя також несе кримінальну відповідальність за завідомо неправосудне рішення.

Отже, процесуальні обов'язки не лише сприяють оперативності розгляду справ, але і впливають на об'єктивність всього судового процесу.

Для цивільного процесуального права характерною є формула: Процесуальні обов'язки зобов'язують. Ця формула є характерною не лише для учасників судового процесу, але і для суду.

Суд являючи собою ядро судового процесу також має цілий ряд процесуальних обов'язків. Так, при відповідності позовної заяви ст. 118-120 ЦПК України суддя зобов'язаний відкрити провадження у справі, а при порушенні таких вимог зобов'язаний залишити позовну заяву без руху.

Суддя зобов'язаний здійснити всі організаційні дії, які стосуються організації судового процесу, зокрема: - оприділити коло осіб, які підлягають виклику в судове засідання, направити копію ухвали сторонам, а копію позовної заяви і додатків до неї відповідачу. Призначити справу або до попереднього, або безпосереднього судового розгляду. Суддя зобов'язаний відкрити судове засідання, встановити учасників судового процесу, вислухати їх пояснення та покази, ухвалити судові рішення. (ст. 129,130,163,176,195 ЦПК України)

Як бачимо поряд із процесуальними обов'язками сторін, третіх осіб, їхніх представників, свідків, перекладачів, експертів, які мають місце в різних стадіях судового процесу існують процесуальні обов'язки і суду, які займають самостійне місце в цивільному судочинстві. При цьому такі процесуальні обов'язки не лише відіграють роль движителя судового процесу, але разом з цим відіграють і роль контролюючих функцій по відношенню до процесуальних обов'язків інших учасників судового процесу, оскільки суд зобов'язаний контролювати виконання процесуальних обов'язків всіма учасниками судового процесу на предмет точного, вірного за змістом і вчасного виконання таких обов'язків. Таким чином, процесуальні обов'язки можна порівняти з процесуальними тросами, які утримують величезний процесуальний міст судового засідання від його початку і до його закінчення, у активному стані з одного боку і в той же час цементуючи судову процедуру з іншого, тримаючи при цьому всіх учасників судового процесу в руслі судової процедури не даючи їм можливості «розхитати» судовий процес за рахунок дій, показів, які не стосуються предмету спору, спрямовуючи їх лише у визначений процесуальним законом напрямком.

Безумовно така робота суддів потребує не лише знань процесуального законодавства, але і відповідного досвіду, оскільки в порядку цивільного судочинства розглядаються цивільно-правові спори, які пов'язані з цивільними, житловими, сімейними, земельними, трудовими правовідносинами, які безумовно мають свої особливості розгляду. Крім того, суди першої інстанції ще розглядають і публічно-правові спори, які пов'язані із соціальними питаннями та

органами місцевого самоврядування, які також мають свої особливості. Нажаль сьогоднішнє процесуальне законодавство по суті скопіювавши Статут цивільного судочинства 1864 року дає лише одні і ті ж загальні вказівки щодо розгляду всіх судових справ за одними і тими ж процесуальними правилами, без врахування їх особливостей. Такий підхід вимагав від Верховного Суду України, зокрема його Пленуму, а за радянської пори і Пленуму Верховного Суду СРСР та Верховного Суду УРСР постійно давати роз'яснення щодо порядку розгляду житлових, сімейних, трудових, земельних, цивільних справ. Сьогодні така практика продовжується у вигляді постанов Пленуму Вищого спеціалізованого суду України з розгляду цивільних і кримінальних справ. При цьому такі роз'яснення суди сприймають як обов'язкові для судів першої та другої інстанції, вважаючи, що вищі спеціалізовані суди направляють судову практику. В такому випадку постає питання яке ж процесуальне положення займають Пленуми спеціалізованих судів? Ніякого, оскільки жоден із процесуальних кодексів такого процесуального суб'єкта не передбачає. В той же час сьогодні рішення Верховного Суду України є обов'язковими не лише до судів загальної юрисдикції (ст. 360-7 ЦПК України), але і для всіх інших судів нашої судової системи. Такі рішення набувають статусу прецедентних, оскільки містять в собі правові позиції, які і формують судову практику судів України. Разом з тим є нагальною потреба в удосконаленні самого процесуального законодавства, за рахунок його уніфікації, що дало б можливість мати всім галузям матеріального права свій загальний процесуальний супровід, не створюючи при цьому нових процесуальних кодексів, наприклад: Трудового процесуального кодексу чи Сімейного процесуального кодексу про що сьогодні говорять представники цих галузей права, а створити самостійні глави, якими б регулювалася процедура розгляду цивільних, земельних, житлових, сімейних, трудових справ. Такий підхід дав би для всіх учасників судового процесу чітке уявлення щодо порядку і особливостей розгляду тих чи інших справ, які б безпосередньо регулювалися процесуальним законодавством, а відповідно б на учасників судового процесу покладалися б нові процесуальні обов'язки як загально-правової, так і конкретно-

правової направленості, що не лише б сприяло розвитку інститут процесуальних обов'язків, а і конкретизувало б такі обов'язки відповідно до кожної категорії справ.

Структурно ж процесуальні обов'язки формуються за рахунок процесуальних строків. По суті процесуальні строки це зовнішні елементи процесуальних обов'язків, оскільки початок виконання процесуального обов'язку пов'язується із початком витоку процесуального строку і закінчуються із спливом таких строків. В зв'язку з цим процесуальні строки відіграють роль виміру процесуального обов'язку. Таким чином процесуальні строки – це процесуальний простір, в межах якого здійснюються як процесуальні права так і процесуальні обов'язки. В свою чергу процесуальні обов'язки - це процесуальний простір, який вимірюється часом процесуальних строків. Якщо говорити більш точніше з цього приводу, то процесуальні обов'язки – це процесуальний простір в межах якого особа силою своєї волі здійснює необхідні процесуальні дії. Початок таких дій відкриває такий процесуальний простір. При закінченні процесуальних строків даний процесуальний простір закривається. При цьому законодавець закінчення процесуальних строків не пов'язує із виконанням чи не виконанням процесуальних обов'язків. Враховуючи той факт, що процесуальні обов'язки виконуються різними учасниками судового процесу одночасно, то в таких випадках процесуальні строки створюють собою паралельні системи, які мають як одночасні, так і різні часові параметри з одного боку, а з іншого мають різний процесуальний зміст. При цьому процесуальні обов'язки сторін, третіх осіб, їхніх представників, свідків, експертів не перетинаються, оскільки вони діють незалежно один від одного. Разом з тим всі процесуальні обов'язки за своєю направленістю мають центробіжну направленість, оскільки всі вони збігаються змістовно і дієво в кінцевий пункт призначення – суд. В зв'язку з цим процесуальні обов'язки учасників судових процесів не можуть існувати і виконуватися ними просто так, без ніякої щодо цього мети. В зв'язку з цим вони мають свої особливості:

а) виконуються на вимогу процесуальних норм і суду, і контролюються судом;

б) виконання процесуальних обов'язків обумовлено певним процесуальним інтересом його виконавця;

в) виконання процесуальних обов'язків має місце в межах процесуальних строків встановлених законом або судом;

г) невиконання процесуальних обов'язків учасниками судового процесу передбачає за собою правову відповідальність;

д) процесуальні обов'язки не можуть перекладатись чи делегуватись іншим учасникам судового процесу;

є) виконання процесуальних обов'язків носить індивідуалізований характер.

В той же час за своєю дією процесуальні обов'язки поділяються на активну і пасивну їх частину. Так від часу отримання судової повістки до часу виконання обов'язку ця частина обов'язку носить пасивний характер. Активна його частина починається із початком виконання такого обов'язку і закінчується самою явкою особи в суд. Неявка особи в суд і відкладення в зв'язку з цим розгляду справи приводить до переносу даного процесуального обов'язку на інший час, оскільки він не був виконаний. Таким чином, процесуальні обов'язки при їх невиконанні не зникають і не скасовуються. Вони переносяться на інший строк (час). Тоді виникає питання, що ж таке процесуальний обов'язок? Процесуальний обов'язок – це імперативна вимога процесуального закону чи суду адресована учаснику судового процесу щодо виконання ним певних процесуальних дій обумовлених його процесуальним статусом, що поєднується із персоніфікованим процесуальним інтересом. Структуру процесуального обов'язку можна представити у вигляді:

а) психологічного сигналу – завдання обумовленого процесуальним інтересом;

б) упорядкуванні, цілеспрямованих дій направлених на досягнення передбаченою законом процесуального результату;

в) сам процесуальний результат, який впливає як на проміжний, так і синтезований кінцевий об'єкт.

Якщо ми говоримо про паралельність процесуальних обов'язків, то ми говоримо про те, що всі учасники судового процесу мають цілий спектр таких обов'язків, які виникають або одночасно як наприклад обов'язку доказування, так і обособлено у різних частинах судового процесу. Разом з тим процесуальні обов'язки не знаходяться в хаотичному стані. Вони за рахунок процесуальних норм розставляються в певній процесуальній послідовності і хоча, і виникають відразу, але як правило змістовно розтягнуті в часі.

Таким чином, процесуальні обов'язки це такі процесуальні категорії, які законом чи судом вкраплені в сам судовий процес. Іменно процесуальні обов'язки є тим «мотором», які розставлені на протязі всієї «дороги» судового процесу, які і рухають всю процедуру судочинства, яка має як свій початок, так і своє закінчення.

Безумовно процесуальні обов'язки можуть виконуватись або не виконуватись учасниками судового процесу. Якщо учасник судового процесу виконав процесуальний обов'язок, він отримує відповідно позитивний процесуальний результат. Якщо ж такий обов'язок не виконується, це приводить до втрати процесуального права, або втрати предмету спору, або втрати процесуального об'єкту, тобто того блага, яке є суттю судового рішення і на яке спрямований інтерес сторін.

Разом з тим процесуальні обов'язки мають місце не лише при розгляді справ в суді першої інстанції, але і на рівні апеляційної та касаційної інстанції.

Так, відповідно до ч.1 ст. 294 ЦПК України апеляційна скарга на рішення суду подається протягом десяти днів з дня його проголошення. Апеляційна скарга подається у письмовій формі (ч.1 ст. 295 ЦПК України). Апеляційна скарга подається через суд першої інстанції, який ухвалив оскаржуване судові рішення (ч.1 ст. 206 ЦПК України). Як бачимо процесуальне законодавство передбачає цілий ряд процесуальних обов'язків для апелянта, які мають ключове значення, оскільки не виконання даних процесуальних обов'язків не породжує

виникнення апеляційного провадження. Отже, процесуальні обов'язки відіграють роль не лише двигителів судової процедури, але і впливають на відкриття провадження у справі, як на рівні суду першої, так і другої інстанції. Таким чином таку групу процесуальних обов'язків можна назвати виключною, оскільки щодо цих процесуальних обов'язків законодавець не допускає ніяких пояснень чи поступок в частині перенесення виконання цих процесуальних обов'язків на інший час, тощо. Такий підхід до даної групи процесуальних обов'язків має місце і в господарському та адміністративному судочинстві і з цих підстав така група процесуальних обов'язків носить міжгалузевий характер, оскільки вона по суті має уніфікаційні особливості.

В стадії апеляційного провадження на суд також покладається цілий ряд процесуальних обов'язків, які в одних випадках відіграють контролюючі функції в іншому є обов'язковими до виконання самим судом.

Так, відповідно до ч.2 ст. 297 ЦПК України «до апеляційної скарги, яка не оформлена відповідно до вимог, встановлених статтею 295 ЦПК України, а також у разі несплати суми судового збору застосовується положення статті 121 цього Кодексу». «Апеляційна скарга залишається без руху... якщо вона подана після закінчення строків, установлених ст. 294 цього Кодексу і особа, яка її подала, не порушує питання про поновлення цього строку, або якщо підстави, видані нею у заяві, визнані неповажними» (ч.3 ст. 297 ЦПК України). Разом з тим «протягом трьох днів після надходження справи суддя – доповідач вирішує питання про відкриття апеляційного провадження» (ч.1 ст. 297 ЦПК України). Відповідно до ч.1 ст. 301 ЦПК України, протягом десяти днів з дня отримання справи суддя – доповідач вчиняє цілий ряд процесуальних дій. Після проведення підготовчих дій суддя – доповідач доповідає про них колегії суддів (ч.1 ст. 302 ЦПК України).

Ці та інші процесуальні обов'язки, які покладає законодавець на суд відіграють роль не лише контролюючих функцій суду, але і переплітаються із процесуальними обов'язками самого суду, створюючи таким чином процесуальний синтез обов'язків.

Такий підхід до процесуальних обов'язків учасників цивільного процесу має місце і в касаційному провадженні.

Таким чином, процесуальні обов'язки учасників судового процесу не залежно від стадії розгляду справи пронизують всю матерію процесуального законодавства формуючи в такий спосіб процесуальну форму судових процесів.

РОЗДІЛ 2. МЕТОДОЛОГІЧНІ ПІДХОДИ У ДОСЛІДЖЕНІ ЮРИДИЧНОЇ КАТЕГОРІЇ ОБОВ'ЯЗКІВ В ЦИВІЛЬНОМУ СУДОЧИНСТВІ

2.1. Методологія дослідження цивільних процесуальних обов'язків

Методологія в цивільному процесуальному праві – це засіб наукового пізнання тих реальних процесів, які мають місце як в теорії, так і практиці цивільного судочинства, оскільки теорія і практика по суті являють собою правовий синтез, який постійно розвивається, змінюється, доповнюється та уточнюється не дивлячись на те, що Цивільне процесуальне право і є однією із найбільш консервативних галузей права. Не дивлячись на це її інститути, принципи, положення в останні десятиліття отримали суттєвий розвиток, що дало можливість наблизити цивільне судочинство України до європейських стандартів суттю яких є справедливість, оперативність, доступність та безумовне виконання судових рішень.

Одним із найменш досліджених процесуальних інститутів цивільного процесуального права є інститут процесуальних обов'язків. Не дивлячись на те, що процесуальні обов'язки і мають місце у кожному судовому процесі на рівні процесуальних правовідносин, їх безумовне виконання тягне за собою виникнення, розвиток чи закінчення цілого ряду юридичних фактів, які формують собою матерію цивільного процесу. Не дивлячись на те, що питання цивільних процесуальних обов'язків і були предметом наукового дослідження, зокрема у роботах Я.Я. Мельника «Обов'язки учасників цивільного процесу» (Україна 2013), В.О. Бабакова (Росія, Саратов 1999) [9], але дані роботи в більшій своїй частині ґрунтувалися на аналізі діючого процесуального законодавства України та Російської Федерації. В той же час широкого дослідження цивільних процесуальних обов'язків із їх природою, змістом, межами, особливостями, наслідками, які виникають у суб'єктів цивільного судочинства ці роботи не

⁹ В.О. Бабаков Цивільний процесуальний обов'язок. дисертація, к.ю.н., Саратов. 1999.

мають, ось чому авторський колектив вважав за необхідне повернутись до даного питання, яке на сьогодні є одним із найактуальніших і найдискусійніших питань цивільного процесу.

Виконання процесуальних обов'язків як правило обумовлено необхідністю вчинення в першу чергу процесуальних дій. При цьому такі дії завжди наділені вольовим характером, оскільки виконання процесуальних обов'язків потребує певних зусиль, які не завжди сприймаються як добровільні. І це дійсно так, оскільки кожного дня ми зустрічаємо велику кількість людей, які борються за свої права, заявляючи про це гучно на всіх рівнях судової системи. В той же час ніхто з них не бореться за свої обов'язки, а якщо і говорять про них, то як правило дуже тихо. В цьому і полягає проблема процесуальних обов'язків і не лише в цивільному, але і в господарському та адміністративному процесуальному праві.

Отже, проблема процесуальних обов'язків носить міжгалузевий характер, а тому дане дослідження потребує певної методики, тобто певного підходу, який би ґрунтувався на наукових методах пізнання.

Для отримання науково обґрунтованого висновку при дослідженні цивільного процесуального права в тому числі і при дослідженні процесуальних обов'язків в цивільному процесі необхідно точно сформулювати ті завдання, які ставить перед собою дослідник і це питання є надзвичайно важливим, оскільки необхідно розуміти, що законодавець заздалегідь ввів в процесуальні норми права ті базові поняття, які напрацьовані людством на протязі не однієї тисячолітньої історії цивільного судочинства. Ось чому цивільний процес, його правила розгляду цивільних справ з одного боку є найконсервативнішими, а з іншого найдосконалішими правовими позиціями. Така ситуація вимагає від дослідника не лише хороших знань теорії Цивільного процесуального права, але і уміння орієнтуватись в практичному правоприміненні процесуальних норм права. Співставлення цих двох складових дасть можливість досліднику віднайти ті чи інші проблеми, які потребують наукового дослідження з метою їх розв'язання.

З урахуванням даних обставин сформувалися так би мовити певні методики, які поєднують в собі систему прийомів приватно-правового чи загально-наукового характеру, які включають в собі різні пізнавальні засоби, що застосовуються у певному порядку для проведення наукових досліджень. При цьому необхідно розуміти, що з одного боку кожна цивільна справа, в практичному розумінні є самостійно-обосоленою процесуальною формою, а з іншого не дивлячись на різні види процесуальних проваджень процесуальна форма є заздалегідь закріпленою в процесуальних нормах права і з цих підстав є незмінною у своїх межах. Змінним в таких формах буде лише предмет справи, який оприділяється матеріальними галузями права. Таким чином судочинством створюється процесуально-правовий синтез, який керується судом. Іменно суд впливає на всю процедуру, яка закріплена в процесуальних нормах права, оскільки суд як центральний суб'єкт є завжди стороною процесуальних правовідносин. При цьому суд здійснює контролюючі функції по відношенню до процесуальних дій інших процесуальних суб'єктів.

В той же час дослідження в галузі цивільного процесуального права передбачає наявність інтегрованих знань в галузі інших галузей права. Без цього неможливо провести повноцінне наукове дослідження в сфері процесуальних наук в тому числі і в цивільному процесуальному праві. В зв'язку з цим дослідження процесуальних галузей права є такими складними. Для проведення наукових досліджень у таких ускладнених формах не достатньо застосовувати загальнонаукові методи дослідження, суть яких полягає у окресленні діалектики розвитку судових процесів, оскільки всі без виключно наукові дослідження в подальшому поділяються на певні його складові, створюючи в своєму кінцевому результаті певну систему. Ось чому ми говоримо про те, що така система повинна мати єдину діалектичну лінію. Практика показує, що для цього необхідно у безумовному порядку скласти достатньо виважений план такого дослідження, оскільки кожна із таких складових має свої особливості дослідження. Таким чином складається певний технологічний процес, порушення якого не приведе до отримання нових знань, оскільки під технологією досліду розуміється набір

засобів і операцій розставлених в певній обов'язковій послідовності. Порушення таких послідовностей приводить до браку наукового продукту, а відповідно і отримання помилкових наукових висновків.

Весь процес моделювання досліджень оприділяється процесуальними нормами права. В той же час цей процес не є безмежним, оскільки кожне моделювання повинно вкладатись в певний алгоритм дослідження. При цьому моделювання в цивільному процесуальному праві завжди повинно бути підкріплено як судовою практикою, так і судовою статистикою, оскільки статистичний метод дослідження повинен об'єднувати в собі певний доволі об'ємний період судової практики, щоб можливо було прослідити як з часом змінюються процесуальне законодавство та судова практика та як ці процеси впливають на доступ особи до судочинства, його оперативність, стабільність та виконуваність. При цьому виконуваність процесуальних обов'язків, судових рішень є реальною суттю в питаннях захисту порушених прав, свобод та інтересів як фізичних, так і юридичних осіб. Крім того потрібно пам'ятати, що статистичні дані є як загальними так і по окремих категоріях справ. З урахуванням даних обставин з метою отримання висновків щодо збільшення чи зменшення тої чи іншої категорії справ такі цифри потрібно спів ставити по роках. Це дасть можливість з урахуванням суспільно-економічного розвитку країни спрогнозувати, які проблеми мали чи будуть мати місце в суспільстві в той чи інший період і на цій основі запропонувати зміни чи доповнення в ЦПК або створити нові норми права. Таким чином розуміння соціальних проблем підтверджених математичним аналізом судової статистики в галузі цивільного процесуального права приводить нас і до точних досліджень суміжних галузей права: цивільного, житлового, сімейного, земельного, трудового (ст. 154 ЦПК України). Отже, в цій частині такі дослідження проводяться на стику матеріальних і процесуальних наук. Разом з тим необхідно чітко розмежовувати теоретичну і практичну процесуалістику, оскільки в іншому разі дослідник може переступити ту невидиму грань, яка призведе до досліджень за межами його предмету.

Цивільна процесуалістика на рівні прикладних питань, якими є процесуальні принципи, інститути, інстанційна система судочинства по суті є процесуальними постулатами, які мають своє закріплення в процесуальних нормах права. Цивільне процесуальне право найменш залежно від політико-соціальних чи політико-економічних складових, оскільки це є та процесуальна форма, яка як ми уже зазначили вище створена багатьма поколіннями людей. Зміни ж можливі лише на основі концептуальних теоретичних розробок, які неможливо створити без методології. Таким чином методологія впливає на розвиток теорії. В цій частині А.М. Васильєв писав, що не можна говорити про те, що одна наука є методологією, а інша такою якістю не наділена. Мова може йти лише про співвідношення методологічного значення або рівня різних наук. [10,90] Якщо ж говорити про цивільне процесуальне право і методологію дослідження інституту процесуальних обов'язків, то необхідно мати на увазі наявність великої кількості рішень Верховного Суду України, які на сьогодні є прецедентними, роз'яснення Вищого спеціалізованого суду України з розгляду цивільних та кримінальних справ, рішень Європейського Суду з прав людини, оскільки ці джерела Цивільного процесуального права сьогодні стають основоположними, а тому вони безумовно впливають на формулювання юридичних понять, суть процесуальних дій і тих висновків по окремих категоріях справ, які є обов'язковими для судів. Такий підхід з точки зору впливу судової практики на теорію цивільного процесу як науки є очевидним. З урахуванням цих обставин є доцільним розділяти поняття «правові категорії» і «категорії права». Правові категорії це наукові поняття, які є тлумачними для пізнання об'єктивної реальності та суті тих правових явищ, які є предметом дослідження. Категорії права це зміст норм права чи їх системи.

Прецедентне право, яке сьогодні вводиться в Україні з точки зору прецедентних рішень суду є категорією права, оскільки такі рішення постійно не лише розширюють, але і поглиблюють наші уявлення про процесуальне чи

¹⁰ Васильєв А.М. Правовые категории, М.: Юрид. лит., 1976. - 264 с.

матеріальне право. Таким чином метод аналогії у процесуальному праві у поєднанні філософії права, теорії держави і права, теорій Цивільного процесуального права та теорії прецедентного права створюють науковий синтез у дослідженні від понять правових категорій, їх змісту, норм права до теоретичних концепцій, які прокладають шлях для подальшого розвитку процесуальної науки. При цьому немає необхідності застосовувати всі методи, які нам відомі чи їх більшу половину. Необхідно застосовувати лише ті методи наукового пізнання, які дадуть змогу розглянути наше питання як в історичному контексті його розвитку, так і в його загальній формі, змісті, межах, часі і в той же час такий підхід до етапів дослідження повинен дати нам можливість розуміння щодо конкретних досліджень процесуальних обов'язків, які мають місце відносно кожного суб'єкта цивільного судочинства. Такий підхід дасть нам змогу проаналізувати особливості суб'єктних процесуальних обов'язків, які мають місце на кожному інстанційному рівні судочинства являючи собою індивідуалізований процесуальний спектр в якому здійснюються певні процесуальні дії обумовлені проявом волевиявлення кожного суб'єкта, оскільки не врахування даної психологічної складової дослідження процесуальних обов'язків в усіх його спектрах зробить дослідження не цікавим позбутим динаміки і його відчуття.

Застосування діалектичного методу пізнання безумовно допоможе розкрити і зрозуміти не лише природу і поняття процесуальних обов'язків в широкому розумінні даної категорії, але і дослідити процесуальні обов'язки і відносно самого суду, що ніколи не робилося. Крім того є необхідність звернути увагу на суть процесуальних обов'язків їх процесуальні межі, оскільки на нашу думку процесуальні обов'язки явно виходять за межі судового процесу і мають місце у між процесуальному просторі. Так ст. 295 ЦПК України покладає на апелянта певні процесуальні обов'язки, які останній повинен виконати по відношенню до форми, змісту, оплати судового збору апеляційної скарги. При цьому законодавець відводить апелянту лише десять днів на виконання такого процесуального обов'язку (ст. 294 ЦПК України). З урахуванням цих і інших

аналогічних питань виникає законне питання, що це процесуальні обов'язки чи ні? Сьогодні теорія цивільного процесуального права дотримується думки про те, що процесуальні права і обов'язки виникають і мають місце в межах судового процесу. [11] В той же час за ідеєю принципу диспозитивності особа, яка бере участь у справі може вільно розпоряджатися своїми правами щодо предмету спору на власний розсуд. (ч.2 ст. 11 ЦПК України)

Таким чином мова в законі йде лише про процесуальні права і не йде про процесуальні обов'язки. Це означає, що процесуальні обов'язки потрібно виконувати не лише добросовісно, а і обов'язково. В цій частині дослідження доцільно застосовувати історичний метод пізнання з метою дослідження становлення і розвитку процесуальних обов'язків як процесуального інституту в розрізі історичного розвитку судочинства взагалі і цивільного судочинства, зокрема. Такий підхід дасть можливість починаючи від римського права із його формулярним, екстраординарним видами судових процесів, а також Законів Хаммурапі, царя Вавілона, розкрити природу процесуальних обов'язків. В той же час є підстави звернутися до дослідження даного питання в період рецепції римського як матеріального, так і процесуального права в Європі. Зокрема доцільно дослідити законодавство Франції періоду дії Салічної правди, Великої Хартії вольностей 1215 р. Англії, Німеччини XIII століття щодо її «Саксонського зеркала», Руської правди часів Київської Русі. В подальшому є необхідність звернути увагу на Статут Великого князівства Литовського 1588 р. та Соборного уложення 1649 р. і розвиток інституту процесуального обов'язку в цей період. Крім того є необхідність дослідити дане питання і об'єми його закріплення в Статуті цивільного судочинства 1864 року та Цивільних процесуальних кодексів 1922, 1929, 1963 та 2004 років.

В зв'язку з таким шляхом дослідження інституту процесуальних обов'язків одночасно застосовується і метод порівняльного аналізу законодавства, яке мало місце в історичному минулому, а також в нині діючого процесуального

¹¹ Особи, які беруть участь у справі, зобов'язані добросовісно здійснювати свої процесуальні права і виконувати процесуальні обов'язки (ч.3 ст. 27 ЦПК України)

законодавства України та країн Європейського Союзу. Така побудова дослідження дає нам можливість не лише за рахунок компаративістики процесуального законодавства, а

В свій час К. Маркс в бесіді із П. Лафаргом висказав думку про те, що наука досягає своєї досконалості тільки тоді, коли вона починає користуватись математикою. І це дійсно так, оскільки цивільний процес як не одна наука є настільки цільною процесуальною системою, що говорити окремо про процесуальний інститут чи окремо про процесуальний принцип обособлено від самої загальної процедури неможливо, як не можливо виділити із геометричної теореми якусь окрему її частину, оскільки в такому разі порушується сама логічно-математична структурна форма, що призводить дослідника до помилки у висновках.

2.2. Цивільно-процесуальна норма та місце в ній процесуального обов'язку

Теорія цивільного процесуального права завжди розвивалась завдяки науковим дослідженням в сфері процесуально-правових категорій, принципів та інститутів. Таким чином інститут процесуальних обов'язків не є виключенням із цього процесу, оскільки він займає ключове положення в питаннях імперативності та оперативності судового процесу.

При цьому імперативність як складова частина змісту процесуальних обов'язків пронизує невидимою прямою всі норми Цивільного процесуального кодексу, оскільки кожна процесуальна норма змістовно являє собою певне правило процесуальної поведінки тих суб'єктів на яких вона спрямована.

Разом з тим в цьому питанні існували різні підходи до розподілу прав і обов'язків між суб'єктами цивільних процесуальних правовідносин. Так О. Бюлов розвиваючи свою теорію цивільних процесуальних правовідносин зазначав, що процесуальними правами наділяються лише сторони, а процесуальними обов'язками – суд [12, 7].

В подальшому О. Бюлов змінив це судження зазначивши, що суд і сторони взаємопов'язані між собою процесуальними правами і обов'язками. Такий висновок мав місце на основі аналізу змісту процесуальних норм права. Саме в процесуальних нормах права процесуальні обов'язки цілеспрямовано розкривають певну міру поведінки як сторін, третіх осіб їх представників, так і суду, свідків та експертів. При цьому частина процесуальних норм безпосередньо містять в собі як процесуальні обов'язки так і процесуальні наслідки, які можуть настати від невиконання вимог процесуальних норм.

Така імперативність слідує не від суду, а від законодавця. Суд же виступає лише виконавцем волі законодавця. Тому не залежно від зміни суддів на посадах вимога і наслідки, які закріплені в процесуальних нормах права залишаються постійно діючими.

¹² Васильковский Е.В. Курс гражданского процесса. М., 1913. Т. 1. С. 682-683.

Таким чином суд, сторони, треті особи їх представники, свідки вступаючи між собою в цивільні процесуальні правовідносини в ході судового засідання у безумовному порядку пов'язують свої дії із процесуальними обов'язками, які мають своє закріплення в процесуальних нормах права. Враховуючи той факт, що генезис процесуальних обов'язків суб'єктів судового процесу об'єктивно пов'язуються із інститутом доказів та судового доказування, то процесуальні обов'язки не можуть мати місця поза межами, як самого судового засідання, як процесуальної форми так і процесуальної форми окремих цивільних процесуальних правовідносин, оскільки порушення процесуальних обов'язків може призвести або до втрати процесуального права, або до отримання незаконного рішення, або до отримання не повного блага на яке розраховують сторони, чи їх представники.

Так відповідно до ст. 1 ЦПК України «Завданням цивільного судочинства є справедливий, неупереджений та своєчасний розгляд і вирішення цивільних справ з метою захисту порушених, невизначених або оспорюваних прав, свобод чи інтересів фізичних осіб, прав та інтересів юридичних осіб, інтересів держави».

В той же час одних лише підстав передбачених ст. 1 ЦПК України для відкриття провадження у справі замало. Потрібно письмово скласти позовну заяву, яка за своїм змістом відповідає б вимогам ст. 119 ЦПК України, оскільки відповідно до ч. 1 ст. 118 ЦПК України «позов пред'являється шляхом подання позовної заяви до суду першої інстанції». Лише за наявності виконання таких дій процесуального характеру суд відповідно до ч. 1 ст. 122 ЦПК України «відкриває провадження у цивільній справі не інакше як на підставі заяви, поданої і оформленої в порядку встановленому цим кодексом». Таким чином процесуальний обов'язок в даному випадку закладено у слова «відкриває провадження у цивільній справі не інакше як...» не виконання вищезазначених процесуальних обов'язків тягне за собою відмову у відкритті провадження у справі (ч. 2 ст. 122 ЦПК України). Відповідно до ч. 1 ст. 3 ЦПК України, яка носить загальний характер «кожна особа має право в порядку, встановленому цим кодексом, звернутися до суду за захистом своїх порушених, невизнаних або

оспорюваних прав, свобод і інтересів». Дана норма створює режим загальної відкритості та доступу до судочинства для всіх без виключно, як фізичних так і юридичних осіб та держави, оскільки вона не містить заборон та не передбачає ніяких процесуальних обмежень. В той же час ч. 2 ст. 122 ЦПК України, яка є спеціальною в ЦПК вводить певні обмеження, щодо відкриття провадження у справі. Так суддя відмовляє у відкритті провадження у справі якщо: заява не підлягає розгляду у порядку цивільного судочинства; є таке, що набрання законної сили, рішення чи ухвала суду про закриття провадження у справі у зв'язку з відмовою позивача від позову або укладення мирової угоди сторін у спорі між тими самими сторонами, про той самий предмет і з тих самих підстав; у провадженні цього чи іншого суду є справа із спору між тими самими сторонами, про той самий предмет і тих самих підстав; є рішення третейського суду, прийняте в межах його компетенції: після смерті фізичної особи, спірні правовідносини не допускають правонаступництва. Таким чином процесуальний обов'язок покладається на суд за рахунок слів: «суддя відмовляє у відкритті провадження...» Слово «зобов'язаний» виглядає, як уточнення, що є зайвим в цьому контексті.

При цьому «здійснюючи правосуддя суд захищає права, свободи та інтереси фізичних осіб, права та інтереси юридичних осіб, державні та суспільні інтереси у спосіб визначений законами України (ст. 4 ЦПК України). Дана норма також не містить слів: «суд зобов'язаний захищати...», оскільки слова: «суд захищає» носить імперативний характер. При цьому дана норма поширюється до статті 130 ЦПК України «попереднє судове засідання проводиться суддею...» та ч. 1 ст. 158 ЦПК України: «Розгляд судом цивільної справи відбувається у судовому засіданні з обов'язковим повідомленням осіб, які беруть участь у справі».

В той же час є випадки, коли законодавець у безумовному порядку покладає на суд певні процесуальні обов'язки. Так ч. 1 ст. 201 ЦПК України зазначає: «Суд зобов'язаний зупинити провадження у справі у разі» Такий підхід є попереджувальним для суду, що при наявності певних умов суд зобов'язаний

діяти лише в такий спосіб. Таким чином з одного боку в даних нормах розкривається поняття «суд захищає ...», «суд вирішує» (ч. 1 ст. 8 ЦПК), «суд сприяє» (ч. 4 ст. 10 ЦПК) а з іншого «обов'язкове повідомлення осіб», «суд зобов'язаний», «суд оцінює» (ч. 1 ст. 212 ЦПК) вжито у формі безумовного процесуального обов'язку, який покладається на суд. Таким чином інститут процесуальних обов'язків в першу чергу спрямовано на суд. Його імперативність передається у вигляді різних словосполучень, які введено в загальні процесуальні норми, які поширюються в спеціальних нормах права. Такими словосполученнями є: «суддя не інакше», «суддя відмовляє», «суд захищає», «суд зобов'язаний» і є фактично процесуальними обов'язками суду введеними в процесуальні норми права. Саме наявність процесуальних обов'язків у суду сприяє руху судового процесу, оскільки процесуальні обов'язки суду в своїй основі націлені на оперативності в організаційних та процесуальних питаннях. Розглянемо зміст процесуальних обов'язків сторін.

Сторонами в цивільному процесі є позивач і відповідач (ч. 1 ст. 30 ЦПК України). При цьому сторони мають рівні процесуальні права і обов'язки (ч. 1 ст. 31 ЦПК України). Разом з тим, що стосується процесуальних прав, то законодавець детально визначив їх у вигляді загальних (ст. 27 ЦПК України), та спеціальних процесуальних прав (ч. 2 ст. 31 ЦПК України). Що ж стосується процесуальних обов'язків, то вони не персоніфіковані Цивільним процесуальним кодексом і закріплюються у формі імперативної вимоги яка зобов'язує осіб, які беруть участь у справі «добросовісно здійснювати свої процесуальні права і виконувати процесуальні обов'язки» (ч. 3 ст. 27 ЦПК України). Таким чином законодавець шляхом узагальнень, які стосуються сторін щодо добросовісного здійснення своїх процесуальних обов'язків робить відсилку до всіх процесуальних дій сторін, третіх осіб та їхніх представників, які мають місце в межах процесуальної форми судових принципів. Не дивлячись на таку відсилку законодавець все ж здійснює нагадування сторонам про їх процесуальні обов'язки. Так ч. 1 ст. 131 ЦПК України зазначає, що «сторони зобов'язані подати свої докази суду». Сторони «зобов'язані повідомити суд про всі відомі їм

рішення судів...» (ч. 3 ст. 131 ЦПК України). При цьому не лише законодавець нагадує сторонам про їх процесуальні обов'язки, а і суд (ч. 1 ст. 167 ЦПК України) роз'яснює їх в судовому засіданні. Така увага процесуальним обов'язкам з боку законодавця відносно сторін, третіх осіб та їхніх представників не є випадковою. Навпаки процесуальні обов'язки в кожній процесуальній нормі, яка стосується сторін, третіх осіб пов'язана з процесуальними гарантіями відповідно до яких діє формула: «виконай свої процесуальні обов'язки і це є гарантією процесуального успіху». Під успіхом ми розуміємо конкретний процесуальний результат, який має місце у вигляді квазі-блага в кожному цивільно-процесуальному правовідношенню яке має місце в межах процесуальної форми судового засідання.

Саме квазі-благо обумовлене процесуальним обов'язком норм права синтезуючим як психологічну та юридичну частину цивільних процесуальних правовідносин, сприяє виникненню бажання здійснювати всі послідовні процесуальні дії «збираючи» по ходу судового процесу всі «квазі-блага», як процесуальні наслідки кожного процесуального правовідношення наближаються до загального блага, яке відтворюється в резолютивній частині судового засідання.

Разом з тим процесуальні обов'язки мають місце в нормах процесуального права, відносно свідків, експертів, перекладачів, секретарів, судового засідателя, судового розпорядника.

Так відповідно до ч. 2 ст. 50 ЦПК України «свідок зобов'язаний з'явитися до суду у визначений час і дати правдиві показання про відомі йому обставини». Частина третя ст. 53 ЦПК України зазначає: «Експерт зобов'язаний з'явитися за викликом суду». Аналогічний процес має і ч. 3 ст. 54 ЦПК України щодо явки спеціаліста в суд, та ч. 4 ст. 55 ЦПК України щодо явки перекладача в суд. Як бачимо законодавець не допускає щодо вищезазначених учасників судового процесу ніяких альтернатив чи послаблень зміст вимоги. Поняття «зобов'язаний» стосується кожного з них на безапеляційній основі. Це означає, що всі ці суб'єкти повинні діяти лише так як вимагає законодавець, а не інакше.

В разі порушення вимог процесуального законодавства свідок, експерт, перекладач несуть «відповідальність, встановлену законом» (ч. 5 ст. 50, ч. 13 ст. 53, ч. 5 ст. 55 ЦПК України). Така відповідальність можлива відповідно до ст. 185-3 КУПАП – прояв неповаги до суду.

Таким чином процесуальні обов'язки відносно даної групи процесуальних суб'єктів сприяють розкриттю змісту письмових, речових доказів, експертних висновків.

Саме інститут процесуальних обов'язків є тією процесуальною пружиною, яка рухає судовий процес в межах процесуального простору і є ключовою частиною цивільного судочинства.

РОЗДІЛ 3

ТЕОРЕТИКО-ПРАВОВІ ОСНОВИ ОBOB'ЯЗКІВ УЧАСНИКІВ ЦИВІЛЬНОГО ПРОЦЕСУ

3.1. Поняття та зміст категорії цивільного процесуального обов'язку учасників цивільного процесу

Цивільне процесуальне законодавство складається із сукупності нормативно-правових актів, які містять норми, що є загальнообов'язковими мірами належної або можливої поведінки учасників судочинства. [13] Як уявляється, зміст такої поведінки окреслюється відповідним процесуальним обов'язком, що міститься фактично в кожній цивільній процесуальній нормі цієї галузі права.

Без сумнівів, «належність» та «можливість» загальнообов'язкової поведінки завжди опосередковуються із «імперативно-диспозитивним методом регулювання цивільних процесуальних правовідносин». [14] Складовими ж елементами цивільних процесуальних правовідносин є як суб'єктивне цивільне процесуальне право, так і цивільний процесуальний обов'язок. [15] В той же час, у своїй правовій конструкції права та обов'язки мають властивість кореспондувати один одного, так як є «парними правовими категоріями^{*}» через те, що спільно становлять зміст цивільних процесуальних правовідносин. [16] З одного боку, це й утворює можливість для реалізації змагальних засад у цивільному судочинстві (ч. 2 ст. 10 ЦПК України), з іншого боку – закладаються

¹³ Калмацкий В. С. Гражданское процессуальное право [Текст]: учебн. пособ. / В. С. Калмацкий, Ю. В. Медведев. – Уфа: РИО БашГУ, 2003. – С.19—20

¹⁴ Васильев С. В. Цивільний процес [Текст]: навч. посіб. / С. В. Васильев. – Х.: Одиссей, 2008. – С.13

¹⁵ Тертышников В. И. Гражданский процесс [Текст]: Конспект лекций / В. И. Тертышников. – 2-е изд., исправл. и дополн. – Х.: Консум, 2002. – С.32

^{*} Права та обов'язки як парні правові категорії розглядає російський вчений О. О. Рудаков. *Див.*: Рудаков А. А. Права и обязанности как парные юридические категории (вопросы теории) [Текст]: дис. ... канд. юрид. наук: 12.00.01 / Рудаков Алексей Александрович. – Красноярск, 2006. – 197 с.

¹⁶ Цивільний процес [Текст]: навч. посіб. / А. В. Андрушко, Ю. В. Білоусов, Р. О. Стефанчук, О. І. Угриновська та ін. / За ред. Ю. В. Білоусова. – К.: Прецедент, 2006. – С.39

засади «процесуальної рівноправності сторін [17]» тощо. Особливості дії цих принципів утворюють для учасників цивільного процесу можливість здійснення своїх, властивих тільки їм як конкретному учаснику цивільного процесу, процесуальних завдань у цивільному процесі, що й характеризує мету їхньої участі в ньому. Однак розмежування прав від обов'язків чи то приналежності обов'язку до того чи іншого учасника цивільного процесу, їх зміст та обсяг, на наше переконання, зумовлюються, насамперед, об'єктивними причинами. Серед таких важливо вказати на нечіткість закріпленого правового припису в цивільній процесуальній нормі. Це пояснюється тим, що здебільшого законодавець по тексту диспозиції норм ЦПК України «оперує термінологією на кшталт – «зобов'язаний», «повинен», [18] «може» тощо. Такий підхід ще більше загострює сприйняття і розуміння учасником цивільного процесу змісту, обсягу наданих йому прав чи обов'язків, і загалом викликає запитання, чи взагалі такий нормативний припис є правом, як можлива поведінка, чи навпаки – обов'язок, як необхідна до виконання поведінка. *Наприклад*: «свідком *може* бути... (ч.1 ст. 50 ЦПК України)»; «...пояснення *може* дати тільки представник... (ч. 2 ст. 176 ЦПК України)»; «позивач *повинен* ... (ч.1 ст.120 ЦПК України)» «сторони *зобов'язані* ... (ч.1 ст.131 ЦПК України)»; «докази *подаються*... (ч. 2 ст. 60 ЦПК України)»; «сторони *зобов'язані добросовісно виконувати, здійснювати права і виконувати процесуальні обов'язки* (ч. 3 ст. 27 ЦПК України)» тощо.

Отож такі формулювання найсуттєвішим чином впливають на чіткість закріплення саме категорії обов'язків у цивільній процесуальній нормі й впливають на практичне її застосування учасниками цивільного процесу. В той же час, така нечіткість додатково продукується правовим приписом щодо «добросовісного» виконання обов'язків (ч. 3 ст. 27 ЦПК України), і таким чином лише «розмиває» (послаблює) імперативність вимоги у виконанні фактично будь

¹⁷ Курс цивільного процесу [Текст]: підручн. / В. В. Комаров, В. А. Бігун, В. В. Баранкова та ін.; за ред. В. В. Комарова. – Х.: Право, 2011. – С. 202

¹⁸ Ванеева Л. А. Понятие юридической обязанности по гражданскому процессуальному праву / Л. А. Ванеева // Правоведение. - 1984. - № 4. - С. 46–51 [Електронний ресурс]. – Федеральний портал (v.3.2.): Юридическая Россия. – Режим доступу: <http://www.law.edu.ru/article/article.asp?articleID=186176>

якого обов'язку через оціночне забарвлення терміна «добросовісність». З цього приводу Р. О. Опалев висловлює слушну думку, що особливою формою невизначеності є саме нечіткість, оскільки феномен нечіткості завжди зумовлюється та характеризується оціночними поняттями. [19] Тому через застосування у ЦПК України оціночних понять, зокрема, щодо категорії обов'язків учасників цивільного процесу знівельовуються межі, об'єм, строки виконання тощо. А тому, на думку М. І. Матузова та Б. М. Семененко, цілком справедливо визначати категорію обов'язків спираючись на те, що безмірних, невизначених обов'язків поза чітко визначеними межами, рамками, границями, обсягами немає. [20] Це тільки підтверджує необхідність дослідження природи поняття та змісту категорії обов'язків учасників цивільного процесу і, особливо, віднайдення критеріїв «добросовісності» виконання обов'язків учасниками цивільного процесу.

Передусім важливо зазначити, що проблема сприйняття категорій, які вказують на обов'язок до виконання певних дій, чи категорій, які зобов'язували до певної поведінки, у морфологічному значенні існувала ще з давніх часів, що зрештою призводило до неоднозначного тлумачення через багатогранність, різноаспектність, власне, універсальність категорії «обов'язок». Так, в давньоруській мові слово «должен», як пише В. В. Сінельников, співвідносилось із словом «грішний», «борг»*. Древньоанглійською *dolg* – «рана». Старослав'янське *рана* асоціюється із покаранням, карою, горінням, хворобою, ударом. Якщо й далі досліджувати походження цього слова, то отримаємо, що борг – це покарання, гріх, кара, удар, хвороба, зло, нещастя тощо. Російські слова та словосполучення «должен (рос.)», «Ты должен (рос.)», «Ты обязан (рос.)»

¹⁹ Опалев Р. О. Оценочные понятия в арбитражном и гражданском процессуальном праве [Текст] / Р. О. Опалев. – М.: Волтерс Клувер, 2008. – С.73

²⁰ Матузов Н. И. Исследование проблем юридических обязанностей граждан СССР [Текст] / Н. И. Матузов, Б. М. Семенко // Советское государство и право. – М.: Наука, 1980. – № 12. – С.33; Рудаков А. А. Права и обязанности как парные юридические категории (вопросы теории) [Текст]: дис. ... канд. юрид. наук: 12.00.01 / Рудаков Алексей Александрович. – Красноярск, 2006. – С.81

* До речі, варто вказати і на те, що в російсько-українському словнику російське слово «долг» українською розуміється як обов'язок «обязанность (рос.)», юридический долг (рос.) – як юридичний обов'язок тощо. Див.: Словник юридичних термінів (російсько-український) [Текст]: словарь / укл. Ф.Андерш, В. Винник, А. Красницька. – К.: Юрінком, 1994. – С.52

поглинає психіку людини, сковує волю людини, її дії. Автор справедливо звертає увагу на те, що люди здебільшого *не* усвідомлюють різниці між почуттям боргу та відповідальністю, а різниця у цьому є велика, оскільки ці поняття прямо протилежні, [21] хоча взаємно пов'язані. Однак Н.А.Терновський в цілому пояснюючи зв'язку боргу та обов'язку, стверджує, що «кожний із нас зобов'язаний виконати свій борг в тій сфері, до якої він приналежний. Борг наповнює, охоплює все життя у всіх його періодах. Він розпочинається в сім'ї, де виникають обов'язки дітей до батьків, батьків до дітей, чоловіка та жінки один до одного, господаря до прислуги. Поза домом складаються зобов'язальні відносини людини до людини в якості друзів, сусідів, і т.д. Борг є принцип, який утворений на засадах відчуття справедливості та який проникне ний любовю, яка і є досконалою формою добродетності... Для виконання боргу є істина та істинна величність людини. Саме чисте задоволення є те, яке поруджується свідомістю виконання боргу. Поза виконанням боргу – немає високої діяльності. Борг повинен виконувати кожний, хто бажає зберегти до себе довіру та уникнути етичної неспроможності. «Воздаяние говорит апостол Павел, убо всем должная»». [22]

Звичайно, для цивільного процесу лексичне значення та правове навантаження термінів «борг», «обов'язок», «відповідальність» має важливе теоретичне та практичне значення для учасників цивільного процесу. Так як фактично це зводиться до єдиного зумовленого розуміння «судове обтяження, судове переслідування», яких кожен із учасників цивільного процесу очевидно зазнає чи має зазнати в силу певних обставин, незручностей, що пов'язані з гласністю спору, необхідністю виконати певні дії тощо.

²¹ Синельников В. В. Путь к богатству. Как стать богатым и счастливым / В. В. Синельников. – М.: Центрполиграф, 2011. – С.87

²² Юридические основания достоверности доказательств/ Составил Н.А.Терновский/ Под редакцией и с предисловием В.А.Томсинова. – М.: Зерцало, 2011. – С.191

У той же час, у правовій доктрині чисельні погляди вчених на зміст та поняття обов'язку [23] теж видаються неоднозначними в розумінні цієї категорії. Так, у теорії права Н. В. Вітрук стверджує, що юридичний обов'язок є «соціально обумовлена і гарантована необхідна можливість в поведінці особи ...» [24]; С. С. Алексєєв вважає, що ця правова категорія характеризується, насамперед, наданою суб'єкту права мірою не тільки необхідної, а й належної поведінки; [25] на додаток до таких особливостей, В. Н. Протасов визнає не тільки необхідність певної поведінки, а й те, що «обов'язок може бути покладено лише на право - і дієздатну особу як суб'єкта права з метою задоволення інтересів уповноваженого суб'єкта, оскільки він існує у правовідносинах, а тому належна поведінка має свої межі (міру) і не може існувати поза зв'язком з суб'єктивним юридичним правом. У той же час його реалізація завжди забезпечена можливістю державного примушення» [26] тощо. За таких обставин, у теорії права виділяються такі ознаки, що характеризують категорію юридичного обов'язку: «1) державна необхідність; 2) задоволення інтересів уповноваженого суб'єкта; 3) існування у рамках правовідношення; 4) в межах, які визначені законом (нормою права); 5) у неможливості функціонування поза зв'язком із суб'єктивним правом; б) можливості забезпечуватись державним примусом. [27]

Отже, загалом виявляється, що в теорії права *поведінка*, що входить до змісту поняття обов'язку, має бути: (а) соціально обумовленою; (б) необхідною; (в) належною; (г) співвідноситися із метою задоволення інтересів; (д) гарантуватися задля виконання.

²³ Хропанюк В.Н. Теория государств и права. Учебник. 3-е изд., доп. и испр. [Текст] / Под редакцией профессора В. Г. Стрекозова. – М.: Издательство «Интерстиль, ОМЕГА-Л», 2008. – С.232-234; Теория государства и права [Текст]: курс лекций / Под ред. Н. И. Матузова и А. В. Малько. – 2-е изд., перераб. и доп. – М.: Юристъ, 2007. – С. 358–373; Тertyшников В. И. Гражданский процесс [Текст]: Конспект лекций / В. И. Тertyшников. – 2-е изд., исправл. и дополн. – Х.: Консум, 2002. – С.9

²⁴ Вітрук Н. В. Общая теория правового положения личности [Текст] / Н. В. Вітрук. – М.: Норма, 2008. – С. 253 – 254

²⁵ Алексєєв С. С. Право: азбука – теория – философия: Опыт комплексного исследования [Текст] / С. С. Алексєєв. – М.: Статут, 1999. – С.68

²⁶ Протасов В. Н. Теория права и государства. Проблемы теории права и государства: Вопросы и ответы [Текст] / В. Н. Протасов. – М.: Новый Юрист, 1999. – 240 с. (Серия «Подготовка к экзамену») [Электронный ресурс]. – Экономико-правовая библиотека «Vuzlib». – Режим доступа: <http://www.vuzlib.net/beta3/html/1/16533/16538/>.

²⁷ Хохлова Е. М. Субъективное право и обязанность как юридическое содержание правоотношения [Текст] / Е. М. Хохлова // Вестник Саратовской государственной академии права. – 2008. – № 1 (59). – С. 34

Натомість у теорії цивільного процесу формулювання поняття обов'язку вченими-процесуалістами зосереджується, з одного боку, на певних особливостях цивільних процесуальних правовідносин, з іншого – на особливостях цивільної процесуальної норми та спрямованості на об'єкт самих обов'язків. Це, зрештою, зумовило існування різного змісту поняття категорії обов'язків у цивільному процесі, залишивши, таким чином, осторонь учасників цивільного процесу як основних осіб, на необхідних діях яких концентрується весь рух цивільного процесу щодо конкретної цивільної справи.

Зокрема, Л. А. Ванєєва вказує, що під цивільним процесуальним обов'язком, перш за все, потрібно розуміти «... приписану цивільним процесуальним правом міру державно-необхідної поведінки певного учасника цивільного процесуального правовідношення ...» [28] та визначає його достатнім для розпізнання конкретного цивільного процесуального обов'язку. [29] Однак, якщо проаналізувати дане визначення поняття обов'язку за структурними елементами, то воно видається дещо не сучасно зорієнтованим, оскільки словосполучення «приписану цивільним процесуальним правом» не відображає так званій «пізнавальної інструментарій різних наук, який би надав можливість комплексно, всебічно та системно відстежити органічну єдність теорії та практики, та забезпечити концептуальність самого наукового пізнання» [30] категорії обов'язку.

Вітчизняний процесуаліст С. В. Васильєв вкладає у поняття цивільного процесуального обов'язку *сторони* «необхідну і забезпечену процесуальним законом належну поведінку сторони в цивільному судочинстві», однак додає, що така поведінка «...повинна відповідати суб'єктивному процесуальному праву

²⁸ Ванєєва Л. А. Понятие юридической обязанности по гражданскому процессуальному праву / Л. А. Ванєєва // Правоведение. — 1984. — № 4. — С. 46–51 [Електронний ресурс]. — Федеральний портал (v.3.2.): Юридическая Россия. — Режим доступу: <http://www.law.edu.ru/article/article.asp?articleID=186176>.

²⁹ Ванєєва Л. А. Понятие юридической обязанности по гражданскому процессуальному праву / Л. А. Ванєєва // Правоведение. — 1984. — № 4. — С. 46–51 [Електронний ресурс]. — Федеральний портал (v.3.2.): Юридическая Россия. — Режим доступу: <http://www.law.edu.ru/article/article.asp?articleID=186176>.

³⁰ Принцип верховенства права: проблеми теорії та практики [Текст]: монографія / У двох книгах / За заг. ред. Ю. С. Шемшученка ; [ред. кол.: Ю. С. Шемшученко (голова) та ін.]. — К.: Юридична думка, 2008. — Книга перша: Верховенство права як принцип правової системи: проблеми теорії / Відп. ред. Н. М. Оніщенко. — С.60

суду» [31]. Звідси одразу виникає додаткове запитання щодо відповідності такого обов'язку сторони певному суб'єктивному праву когось із решти учасників процесу (чи навіть тих же сторін в зворотному значенні адресування обов'язку та його виконання), адже права сторін не можуть бути порушені правом та/або обов'язком інших учасників процесу, навіть судом як особливим суб'єктом цивільних процесуальних відносин. Власне, слід погодитись із тим, що визначення поняття викладено не повною мірою в зв'язку із вказівкою на суб'єктивне право конкретного суб'єкта – суду, що обмежує сприйняття дефініції змісту обов'язку у межах та значенні наче «задля суду», що є принципово невірним.

Важливо вказати на те, що на думку інших вчених, «... суд ... наділений компетентністю, як комплексом його повноважень ... » [32] – з однієї сторони, а не суб'єктивними правами чи обов'язками суду. А особливо це актуально в контексті з'ясування обов'язків саме учасників цивільного процесу. Тому внесення цим вченим у зміст розуміння поняття обов'язку сторони (як учасника цивільного процесу) суперечить, принаймні, основним постулатам, визначеним Європейською конвенцією про захист прав людини і основоположних свобод 1950 р., як-то: ст. 6 (право на справедливий суд) та ст. 13 (право на ефективний засіб правового захисту).

Проте важливо навести й іншу думку російського вченого-процесуаліста В. О. Бабакова, який не без підстав зазначає, що будь-який обов'язок суду повинен розглядатися як процесуальний тільки у тому випадку, коли *він має можливість матеріалізуватися* в зв'язку із розглядом конкретної справи *в конкретному судовому процесі* (курсив власний – Я. М.). До цього часу (до часу розгляду) в суду не має ні процесуальних прав, ані процесуальних обов'язків, і бути не може. Він – як сплячий Сфінкс, і є таким саме до моменту звернення до

³¹ Васильєв С. В. Цивільний процес [Текст]: навч. посіб. / С. В. Васильєв. – Х.: Одиссей, 2008. – С.58

³² Курс цивільного процесу [Текст]: підручн. / В. В. Комаров, В. А. Бігун, В. В. Баранкова та ін.; за ред. В. В. Комарова. – Х.: Право, 2011. – С. 214

суду. [33] В той же час, цей вчений, досліджуючи процесуальну категорію поняття «цивільний процесуальний обов'язок», доволі слушно та концептуально віднаходить основні кореляти такого обов'язку, зазначаючи, що ця категорія завжди є: базовим стандартом єдиної процесуальної форми; забезпечуються власним імперативним характером цивільних процесуальних норм, де їхні санкції обумовлюються обов'язковою участю суду; відповідає конкретному статусу суб'єкта цивільних процесуальних відносин; існує тільки в рамках цивільних процесуальних відносин [34] тощо, – однак, зрештою, єдиного конструктивного поняття не висуває, обмежуючись виділенням лише сутнісних ознак обов'язку в цивільному процесі. [35]

Цивільний процесуальний обов'язок, на думку Т. І. Євстифєєвої, це встановлений нормами цивільного процесуального законодавства спосіб необхідної поведінки зобов'язаної особи, який забезпечується можливістю застосування на випадок його порушення, *цивільних процесуальних санкцій* (курсив – Я. М.). [36] Піддаючи аналізу дане поняття обов'язку, одразу можливо вказати на деякі методологічні неточності, які вдається віднайти з огляду на те, що не завжди та не у всіх випадках такий обов'язок може забезпечуватись цивільними процесуальними санкціями. На наше переконання, йдеться скоріш за все про варіації не санкцій, а результату виконання, оскільки суб'єкт цивільного процесу повинен розуміти зміст обов'язку відповідно до його мети, а не покарання. Натомість варто враховувати, що санкції можуть бути застосовані на чисть переконання (розсудом, велінням суду) і впливати з волі іншого суб'єкта, його повноважень чи обов'язку, а можуть бути й не застосовані в зв'язку з таким. Більше того, цивільна процесуальна норма може не передбачати санкцій, однак вони можуть зумовлюватися нормами іншої галузі права (законодавства), що за

³³ Бабаков В. А. Гражданская процессуальная обязанность [Текст]: дис. ... канд. юрид. наук: 12.00.03 / Бабаков Владимир Алексеевич. – Саратов, 1999. – С.78

³⁴ Бабаков В. А. Гражданская процессуальная обязанность [Текст]: дис. ... канд. юрид. наук: 12.00.03 / Бабаков Владимир Алексеевич. – Саратов, 1999. – С.53–54

³⁵ Бабаков В. А. Гражданская процессуальная обязанность [Текст]: дис. ... канд. юрид. наук: 12.00.03 / Бабаков Владимир Алексеевич. – Саратов, 1999. – С.53–54

³⁶ Евстифеева Т. И. Гражданские процессуальные правоотношения [Текст]: дис. ... канд. юрид. наук: спец. 12.00.15 «Гражданский процесс; арбитражный процесс» / Т. И. Евстифеева. – Саратов, 2001. – С.68

таких умов не буде зумовлюватися межами саме цивільних процесуальних правовідносин, або взагалі не забезпечувати обов'язок у виконанні санкцією. А тому, на нашу думку, з огляду на відсутність у дефініції цього поняття найбільш точного змісту, неможливо погодитись із його об'єктивністю.

Варто зазначити слушну тезу, висунуту С. С. Бичковою щодо розуміння поняття *юридичного цивільного процесуального обов'язку осіб, які беруть участь у справах позовного провадження*. Так, на думку цієї вченої, під цим поняттям слід розуміти «... міру необхідної, найбільш розумної та доцільної поведінки зазначених суб'єктів цивільних процесуальних відносин, яка спрямована на задоволення інтересів носія суб'єктивного цивільного процесуального права і забезпечена можливістю застосування у встановлених законом випадках заходів процесуального примусу». [37] Звідси слід відмітити, що ми більшою мірою солідарні з таким алгоритмом викладених цією вченою ознак та елементів у побудові поняття цивільного процесуального обов'язку. Однак не можемо ствердно віднести це поняття до формування загальної конструкції поняття обов'язку в цивільному процесі за тих умов, що таке поняття вироблене в контексті саме «*позовного провадження*» і «*щодо осіб, які беруть участь у справі*», а не учасників цивільного процесу як узагальненої (ширшої) категорії. На нашу думку, це б надало змогу виробити комплексний підхід, свого роду базовий стандарт задля найбільш точного формування категорії цивільного процесуального обов'язку учасників процесу. Відтак таке поняття не є універсальним та не може бути виписаним у цивільному процесуальному законі, так як не включає всіх суб'єктивних елементів та ознак для учасника цивільного процесу. Адже *поняття*, як зазначають В. С. Ковальський та І. П. Козінцев, ... результат узагальнення суттєвих ознак об'єкта дійсності. [38] В логіці під *змістом поняття* розуміють сукупність суттєвих ознак предмета, де такий зміст

³⁷ Бичкова С. С. Цивільний процесуальний статус осіб, які беруть участь у справі позовного провадження [Текст]: монограф. / С. С. Бичкова. – К.: Атіка, 2011. – С.72

³⁸ Ковальський В. С. , Козінцев, І.П. Правотворчість: теоретичні та логічні засади. [Текст]: – К.: Юрінком Інтер, 2005. – С.65

можливо уявляти тільки в цьому понятті, [39], а тому необхідно виводити його під більш ширше (родове) поняття, разом з тим вказавши на його родові ознаки та відмінності. [40] Справедливо зазначає і С. М. Єгоров, конструктивно зосереджуючи увагу на тому, що «завдання визначення – точне відмежування одного поняття від інших понять за змістом та об'ємом», [41] * де поняття, які є генетичними (а такими видається поняття правової категорії процесуального обов'язку – *Я. М.*), а тому, мають надавати уявлення про це поняття шляхом опису способу його побудови, виготовлення, утворення тощо із найбільш повним та загальним відображенням дійсності предмета даної категорії поняття.

Таким чином, попередньо варто констатувати, що стосовно вироблених наукою цивільного процесу понять, то вони, ніби долучаються до словосполучення «цивільні процесуальні обов'язки», де серед таких можливо вказати на обов'язки «... сторін», «... осіб, які беруть участь у справі позовного провадження» тощо, такі є «визначальними, а не є визначаючими, де останні через наявність своєї множинності визначаючого виділяються елементи множинності визначального, [42] що, таким чином, не відбиває комплексності, ієрархічності побудови конструкції обов'язку відповідно до його елементів та ознак.

Тому саме відсутність належного нормативного закріплення зумовлює достатньо небезпечну ситуацію у тому, що «без них (обов'язків – *Я. М.*) неможливі ні збалансована правова система, ні ефективне правове регулювання, ні чіткий правопорядок, ні належний рівень законності, ані інші прояви станів

³⁹ Кириллов В. И. Логика [Текст]: учебн. для юрид. вузов / В. И. Кириллов, А. А. Старченко. – изд. 5-е, перераб. и доп. – М.: Юристъ, 2001. – С.30

⁴⁰ Кириллов В. И. Логика [Текст]: учебн. для юрид. вузов / В. И. Кириллов, А. А. Старченко. – изд. 5-е, перераб. и доп. – М.: Юристъ, 2001. – С.49; Нохрин Д. Г. Государственное принуждение в гражданском судопроизводстве [Текст]: дис. ... канд. юрид. наук: 12.00.15 / Нохрин Дмитрий Герольдович. – М., 2006. – С.11; Гетманова А. Д. Логика для юристов [Текст]: учеб. пособ. для студентов вузов, обучающихся по специальности «Юриспруденция» / А. Д. Гетманова. – 6-е изд., стер. – М.: Омега-Л, 2009. – С.43–47

⁴¹ Егоров С. Н. Аксиоматические основы теории права [Текст] / С. Н. Егоров. – СПб.: Лексикон, 2001. – С.3 [Електронний ресурс]. – Экономико-правовая библиотека «Vuzlib». – Режим доступа: http://www.pravo.vuzlib.net/book_z1109_page_4.html.

*Примітка: тут і далі переклад із російської мови – *Я. М.*

⁴² Егоров С. Н. Аксиоматические основы теории права [Текст] / С. Н. Егоров. – СПб.: Лексикон, 2001. – С.3 [Електронний ресурс]. – Экономико-правовая библиотека «Vuzlib». – Режим доступа: http://www.pravo.vuzlib.net/book_z1109_page_4.html.

суспільного життя. Вони – неодмінна умова нормального функціонування інститутів демократії, управління ... процесами, підтримки стійкості і стабільності ...». [43] У свою чергу, і відсутність єдиного виробленого підходу та розуміння поняття *цивільного процесуального обов'язку* в науці цивільного процесу та з'ясування його юридичної природи унеможлиблює належним чином задіяти будь-який процесуальний інститут, реалізувати процесуальну норму, а відтак – захистити порушене, невизнане й оспорюване право та інтерес учасників цивільного процесу, що є неприпустимим. Таке усвідомлення проблеми зумовлює наше завдання: з'ясування тих ознак чи елементів юридичної категорії «цивільний процесуальний обов'язок», які б мали значеннєву перевагу для вироблення більш повного й комплексного поняття.

Для виконання цих завдань, насамперед, доречно звернути увагу на етимологію ключових понять, якими у визначеному контексті цивільного процесуального обов'язку є «поведінка», «дії», «обов'язок» тощо. Так, під поняттям «поведінка» в енциклопедичній літературі розуміється «система взаємопов'язаних дій, які здійснюються суб'єктами, що вимагають їхньої взаємодії із середовищем для реалізації деяких функцій [44]». Слово «функція (рос.)» тлумачиться як «обязанность, круг деятельности (рос.)». [45] Отже, за таких обставин можливо припустити, що поняття «поведінка» та «функція» містять спільні елементи – дії, коло дій тощо. Процесуальні дії, на думку Т. І. Євстифєєвої, це дії, здійснювані суб'єктами цивільних процесуальних відносин в ході реалізації приналежних їм прав та обов'язків. Така діяльність кожного з учасників підкорена поставленим перед ними завданням. [46] В юридичній літературі процесуальні дії розділяються, в основному, на два основні види, які

⁴³ Матузов Н. И. Актуальные проблемы теории права [Текст] / Н. И. Матузов. – Саратов: Изд-во Саратов. гос. академии права, 2004.– С. 284; Рудаков А. А. Права и обязанности как парные юридические категории (вопросы теории) [Текст]: дис. ... канд. юрид. наук: 12.00.01 / Рудаков Алексей Александрович. – Красноярск, 2006. – С.104

⁴⁴ Большая Советская энциклопедия [Текст]: (В 30 томах) / Ред. А.М. Прохоров. — Изд. 3-е. — М.: Сов. энциклопедия. Т.20: Плата-Проб. –1975. – С.70

⁴⁵ Ожегов С. И. Толковый словарь русского языка [Текст] / С. И. Ожегов, Н. Ю. Шведова. – М.: Азбука, 1998. – С. 858; Загайнова С. К. Судебные акты в механизме реализации судебной власти в гражданском и арбитражном процессе [Текст] / С. К. Загайнова. – М.: Волтерс Клувер, 2007. – С.30

⁴⁶ Евстифеева Т. И. Гражданские процессуальные правоотношения [Текст]: дис. ... канд. юрид. наук: спец. 12.00.15 «Гражданский процесс; арбитражный процесс» / Т. И. Евстифеева. – Саратов, 2001. – С.67

слід враховувати при з'ясуванні поведінки в цивільних процесуальних обов'язках, а саме: «а) процесуальні дії, які тягнуть за собою виникнення, зміну та припинення правовідносин, являючись в силу цього юридичними фактами; б) процесуальні дії, які не носять характер юридичних фактів». [47]

Проте А. І. Бобилев розглядає поведінку не тільки як сукупність дій людей, а й вчинків [48], які мають теж принципове значення для поведінки як складової цивільного процесуального обов'язку. На наше переконання, саме «дія», що вчинена учасниками цивільного процесу, розуміється як певний триваючий процес, однак «вчинки, певний вчинок» однозначно уявляються як закінчений процес, в результаті чого, на відмінну від «дій», такий і зумовлюється настанням певного цивільного процесуального факту, що зрештою є важливим для розуміння категорії цивільних процесуальних обов'язків.

В той же час, Т. І. Євстифеева, погоджуючись із рядом вчених, справедливо зазначає, що процесуальна діяльність має відповідати таким вимоги, як: має бути юридичною діяльністю, бути при цьому свідомо скерованою, тобто підпорядкованою певним цілям та завданням, які стоять перед кожним учасником процесу; діяльність учасників процесу повинна суворо відповідати приписам норм права; вони повинні неухильно відповідати дотримання певного порядку оформлення; мають здійснюватись із дотриманням певних строків, які установлені законом чи судом; вироблятися у певному місці. [49]

Натомість слово «обязанность (рос.)» у тлумачному словнику російської мови визначається як «определенный круг действий, возложенных на кого-нибудь и безусловных для выполнения (рос.)» [50], що надає можливість

⁴⁷ Чечот Д.М. Участники гражданского процесса [Текст] / Д.М. Чечот. – М., 1960. – С.60; Евстифеева Т. И. Гражданские процессуальные правоотношения [Текст]: дис. ... канд. юрид. наук: спец. 12.00.15 «Гражданский процесс; арбитражный процесс» / Т. И. Евстифеева. – Саратов, 2001. – С.30

⁴⁸ Бобылев А. И. Правовое поведение и его виды [Текст] / А.И. Бобылев // Право и государство: теория и практика. – 2009. – № 4 (52). – С.6

⁴⁹ Каракашов В. Н. Юридическая деятельность: проблемы теории и методологии [Текст]: автореф. дис. ... д-ра юрид. наук / Карташов В.Н. – М., 1990. – С.13, 15; Трубников П. Я. Защита гражданских прав в суде. [Текст] / П. Я. Трубников. – М.: Юрид. лит., 1990. – С.25; Евстифеева Т. И. Гражданские процессуальные правоотношения [Текст]: дис. ... канд. юрид. наук: спец. 12.00.15 «Гражданский процесс; арбитражный процесс» / Т. И. Евстифеева. – Саратов, 2001. – С.32

⁵⁰ Ожегов С. И. Словарь русского языка: Ок. 57 000 слов [Текст] / С. И. Ожегов ; под ред. Н. Ю. Шведовой. – 18-е изд., стереотип. – М.: Рус. яз., 1987. – С.378

попередньо відстежити наявний процес завдяки «певному колу дій, необхідних для виконання». Теоретико-соціальний підхід показує, що «обов'язки для людини – це не тільки якийсь тягар чи то обтяження, а намагання людини перш за все до реалізації своїх прав через повагу до дотримання прав інших членів суспільства», [51] з огляду на це можливо відстежити обов'язок не тільки виконання приписаної поведінки, а й виконуючи це, не порушити право інших. Більше того, така теза кореспондує зі змістом ч. 3 ст. 27 ЦПК України у тому, що «особи, які беруть участь у справі зобов'язані добросовісно ... виконувати обов'язки». А переміщення обов'язків у площину закріплення в нормах права називають юридичними, [52] де саме завдяки закріпленню категорії обов'язків у диспозицію цивільної процесуальної норми [53] вони безпосередньо називаються цивільними процесуальними обов'язками. В. О. Бабаков з погляду на механізм цивільного судочинства також зазначає, що обов'язки будь-яких суб'єктів, які підпадають під дію цивільного процесуального законодавства, пов'язані з процесуальними діями суду, повинні кваліфікуватися як цивільні процесуальні обов'язки з відповідним нормативним регулюванням. [54]

У той же час, сама структура поняття (його зміст) правової категорії цивільного процесуального обов'язку потребує детального розгляду, що зумовлюється «особливістю *цивільних процесуальних норм*, оскільки рівень їхньої правової обов'язковості різний: вони можуть бути обов'язковими не для всіх суб'єктів цивільних процесуальних правовідносин, а лише для якої-небудь однієї групи учасників. *Наприклад*: тільки експерти зобов'язані проводити експертизу й

⁵¹ Юнусов М. А. Эволюция обязанностей человека и гражданина в политико-правовых учениях (историко-правовой аспект) [Текст] / М. А. Юнусов, Е. А. Юнусов // История государство и права. – 2010. – № 7. – С.46

⁵² Алимбекова А. С. Теоретические аспекты классификации субъективных прав и обязанностей налогоплательщиков [Текст] / А. С. Алимбекова // Вестник Саратовской государственной академии права. – 2009. – № 1 (65). – С.153

⁵³ Теорія держави і права. Державний іспит [Текст] / Оборотов Ю. М., Крестовська Н. М., Крижанівський А. Ф., Матвеева Л. Г. – Х.: Одиссей, 2010. – С.127

⁵⁴ Бабаков В. А. Гражданская процессуальная обязанность [Текст]: дис. ... канд. юрид. наук: 12.00.03 / Бабаков Владимир Алексеевич. – Саратов, 1999. – С.143

можуть бути допитані. Суд має можливість призначити повторну або додаткову експертизу». [55]

Доволі таки актуальною видається позиція С. Ф. Афанасьєва, який, говорячи про зміст цивільних процесуальних відносин, слушно підкреслює, що цивільна процесуальна форма не тотожна цивільним процесуальним обов'язкам, де з одного боку – цивільні процесуальні обов'язки наділені юридичною сутністю по гіпотетично можливій і необхідній поведінці учасників судочинства, *яка ще не є реальною діяльністю* (курсив наш – Я. М.). З іншої – матеріальний зміст і є фактичною поведінкою, якою уповноважений може, правозобов'язаний та повинен здійснити. [56] В той же час, будь-який *юридичний обов'язок*, який *сформульований у тексті норми права*, являє собою певну мовну конструкцію, яка є по суті нормативним висловлюванням, в якому фіксується вказівка на ті чи інші дії. [57] Звідси, на нашу думку, саме закріплення обов'язку в конструкції цивільної процесуальної норми викликає першочергову зацікавленість у з'ясуванні змісту обов'язку.

Так, у літературі правильно зауважується на необхідність розмежування об'єктивного та суб'єктивного обов'язку, [58] що дає підстави розглянути категорію обов'язку в контексті цивільного процесу та відповідно їх розмежувати.

Зокрема, вчений-теоретик О. О. Рудаков стверджує, що зовнішньою формою юридичного обов'язку як частки об'єктивного (позитивного) права є такі юридичні джерела, як нормативно-правовий акт, судовий прецедент, правовий звичай і нормативний договір. Внутрішньою формою – нормативно-регулятивні засоби (зобов'язуючі норми і т.д.). [59] Таким чином, обов'язки (як певна

⁵⁵ Калмацкий В. С. Гражданское процессуальное право [Текст]: учебн. пособ. / В. С. Калмацкий, Ю. В. Медведев. – Уфа: РИО БашГУ, 2003. – С.19–20

⁵⁶ Афанасьев С. Ф. Гражданский процесс [Текст] / С. Ф. Афанасьев, А. И. Зайцев. – М.: Норма, 2004. – С.110–111

⁵⁷ Юнусов М. А. Эволюция обязанностей человека и гражданина в политико-правовых учениях (историко-правовой аспект) [Текст] / М. А. Юнусов, Е. А. Юнусов // История государство и права. – 2010. – № 7. – С.48

⁵⁸ Рудаков А. А. Права и обязанности как парные юридические категории (вопросы теории) [Текст]: дис. ... канд. юрид. наук: 12.00.01 / Рудаков Алексей Александрович. – Красноярск, 2006. – С.77, 85

⁵⁹ Рудаков А. А. Права и обязанности как парные юридические категории (вопросы теории) [Текст]: дис. ... канд. юрид. наук: 12.00.01 / Рудаков Алексей Александрович. – Красноярск, 2006. – С.77

абстракція конструкції правової норми – Я. М.), що містяться в об'єктивному (позитивному) праві набувають свого носія після настання конкретних юридичних фактів і виникнення правовідносин, і лише після цього обов'язок проявляє себе як суб'єктивний та наділяється певною мірою необхідної поведінки, наділяється певним суб'єктом, без якого не можлива реалізація обов'язку. [60] В той же час, необхідно підкреслити, що правова норма носить представницько-обов'язковий характер і вже в силу цього передбачає як можливу так і необхідну поведінку. [61]

Погоджуючись із думкою цього вченого, варто уточнити, що фактично у двох запропонованих варіаціях обов'язку він фактично розуміється як у широкому значенні, так і вузькому, з огляду на об'єктивне право в цілому (законодавство, закон, який є обов'язковим для всіх суб'єктів) та у вузькому сенсі – конкретна норма права. Тому нам видається можливим дослідити об'єктивний цивільний процесуальний обов'язок саме у вузькому сенсі, тобто, в межах певних цивільних процесуальних норм (за внутрішньою формою), що зумовлено самою природою. Разом із тим, позиція інших вчених полягає у тому, що юридичний обов'язок завжди кореспондує суб'єктивному праву та розглядаються в єдності, [62] що в принципі не викликає заперечень, так як розуміється у вузькому сенсі.

Досить важливо наголосити також на тому, що в зв'язку зі структурою норми права вона містить гіпотезу, диспозицію та санкцію. В основному, саме в диспозиції норми міститься вказівка на права та обов'язки, що зафіксовані гіпотезою. Однак гіпотеза процесуальної норми закладена в гіпотезі і диспозиції матеріальної норми. [63] Оскільки, як слушно зазначають В. М. Горшенев та П. Е. Недбайло, *єдність норм матеріального та процесуального права є діалектичною*, тобто такою, при якій існування однієї норми слугує умовою

⁶⁰ Рудаков А. А. Права и обязанности как парные юридические категории (вопросы теории) [Текст]: дис. ... канд. юрид. наук: 12.00.01 / Рудаков Алексей Александрович. – Красноярск, 2006. – С.85, 87

⁶¹ Рудаков А. А. Права и обязанности как парные юридические категории (вопросы теории) [Текст]: дис. ... канд. юрид. наук: 12.00.01 / Рудаков Алексей Александрович. – Красноярск, 2006. – С.42

⁶² Алексеев С. С. Общая теория права [Текст]: учеб. / С. С. Алексеев. – 2-е изд., перераб. и доп. – М.: Проспект, 2009. – С.69 – 71

⁶³ Теорія держави і права. Державний іспит [Текст] / Оборотов Ю. М., Крестовська Н. М., Крижанівський А. Ф., Матвеева Л. Г. – Х.: Одиссей, 2010. – С.127

існування інших норм права. Процесуальні норми не можуть вийти зі сфери інтересів «своїх» матеріальних норм, між ними повинна завжди зберігатися єдність в головному. [64] Співвідношення між матеріально-правовими і процесуальними нормами в науці визначається формулою: якщо норма матеріального права, визначаючи зміст прав і обов'язків суб'єктів права, відповідає на питання, що треба зробити для реалізації цих прав і обов'язків, то норма процесуальна відповідає на питання, як, яким чином, в якому порядку названі права та обов'язки можуть і повинні бути реалізовані. Інакше кажучи, сутність процесуальних норм в одному — в тому, що вони завжди регламентують порядок, форми і методи реалізації норм матеріального права. [65] А це означає, та дає підстави вважати, що за таких обставин цивільні процесуальні обов'язки можуть обумовлюватися («підкріплюватися») матеріальними обов'язками.

Отже, зазначимо, що закріпленість у цивільній процесуальній нормі того чи іншого обов'язку має розумітися в статиці, так як є для учасників цивільного процесу, суду своєрідною «калькою», і тому визначатися як об'єктивний обов'язок. Він відноситься до певної групи учасників цивільного процесу (суб'єктів), до моменту виникнення певних правовідносин та юридичних фактів. У зв'язку зі специфікою викладу цивільної процесуальної норми [66] об'єктивний обов'язок може бути уособлений зі вказівкою лише на певного виду учасника цивільного процесу (певної групи). Об'єктивний цивільний процесуальний обов'язок набуває суб'єктивності внаслідок таких цивільних процесуальних правовідносин, які виникли, та на підставі юридичних (процесуальних) фактів між конкретними учасниками цивільного процесу, де факти та правовідносини «калькою» накладаються на вже закріплену проекцію в процесуальній нормі права об'єктивного обов'язку.

⁶⁴ Горшенев В. М., Недбайло П. Е. и др. Юридическая процессуальная форма: теория и практика. – М., «Юрид. лит.», 1976. – С.60

⁶⁵ Борисова Л. Н. Общая теория процессуальных норм права. 2005 г. [Электронный ресурс]. – Студрада – коаліція юристів. Центральна юридична бібліотека України 2010 р. – Режим доступу: <http://studrada.com.ua/content/>

⁶⁶ Калмацкий В. С. Гражданское процессуальное право [Текст]: учебн. пособ. / В. С. Калмацкий, Ю. В. Медведев. – Уфа: РИО БашГУ, 2003. – С.19-20

Розуміння сутності юридичних обов'язків М. А. Юнусовим та Е. А. Юнусовим полягає у тому, що вони не є якимись тягарем або обтяженням, а намаганням людини, перш за все, до реалізації своїх прав через повагу та дотримання прав інших членів суспільства. За такого спрямування з'ясування сутності обов'язків, на думку цих вчених, це завжди не тільки необхідна та належна поведінка, а й **активна**. [67] У зміст юридичного обов'язку також входить і зобов'язання **пасивною** дією. [68] Активна складова суб'єктивного юридичного обов'язку завжди відповідає суб'єктивному праву, пише Г. І. Муромцев, окрім того, суб'єктивний юридичний обов'язок завжди відповідає і певній пасивній поведінці – не порушувати права, не перешкоджати здійсненню громадянами приналежних їм прав, свобод тощо. [69]

Необхідність поведінки є основною (центральною) характеристикою обов'язку. [70] Втім, необхідна поведінка як внутрішня сторона цивільного процесуального обов'язку може бути глибшою. Зокрема варто вказати, що вчені – теоретики права Одеської школи права (Ю. М. Оборотов, М. Н. Крестовська та ін.) поміж *активної* та *пасивної форми змісту* юридичного обов'язку (тобто, зобов'язання дією) справедливо зазначають ще дві додаткові форми змісту юридичного обов'язку, серед яких – *зобов'язання виконанням* (зобов'язана особа має відреагувати на законні вимоги управомоченої особи, тобто, на нашу думку, спрямованість безпосередньо на сам результат виконання) та *зобов'язання перетерпінням* (зобов'язана особа зазнає незручності й обмеження власної поведінки задля виконання обов'язку. Наприклад, відмовляється від продажу за вигіднішу ціну за наявності задатку, одержаного від іншого покупця). [71]

⁶⁷ Юнусов М. А. Эволюция обязанностей человека и гражданина в политико-правовых учениях (историко-правовой аспект) [Текст] / М. А. Юнусов, Е. А. Юнусов // История государство и права. – 2010. – № 7. – С.47, 48

⁶⁸ Теорія держави і права. Державний іспит [Текст] / Оборотов Ю. М., Крестовська Н. М., Крижанівський А. Ф., Матвеева Л. Г. – Х.: Одіссея, 2010. – С.192

⁶⁹ Проблемы общей теории права и государства [Текст]: учебн. для вузов / Под ред. В. С. Нерсесянца. – М.: НОРМА (Издательская группа НОРМА–ИНФРА*М), 2002. – С. 378

⁷⁰ Рудаков А. А. Права и обязанности как парные юридические категории (вопросы теории) [Текст]: дис. ... канд. юрид. наук: 12.00.01 / Рудаков Алексей Александрович. – Красноярск, 2006. – С.74, 77

⁷¹ Теорія держави і права. Державний іспит [Текст] / Оборотов Ю. М., Крестовська Н. М., Крижанівський А. Ф., Матвеева Л. Г. – Х.: Одіссея, 2010. – С.192

Необхідність перетерпіння заходами державного – владного впливу як однією із трьох складових структури юридичного обов'язку відстоюють й інші вчені. [72] У той же час, Т. І. Євстифеева не розділяє взагалі позицію наявності в структурі юридичного обов'язку перетерпіння. Розуміючи наведену конструкцію форми поведінки як змісту обов'язку, вона розуміє під *видом* саме обов'язок, що зрештою призвело до явно хибних тверджень, а відтак – відкидання перетерпіння як певної форми змісту «поведінки». [73] Щодо обґрунтування власної позиції вона схиляється до думки, що застосування заходів державного примусу обумовлюється як активною, так і пасивною поведінкою зобов'язаної особи, [74] якій належить виконати певний обов'язок, який має певний зміст, що обумовлений поведінкою (процесуальною), а також відповідні сторони – внутрішню та зовнішню. Звідси зрозуміло, що повністю з таким твердженням погодитися не можна з таких підстав.

Так, з метою обґрунтування позиції прихильників перетерпіння зазначимо, що перетерпіння є очевидним в силу того, що в зв'язку із зобов'язанням до певної необхідної поведінки, чи утримання від такої особа може зазнавати незручностей і, зокрема, в рамках змісту цивільних процесуальних обов'язків, маючи при цьому окрему основу та місце. Яскравий приклад можливо навести з огляду на конструкцію застосування цивільних процесуальних санкцій, а саме: притягнутий учасник цивільного процесу (відповідач) до цивільної процесуальної відповідальності внаслідок недотримання порядку в судовому засіданні (ст. 92 ЦПК України) може бути видалений із зали судового засідання. В такому разі як наслідок, цей учасник (правопорушник) буде терпіти (зазнавати) певні незручності через зобов'язання додатковим обов'язком чинити (діяти)

⁷² Бабаков В. А. Гражданская процессуальная обязанность [Текст]: Автореф. дис. ... канд. юр. наук: 12.00.03 / Бабаков Владимир Алексеевич. – Саратов, 1999. – С.9; Матузов Н. И. Исследование проблем юридических обязанностей граждан СССР [Текст] / Н. И. Матузов, Б. М. Семенко // Советское государство и право. – М.: Наука, 1980. – № 12. – С.33; Евстифеева Т. И. Гражданские процессуальные правоотношения [Текст]: дис. ... канд. юрид. наук: спец. 12.00.15 «Гражданский процесс; арбитражный процесс» / Т. И. Евстифеева. – Саратов, 2001. – С.42

⁷³ Евстифеева Т. И. Гражданские процессуальные правоотношения [Текст]: дис. ... канд. юрид. наук: спец. 12.00.15 «Гражданский процесс; арбитражный процесс» / Т. И. Евстифеева. – Саратов, 2001. – С.43

⁷⁴ Евстифеева Т. И. Гражданские процессуальные правоотношения [Текст]: дис. ... канд. юрид. наук: спец. 12.00.15 «Гражданский процесс; арбитражный процесс» / Т. И. Евстифеева. – Саратов, 2001. – С.43

правомірно в межах виконання покладених цивільною процесуальною санкцією дій – мовчати, поводитись певним чином всупереч усталеним правилам поведінки – слухати істеричний крик чи підвищений тон сторони по справі, полишити залу судового засідання та бути позбавленим на певний час участі в ньому. В той же час, інший учасник (позивач) у зв'язку з таким фактом (фактом відсутності відповідача) зазнає незручностей, пов'язаних із недоброчинними наслідками, втрачає процесуальний час у швидкому захисті свого порушеного матеріального права, можливості реалізувати своє процесуальне право, що пов'язане з допитом свідків, витребуванням доказів, отриманням відповіді на причину порушеного права тощо.

Також зобов'язання щодо претерпіння буде мати місце і в зв'язку з розглядом справи судом, де відповідач (юридична особа), перебуваючи в своєму процесуальному статусі та будучи публічно «звинуваченим» (завдяки дії принципу гласності – ст. 6 ЦПК України) у завданні певної шкоди, зобов'язаний перетерпіти незручність, яка, приміром, може піддаватися публічності в засобах масової інформації, а також у суді під час розгляду справи, що зрештою впливатиме на імідж приватної юридичної особи.

Отже, зобов'язання перетерпінням виявляється у двох випадках в однаковому процесуальному складі, а саме: зазначення незручностей та позбавлення можливості учасника цивільного процесу виконувати будь-який інший обов'язок, реалізувати певне суб'єктивне право, обмежуючись в інших обов'язкових діях. Якщо активна поведінка завжди дія, пасивна – утримання від дії, то перетерпіння фактично не є бездіяльністю, а є особливим різновидом дії та окреслюється так званими «фактами – станами (триваючою дією)», оскільки особа постійно перебуває під їх дією, [75] терпить незручності. Та зрештою, у перетерпінні як складової внутрішньої сторони змісту обов'язку, його необхідній поведінці чітко можливо відстежити як психологічну складову – бо така прямо пов'язана із психологічною поведінкою, психологічним станом, який

⁷⁵ Теорія держави і права. Державний іспит [Текст] / Оборотов Ю. М., Крестовська Н. М., Крижанівський А. Ф., Матвеева Л. Г. – Х.: Одиссей, 2010. – С.195

зумовлюється процесуальною діяльністю, а тому впливає на суб'єктивні особисті немайнові права фізичної особи – учасника процесу; так і додатковим видом такої поведінки як «соціально значимої». [76] Це пов'язано з тим, що є соціально корисною поведінкою (правомірною), що в такому разі має важливе значення для суду щодо дотримання порядку в судовому засіданні, під час розгляду справи судом і завжди збігається із значимістю такої поведінки для самого суб'єкта перетерпіння. А відтак, така «дія» певною мірою в цивільному процесі підпадає під дію процесуальних норм.

Разом із тим, як вже зазначалося вище, в зв'язку з нормативним закріпленням необхідної до виконання поведінки у тексті правової норми сформований певний опис дії, а відтак її опис слід розглядати саме в контексті еквівалента поняттю «*міра, межа поведінки*» [77] (курсив наш – Я. М.). Як міра необхідної поведінки в сутності юридичних обов'язків вбачається й іншими вченими. [78] Кожна міра такої поведінки, як думається, набуває свого змісту в кожному окремому випадку, який і окреслює цю межу, що зумовлюється виключно з огляду на наявність суб'єкта (суб'єктивністю). Звідси важливо визначити сутність *необхідності поведінки* (активної, пасивної, перетерпіння) в категорії цивільного процесуального обов'язку.

Так, розглядаючи обов'язок за соціальним спрямуванням як необхідну поведінку, О. О. Рудаков, спираючись на її словникові тлумачення, приходять до висновку, що елемент *необхідності* характеризує сутність обов'язку, виступаючи її системостворюючою ланкою, що є пріоритетним у розумінні обов'язку. [79] Інші вчені загалом зазначають, що необхідність впливає з об'єктивних законів

⁷⁶ Лещенко А. В. Содержание понятия правового поведения в эпоху постмодерна [Текст] / А. В. Лещенко // Международная научно-практическая конференция «Тенденции развития государства и права в XXI веке» (г. Москва, 22 декабря 2012 г.). – М.: Научная организация «Центр юридического развития», 2012. – С.17

⁷⁷ Миннихметов Р. Г. К вопросу о мере юридической обязанности и характере связи с субъективным правом [Текст] / Р. Г. Миннихметов, Р. Р. Каримова // Право и государство: теория и практика. – 2007. – № 7 (31). – С.19

⁷⁸ Юнусов М. А. Эволюция обязанностей человека и гражданина в политико-правовых учениях (историко-правовой аспект) [Текст] / М. А. Юнусов, Е. А. Юнусов // История государства и права. – 2010. – № 7. – С.48

⁷⁹ Рудаков А. А. Права и обязанности как парные юридические категории (вопросы теории) [Текст]: дис. ... канд. юрид. наук: 12.00.01 / Рудаков Алексей Александрович. – Красноярск, 2006. – С.70

загального розвитку. [80] Необхідність правової поведінки людини і громадянина зумовлюється дотриманням Конституції та законів України. [81] У той же час, «необхідність певної поведінки, як сутності обов'язку (внутрішня сторона) наповнюється всякий раз конкретним змістом, – пише О. М. Хохлова, – який визначає ...його об'ємом, видом, мірою, способом, характером, скерованістю, якістю, часом та простором (зовнішня сторона)». З огляду на це, вкрай необхідно уточнити зміст обов'язку, в який [82] вкладають деякі вчені активну, пасивну поведінку тощо, з огляду на внутрішню та зовнішні сторони.

Фактично, активність, пасивність поведінки, і под. зумовлюється не саме поведінкою (з огляду на *можливість* діяти, як при суб'єктивному праві), а потребою діяти, тобто, «необхідністю діяти» саме певним чином. З одного боку, діяти певним чином є формою виявлення діяльності, дії, поведінки. Вияв самої необхідності зумовлюється нормою права діяти, так би мовити зобов'язує таким чином суб'єкта діяти певним чином. Звідси необхідність є невід'ємною від форми дії/бездіяльності в контексті змісту обов'язку, які розглядаються спільно. Однак «зобов'язання» вважають досить широким для його розуміння, бо таким чином вкладається в це поняття і зовнішня сторона обов'язку як необхідної поведінки, а саме – мірою, способом, характером, зрештою видом необхідної поведінки. А відтак, доцільно мати на увазі те, що з внутрішньої сторони обов'язку (те, що виходить «із середини» від суб'єкта поведінки) ці форми необхідної поведінки потрібно визначати як складову необхідної поведінки, тобто її зміст (у вужчому сенсі).

Зрозуміло, що необхідність такого наповнення цивільного процесуального обов'язку може пояснюватись не тільки в об'єктивному сенсі (внаслідок чітко сформованого нормативу цивільної процесуальної норми, наприклад: «...Рішення

⁸⁰ Ванеева Л. А. Понятие юридической обязанности по гражданскому процессуальному праву / Л. А. Ванеева // Правоведение. – 1984. – № 4. – С. 46–51 [Електронний ресурс]. – Федеральний портал (v.3.2.): Юридическая Россия. – Режим доступу: <http://www.law.edu.ru/article/article.asp?articleID=186176>.

⁸¹ Білоруська О. Щодо поняття конституційних обов'язків [Текст] / О. Білоруська // Право України. – 2004. – № 10. – С.86

⁸² Хохлова Е. М. Субъективное право и обязанность как юридическое содержание правоотношения [Текст] / Е. М. Хохлова // Вестник Саратовской государственной академии права. – 2008. – № 1 (59). – С.35

суду особи, які присутні в залі, заслуховують стоячи... (ч.1 ст.162 ЦПК України)»), а й в суб'єктивному, тобто в кожному конкретному процесуально-правовому випадку окремо, навіть в межах одного і того ж нормативно закріпленого обов'язку. Так, не всі особи будуть вставати та заслуховувати рішення стоячи в зв'язку з імперативно закріпленою вимогою, так як суд, керуючись ч. 2 цієї статті, може дозволити відступити від частини виконання приписаного обов'язку, тобто, заслухати рішення суду сидячи, керуючись певними обставинами справи чи фізичними вадами учасників цивільного процесу. Отже, як бачимо, зміст такого обов'язку буде змінюватися в способі, частково в об'ємі, однак не в характері – бо особа повинна заслухати таке рішення, не в часі та просторі – бо заслухати рішення повинна в конкретний час та в певному приміщенні, що визначені судом.

О. Білоруська також погоджується з тим, що «необхідна» поведінка відображає одну зі сторін обов'язку, однак, справедливо звертає увагу на інший бік, де відображається зовнішня ознака поведінки – «воля», яка повинна бути виконана, [83] що зрештою дозволяє розуміти обов'язок не інакше, як через необхідну поведінку, тобто, імперативну вимогу. [84] Проте на нашу думку, важливо вказати на те, що першочергова «воля» законодавця у необхідній поведінці, яка викладена в нормі, може бути змінена волею суду, але в тому випадку, коли визначились ті суб'єкти, які мають виконати певний вже суб'єктивний обов'язок у зв'язку з цивільними процесуальними правовідносинами чи юридичними (процесуальними) фактами, які виникли.

Отже, погоджуючись певною мірою із такими особливостями змісту необхідної до виконання поведінки, до цієї когорти, за нашим переконанням, необхідно додати ще й (а) «інтервал допустимої поведінки (як на це справедливо

⁸³ Білоруська О. Щодо поняття конституційних обов'язків [Текст] / О. Білоруська // Право України. – 2004. – № 10. – С.86

⁸⁴ Рудаков А. А. Права и обязанности как парные юридические категории (вопросы теории) [Текст]: дис. ... канд. юрид. наук: 12.00.01 / Рудаков Алексей Александрович. – Красноярск, 2006. – С.81

вказує В. В. Шильдяєва)». [85] Більше того, з огляду на вищевикладене, зазначимо й те, що необхідна поведінка може носити також (б) «релевантний» характер та реалізовуватися у межах (в) «правового поля».

Інтервал поведінки, певний інтервал у обов'язкових діях пояснюється, насамперед, як проміжком часу у вчиненні необхідної дії, так і ймовірною кількістю не одних, а декількох дій в межах одного складу цивільного процесуального обов'язку. На підтвердження цього етимологія слова «обов'язок» зумовлює зміст цієї категорії саме як «певне коло дій, які необхідні для виконання. [86]

Щодо сутності та значення релевантної поведінки для цивільних процесуальних обов'язків учасників цивільного процесу варто підкреслити, що «релевантність – в широкому розумінні – міра відповідності отримуючого результату бажаному результату». [87] Релевантність латинською (*relevo*) означає «полегшувати», [88] англійською «relevant» – «существенный (рос.)», [89] і являє собою кальку словам «релевантний», «релевантность», що визначаються як «относящийся к делу», «уместность» (рос. мову оригіналу збережено – Я. М.) [90]. Разом із тим, однією із найбільш відомих неklasичних теорій логічної послідовності є «релевантна логіка», в назві якої відображається прагнення виокремити і систематизувати тільки доречні (релевантні) принципи логіки та виключити парадокси, які властиві матеріальній класичній логіці, [91] що вже тривалий час підтверджує кризу класичної логіки як науки. В цілому це

⁸⁵ Шильдяева В. В. Механизм контроля социальных отношений [Текст] / В. В. Шильдяева // Актуальные вопросы науки и практики. Юридический мир. – 2007. – № 3. – С.29

⁸⁶ Ожегов С. И. Словарь русского языка: Ок. 57 000 слов [Текст] / С. И. Ожегов ; под ред. Н. Ю. Шведовой. – 18-е изд., стереотип. – М.: Рус. яз., 1987. – С.378

⁸⁷ Финансовый словарь. Финанс [Электронный ресурс]. – Словари и энциклопедии на Академике. – Режим доступа: http://dic.academic.ru/dic.nsf/fin_enc/28548.

⁸⁸ Словник з кібернетики / Під редакцією академіка В. С. Михалевича. – 2-е. – Київ: Головна редакція Української Радянської Енциклопедії імені М. П. Бажана, 1989. – С.48 [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://znaimo.com.ua/%D0%A0%D0%B5%D0%BB%D0%B5%D0%B2%D0%B0%D0%BD%D1%82%D0%BD%D1%96%D1%81%D1%82%D1%8C>.

⁸⁹ Релевантность. Энциклопедия эпистемологии и философии науки.[Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://enc-dic.com/enc_epist/Relevantnaja-logika-616.html

⁹⁰ Релевантная логика [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://dic.academic.ru/dic.nsf/enc_philosophy/8987/%D0%A0%D0%95%D0%9B%D0%95%D0%92%D0%90%D0%9D%D0%A2%D0%9D%D0%90%D0%AF

⁹¹ Релевантна логіка. Словарь логики: Коллекция энциклопедий и словарей [Електронний ресурс]. – Энциклопедии & Словари. – Режим доступу: <http://enc-dic.com/logic/Relevantnaja-Logika-322.html>

пояснюється тим, що «логіка, має більш ширші межі чим істина, а тому, норми і оцінки хоча і вилючаються із сфери істини, вони все таки є суб'єктами логічного закону», - стверджує Г.Х. фон Вригд, думку якого підхопив О.В.Тімошина. [92]

Тому, саме «доцільність», «ступінь відповідності», «відносність до справи» та «адекватність» необхідної поведінки змісту певного обов'язку зумовлюється диспозитивним методом правового регулювання цивільних процесуальних правовідносин, а також – добросовісним виконанням своїх обов'язків та користуванням суб'єктивним цивільним процесуальним правом учасниками цивільного процесу. Таким чином, властивість «релевантності» природно співвідноситься із поведінкою та додається до складової міри у її необхідності, зумовленою власне процесуальною ситуацією і доцільністю отримати бажаний результат і в такий спосіб *входить у зміст та поняття цивільного процесуального обов'язку*. Однак така властивість є *ознакою певного виду необхідної поведінки, але не ознакою обов'язку в цілому*. І тому за певних обставин, релевантність у процесуальному контексті покликана відображати внутрішню сторону обов'язку, однак у межах, зумовлених зовнішньою стороною – дією цивільних процесуальних інститутів, наявності певного інтересу в зобов'язаного обов'язком суб'єкта. Такий результат досягається саме завдяки вибору особою, яка наділена правом вимоги (як правило, суд), такої точної та процесуально-необхідної поведінки зобов'язаної особи, яка є найбільш доцільною у правовій ситуації, яка виникає.

Доречно зазначити, що схожу за змістом та сутністю особливість обов'язку не без підстав визначив у свій час М. І. Матузов у своїх працях, стверджуючи, що обов'язок є «закріплена законом точна *міра* суспільно необхідної поведінки, яка є *найбільш розумної та доцільної поведінки*, що скерована на задоволення інтересів суспільства та особистості» [93] (курсив наш – Я. М.), що пояснює ніщо інше, як

⁹² Вригд Х.В. фон. Нормы, истина и логика. – С.201; Тимошина Е.В. Как возможна теория права? Эпистемологические основания теории права в интерпретации Л.И. Петражицкого: монография. – М.: Юрлитинформ, 2012. – С.67

⁹³ Матузов Н. И. Правовая система и личность [Текст] / Н. И. Матузов. – Саратов: Изд-во Саратов. ун-та, 1987. – С.151; Алимбекова А. С. Теоретические аспекты классификации субъективных прав и обязанностей

саме релевантну властивість обов'язку. У цивільному процесуальному обов'язку по суті релевантну властивість віднаходить і С. С. Бичкова, вказуючи також подібним чином, що обов'язок є мірою необхідної, «... найбільш розумної та доцільної поведінки ... ». [94] Власне зауважимо й те, що критерій «розумності» рядом рішень Європейського суду з прав людини розтлумачено ч. 1 ст. 6 Конвенції про захист прав людини і основоположних свобод, який зумовлюється для заявника (а) поведінкою, (б) важливістю для нього розглядуваної справи, (в) поведінкою органів державної влади, (г) складністю справи. [95] Тому «розумна поведінка» і є доцільною поведінкою, звідки простежується прямий зв'язок із релевантною поведінкою як властивістю цивільного процесуального обов'язку. Це дає підстави дійти до ствердного висновку про те, що обов'язки в цивільному процесі мають релевантні властивості.

У той же час додамо, що релевантні властивості процесуального обов'язку в цивільному процесуальному праві безпосередньо беруть свій початок не тільки в практиці Європейського суду з прав людини, а також у дії принципів змагальності та диспозитивності (ст.ст. 10, 11 ЦПК України) як основоположних та керівних засад цивільного судочинства. Так, у контексті змагальності, рядом статей ЦПК України передбачено імперативність зобов'язуючої цивільної процесуальної норми у тому, що на сторону покладено обов'язок довести ті обставини, на які вона посилається (ч. 3 ст. 10 ЦПК України), де, в свою чергу, такі докази, *наприклад*, (відповідачем) повинні бути подані до або під час попереднього судового засідання, а якщо попереднє судове засідання у справі не проводиться – до початку розгляду справи по суті (ч. 2 ст. 27, ч. 1 ст. 131 ЦПК України). Звідси, слід погодитись, що такі закріплені вимоги є імперативними (обов'язковими) до сторін, які повинні чітко та неухильно їх дотриматися у

налогоплательщиків [Текст] / А. С. Алимбекова // Вестник Саратовской государственной академии права. – 2009. – № 1 (65). – С.153

⁹⁴ Бичкова С. С. Цивільний процесуальний статус осіб, які беруть участь у справі позовного провадження [Текст]: монограф. / С. С. Бичкова. – К.: Атіка, 2011. – С.72

⁹⁵ Курс цивільного процесу [Текст]: підручн. / В. В. Комаров, В. А. Бігун, В. В. Баранкова та ін.; за ред. В. В. Комарова. – Х.: Право, 2011. – С.434; Ягунов Д. В. Практика Європейського суду з прав людини (прецеденти та коментарі з питань кримінального судочинства) [Текст] / Д. В. Ягунов; за ред. та зі вступ. словом Й. Л. Бронза. – Одеса: Фенікс, 2010. – С.123

межах конкретного процесуального часу та стадії цивільного процесу. Контроль за виконанням сторонами цієї вимоги покладається на суд. Однак за обставин, коли представник позивача з підстав, визначених ч. 1 ст. 174 ЦПК України, подав до суду під час попереднього судового засідання заяву про відмову від позову, то виникає питання: як бути із обов'язком подачі доказів відповідачем? Зрозуміло, що в цій ситуації суд повинен перевірити певні обставини щодо можливої обмеженості представника (ч. 2 ст. 174 ЦПК України), чи тієї обставини, що його дії не суперечать інтересам особи, яку він представляє (ч. 5 ст. 174 ЦПК України), і лише після цього має достатні всі підстави задовольнити клопотання представника позивача. У свою чергу, відповідач повинен висловити свою думку з приводу такої заяви та бути звільнений судом від подачі доказів, що в *імперативній вимозі* вимагались раніше. З іншого боку, такі обставини утворюють можливість розпорядитися своїм правом на власний розсуд однією стороною – позивачем в межах дії принципу диспозитивності (ч. 2 ст. 11 ЦПК України знівельовує виконання імперативного припису цивільної процесуальної норми іншою стороною (відповідачем). Проте, як справедливо зазначив С. Л. Дегтярьов, «диспозитивність процесуального характеру (свобода вибору) закінчується із визначенням певного варіанту поведінки, так як в подальшому ця особа зіштовхується із необхідністю виконати відповідні обов'язки та умови, що передбачені законодавством», [96] що таким чином визначає межі дії релевантної поведінки відповідача.

У той же час, процесуальна доцільність такої поведінки зумовлюється бажанням досягти певного результату задля закінчення тягара судового переслідування для обох сторін і полягає у заінтересованості як зобов'язаної особи, так і того, хто наділений правом вимоги. Доречно з цього приводу зауважує О. О. Рудаков: «Якщо обов'язок стає внутрішньою установкою індивіда, то під нею прийнято розуміти почуття боргу людини, його прагнення вчинити у відповідності зі своїми переконаннями саме так, а не інакше. В такій

⁹⁶Дегтярьов С. Л. Природа процесуальних прав и обязанностей участников гражданского судопроизводства [Текст] / С. Л. Дегтярьов // Российский судья. – 2007. – № 2. – С.10

ситуації, стосовно якої у людини сформувалося відчуття боргу, є для такої особи пріоритетною, цьому відчуттю боргу приділяється особлива увага, а деколи навіть провідна роль у діяльності. Проте в реальному житті достатньо важко виокремити відчуття внутрішнього боргу в чистому вигляді, так як людина – створіння поліемоціональне». [97] Це підтверджує тезу В. О. Бабакова про те, що «чимало прав особи насправді співпадають із змістом обов'язку (кореспондують йому – Я. М.), де деякі права виступають як обов'язки, інші – як права», [98] що не викликає сумнівів, але зрозуміло, що така діяльність (поведінка) не повинна спричиняти порушення правової норми, принципів. А тому критерій релевантності у цивільних процесуальних обов'язках в основному існує в межах правового поля дії принципу диспозитивності цивільного судочинства. За таких обставин, цивільним процесуальним обов'язкам притаманна ознака диспозитивності, і тому не без підстав такі обов'язки деякими вченими іменуються як «диспозитивні цивільні процесуальні обов'язки». [99] Для таких обов'язків, як видається, не є характерною ознака примусового виконання (скоріш, навіть не примусового, а імперативного (безумовного) виконання, що є їхньою особливістю – Я. М.). Разом із тим, такі обов'язки покликані зумовлювати необхідність певної поведінки суб'єкта для нормального перебігу процесу. Це і дозволяє віднести їх до категорії своєрідних юридичних обов'язків. [100] А тому «релевантність» як властивість необхідної поведінки учасника цивільного процесу під час провадження цивільної справи обумовлена тією процесуально-правовою ситуацією, яка виключає пряме (реальне) домінування імперативного методу щодо потреби вчинення необхідних дій учасником цивільного процесу у

⁹⁷ Рудаков А. А. Права и обязанности как парные юридические категории (вопросы теории) [Текст]: дис. ... канд. юрид. наук: 12.00.01 / Рудаков Алексей Александрович. – Красноярск, 2006. – С.71

⁹⁸ Бабаков В. Гражданская процессуальная обязанность. [Текст] / В. Бабаков // Правоведение. – 1997. – №3. – с. 115–122; Барзилова Ю. В. Юридические обязанности как элемент правового статуса личности [Текст]: дис. ... канд. юрид. наук: 12.00.01 / Барзилова Юлия Владимировна. – Саратов, 2006. – С. 42

⁹⁹ Барашков С. А. Диспозитивные обязанности в гражданском процессе [Текст] / С. А. Барашков // Правоведение. – 1985. – № 2. – С. 67–71 [Электронный ресурс]. – Федеральный правовой портал (v. 3.2.). Юридическая Россия. – Режим доступа: <http://www.law.edu.ru/article/article.asp?articleID=179481>

¹⁰⁰ Барашков С. А. Диспозитивные обязанности в гражданском процессе [Текст] / С. А. Барашков // Правоведение. – 1985. – № 2. – С. 67–71 [Электронный ресурс]. – Федеральный правовой портал (v. 3.2.). Юридическая Россия. – Режим доступа: <http://www.law.edu.ru/article/article.asp?articleID=179481>

поєднанні з диспозитивними засадами, які надають учасникам цивільного процесу змогу обрати найкращий (з огляду на оптимальність) варіант необхідної до виконання поведінки. Тобто, фактично умови релевантної поведінки полягають у ключі: (а)«необхідності», яка зумовлена об'єктивною потребою виконати обов'язок; (б)«інтересу», що викликаний мотивацією до дії (поведінки); (в)«можливості», яка зумовлена незабороненістю до вчинення поведінки, що ґрунтується на праві (як можливості до дії). *Наприклад*, якщо сторона по справі — фізична особа, то в неї суб'єктивне право завжди пов'язане з особистими немайновими та майновими правами, які становлять «сильний» диспозитивний зміст користування ними в цивільному судочинстві. А відтак, і роль диспозитивних засад буде окреслюватися глибоко – аж в інтересах, переконаннях і доводиться до необхідності, до необхідності виконання певних дій, тобто – до *обов'язку*, саме конкретного так би мовити юридичного складу одного обов'язку. Отже, коли питання виникає про обов'язкову участь прокурора у справі, то так його спеціальним законом держава наче зобов'язує на таку участь, з іншого боку – вимиваються такі питання, які пов'язані з переконаннями як фізичної особи, а як службової — посилюються, залишаються. А відтак, за таких обставин доречно першочергово вказати та визнати двояку сторону обов'язку як змішаного, імперативно-диспозитивного, власне, як і сам метод цивільного процесуального права.

Відтак варто зазначити слушність тези Д. Д. Луспеніка про те, що «однією із ознак цивільної процесуальної форми є те, що дозволено вчиняти лише ті дії, які дозволені цивільним процесуальним законодавством, і заборонено вчиняти лише ті дії, які цим законодавством спеціально заборонені. Цим відрізняється цивільно-процесуальний закон від матеріальних законів, де дозволено те, що не заборонено». [101] Проте повністю погодитись із такою думкою цього вченого-процесуаліста й практика, з огляду на властивість релевантної поведінки обов'язку, на нашу думку, не можна. Оскільки, наявність можливості та

¹⁰¹ Луспенік Д. Д. Застосування новел ЦК і ЦПК України в судовій практиці [Текст] / Д. Д. Луспенік. – Х.: Харків юридичний, 2005. – С.253

необхідності до релевантної поведінки в учасника цивільного процесу зумовлюється не тільки дією диспозитивного методу для самого учасника цивільного процесу, що є беззаперечним фактом, як можливість обрати адекватне (пришвидчине) реагування на виниклу правову ситуацію, а й зумовлюється використанням: «дозволено все, що прямо не заборонено законом» (як загально-дозвільного типу правового регулювання), [102] що відповідає в певному контексті матеріальним нормам права, на забезпечення виконання яких спрямовані норми процесуального права. [103] У той же час, слід розуміти, що інтеграція релевантної поведінки вступає у колізію з імперативним методом правового регулювання цивільних процесуальних правовідносин, де домінує принцип, притаманний виключно публічному праву, а саме: «заборонено все, що прямо не дозволено законом». І тому вважаємо, що дія релевантної поведінки, хоч і допускається, однак дещо опосередковано, тобто, в окремих випадках, де немає прямої заборони, і в той момент, коли мета такої поведінки спрямована на оптимізацію ходу розгляду справи, та не спричиняє негативних (небажаних) наслідків для інших учасників процесу, що зрештою не утворює ускладнення у розгляді справи судом.

В принципі, як зазначає С.О.Курочкін, виникнення і розвиток в цивільному процесі приватних начал – це закономірний результат посилення в середовищі, яке засноване на приватному інтересі суспільних відносин, що регулюються правом і захищаються в порядку цивільного судочинства, а також начал децентралізації, координації та автономії суб'єктів при реалізації ними функції вибору. [104] Разом з тим, вчений досить слушно стверджує, що право в цілому – це явище офіційне, державне і в цьому сенсі завжди публічне. [105] Також стверджується і те, що розрізнення приватного і публічного начала є не що інше

¹⁰² Теорія держави і права. Державний іспит [Текст] / Оборотов Ю. М., Крестовська Н. М., Крижанівський А. Ф., Матвеева Л. Г. – Х.: Одісей, 2010. – С. 234–235

¹⁰³ Теорія держави і права. Державний іспит [Текст] / Оборотов Ю. М., Крестовська Н. М., Крижанівський А. Ф., Матвеева Л. Г. – Х.: Одісей, 2010. – С.138

¹⁰⁴ Курочкин С.А. Частные и публичные начала в цивилистическом процессе/ Курочкин С.А.; науч.ред.В.В.Ярков.- М.: Инфотропик Медиа, 2012. – С.251

¹⁰⁵ Курочкин С.А. Частные и публичные начала в цивилистическом процессе/ Курочкин С.А.; науч.ред.В.В.Ярков.- М.: Инфотропик Медиа, 2012. – С.259

як індикатор історично досягнутого рівня державного втручання, [106] де, зрештою, приватні начала в процесі – це основа побудови системи взаємовідносин окремої особи не тільки із судом, але і з іншими учасниками процесу. [107] А тому, оптимальне поєднання приватних та публічних начал зводиться до гарантованого розвитку системи цивільного процесу у відповідності до суспільних вимог. [108] А це, на наше переконання, пояснює єдиний момент в контексті поєднання елементу публічності у виконанні обов'язку – як пише С.С.Алексєєв – «визначити кожному «своє», і це «своє» повинно бути відмежоване від посягань іншого (з погляду вченого на думку І.Канта)», [109] при чому в цілях збереження публічного порядку чи то службових відносин.

В доповнення до цієї тези, слід додати, що приватне право завжди пов'язане із зобов'язанням, найвищою формою якого є, по Канту, - також цитує його С.О.Курочкін, - категоричний імперативна об'єктивна ціннісна категорія, яка має загальнозначимий характер. Приватне право – є провідником етичної основи права. Етичний закон знаходить свій вираз саме в системі приватного права. [110]

Варто взяти до уваги і те, що релевантна поведінка в окремих випадках не може бути допущена тими учасниками цивільного процесу під час виконання покладеного обов'язку, на яких поширюється так званий у теорії права спеціально-дозвільний тип правового регулювання, [111] а також з підстав адміністративного правовідношення (публічного), тобто вказаний вище принцип «заборонено все, що прямо не дозволено законом». Оскільки властивий тим учасникам цивільного процесу, обов'язки яких у цивільному процесі поєднуються із посадовими повноваженнями (прокурор, орган місцевого

¹⁰⁶ Курочкин С.А. Частные и публичные начала в цивилистическом процессе/ Курочкин С.А.; науч.ред.В.В.Ярков.- М.: Инфотропик Медиа, 2012. – С.254

¹⁰⁷ Курочкин С.А. Частные и публичные начала в цивилистическом процессе/ Курочкин С.А.; науч.ред.В.В.Ярков.- М.: Инфотропик Медиа, 2012. – С.255

¹⁰⁸ Курочкин С.А. Частные и публичные начала в цивилистическом процессе/ Курочкин С.А.; науч.ред.В.В.Ярков.- М.: Инфотропик Медиа, 2012. – С.252

¹⁰⁹ Алексеев С.С. В 10т. [+Справоч.том]. Том 5: Линия права. Отдельные проблемы концепции. – М.: Статут, 2010. – С.11

¹¹⁰ Курочкин С.А. Частные и публичные начала в цивилистическом процессе/ Курочкин С.А.; науч.ред.В.В.Ярков.- М.: Инфотропик Медиа, 2012. – С.256

¹¹¹ Теорія держави і права. Державний іспит [Текст] / Оборотов Ю. М., Крестовська Н. М., Крижанівський А. Ф., Матвєєва Л. Г. – Х.: Одиссей, 2010. – С. 234–235

самоврядування, експерт тощо), однак в свою чергу, також має опосередковану дію в силу тих обставин, коли службові обов'язки в цивільному процесі не перетинаються із цивільними процесуальними.

В той же час, «релевантність» поведінки та здійснення поведінки у «правовому полі» співвідноситься не тільки з необхідністю настання бажано-необхідного результату для задоволення потреб зобов'язуючої до виконання такою поведінкою особи, а й таким чином необхідність поведінки обумовлюється додатковою категорією «якість», яка в практичному сенсі в цивільному процесі повинна сприйматися через поняття «*ефективність*» виконуваних дій. Звідси, якщо будь-який обов'язок повинен бути виконаним якісно (ефективно), то це й характеризуватиме його безумовність (абсолютність) виконання. Доцільно звернути увагу на те, що ефективність права (від лат. *effectivus* – дійовий), яке є властивістю дії права, яка характеризується *результативністю* його впливу на розвиток суспільних відносин відповідно до мети законодавця, позитивною значущістю права в суспільному житті (курсив наш – Я. М.). [112] Тому Г. Кельзен справедливо вважав, що норми повинні бути не тільки дійсними, а й діючими. Якщо дійсність норми означає, що необхідно поводитися так, як пропонує норма, то дієвість норми виражає факт того, що люди справді так поведуться. [113] За таких обставин зазначимо, що «якість обов'язку» видається актуальною в рамках цивільних процесуальних правовідносин, де процесуальна норма в добросовісному виконанні цивільного процесуального обов'язку учасниками цивільного процесу (ч. 3 ст. 27 ЦПК України) повинна бути калькою і сприйматися як загальнообов'язкова.

Якість саме як діалектична категорія покликана виражати безпосередню встановленість предмета, за допомогою якого він є саме таким, а не іншим, [114]

¹¹² Ефективність права. Справочная информация от 16.05.2007: з практики застосування термінів, слів та словосполучень у юриспруденції [Електронний ресурс] - Інформаційне агентство «ЛІГА:ЗАКОН», 2010– 2013. – Режим доступу: http://search.ligazakon.ua/l_doc2.nsf/link1/TS001335.html

¹¹³ Кельзен Г. Чисте правознавство [Текст]: 3 додатками: Проблеми справедливості / Пер. з нім. О.Мокровольського. – К.: Юніверс, 2004. – С.43–72; Дія права: інтегральний аспект [Текст]: монограф. / відп. ред. Н. М. Оніщенко. – К.: Юридична думка, 2010. – С.68

¹¹⁴ Ивакин А. А. Диалектическая философия [Текст]: монография / А. А. Ивакин. – изд. 2-е, перераб. и доп. – Одесса: Фенікс; Суми: Університетська книга; М.: ТрансЛит, 2007. – С.214

що співвідноситься із законом тотожності. [115] У цивільному процесуальному праві, з погляду на правову категорію цивільного процесуального обов'язку, вона (якість) завжди повинна зумовлювати цю категорію, насамперед, тому, що сам обов'язок, коли він скерований до певного адресата, завжди має бути: (а) виконаним у точно вписаній формі (за конкретно визначених законом обставин); (б) він повинен бути точно виконаний, як передбачено нормою права, від чого об'єктивно повинні настати процесуально-значимі обставини (факти); (в) саме виконання повинно супроводжуватися якістю, яка обумовлюється ефективністю виконання, тобто призвести до очікуваного результату заданим обов'язком завданням (отримати документ певного зразка, змісту, та в певний строк певним суб'єктом). Звідси, саме виконання обов'язку має бути завжди якісним з тих підстав, що в разі відсутності у виконанні якості як необхідної умови, яка покликана зумовити належний результат виконання (досягнення мети покладеного обов'язку), наставатиме хоча й не порушення норми права, але утвориться соціально шкідлива поведінка («зловживання правом» [116, 182, с. 204]). Більше того, за таких умов: *по-перше*, міра очікуваного результату виходить за межі приписаної правовою нормою поведінки та стає неякісною – не виконаною. Як наслідок, порушується не лише оболонка самої форми обов'язку в цивільному процесі, а й сама процесуальна норма, яка є недотриманою, а звідси й недотримання процесуальної форми, що є неприпустимим у цивільному процесі з огляду на імперативний метод правового регулювання. *По-друге*, у разі недотримання необхідної міри встановленого обов'язку в зв'язку з недосягненням результату також утворюється відповідне процесуальне правопорушення, за яке можуть наставати відповідні санкції (відповідальність). У такому випадку якість як обов'язковий елемент цивільного процесуального обов'язку є відсутнім.

¹¹⁵ Гетманова А. Д. Логика для юристов [Текст]: учеб. пособ. для студентов вузов, обучающихся по специальности «Юриспруденция» / А. Д. Гетманова. – 6-е изд., стер. – М.: Омега-Л, 2009. – С.157

¹¹⁶ Теорія держави і права. Державний іспит [Текст] / Оборотов Ю. М., Крестовська Н. М., Крижанівський А. Ф., Матвєєва Л. Г. – Х.: Одиссей, 2010. – С.204

Розглядаючи необхідну до виконання поведінку в змісті цивільних процесуальних обов'язків, варто наголосити на тому, що «причиною дії або вчинку є інтерес». [117] А. В. Малько та В. В. Собучева звертають увагу, що між законним інтересом і юридичним обов'язком є спільні ознаки, які характеризують рівень суспільних відносин та складаються внаслідок взаємозв'язку й взаємозалежності різних учасників правовідносин, виводячи в собі формулу «стимул – обмеження». [118] Інтерес, з позиції цих вчених, – це свідомо необхідність задоволення потреб. Інтерес, влучно визначає Р. Р. Каримова, основа юридичного обов'язку, вихідний початок прав, свобод людини, державної необхідності, зобов'язаності та відповідальності. Навіть санкції базуються виключно на інтересі. [119]

Саме потребу як передумову інтересу визначає Т. В. Дегтярьов та розглядає її як вихідний внутрішній стимул інтересу. Бажання отримати те чи інше матеріальне чи нематеріальне благо формує цю потребу. Інтерес виникає незалежно від наявності чи відсутності суб'єктивного права, так як формування інтересів є результатом, з одного боку, психічної діяльності суб'єкта, з іншого — соціальною діяльністю, а не результатом юридичного закріплення його в законодавчому акті. [120] Таким чином, бажання для суб'єкта задоволення своїх потреб в суб'єктивному сенсі в межах цивільного процесу є виключно обов'язком, а відтак інтерес до вчинення чи утримання від активних чи пасивних дій, які виявляються необхідними для суб'єкта в конкретний час, та перетерпіння ними, є складовою частиною змісту (елементом) цивільного процесуального обов'язку, однак виключно в суб'єктивному сенсі. Проте необхідно розрізнити процесуальний інтерес, законний інтерес та особистий (соціальний) інтерес. Від

¹¹⁷ Дегтярев Т. В. Интерес как предпосылка и предел субъективного гражданского права [Текст] / С. Л. Дегтярев // Право и политика. – 2009. – № 1. – С.157

¹¹⁸ Малько А. В. Законный интерес и юридическая обязанность [Текст] / А. В. Малько, В. В. Собучев // Государство и право. – 2007. – № 2. – С.30, 32

¹¹⁹ Каримова Р. Р. Юридические обязанности: сущность и проблемы реализации [Текст]: дис. ... канд. юрид. наук: 12.00.01 / Каримова Рузалия Рамилевна. – Екатеринбург, 2008. – С.70

¹²⁰ Дегтярев Т. В. Интерес как предпосылка и предел субъективного гражданского права [Текст] / С. Л. Дегтярев // Право и политика. – 2009. – № 1. – С.159

наявності такого і буде залежати необхідність до вчинення зобов'язаних дій чи утримання від таких учасниками цивільного процесу.

Так, варто вказати на думку М. К. Треушнікова, який цілком справедливо відмічає, що оскільки суб'єкт цивільного права може вільно розпоряджатися наданим йому правом до процесу і поза процесом, так як він може навіть абсолютно відмовитися від реалізації цього права, а відтак, немає підстави позбавляти цього суб'єкта і вільного розпорядження наданим йому правом під час процесу. [121] З однієї сторони, це означає, що суб'єктивні цивільні процесуальні обов'язки внаслідок притаманної кожному з них складової елементу інтересу можуть виходити за рамки судового процесу. Тобто, діяти за межами судового засідання, проте не за межами судового розгляду конкретної цивільної справи, залишаючись цивільними процесуальними (приклад чого нами наводився вище щодо несвоечасного подання доказу в формі листа непрацездатності). З іншої – послаблення ролі суду в самому процесі на користь диспозитивності та змагальності сторін супроводжується паралельним процесом посилення ролі суду при здійсненні ним правозастосовної функції. [122]

У той же час Ю. А. Тихоміров, досліджуючи показники зміни циклів правового розвитку, солідарний із концепцією, згідно з якою способи проявлення буття в конкретних умовах проявляються в певний момент часу. І головне тут, зазначає цей вчений, момент стійкості в процесі розвитку. Разом з тим, даний вчений слушно підкреслює, що в рамках циклів правового розвитку виникають, проявляються і змінюються існуючі правові стани. Змінюється відношення до права та рівень законності, одні інститути послідовно застосовуються, а інші – знаходяться у стані анабіозу. [123] Відповідно, і цивільні процесуальні обов'язки вже будучи прив'язаними до конкретного учасника цивільного процесу (будучи суб'єктивними), в силу певної процесуально-правової ситуації,

¹²¹ Хрестоматія по гражданскому процессу [Текст] / Под ред. М. К. Треушникова. – М.: Юридическое бюро – Городец, 1996. – С.59

¹²² Аболонин В. О. К вопросу о морали, нравственности и воспитательной роли суда в гражданском процессе [Текст] / В. О. Аболонин // Арбитражный и гражданский процесс. – 2008. – № 4. – С.5

¹²³ Тихоміров Ю. А. Циклы правового развития [Текст] / Ю. А. Тихоміров // Журнал российского права. – 2008. – № 10. – С.16–17

зумовлюватимуться мінливим станом, тобто, будуть втрачати процесуальну стійкість у певний час, оновлюючи зміст обов'язку. Відповідно, цей стан суб'єктивного обов'язку під впливом таких чинників, змінюючись, «ритмічно розвивається, еволюціонує певним способом; може бути критичним чи призводити до перехідних циклів та перебувати у стані застою. У результаті цього, як правило, спостерігається витіснення та протиборство». [124] Все це відбувається саме серед елементів складу (структури) цивільного процесуального обов'язку. У цивільному процесі це, як правило, досягається за допомогою як внутрішніх складових цивільного процесуального обов'язку, так і зовнішніх. Перші залежать від волі, інтересу, якості (ефективності), необхідності продовження певної поведінки. Інші – від сталості закріпленої процесуальної норми, реальності процесуально-правового положення учасників процесу тощо. Так, у процесі дослідження нами поняття та змісту цивільних процесуальних обов'язків є обов'язково наявним певний процесуальний час, в якому відбуваються певні процесуальні цикли. Проте з огляду на об'єктивне (позитивне) право, можна простежити й певну статику правової конструкції у понятті та змісті цивільних процесуальних обов'язків, що слугує підставою для вироблення поняття (дефініції) цивільного процесуального обов'язку.

В контексті індикаторів, які дозволяють ідентифікувати обов'язок, слушно виділяє ознаку обов'язку за часом та періодичністю виконання дії В. О. Бабаков, [125] з чим варто погодитись, оскільки інститут процесуальних строків безпосередньо виступає «засобом регламентації процесуальних дій сторін та інших осіб, які беруть участь у справі, ... спричиняють виникнення, зміну або припинення цивільних процесуальних обов'язків, є темпоральною формою здійснення ... обов'язків відповідних суб'єктів процесуальної діяльності». [126]

¹²⁴ Тихомиров Ю. А. Циклы правового развития [Текст] / Ю. А. Тихомиров // Журнал российского права. – 2008. – № 10. – С. 17

¹²⁵ Гражданская процессуальная обязанность. – Саратов.: СГАП, – 2001. – С.63–64

¹²⁶ Курс гражданского процесса [Текст]: учебн. / В. В. Комаров, В. А. Бігун, В. В. Баранкова та ін.; за ред. В. В. Комарова. – Х.: Право, 2011. – С.424

Разом із тим, процесуальний час (строки) стали предметом уваги і Пленуму Верховного Суду України, який звернув увагу судів на те, що «навмисне порушення процесуального закону чи несумлінність, які спричинили несвоєчасний розгляд та тяганину при розгляді ... цивільних справ та істотно обмежили права та законні інтереси громадян, слід розглядати, з урахуванням конкретних обставин, як *неналежне виконання професійних обов'язків судді* [127] (курсив наш – Я. М.), що встановлені на сьогодні п. 1 ч. 4 ст. 54 Закону України «Про судоустрій та статус суддів». Також суд під час виконання цивільного процесуального обов'язку щодо дотримання процесуальних строків повинен враховувати критерій розумності, що встановлено ст. 6 (1) Конвенції про захист прав людини і основоположних свобод 1950 р. [128]

Отже, з вищевикладеного випливає, що:

(а)внутрішню сторону обов'язку становить зміст *необхідної поведінки*, яка може виражатися у формі *активній, пасивній та перетерпінні*. Вони мають суб'єктивні ознаки, бо є невід'ємними від учасника цивільного процесу як суб'єкта. Самі форми *необхідної поведінки* обов'язку можуть додатково обумовлюватися «*релевантною властивістю поведінки*» в межах правового поля для кожного учасника цивільного процесу як носіїв обов'язку;

(б)зовнішню сторону (її зміст), характеризують не тільки такі кореляти, як *об'єм, вид, міра, спосіб, характер, скерованість, якість, час та простір*, а й *інтервал допустимої поведінки*. Вони є об'єктивними ознаками, характеризуючи обов'язок, бо впливають із норми права.

За таких обставин виявляється, що усталений у науці зміст юридичного обов'язку (в цілому, як категорія) *не* обумовлюється формами *необхідної поведінки* (активною, пасивною тощо), оскільки такі форми характеризують *внутрішню сторону* обов'язку, якою є саме *необхідна поведінка*, яка й

¹²⁷ Про строки розгляду судами України кримінальних і цивільних справ: постанова Пленуму Верховного Суду України від 01.04.1994 р. № 3 [Електронний ресурс]. – Верховна Рада України. Законодавство України. – Режим доступу: <http://zakon.rada.gov.ua/cgi-bin/laws/main.cgi?nreg=v0003700-94>

¹²⁸ Науково-практичний коментар Цивільного процесуального кодексу України [Текст]: [пер. з рос.] / [С. В. Ківалов, Ю. С. Червоний, Г. С. Волосатий та ін.]; за ред. Ю. С. Червоного. – К.; Одеса: Юрінком Інтер, 2008. – С.156

виявляється у таких формах. А тому, таке співвідношення надає можливість віднести *форми необхідної поведінки до внутрішньої сторони обов'язку, а не до його змісту в цілому як категорії.*

С. В. Васильєв, висвітлюючи зміст поняття цивільного процесуального обов'язку, наголошує, що необхідна та належна поведінка завжди повинна «відповідати суб'єктивному процесуальному праву суду». [129] Таку тезу наводять також М. А. Вікут [130] та М. М. Марченко. [131] Роль суду відповідно до ст.ст. 1, 3, 4, 5 ЦПК України, хоча і є очевидною, однак необхідна та належна поведінка не лише повинна відповідати процесуальному інтересу суду, а й суб'єктивному праву безпосередньо самих учасників цивільного процесу. Так, Л. І. Глухарьова справедливо зазначає, що слід розрізняти, насамперед: обов'язки суб'єкта стосовно самого себе, обов'язки суб'єкта стосовно інших суб'єктів, обов'язки суб'єктів щодо самої держави, а також, обов'язки держави, які стосуються самих суб'єктів. [132] Слід погодитись – твердження досить актуальне та сучасно-необхідне. Тому для того, щоб відбувався «взаємопроцес» між відповідністю прав та обов'язків суб'єктів цивільного процесу «необхідна наявність правової норми, їхньої закріплюючої, і тільки після цього моменту суб'єктивні обов'язки можна вважати законними». [133]

А тому, підсумовуючи зміст проаналізованих юридичних обов'язків, з усією упевненістю можливо вказати на те, що вироблені юридичною наукою складові юридичного (процесуального) обов'язку надають можливість відстежити одні й ті ж **кореляти**, серед яких: (1) *певне коло необхідних дій*, які скеровуються до (2) *певного суб'єкта*, (3) *на підставі виниклого інтересу* забезпечити реалізацію суб'єктивного права, (4) за умов, визначених *чітким*

¹²⁹ Васильєв С. В. Цивільний процес [Текст]: навч. посіб. / С. В. Васильєв. – Х.: Одиссей, 2008. – С.58–59

¹³⁰ Вікут М. А., Зайцев І. М. Гражданский процесс России: Учебник [Текст] / Н. В. Витрук. – М.: Юристъ, 1999. – С.74

¹³¹ Марченко М. Н. Проблемы теории государства и права [Текст]: учебн. / М. Н. Марченко. – М.: ТК Велби, Проспект, 2008. – С.643

¹³² Глухарева Л. И. Обязанности человека и гражданина в контексте теории прав человека [Текст] / Л. И. Глухарева // История государства и права. – 2009. – № 7. – С.26, 27

¹³³ Федосенко В. А. Субъективные права и юридические обязанности в составе правоотношения: сущность и взаимодействие [Текст] / В. А. Федосенко // Право и образование. – 2008. – № 11. – С.74

нормативом, який виписаний у правовій нормі, в результаті чого (5) суб'єкт, якому такі адресуються, повинен безумовно їх (6) виконати, у протилежному випадку, (7) порушується право інших суб'єктів, які наділені правом (8) домагання, що забезпечується настанням несприятливих для «(2) певного суб'єкта» (9) наслідками (санкціями), які виступаючи в якості (10) гарантій, результативно сприяти: а) впливу на виконання; б) створити умови, *обтяження* (додаткові обов'язки) для невиконаної сторони.

Це утворює можливість відстежити тенденцію у тому, що зміст поняття *процесуального обов'язку* окреслюється за допомогою певних *алгоритмів**. А тому, додатково до наведених ознак юридичного обов'язку можливо визначити характерні лише для цивільного процесуального обов'язку *умови*, серед яких: а) *сувора визначеність* – обов'язок має бути прив'язаний до одного й того ж результату на підставі конкретних умов; б) *послідовність дій учасників процесу* – в рамках правообов'язку, де кожному суб'єктивному праву має відповідати конкретний цивільний процесуальний обов'язок; в) *зрозумілість* – обов'язок для виконавця має включати тільки ті вимоги, які йому доступні та входять у систему завдань, що визначені законом (нормативом); г) *скерованість* на досягнення поставлених конкретним обов'язком цілей та задач; д) *виконуваність* – обов'язок має бути доступним та реальним у часі для його виконання; ж) *завершеність* – обов'язок має досягати своєї цілі – результату; з) *процесуальність* – для того, щоб обов'язок набув процесуальності, він має бути інтегрований у процесуальну форму через санкціонування закону (процесуальну норму) або суду.

Отже, в зв'язку з процесуальною послідовністю (*алгоритмом побудови*) поняття обов'язку учасників цивільного процесу слід розуміти як: *забезпечену*

*Яскраво висвітлено концепцію змісту самого юридичного алгоритму такими вченими та практиками, як Калінкіною Л. Д., Мамаєвим І. М., Якомаскіною В. В. та Яшкіною О. А. у праці «Алгоритмы в деятельности адвоката-защитника на стадии судебного разбирательства как программа его обязательных процессуальных действий по обеспечению квалифицированной юридической помощи подзащитному» (Див.: Калинкина Л. Д., Мамаев И. Н., Якомаскина В. В., Яшкина О. А. Алгоритмы в деятельности адвоката-защитника на стадии судебного разбирательства как программа его обязательных процессуальных действий по обеспечению квалифицированной юридической помощи подзащитному. // Актуальные вопросы адвокатской практики. – №6. – 2009. – С.5-8), де зазначені дослідники досить концептуально звертають увагу на такі вимоги алгоритму як детермінованість, зрозумілість, завершеність (кінцевість), масовість тощо. В даному випадку нами вбудовано такий зміст процесуальних обов'язків у алгоритм, оскільки такий цілком збігається зі змістом поняття «алгоритм».

законом міру необхідної поведінки (активної, пасивної, перетерпіння), яку зобов'язана процесуально-правовим приписом особа реально здатна у процесуально-значимий час реалізувати в ході цивільного судочинства задля задоволення законних вимог та інтересів певного суб'єкта цивільного процесу та/або суду щодо настання факту виконання такого обов'язку.

З огляду на наведену дефініцію, з'ясована багатогранність (багатомірність) категорії обов'язків учасників цивільного процесу, а також наявність своєрідного змісту, який вказує на певну унікальну по суті правову конструкцію цієї категорії, що додатково характеризується певним суб'єктивним складом у регулюванні цивільних процесуальних правовідносин.

Традиційно в юриспруденції правову конструкцію, яка уособлює певні правовідносини, іменують так званим «суб'єктивним складом» або ж «змістом певних правовідносин», в залежності від правового інституту правового регулювання чи галузі права. Присутність суб'єктивного складу також притаманна цивільному процесуальному обов'язку, в якому наявний специфічний зміст, який становлять: *об'єкт, суб'єкт та відповідні об'єктивні та суб'єктивні сторони.*

Проте в зв'язку зі специфічною юридично-процесуальною природою даних елементів та самих цивільних процесуальних обов'язків, цивільних процесуальних правовідносин нами робиться акцент на тому, що їх доцільно розглядати в деяких випадках локалізовано (уособлено, помірно), а в деяких випадках у комплексі з іншими процесуальними категоріями та інститутами.

Зрештою, очевидним є і те, що при дослідженні цивільних процесуальних обов'язків важливо віднайти саме ті ознаки та елементи, які надають можливість чітко їх згрупувати за категоріями та провести їх класифікацію. Це виявляє підстави для додаткового з'ясування змісту структури складу цивільних процесуальних обов'язків у наступних розділах.

3.2. Класифікація цивільних процесуальних обов'язків учасників цивільного процесу

З набранням чинності у вересні 2005 р. ЦПК України відбулося значне розширення прав учасників цивільного процесу, що, як наслідок, не могло не вплинути на зміст видової характеристики та класифікації обов'язків учасників цивільного процесу. Саме завдяки появі нових учасників цивільного процесу – особи, яка надає правову допомогу, судового розпорядника тощо; нових процесуальних інститутів, а саме – наказного провадження, попереднього судового засідання, принципово «оновлених» заходів процесуального примусу, фіксування судового засідання технічними засобами тощо – власне, нового викладу диспозиції процесуальної норми, в якій у зв'язку з цим закріплюється інший зміст необхідної до вчинення поведінки. У той же час, у такому процесі нововведень сформувалися достатні підстави щодо актуальності перегляду усталеної в науці цивільного процесу класифікації обов'язків учасників цивільного процесу.

Варто зауважити, що сама необхідність у практичному значенні класифікації обумовлюється декількома вкрай суттєвими як для науки, так і для практики моментами. Із одного боку, чітка класифікація повинна слугувати допоміжним засобом для законодавця, оскільки він має володіти конкретним уявленням про особливості наслідків, що має суттєве значення їхнього наступного удосконалення. Також вироблення класифікації повинно зумовлювати глибший зміст розуміння цивільних процесуальних обов'язків, у тому числі, можливості виявити та окреслити характерні межі виникнення, зміни, припинення їх дії, що підвищує значення їхньої актуальності. Як чітко зазначила Р. Р. Карімова, класифікація юридичних обов'язків можлива в силу того, що вони насичені певним змістом і постійною структурою. Постійність – основа

класифікації, зазначає дослідниця. [134] Практичне ж значення класифікації, пише О. В. Ніколайченко, виявляється в декількох аспектах. З одного боку, чітка класифікація слугує допоміжним засобом для законодавця, оскільки він володіє конкретним уявленням про особливості наслідків, що має суттєве значення для їхнього наступного удосконалення. Більш глибоке вивчення класифікації, на думку цього автора, дозволяє виявити відповідний механізм їх регулювання. [135] І хоча такі тези видаються зрозумілими, проте нашу увагу привертає досить цікава позиція американського юриста Хофельда, який, спираючись на думку Д. Ллойда, пише Р. Р. Каримова, цілком доречно визначив, що традиційний юридичний підхід до прав та обов'язків не враховує чисельних ситуацій, які не можуть сприйматися абстрактно, оскільки вони завжди конкретні. А тому, такі ситуації повинні бути ретельно виявлені та класифіковані. [136] Так, у кримінальному праві України класифікація злочинів (ст. 12 КК України) відіграє важливу, домінуючу й чи не провідну роль, оскільки за допомогою класифікації з'ясовується ступінь тяжкості злочинів, розмір санкцій, наявність родового об'єкта, форми суспільно-небезпечного діяння, суб'єкта злочину, форми вини, види покарання тощо. [137]

С. С. Бичкова цілком справедливо підкреслює, погоджуючись попередньо з М. І. Балюком та Д. Д. Луспеником, що «успішне вирішення цього завдання (добросовісного виконання цивільних процесуальних прав та обов'язків – Я. М.) залежить від того, наскільки добре суддя знає права і обов'язки як свої, так і учасників процесу, і наскільки добре він підготовлений до конкретної справи, правильно визначивши предмет і підставу позову, законодавство, що регулює спірні правовідносини і що входить у предмет

¹³⁴ Каримова Р. Р. Юридические обязанности: сущность и проблемы реализации [Текст]: дис. ... канд. юрид. наук: 12.00.01 / Каримова Рузалия Рамилевна. – Екатеринбург, 2008. – С.105

¹³⁵ Николайченко О. В. Последствие несоблюдения гражданских процессуальных норм [Текст]: дис. ... канд. юрид. наук: 12.00.15 / Николайченко Ольга Викторовна. – Саратов, 2007. – С.69

¹³⁶ Каримова Р. Р. Юридические обязанности: сущность и проблемы реализации [Текст]: дис. ... канд. юрид. наук: 12.00.01 / Каримова Рузалия Рамилевна. – Екатеринбург, 2008. – С.105–106; Ллойд Д. Идея права [Текст] / Денис Ллойд; пер. с англ. М. А. Юмашева, Ю. М. Юмашева; науч. ред. Ю. М. Юмашев. – М.: ЮГОНА, 2002. – С.360

¹³⁷ Балабанова Д. О. Теорія складу злочину та судова практика [Текст]: навч.-метод. посіб. для слухачів Інституту підготовки професійних суддів / Д. О. Балабанова, Н. О. Бондаренко, Н. А. Мирошніченко; Одеська національна юридична академія. – Одеса: Фенікс, 2008. – С.7–8

доказування у справі». [138] Звичайно, можна погодитись із таким твердженням, але, з іншого боку, доцільно звернути увагу на те, що власне сам суб'єкт цивільних процесуальних правовідносин повинен знати свої (та інших осіб, задіяних у конкретному правовідношенні) обов'язки, їх зміст. А це можливо лише завдяки виявленню та віднесенню до певної групи обов'язків, які мають бути класифіковані (розрізнені), що сприятиме їхньому виконанню.

У цивільному процесуальному праві питаннями класифікації цивільних процесуальних обов'язків певною мірою займалися такі вітчизняні дослідники, серед яких зазначимо Ю. В. Білоусова, С. В. Васильєва, В. І. Тертишнікова, М. Й. Штефана, С. І. Чорнооченко, Ю. С. Червоного, С. Я. Фурсу, Є. І. Фурсу й ін. Відстежувалось питання класифікації цивільних процесуальних обов'язків і серед інших учених, праці яких викладені в науково-практичній літературі С. С. Бичковою, Г. І. Давиденко, Л. Є. Гузем, Д. Д. Луспеником, А. Г. Яремою. Серед російських вчених на класифікації цивільних процесуальних обов'язків сфокусовували певною мірою свою думку В. Ю. Барзілова, М. І. Зайцев, М. К. Треушніков, Ю. Г. Ткаченко, І. В. Коршунова, М. І. Матузов, А. В. Мацкевич, Б. М. Семенко, О. В. Ніколайченко, В. А. Піголкін, А. В. Юдін та ін. Серед іноземних вчених доречно виділити Хофельда, а серед античних мислителів – Цицерона.

Однак більш ґрунтовні розробки щодо класифікації цивільних процесуальних обов'язків наявні в працях Л. Д. Воєводіна, В. О. Бабакова, С. А. Барашкова, Т. І. Євстіфєєвої, Н. О. Чечіної, Д. М. Чечота і т.д. У їх роботах досліджуються не тільки загальні підстави класифікації цивільних процесуальних обов'язків, а й доречно наводяться узагальнення з огляду на принципи цивільного процесу, аналізуються лише найбільш пріоритетні напрями зазначеної проблематики.

¹³⁸ Балюк М. І. Практика застосування цивільного процесуального кодексу України (цивільний процес у питаннях і відповідях). Коментарі, рекомендації, пропозиції [Текст] / М. І. Балюк, Д. Д. Луспеник. – Х.: Харків юридичний, 2008. – С.124; Бичкова С. С. Цивільний процесуальний статус осіб, які беруть участь у справі позовного провадження [Текст]: монограф. / С. С. Бичкова. – К.: Атіка, 2011. – С.89

Наукові доробки цих вчених у переважній більшості зорієнтовані на законодавство, яке зумовлювало необхідність вироблення тих чи інших класифікацій. У зв'язку з цим наукові розробки не виявляють реального процесуально-значимого навантаження як для науки цивільного процесуального права України, так і цивільного процесуального законодавства України. А тому дійсна ситуація окреслюється вже поза полем зору вітчизняної доктрини, тому їхню позицію можна вважати не цілком повною та концептуально необхідною. Так, на сьогодні чинний ЦПК України відрізняється у контексті класифікації цивільних процесуальних обов'язків тією особливістю, що не містить практично будь-якої класифікації цивільних процесуальних обов'язків. Законодавець тематично розміщує норми-обов'язки, разом, як із нормами-принципами, так і з нормами-цілями. Зрозуміло, що такий порядок закріплення, очевидно, обумовлений певними особливостями самої галузі цивільного процесуального права, юридичної техніки в систематизації процесуальних норм права з наявними умовами стадійності провадження по справі, виду судочинства, процесуальними інститутами тощо.

У працях наведених вище вітчизняних авторів можна відшукати спрямування переважно в двох основних, найбільш поширених розроблених та вживаних напрямках класифікації цивільних процесуальних обов'язків, а саме – *загальні* та *спеціальні*. [139] Натомість Т. І. Євстіфєєва, навпаки, не дотримується традиційної класифікації цивільних процесуальних обов'язків, а виокремлює власну щодо обов'язків, які належать всім суб'єктам цивільних процесуальних правовідносин – обов'язки активної та пасивної поведінки; та, при цьому, обов'язки осіб, які беруть участь у справі, на відмінну від обов'язків суду та інших учасників у справі, належать обов'язки добросовісного користування правами і обов'язки не заважати суду в здійсненні правосуддя [140].

¹³⁹ Чернооченко С. І. Цивільний процес [Текст]: навч. посіб. / С. І. Чернооченко. – Вид. 2-ге, перероб. та доп. – К.: Центр навчальної літератури, 2005. – С.55; Цивільний процес [Текст]: навч. посіб. / А. В. Андрушко, Ю. В. Білоусов, Р. О. Стефанчук, О. І. Угриновська та ін. / За ред. Ю. В. Білоусова. – К.: Прецедент, 2006. – С.55

¹⁴⁰ Салогубова, Е. В. Римский гражданский процесс [Текст] / Е.В. Салогубова; Ред. М.К. Треушникова. - М.: Городец, 1997. – С.68

Разом із тим, як правильно зазначає О. О. Рудаков, обов'язки мають ряд загальних ознак, які змінюються, конкретизуються і наповнюються у зв'язку зі специфікою конкретного правового інституту, [141] що за таких обставин дає підстави наразі передбачити наявність іншої, більш точної класифікації. Слід погодитися також із цим вченим і в тому, що саме за змістом, а не за сутністю можливо відрізнити один обов'язок від іншого, показати специфіку тих чи інших обов'язків, навести їхню класифікацію. [142] В.О. Бабаков справедливо підкреслює, що одним із критеріїв класифікації повинна бути їхня природообумовленість – встановлені вони прямо законодавчо, зумовлюється такий обов'язок безпосередньо цивільною процесуальною формою чи, навпаки, він обумовлений правозастосовною діяльністю суду. [143] Як зазначає вчений, до юридичного обов'язку можуть належати й певні ознаки, які можуть виявлятися з огляду на суб'єктивну приналежність, виконання обов'язку в часі та просторі, використання певної законодавчо-нормативної бази. [144]

Тому за таких підходів, із високим ступенем достовірності можна констатувати, що такі класифікації не відбивають ані комплексного зв'язку з цивільними процесуальними нормами, ані можливості практичного застосування і, як уявляється, саме через невиправдане поєднання відмінних (різних) ознак обов'язків, що, як правило, відносяться до різних видів. Більше того, кожен вид, який очевидно характеризується унікально власними ознаками, має принципово різний власний процесуальний зміст, навантаження, обсяг, а відтак і свій юридичний склад та охоплюється різними цивільними процесуальними правовідносинами. А відтак, такі класифікації слід вважати такими, які, якщо повністю не виключають одна одну, то суттєво колізують між собою, і тому є неповними, виходячи з наступних підстав.

¹⁴¹ Рудаков А. А. Права и обязанности как парные юридические категории (вопросы теории) [Текст]: дис. ... канд. юрид. наук: 12.00.01 / Рудаков Алексей Александрович. – Красноярск, 2006. – С.69

¹⁴² Рудаков А. А. Права и обязанности как парные юридические категории (вопросы теории) [Текст]: дис. ... канд. юрид. наук: 12.00.01 / Рудаков Алексей Александрович. – Красноярск, 2006. – С.92

¹⁴³ Бабаков В. А. Гражданская процессуальная обязанность [Текст]: дис. ... канд. юрид. наук: 12.00.03 / Бабаков Владимир Алексеевич. – Саратов, 1999. – С.68

¹⁴⁴ Бабаков В. А. Гражданская процессуальная обязанность [Текст]: дис. ... канд. юрид. наук: 12.00.03 / Бабаков Владимир Алексеевич. – Саратов, 1999. – С.67

Так, цивільні процесуальні норми налічують достатньо широку класифікацію у доктрині цивільного процесу, та поділяються на *регулятивні і дефінітивні, організаційні й охоронні, імперативні і диспозитивні; загальні, спеціальні та виключні*. [145] *Особливість цивільних процесуальних норм* полягає у тому, що рівень їхньої правової обов'язковості різний: вони можуть бути обов'язковими не для всіх суб'єктів цивільних процесуальних правовідносин, а лише для якої-небудь однієї групи учасників. Так, тільки експерти зобов'язані проводити експертизу й можуть бути допитані. Суд має можливість призначити повторну або додаткову експертизу. [146] Втім, якщо диспозиція цивільної процесуальної може бути в свою чергу *простою, описовою, відсилочною чи банкетною*, то закладені у ній (диспозиції) обов'язки відповідно мають більш широкий розподіл у зв'язку з регулюванням різних сфер правовідносин.

У той же час, як справедливо зазначили В. М. Горшенев та П. Є. Недбайло, «*єдність норм матеріального та процесуального права є діалектичною*, тобто такою, при якій існування одних норм права (матеріального – *Я.М.*) слугує єдиною умовою існування інших норм права (процесуального – *Я. М.*)». [147*] Процесуальні норми, на думку цих вчених, не можуть вийти зі сфери інтересів «своїх» матеріальних норм, між ними повинна завжди зберігатися єдність у головному, [148] що яскраво відбивається на обов'язках тих учасників процесу, які беруть участь в окремому, наказному провадженні, оскільки саме там диспозиція процесуальної норми яка визначає обов'язок, відсилає до матеріальної норми права.

¹⁴⁵ Калмацкий В. С. Гражданское процессуальное право [Текст]: учебн. пособ. / В. С. Калмацкий, Ю. В. Медведев. – Уфа: РИО БашГУ, 2003. – С.20; Чернооченко С. И. Цивильний процес [Текст]: навч. посіб. / С. И. Чернооченко. – Вид. 2-ге, перероб. та доп. – К.: Центр навчальної літератури, 2005. – С.20–21

¹⁴⁶ Калмацкий В. С. Гражданское процессуальное право [Текст]: учебн. пособ. / В. С. Калмацкий, Ю. В. Медведев. – Уфа: РИО БашГУ, 2003. – С.19–20

¹⁴⁷ Горшенев В. М., Недбайло П. Е. и др. Юридическая процессуальная форма: теория и практика. – М., «Юрид. лит.», 1976. – С. 60

* *Для довідки:* варто вказати, що не тільки цими вченими вбачається доцільний взаємозв'язок матеріальних та процесуальних норм права, а й іншими вченими такий підхід також вважається усталеним [182, с. 138; та ін.].

¹⁴⁸ Горшенев В. М., Недбайло П. Е. и др. Юридическая процессуальная форма: теория и практика. – М., «Юрид. лит.», 1976. – С.60

Саме тому доцільно вказати, що усталена в науці класична класифікація цивільних процесуальних обов'язків зумовлює певну специфічність лише *однорідних ознак (загальної та спеціальної процесуальної норми)* цивільних процесуальних обов'язків, а не сутності кожного із них, які насправді включають значно ширший потенціал та можливості. Будь-яка класифікація повинна проводитися заради певних цілей. А відтак, обсяг умов для вироблення класифікації обов'язків у цивільному процесуальному праві аргументовано доводять, що існуюча в доктрині цивільного процесу класифікація є значно застарілою та не відповідає вимогам та меті оновленого діючого законодавства. Звідси, на наше переконання, йдеться, насамперед, про доцільність та гостру необхідність виявлення ряду інших ознак, за допомогою яких необхідно виокремити окремі категорії із них. У той же час, класифікація обов'язків учасників цивільного процесу повинна віднаходити той момент, який би зумовив відповідь на запитання – необхідна до вчинення поведінки, який має індивідуальний (особливий) в кожному окремому випадку зміст об'єкт спрямування та суб'єкт виконання? Саме вирішення таких завдань буде носити вкрай важливий характер не тільки для розрізнення такої поведінки, а й для констатування факту виконання обов'язку певним суб'єктом, що є вкрай актуальним як для науки цивільного процесу, так і для практики.

У юриспруденції, як правило, розроблені класифікації обов'язків торкаються найголовніших аспектів правовідносин, серед яких вони розрізняються – за суб'єктами взаємодії із суб'єктами правовідносин; за рівнем закріплення обов'язків у нормативно-правових актах; за силою нормативно-правих актів; [149] в залежності від сфери реалізації; в залежності від галузей права; в залежності від характеру поведінки; в залежності від характеру

¹⁴⁹ Алимбекова А. С. Теоретические аспекты классификации субъективных прав и обязанностей налогоплательщиков [Текст] / А. С. Алимбекова // Вестник Саратовской государственной академии права. – 2009. – № 1 (65). – С. 53–154

сприйняття; в залежності від меж дії; в залежності від правового статусу суб'єкта; а також за формальною визначеністю. [150]

У науці цивільного процесуального права застосовуються й інші підходи та критерії до класифікацій, серед яких, наприклад, С. А. Барашков вбачає доцільну позицію класифікації за принципіальною приналежністю, яку вибудовує, виходячи із принципів диспозитивні, змагальні та ін. [151]

В. О. Бабаков досить широко підійшов як до визначення ознак та критеріїв класифікації цивільних процесуальних обов'язків із розділом на їх види, так і спробував систематизувати законодавче закріплення цивільних процесуальних обов'язків, орієнтуючись на суб'єктів цивільного процесу [152] (суб'єктивною скерованістю [153]), а також на обов'язки, які визначаються функціональною скерованістю [154] (що споглядаються із формою здійснення судової влади [155]). Проте цим вченим у своїх дослідженнях, які ґрунтуються на структурно-типологічній класифікаційній основі цивільних процесуальних обов'язків, досить ґрунтовно було вироблено та систематизовано категорію цивільного процесуального обов'язку, внаслідок якої (класифікації), відкрилась можливість пізнання загальних принципів організації системи процесуальних прав і обов'язків, віднайти індивідуальну специфіку конкретного юридичного обов'язку тощо. І хоча значення такої класифікації не втрачається для науки цивільного процесу, проте ефективного значення та навантаження дана класифікація не відбиває для практичного її застосування саме через відсутність комплексності.

¹⁵⁰ Барзилова Ю. В. Юридические обязанности как элемент правового статуса личности [Текст]: дис. ... канд. юрид. наук: 12.00.01 / Барзилова Юлия Владимировна. – Саратов, 2006. – С.92–93

¹⁵¹ Барашков С. А. Диспозитивные обязанности в гражданском процессе [Текст] / С. А. Барашков // Правоведение. – 1985. – № 2. – С. 67–71 [Електронний ресурс]. – Федеральный правовой портал (v. 3.2.). Юридическая Россия. – Режим доступа: <http://www.law.edu.ru/article/article.asp?articleID=179481>

¹⁵² Бабаков В. А. Гражданская процессуальная обязанность [Текст]: дис. ... канд. юрид. наук: 12.00.03 / Бабаков Владимир Алексеевич. – Саратов, 1999. – С.55–77

¹⁵³ Бабаков В.А. Гражданско-процессуальная обязанность и ее роль в реализации правовой политики.//[Журнал] «Правоведение». — 1998. — № 1 [Електронний ресурс]. – Федеральный правовой портал (v. 3.2.). Юридическая Россия. – Режим доступа: <http://www.law.edu.ru/article/article.asp?articleID=145232>

¹⁵⁴ Бабаков В.А. Гражданско-процессуальная обязанность и ее роль в реализации правовой политики.//[Журнал] «Правоведение». — 1998. — № 1 [Електронний ресурс]. – Федеральный правовой портал (v. 3.2.). Юридическая Россия. – Режим доступа: <http://www.law.edu.ru/article/article.asp?articleID=145232>

¹⁵⁵ Мамницький В. Ю. Принцип змагальності у цивільному судочинстві [Текст]: автореф. на здобуття наук. ступеня канд. юрид. наук: спец. 12.00.03 «Цивільне право і цивільний процес, сімейне право; міжнародне приватне право» / В. Ю. Мамницький. – Х., 1995. – С.8; Андрушко А. В. Принцип диспозитивності цивільного процесуального права України [Текст]: монограф. / А. В. Андрушко. – Х.: Консум, 2006. – С.26

Більше того, це пояснюється її неповнотою через неврахування та невиявлення інших важливих класифікуючих (стрижневих) ознак та елементів, які є по-своєму специфічними та унікальними для цивільних процесуальних правовідносин, що й зумовлює необхідність *доопрацювання*. Тому розв'язання цієї проблематики повинно внести чіткість та становитиме належні умови для виконання конкретно виписаного в цивільній процесуальній нормі обов'язку.

У той же час, проведена класифікація цивільних процесуальних обов'язків вченою-теоретиком Т. І. Євстифеевою, хоч і припускає їх розподіл за видами поведінки на обов'язки активної поведінки й обов'язки, що пов'язані з пасивною поведінкою зобов'язаної особи, [156] однак також (як і у В. О. Бабакова) результативність такої класифікації втрачається через неможливість встановити, кому, коли та яка саме поведінка і якою мірою повинна належати для того, щоб вказати на факт виконання обов'язку.

Окремими видами обов'язків деякою мірою займались практично всі автори, хто так чи інакше досліджував юридичну природу обов'язків, а тому в науці теорії права, пише І. В. Коршунова (власне як і в науці цивільного процесуального права – *Я. М.*), завжди знайдеться не мало прикладів систематизації обов'язків за видами. Деякими авторами обов'язки групуються у поєднанні з правами, іншими – окремо від них. Будь-яка класифікація умовна, так як надає, на думку вченої, лиш приблизне, але не абсолютне розгалуження обов'язків, що не зменшує її значимості у вирішенні завдань, які стоять перед наукою, суспільством, державою. [157]

Звідси припускаємо, що для чіткого розуміння предмета дослідження нам, все ж таки, необхідно розрізнити між собою поняття «вид» та «класифікація». Загалом термін «*вид*» фактично для будь-якої класифікації застосовується практично всіма процесуалістами. Як наукове поняття «вид» означає підрозділ в

¹⁵⁶ Євстифеева Т. И. Гражданские процессуальные правоотношения [Текст]: дис. ... канд. юрид. наук: спец. 12.00.15 «Гражданский процесс; арбитражный процесс» / Т. И. Евстифеева. – Саратов, 2001. – С.68

¹⁵⁷ Коршунова И. В. Обязанность как правовая категория [Текст]: дис. ... канд. юрид. наук: 12.00.01 / Коршунова Ирина Викторовна. – Абакан, 2004. – С.107

систематиці, яке входить до змісту більш загального родового поняття. [158] Натомість поняття «класифікація» в науковій літературі, яке походить від латинських слів «*classic*» – розряд і «*fecere*» – робити, і розуміється як система розподілення об'єктів (процесів, явищ) за класами (групами тощо) відповідно до визначених ознак. [159] Звідси стає очевидним, що розрізнення цивільних процесуальних обов'язків повинно проходити в межах класифікації, а не в межах видів, оскільки це дозволяє більш ретельно, більш систематично їх ідентифікувати завдяки певним ознакам. Категорія «вид», у свою чергу, хоч включає певні ознаки, що притаманні для певного обов'язку, проте такі відносяться до певної групи, інституту та є узагальнюючими. Критерій класифікації обов'язків, пише І. В. Коршунова, міститься, насамперед, у певній «області», «стороні суспільного життя» і може збігатися із правами як окремо, так і разом з ними. [160]

Так, із позиції *залежності від носія* обов'язків в його відносинах до осіб, яким адресується результат виконання даних обов'язків, Л. І. Глухарьова виділяє такі критерії: обов'язки людини стосовно самого себе (індивідуальні обов'язки); обов'язки людини щодо інших членів суспільства і суспільства в цілому (соціальні обов'язки); обов'язки громадянина щодо держави (громадянські обов'язки). Кожна із зазначених груп обов'язків має свої особливості й характеристики. [161] Тому такий підхід дозволяє навести власний розподіл адресувань цивільних процесуальних обов'язків, який теж виокремлюється наглядно досить схожою специфікою, а саме: а) суб'єктивний обов'язок кожного учасника процесу стосовно самого себе як до учасника цивільного процесу; б) суб'єктивний обов'язок суб'єкта цивільного судочинства щодо інших учасників цивільного судочинства; в) обов'язки як осіб, які беруть участь у

¹⁵⁸ Ожегов С. И. Словарь русского языка [Текст] / С. И. Ожегов. – Екатеринбург: Урал-Советы (Весть), 1994. – С.70

¹⁵⁹ – це ... значення слова [Електронний ресурс]. – Вільна енциклопедія «Вікіпедія». – Режим доступу: <http://uk.wikipedia.org/wiki/Класифікація>

¹⁶⁰ Коршунова І. В. Обязанность как правовая категория [Текст]: дис. ... канд. юрид. наук: 12.00.01 / Коршунова Ирина Викторовна. – Абакан, 2004. – С.102

¹⁶¹ Глухарева Л. И. Обязанности человека и гражданина в контексте теории прав человека [Текст] / Л. И. Глухарева // История государства и права. – 2009. – № 7. – С.26

справі, так й інших учасників цивільного судочинства, до суду як спеціального суб'єкта цивільного судочинства.

На основі цих наведених критеріїв, приводів та підстав у системі класифікації наявний суб'єктивний характер цивільних процесуальних обов'язків, що окреслюється у цивільному процесуальному праві певними ознаками, які умовно можна розділити на такі, які, з одного боку, є суб'єктивними, такі належать до суб'єктів цивільного процесу; осіб, які сприяють здійсненню правосуддя; інших осіб, які хоч і не є учасниками цивільного процесу (суб'єктами), але певною мірою можуть (повинні) виконати цивільні процесуальні обов'язки; з іншого – є об'єктивними, де вони визначаються своєю функціональністю, метою та призначенням.

Враховуючи це, можна стверджувати про наявність основної та ключової, спільної для всіх цивільних процесуальних обов'язків ознаки, це – обов'язкова наявність суб'єкта, який є зобов'язаним (уповноваженим) на вчинення необхідних дій, або слідування певній процесуально-значимій поведінці відповідно до закону. Без суб'єкта цивільний процесуальний обов'язок, що закріплений в нормі права, є мертвим, тобто таким, що не може бути реалізованим.

На нашу думку, доречно віднайти дану ознаку для кожного окремого суб'єкта як учасника цивільного процесу. Так, суб'єктивну ознаку цивільних процесуальних обов'язків учасників цивільного процесу складає наявність певного процесуального статусу в конкретного учасника цивільного процесу. Такий статус традиційно закріплюється (окреслюється) завдяки правосуб'єктності (правоздатності та дієздатності). Регулятором, як правило, окрім ст.ст. 28, 29 ЦПК України, виступають додаткові нормативно-правові акти (матеріальне право). Так, залежно від суб'єктивного статусу позивача суб'єктивна ознака, хоч і закріплена ЦПК України як єдина для цивільних процесуальних відносин, наділяє таких осіб кожного окремо процесуальним статусом позивача, відповідача та ін. У той же час, зміст суб'єктивної ознаки обов'язку для кожного учасника цивільного процесу є різним. Відмінність

суб'єктивної ознаки зумовлюється різними елементами, що додатково обумовлюються матеріальним правом. Зокрема, такі елементи статусу впливають із професійної спрямованості кожного окремо учасника цивільного процесу: *позивача* – прокурора, ознака окреслюється Законом України «Про прокуратуру», Конституцією України; *заявників* – представника протитуберкульозного закладу чи представника банку – Законом України «Основи законодавства про охорону здоров'я», Законом України «Про банки і банківську діяльність» та додатковими підзаконними актами. Це саме стосується й не тільки осіб, які беруть участь у справі (*відповідача, третьої особи, представника, законного представника, заінтересованої особи, заявника*), а й інших осіб, які беруть участь у справі (*секретаря судового засідання, судового розпорядника, експерта* тощо). Так, секретар судового засідання, судовий розпорядник, їх суб'єктивна ознака цивільного процесуального обов'язку окреслюється не тільки ст.ст. 48–49 ЦПК України, а й Законом України «Про судоустрій та статус суддів» (ч. 9 ст. 149, ст. 151, ст. 153), Законом України «Про державну службу» (ст. 11), інструкціями з діловодства залежно від спеціалізації суду, розпорядженням Кабінету Міністрів України (від 24.02.2003 р. № 88–р), Правилами поведінки працівників суду [162]) тощо.

Проте інші особи, що присутні під час судового розгляду (сторонні громадяни, представники громади міста, представник ЖЕК при наявності обставин вручити судову повістку), можуть підпадати під певні процесуальні обов'язки. Такі особи за певних обставин зобов'язані, наприклад, у разі відсутності адресата особа, що доставляє судову повістку, має негайно повернути її до суду та зазначити про причину її невручення (ч. 4 ст. 76 ЦПК України); у разі присутності в залі судового засідання – дотримуватися порядку в судовому засіданні та звертатися до суду у встановленій формі, а саме: «Ваша честь», вставати, коли заходить суд (ч. 1 ст. 161, ч. 1 ст. 162 ЦПК України); покинути зал

¹⁶² Правила поведінки працівників суду та коментар: рішення Ради суддів України від 06.02.2009 р. № 33 [Текст] // Державна судова адміністрація України. – К., 2010. – 40 с.

судового засідання у випадках, передбачених ч.ч. 3, 5, 6 ст. 6 ЦПК України та ін. А тому суб'єктивна ознака цивільних процесуальних обов'язків забезпечується в зв'язку з фактичною присутністю в залі судового засідання через зобов'язання дотримання порядку в судовому засіданні та утримання від вчинення будь-яких дій, що свідчать про явну зневагу до суду або встановлених в суді правил (ч. 3 ст. 162 ЦПК України).

Отож суб'єктивна ознака, що належить цивільним процесуальним обов'язкам, як правило, належить учасникам цивільного процесу, а також і тим, хто гіпотетично може (має право) звернутися до суду за захистом, або є учасниками цивільних процесуальних правовідносин.

Таким чином, варто підкреслити, що в такому масиві різноаспектних цивільних процесуальних обов'язків, які притаманні учасникам цивільного процесу, постає за очевидне домінування і соціальних, і економічних, а також матеріальних і моральних та ін. детермінантів, які, в свою чергу, дають підстави *визначити об'єкт кожного окремо цивільного процесуального обов'язку та згрупувати їх у відповідний вид і визначити приналежність до певної класифікації (завдяки об'єктивним ознакам)*. Таким чином, це утворює можливість чітко сформулювати не тільки підґрунтя, а й необхідні умови для визначення подальшої класифікації, яка характерна саме для обов'язків учасників цивільного процесу.

Так, з огляду на структуру цивільних процесуальних обов'язків варто насамперед виявити наявний матеріальний їхній зміст, для якого є визначальною саме *матеріальна ознака*, обумовлена процесуальним становищем учасника цивільного процесу (тобто, його процесуальною участю у справі («феноменом процесуальності»)) потенційної чи реальної), а саме: 1) обов'язок сплатити певну суму судових витрат (ст.ст. 79, 99 ЦПК України), куди входять – витрати на правову допомогу; витрати сторін та їхніх представників, що пов'язані з явкою до суду; витрати, пов'язані із залученням свідків, перекладачів тощо; 2) обов'язок, що визначає ціну позову (заяви) щодо вимог майнового характеру (ст. 80, п. 4 ч. 2 ст. 119, п. 4 ч. 1 ст. 96 ЦПК України); 3) обов'язок, який пов'язаний із

виникненням та (або) зміною матеріальних умов – відстрочення або розстрочення судових витрат, зменшення їх розміру або звільнення від їх оплати (ст. 82 ЦПК України); повернення судового збору (ст. 83 ЦПК України); розподілу витрат у разі відмови від позову і укладення мирової угоди (ст. 89 ЦПК України); 4) обов'язок здійснити плату за роздрукування технічного запису судового засідання (ч. 6 ст. 197 ЦПК України).

За *інформаційною ознакою*. Тут, зрозуміло, що кожна правова категорія, інститут несе в собі ту чи іншу інформацію, однак в контексті ознаки обов'язку така інформація носить не лише характер повідомлення учасника процесу чи суду про доцільність певної поведінки, а така інформація, котра виписана в правовій нормі створити певну інформацію для інших суб'єктів права. Звідси, *прикладом*, слід виділити саме ті цивільні процесуальні обов'язки, які зобов'язують суб'єкта цивільного процесу наситити цивільним процесуальним інформаційним змістом певний процесуальний документ у встановленій цивільній процесуальній формі, а саме: 1) зміст судового рішення (ухвали) окреслюється обов'язково наявністю вступної, описової, мотивувальної та резолютивної частин та приналежних кожній із них певних передумов – часу та місця його ухвалення, прізвище, ініціали судді, узагальненого викладу позиції сторін, мотивів, які суд вважає встановленими (ст.ст. 210, 215 ЦПК України); 2) зміст судової повістки, який має складатися із ім'я фізичної особи чи найменування юридичної особи, якій адресується повістка; найменування та адреси суду; зазначення місця, часу, дня за викликом (п.п. 1–9 ч. 1 ст. 75 ЦПК України); 3) зміст позовної заяви щодо зазначення у ній найменування суду, до якого подається заява; ім'я сторін; їх місцезнаходження, поштовий індекс; зміст позовних вимог; ціни позову щодо вимог майнового характеру; виклад обставин, якими позивач обґрунтовує свої вимоги; перелік документів, які додаються до заяви (п.п. 1–7 ч. 2 ст. 119, ст.ст. 243, 247, 275 ЦПК України); 4) зміст журналу судового засідання – рік, місяць, число і місце судового засідання; найменування суду, який розглядає справу, прізвища та ініціали судді, секретаря судового засідання; справа, що розглядається, імена (найменування) сторін та інших осіб,

що беруть участь у справі; порядковий номер вчинення процесуальної дії; назва процесуальної дії (ч. 2 ст. 198, ч. 2 ст. 200 ЦПК України).

Отже, інформаційні ознаки цивільних процесуальних обов'язків закріплюються у певній цивільній процесуальній формі, як правило, у письмовій. Проте цілком очевидна і усна форма інформаційної ознаки цивільного процесуального обов'язку. *Наприклад*, пояснення сторін, пояснення свідків, експерта, перекладача, особи, яка надає правову допомогу (ст.ст. 27, 63, ч. 3 ст. 54 ЦПК України тощо).

Справедливо підкреслює В. Д. Перевалова, із думкою якої солідарний А. А. Рудаков у тому, що необхідно розрізняти також і природні обов'язки, що не оформлені юридично, і ті, що одержали закріплення у законодавстві тих або інших держав. У цьому розумінні обов'язки виокремлюються, за позицією цих вчених, на природні, де носіями виступає людина і суспільство, та юридичні, носіями яких є громадяни, держава, її органи, та віддзеркалюються в позитивному праві. Природні обов'язки відповідають основним правам людини [163, 180, с. 570; 167, с. 77]. За таких міркувань зазначених вчених необхідно нагадати й про наявність природної (фізичної) ознаки у ЦПК України в обов'язках учасників цивільного процесу, виконання яких відповідно до позиції законодавця зорієнтоване виключно на фізичних можливостях суб'єкта цивільного процесу. Їх можна класифікувати за *фізіологічною ознакою*, а саме: обов'язок учасників процесу та всіх присутніх у залі вставати, коли входить і виходить суд, заслуховувати рішення суду стоячи, а також давати пояснення щодо справи стоячи (ч.1 ст. 162 ЦПК України); обов'язок звертатися до суду «Ваша честь» (ст. 161 ЦПК України) тощо.

У випадку невиконання покладеного обов'язку на суб'єкта цивільного процесу необхідно визначити ознаку, що характеризується *в залежності від*

¹⁶³ Теория государства и права. Учебник для юридических вузов и факультетов. Под ред. В. М. Корельского и В.Д. Перевалова – М.: Издательская группа ИНФРА - М-НОРМА, 1997. - 570 с. [Електронний ресурс]. – Портал Правового Знання «Юрист». – Режим доступу: <http://pravouch.com/page/tgpn/ist/ist-16--idz-ax310--nf-161.html>; Рудаков А. А. Права и обязанности как парные юридические категории (вопросы теории) [Текст]: дис. ... канд. юрид. наук: 12.00.01 / Рудаков Алексей Александрович. – Красноярск, 2006. – С.77

можливості застосування цивільних процесуальних санкцій в зв'язку з невиконанням обов'язку, де одні зумовлюються санкцією відповідної процесуальної чи правової норми, інші – не забезпечуються санкцією.

Такої думки дотримується І. В. Коршунова, [164] яка зазначає, що обов'язки, які не забезпечуються санкцією, як засоби регулювання суспільних відносин, з одного боку – носять об'єктивний характер, оскільки вони існують незалежно від нашої свідомості, тому що можуть виступати або запозичувати ознаки таких категорій, як право, принципи, мета, завдання та ін. Існування такої групи обов'язків, на думку вченої, пояснюється проблемністю і неефективністю чинного законодавства, низьким рівнем правосвідомості і правової культури [165, 85, с. 108]. *Приміром*, у цивільному судочинстві теж наявні такі правові конструкції, які прямо не забезпечуються відповідними санкціями, до таких слід віднести: обов'язок добросовісно виконувати свої процесуальні права і виконувати процесуальні обов'язки (ч. 3 ст. 27 ЦПК України). Санкції, відповідно, у разі невиконання прямо не передбачено та законодавчо не врегульовано. На нашу думку, це пов'язується не з прогалиною у законі, а з видом процесуальної норми, яка є загальною, а тому така норма містить банкетну диспозицію, яку віднайти в процесуальному контексті доволі складно, оскільки категорія добросовісності є оціночною та не застосовується законодавцем в інших цивільних процесуальних нормах.

Н. О. Чечіна, Д. М. Чечот, класифікуючи обов'язки суб'єктів цивільного процесу, справедливо звертають увагу на *часові координати їх дії*: на стадії досудового розгляду в провадженні суду першої, другої інстанції, на стадії наглядного провадження, виконання рішення. [166*] Погоджуючись із такою

¹⁶⁴ Коршунова І. В. Обязанность как правовая категория [Текст]: дис. ... канд. юрид. наук: 12.00.01 / Коршунова Ирина Викторовна. – Абакан, 2004. – С.108

¹⁶⁵ Коршунова І. В. Обязанность как правовая категория [Текст]: дис. ... канд. юрид. наук: 12.00.01 / Коршунова Ирина Викторовна. – Абакан, 2004. – С.108

¹⁶⁶ Чечина Н. А. Гражданская процессуальная форма, процессуальные нормы и производства [Текст] / Н. А. Чечина, Д. М. Чечот // Юридическая процессуальная форма: теория и практика. – М.: Юрид. лит., 1976. – С.195

*Серед прихильників такої позиції слід виділити також і російського вченого-процесуаліста В. О. Бабакова [10, с. 67].

класифікацією, В. О. Бабаков цілком слушно доопрацьовує таку класифікацією, додатково розділяючи цивільні процесуальні обов'язки на: одноразові (разові), нерегулярні, регулярні (постійні); з конкретним строком вчинення дії, а також датою виконання. [167] Це дає змогу стверджувати, що цивільні процесуальні обов'язки знаходяться у прямій залежності й від стадії цивільного процесу, а також і від стадії (етапу) судового засідання, які окреслюються певним процесуальними межами та часом (часовими рамками), а відтак – вирізняються такою ознакою. З огляду на це, класифікацію цивільних процесуальних обов'язків доцільно визначити, виходячи зі специфіки видів проваджень цивільної справи – *позовного, окремого, наказного*.

Так, стадії цивільного процесу є свого роду межею для виконання цивільних процесуальних обов'язків, оскільки в них обумовлено припис зобов'язальною цивільною процесуальною нормою виконати певному суб'єкту процесу конкретну дію, а з огляду на цивільну процесуальну форму, вони виконуються тільки в межах, окреслених стадіями. *Так*, на стадії провадження справи до судового розгляду у відповідача є можливість скористатись правом пред'явити зустрічний позов, де у такому разі відповідач зобов'язаний подати такий позов до початку розгляду справи по суті (ч. 1 ст. 123 ЦПК України), а відтак, межа дії цього обов'язку закінчується із переходом суду в іншу стадію судового засідання. З іншого боку, стадійність цивільного процесу у конкретній справі чи стадійність (етапність) судового засідання закріплює притаманний лише їм (етапам) певний вид дії процесуального обов'язку, яка теж припиняється із моментом переходу в іншу стадію судового засідання. *Наприклад*, у стадії судових дебатів на сторони покладається обов'язок посилатися у своїх промовах лише на ті обставини і докази, які були досліджені у ході судового засідання (ч. 1 ст. 193 ЦПК України), тому такий обов'язок може належати особі та відповідно виконатись у стадії (етапі) судових дебатів.

¹⁶⁷ Бабаков В. А. Гражданская процессуальная обязанность [Текст]: дис. ... канд. юрид. наук: 12.00.03 / Бабаков Владимир Алексеевич. – Саратов, 1999. – С.67

Наведені умови дозволяють відстежити органічно-правовий зв'язок цивільного процесуального обов'язку між такими критеріями, як: стадія (етап) судового засідання, стадія цивільного процесу, вид судового провадження.

Важливим моментом у визначенні класифікуючих ознак обов'язків можна вважати саме спосіб викладу диспозиції цивільної процесуальної норми. Оскільки цивільний процесуальний обов'язок внаслідок специфічного диспозитивного закріплення, способу викладу процесуальної норми, її виду, може бути як чітко закріплений, так і, навпаки, виписаний дещо розмито (незрозуміло). За таких умов доцільно виділяти ознаку *за визначеністю*, оскільки з огляду на наявну конструкцію цивільної процесуальної норми не вбачається чіткого посилення законодавця на те, що саме той чи інший припис є обов'язком, що саме те чи інше правило процесуально-необхідної поведінки слід виконати тій чи іншій особі. Наведемо декілька прикладів.

Так, до *визначених* ознак, які характеризують цивільні процесуальні обов'язки, слід віднести норму, яка викладена у такому форматі: «Експерт зобов'язаний з'явитися за викликом суду, провести повне дослідження і дати обґрунтований та об'єктивний письмовий висновок на задані йому питання, а в разі необхідності – роз'яснити його» (ч. 3 ст. 53 ЦПК України). Отже, як випливає із диспозиції цієї частини статті, чітко передбачається як адресат, якому спрямований обов'язок, так конкретний обов'язок, що має бути вчинений.

Інша, *відносно визначена ознака*, має місце у диспозиції ч. 2 ст. 60 ЦПК України, а саме: «докази подаються сторонами та іншими особами, які беруть участь у справі». Хоча обов'язок про докази видається зрозумілим, однак тут речення законодавцем наче є не закінченим, оскільки наводиться думка про те, *куди* та *за яких умов*, і *в якому об'ємі* ці докази мають подаватися? Це, власне, сприймається доволі оціночним, невизначеним, так як сторона (позивач, відповідач) може вважати необхідність подати саме один доказ у формі якогось свідоцтва про шлюб (у справі про розірвання шлюбу), інший – ряд письмових та речових доказів, які в принципі також свідчать про шлюбні стосунки подружжя. Також не зрозумілим до кінця інтерпретатору норми права зі вказівкою на

необхідну поведінку як процесуальний обов'язок є і те, чи диспозиція норми носить стверджувальний чи наказовий характер. Навіть якщо розглядати з позиції наказового речення, то відносно визначений характер обов'язку сторін та інших осіб, які беруть участь у справі, очевидно забезпечується рядом статей, які додатково вказують на приписання відповідного обов'язку певному адресату (учаснику цивільного процесу), як ч. 2 ст. 27 ЦПК України, але, все ж таки оціночність реалізації диспозиції норм зберігається навіть при вживанні законодавцем займенника «усі» – «зобов'язані подати усі докази». Тому така ознака хоч із однієї сторони вказує на наявний об'єкт обов'язку (певну поведінку), однак послаблює чіткість сприйняття такого(ї), та виявлення самого фактичного змісту в обов'язковій поведінці, проте однозначно виявляє наявність обов'язку в цілому.

У тісній взаємодії зі ступенем визначеності на певний вид цивільного процесуального обов'язку може вказувати ознака *ступеня обов'язковості виконання* обов'язку. Причому остання зумовлюється завдяки затребуваності суб'єктами процесу самого виконання як однієї зі складових змісту необхідної поведінки (необхідності). З іншої сторони, якщо вести мову про ознаки, які б вказували на обов'язковість виконання обов'язків, відтак можна з усією упевненістю вказати на існуванні протилежних, так би мовити факультативних. А відтак, їх доцільно розділити, *приміром*, за *обов'язковим* та *факультативним* ступенем вчинюваної поведінки, з огляду на дію принципів змагальності та диспозитивності тощо.

Так, обов'язкова ознака ступеню *обов'язковості виконання* обов'язку характеризується тим, що особа повинна діяти в певний спосіб на підставі певного нормативного припису, тобто має тривати сам процес виконання. *Приміром*, якщо свідок не з'явиться у судове засідання (що є його обов'язком – ч. 2 ст. 50 ЦПК України), то для нього можуть настати процесуальні наслідки – привід (тут наявний вже інший обов'язок – піддатися примусовому приводу ст. 94 ЦПК України), що підкреслює обов'язковість вимоги до поведінки учасника цивільного процесу на підставі факту та припису. Звідси, якщо *ознака*

визначеності вказує на суб'єкта – свідка (хто має виконати обов'язок? – свідок такий-то в рамках конкретної справи) та на те, що йому потрібно зробити – з'явитися та дати пояснення, то *ознака обов'язковості* доповнює її необхідністю вчинення таких дій, та вказує на те, що в іншому разі будуть покладені інші обов'язки, пов'язані із санкціями. Тобто, наставатимуть несприятливі наслідки, що і доповнює характеристику певного виду обов'язку.

За *ознакою факультативного ступеню* необхідно вбачати ті обов'язки, які можуть виконуватися, а можуть і не виконуватися завдяки наявній волі та велінню того, кому приписується сам обов'язок в межах, що впливає на суб'єктивний інтерес останнього, із його позиції до певного ставлення щодо суб'єктивного інтересу. Факультативна ознака обов'язку буде носити також додатковий, підсилюючий ефект у розпізнанні обов'язку. Вона зумовлюється самою факультативністю (певною альтернативою поведінки) завдяки наявності певного суб'єктивного права та інтересу у виконуючому обов'язку чи можливого майбутнього виконання обов'язку. Це слід пов'язувати з першочерговим домінуванням внутрішньої сторони суб'єктивного обов'язку та суб'єктивним правом, які тісно пов'язані з обов'язком як необхідною поведінкою та які (суб'єктивне право (а) та обов'язок (ки) майже паралельно кореспондують одне одного. Саме це й зумовлює розпізнання факультативної ознаки – закріплена законом можливість у *додатковій поведінці*, яка матиме правове значення для з'ясування певного виду обов'язку.

Так, категорія свідка, який визначений ч. 1 ст. 52 ЦПК України, вказує на те, що такий може бути допитаний за погодженням. Що зумовлюватиметься внутрішньою необхідністю діяти саме так, а не інакше, в силу певних переживань чи життєвих переконань, оскільки можливість дачі показань не виключається. Або відмовитися від дачі показань – що корегується його суб'єктивним правом. А відтак, як у даному випадку, так і в подібних (зумовлених ст.184 ЦПК України – під час допиту сторін, третіх осіб та їх представників) можливо відслідковувати свого роду певну факультативність поведінки, що тісно пов'язана з

диспозитивним принципом, за рахунок чого й з'являється можливість у факультативності.

З огляду на теоретико-правову конструкцію класифікації юридичних обов'язків, запропоновану Р. Г. Минніахметовим та Р. Р. Карімовою, [168] можливо навести ще й *абсолютні* та *відносні* ознаки цивільних процесуальних обов'язків. Перші виражаються у тому, що обов'язок виконується суб'єктами права без всякого відхилення. Найкраще такий обов'язок можна виявити щодо обов'язку суду під час розгляду справи керувати ходом судового засідання (ч. 2 ст. 160 ЦПК України), оскільки лише суд за своєю юридичною природою вправі керувати судовим засіданням.

Щодо *відносних*, то вони вирізняються наявністю певної свободи розсуду в наділеного обов'язком учасника процесу, що свідчить про те, яким чином цивільний процесуальний обов'язок втрачає характер імперативності, зазначають деякі вчені. [169] Така ознака притаманна безпосередньо такому суб'єкту цивільного процесу, який ініціює спір, а також суду як спеціальному суб'єкту цивільного процесу, оскільки лише вони здатні вимірювати межу – перший (позивач, третя особа, що заявляє самостійні вимоги) у позовних вимогах; другий (суд) – за результатами суддівського розсуду.

В. О. Бабаков, досліджуючи питання класифікації та видів цивільних процесуальних обов'язків, слушно помітив певну закономірність, виокремлюючи необхідність кінцевого результату у стадії механізму захисту суб'єктивного права, що, на нашу думку, співставляється та є рівнозначним меті цивільного процесуального обов'язку. [170] Окрім того, визначаючи критерії системного підходу, він наголошує на необхідності обліку таких факторів, як причинно-наслідковий характер у системі, які не можуть не враховувати і фактора зв'язку в системі, не можуть не враховувати і фактора зв'язку з ризиком недосягнення

¹⁶⁸ Минніахметов Р. Г. К вопросу о мере юридической обязанности и характере связи с субъективным правом [Текст] / Р. Г. Минніахметов, Р. Р. Карімова // Право и государство: теория и практика. – 2007. – № 7 (31). – С.21

¹⁶⁹ Минніахметов Р. Г. К вопросу о мере юридической обязанности и характере связи с субъективным правом [Текст] / Р. Г. Минніахметов, Р. Р. Карімова // Право и государство: теория и практика. – 2007. – № 7 (31). – С.21

¹⁷⁰ Бабаков В. А. Гражданская процессуальная обязанность [Текст]: дис. ... канд. юрид. наук: 12.00.03 / Бабаков Владимир Алексеевич. – Саратов, 1999. – С.63

загальної чи виокремлено конкретної цілі (мети – *Я. М.*). [171] При цьому цей вчений не виділяє мету як ознаку класифікації обов'язків, але, на наше переконання, така ознака має особливу характеристику при класифікації, оскільки визначає мету участі особи в цивільному процесі, а саме: свідку – надати відомі йому пояснення по справі (ст.50 ЦПК України), бо надані свідком пояснення будуть мати цінність для предмета розгляду справи. В іншому випадку, участь свідка (його присутність) у цивільному процесі не матимиме вирішального значення тощо.

Таким чином, зазначимо, що в *межах мети як ознаки обов'язку така ознака* обумовлюється їхнім головним завданням (покликанням, чи виконанням головної ролі, призначенням тощо), яке для кожного учасника цивільного є індивідуальним, унікальним, що й характеризуватиме певний вид обов'язку. *Приміром*, у межах мети участі ознака виокремлюється: для *позивача* – *відстоювати* своє порушене, невизнане чи оспорюване право; для *відповідача* – *нести тягар* спростування пред'явлених вимог та доведення протилежного пред'явленому позивачем або ж визнати пред'явлені вимоги, відшкодувати шкоду (в матеріальному сенсі); для *свідка* – *з'явитися за викликом в суд, та дати пояснення* по суті справи, говорити правду, нічого не спотворюючи і не приховуючи, бути обізнаним у кримінальній відповідальності за завідомо неправдиві показання; для *експерта* – *провести експертизу*, дати пояснення з питань, викладених чи скерованих до нього; для *спеціаліста* – *дати роз'яснення у певній галузі знань*, що стосуються суті справи, з'явитися у суд; для *перекладача* – *надати точний зміст перекладу* мовного діалогу між суб'єктами цивільного процесу; *доля представника* – *здійснювати представництво* та захист інтересів довірителя; *секретар судового засідання, судовий розпорядник та особа, яка надає правову допомогу* – *сприяти відправленню правосуддя*.

Важливою для учасників цивільного процесу є також *ознака юридичної сили* цивільних процесуальних обов'язків. Вона, відповідно, визначається

¹⁷¹ Бабаков В. А. Гражданская процессуальная обязанность [Текст]: дис. ... канд. юрид. наук: 12.00.03 / Бабаков Владимир Алексеевич. – Саратов, 1999. – С.66, 72

залежно від сили дії процесуального закону чи інших нормативних правових актів, в яких містяться обов'язки, які учасник цивільного процесу має виконати. Так, ст. 8 ЦПК України визначено, що суд вирішує справи відповідно до Конституції України, законів України та міжнародних договорів, згода на обов'язковість яких надана Верховною Радою України; суд застосовує інші нормативно-правові акти, прийняті відповідно органом на підставі, в межах повноважень та у спосіб, що встановлений Конституцією України.

Таким чином, з масивом наведених ознак доречно вказати й на те, що для учасника цивільного процесу важливе значення мають ознаки, які становлять для самого цього учасника як суб'єкта цивільного процесу домінуюче значення і складають відповідне кваліфікаційне значення, оскільки характеризують безпосередньо його цивільний процесуальний статус,^{*} і тому такі ознаки слід вважати *спеціальними*. Так, спеціальною ознакою обов'язків, які характеризують цивільний процесуальний статус відповідача як учасника цивільного процесу, слід вважати поведінку (активну) щодо подання доказів та доказування, спрямованих на спростування заявлених вимог у позові (ст.ст. 10, 60 ЦПК

^{*}Для довідки: Слід відмітити слушну думку С. С. Бичкової, яка полягає у тому, що структурними елементами процесуального статусу є права, обов'язки та інтереси (Див.: Бичкова С. С. Цивільний процесуальний статус осіб, які беруть участь у справі позовного провадження [Текст]: монограф. / С. С. Бичкова. – К.: Атіка, 2011. – С.40). Однак, сама заінтересованість кожної особи у справі обумовлюється її процесуальним становищем, а відтак, юридичний інтерес, як зазначає М. М. Васильченко, є загальною ознакою для осіб, які беруть участь у справі (Див.: Васильченко Н. М. Процесуальное положение ответчика в гражданском судопроизводстве [Текст] / Н. М. Васильченко. – Х.: Вища школа. Изд-во при Харьков. ун-те. 1979. – 89 с. [Електронний ресурс]. – Економіко-правова бібліотека «Vuzlib». – Режим доступу: http://www.pravo.vuzlib.net/book_z945_page_3.html). Звідси природно, що учасники цивільного процесу наділені кожен окремим, «власним» процесуальним інтересом, який становить спеціальну ознаку, для визначення властивого тільки одній із сторін власного її статусу: «у позивача, — зазначає, — Ю. С. Червоний, — процесуальний інтерес полягає в одержанні від суду про задоволення позову; у відповідача – в одержанні від суду рішення про відмову в задоволенні позову» (Див.: Цивільний процес України [Текст]: підручн. / за ред. Ю. С. Червоного. – К.: Істина, 2007. – С.91). Зрозуміло й те, що процесуальний інтерес зумовлюється матеріальним інтересом, який включає основні ознаки у деяких процесуальних обов'язків, що обумовлюють процесуальний статус сторони. *Приміром*, у позивача матеріальний інтерес, пише Ю. С. Червоний, визначається тією матеріальною вигодою, яку йому дасть судове рішення щодо задоволення позову; відповідача – зводиться до підтвердження судовим рішенням відсутності будь-яких його правових обов'язків перед позивачем (Див.: Цивільний процес України [Текст]: підручн. / за ред. Ю. С. Червоного. – К.: Істина, 2007. – С.91). Проте в категорії «інші учасники процесу» матеріальна складова відсутня. Звідси, варто вказати на слушну думку С.С. Бичкової, що «цивільний процесуальний правовий статус кожної із осіб, яка бере участь у справі ..., є суто індивідуальним, суттєво відрізняється від правового статусу інших осіб, які беруть участь у справі ... (Див.: Бичкова С. С. Цивільний процесуальний статус осіб, які беруть участь у справі позовного провадження [Текст]: монограф. / С. С. Бичкова. – К.: Атіка, 2011. – С.42)». Отож наявний *індивідуальний інтерес слугує визначенню індивідуальних для кожного з учасників процесу обов'язків, тобто обумовлених самим статусом (статусних)*.

України), або ж навпаки – визнання вимог позову в повному об’ємі або частково (ст. 11, ч. 2 ст. 31 ЦПК України).

Відповідно, в контексті цивільного процесуального статусу можливо виділити й ті ознаки, які не характеризують його процесуальний статус, і тому такі ознаки не впливають на статус учасника процесу, а відтак, їх слід віднести до загальних ознак. Наприклад, загальною ознакою обов’язків, які не характеризують цивільний процесуальний статус позивача як учасника цивільного процесу слід вважати поведінку в судовому засіданні, яка б не порушувала порядок (ст. 162 ЦПК України).

Втім на підставі зазначених вище ознак, необхідних ступенів та їх критеріїв, можливо згрупувати та вивести основні цивільні процесуальні обов’язки, що характерні саме для учасників цивільного процесу. Одночасно для більш чіткого пізнання природи таких обов’язків необхідно віднайти в них приналежний їм об’єкт та суб’єкт, що будуть додатково їх характеризувати та сприяти розрізненню, тобто, з виділенням своєрідного суб’єктивного складу. Більше того, у теорії цивільного процесуального права існують також такі системи класифікації (приміром, щодо принципів), які окреслюють певну систему групами, [172] а саме: (а) в залежності від предмета правового регулювання: спрямовані на організацію правосуддя (судоустрою і судочинства), (б) що визначають зміст процесуальної діяльності (об’єктивність, диспозитивність тощо), (в) що визначають процесуальну форму (безпосередність, усність, інформаційність та ін.). Така послідовність системи не викликає заперечень, однак додатково необхідно ще виділяти (г) залежно від носія та досягнення процесуальної мети, які мають окреслюватися попереду стосовно вищенаведених у зв’язку з найбільш домінуючими умовами, що характеризують конкретного учасника цивільного процесу як суб’єкта цивільних процесуальних правовідносин, а відтак, решта, хоч і не видається другорядними, але наступними

¹⁷² Щеглов В. Н. Советское гражданское процессуальное право (понятие, предмет и метод, принципы, гражданское процессуальное правоотношение). Лекции для студентов [Текст] / В. Н. Щеглов. – Томск: Изд-во Томск. ун-та, 1976. – С.28

в зв'язку з процесуальною діяльністю, яка продукується самим учасником процесу. Отже, на нашу думку, обов'язки учасників цивільного процесу слід класифікувати за такими критеріями, як:

*Залежно від носія та досягнення процесуальної мети, які зумовлюються наявністю суб'єкта цивільного процесу як учасника цивільних процесуальних правовідносин, тобто – їхнього носія (суб'єктивна ознака), і передбачає розподіл за видами як учасників цивільного процесу. Також слід вказати на те, що невід'ємною характеризуючою ознакою носія обов'язків є і об'єктивні ознаки. Також варто звернути увагу й на те, що саме носію обов'язків, яким є певний учасник цивільного процесу, й притаманні додаткові ознаки, обов'язки яких й обумовлюються процесуальним статусом такого учасника, якими є визначені нами раніше спеціальні ознаки. Саме спеціальні ознаки утворюються завдяки об'єктивним та суб'єктивним ознакам, які характеризують *обов'язки учасників цивільного процесу в залежності від їх носія*, це – «суб'єкта» (суб'єктивна ознака) – «мети участі» (об'єктивна ознака). А відтак, такими обов'язками є:*

Обов'язки позивача як учасника цивільних процесуальних правовідносин, *мета* участі в цивільному процесі полягає у тому, щоб звернутися до суду за захистом своїх порушених, невизнаних або оспорюваних прав, свобод чи інтересів в порядку, встановленому ЦПК України (ч. 1 ст. 3 ЦПК України); довести ті обставини, на які він посилається як на підставу своїх вимог, крім випадків, встановлених ЦПК України (ч. 3 ст. 10 ЦПК України) тощо. Звідси, загальний *об'єкт* цивільного процесуального обов'язку окреслюється наявністю порушеного, невизнаного чи оспореного права, свободи чи інтересу. У якості *суб'єкта* виступає сам позивач або уповноважена ним особа. Також суб'єкт може бути спеціальний та загальний: загальний, той, що особисто у власних інтересах подав позов чи відстоює своє право, а спеціальний – в інтересах інших осіб або зі спеціальним статусом (ст.ст. 27¹, 39, 44, 45 ЦПК України).

Обов'язки відповідача як учасника цивільних процесуальних правовідносин, *мета* участі в цивільному процесі – підтвердити ті обставини, на які він посилається як на підставу своїх заперечень (ч. 3 ст. 10 ЦПК України) у

тому разі, коли позовні вимоги ним не визнаються – подати докази до або під час попереднього судового засідання, а якщо останнє не проводиться – до початку розгляду справи по суті (ч. 2 ст. 27 ЦПК України) з метою спростування заявлених вимог тощо. Загальний *об'єкт* цивільного процесуального обов'язку відповідача: в залежності від інтересу та обставин справи – визнати чи не визнати позовні вимоги позивача, не перешкоджати відправленню правосуддя тощо. У якості *суб'єкта* виступає сам відповідач. Суб'єкт може також бути як загальним так і спеціальним, як наведено нами вище.

Обов'язки третіх осіб як учасників цивільних процесуальних правовідносин, як тих, *які заявляють самостійні вимоги щодо предмета спору, мета* участі в цивільному процесі, а також *і тих, які не заявляють самостійних вимог щодо предмета спору* (ст.ст. 34, 35 ЦПК України) – в залежності від активності та приналежності до позиції певної сторони (позивача чи відповідача; із самостійними вимогами чи без таких) або власних вимог до обох сторін тощо. Загальний *об'єкт* цивільного процесуального обов'язку характеризується специфікою, пов'язаною із матеріальною чи процесуальною приналежністю щодо – позивача, відповідача, наявності самостійних вимог чи без таких. У якості *суб'єкта* обов'язку виступає сама третя особа. Суб'єкт може також бути як загальним, так і спеціальним, як наведено нами вище.

Обов'язки заявників як учасників цивільних процесуальних правовідносин, у справах наказного та окремого провадження мета участі в цивільному процесі – заявлення вимоги про наявність та необхідність встановлення фактів (окреме провадження), або заявлення вимоги про наявність безспірної вимоги та ін. Загальний *об'єкт* цивільного процесуального обов'язку окреслюється наявністю обставин щодо необхідності підтвердження або відсутності наявності юридичних фактів, що мають значення для охорони прав та інтересів особи або створення умов здійснення нею особистих немайнових чи майнових прав або підтвердження наявності чи відсутності майнових (ч. 1 ст. 234 ЦПК України). У наказному провадженні об'єкт полягає у наявності правової вимоги – витребування майна, стягнення коштів тощо (ст. 95 ЦПК України). У якості

суб'єкта обов'язку виступає сам заявник. Суб'єкт може також бути як загальним, так і спеціальним, як наведено нами вище.

Обов'язки заінтересованих осіб як учасників цивільних процесуальних правовідносин, *мета* участі в цивільному процесі – у внесенні висновку (рекомендацій, експертизи тощо) про доцільність задоволення заявлених заявником вимог, *наприклад*, у справах про усиновлення орган опіки і піклування повинен подати суду висновок про доцільність усиновлення та відповідність його інтересам дитини (ч. 2 ст. 235 ЦПК України). Загальний *об'єкт* цивільного процесуального обов'язку обумовлюється захистом прав, свобод та інтересів, які визначені матеріальним правом. У якості *суб'єкта* обов'язку виступає заінтересована особа. Суб'єкт може також бути як загальним, так і спеціальним, як наведено нами вище.

Обов'язки представників сторін та третіх осіб як учасників цивільних процесуальних правовідносин, *мета* участі в цивільному процесі полягає у здійсненні представницьких функцій з метою захисту заявлених вимог позивачів, відповідачів, заявників, заінтересованих осіб, стягувачів, боржників. *Приміром*, вони зобов'язані виконувати цивільні процесуальні обов'язки, якими наділені їхні довірителі (сторони чи треті особи) у межах, визначених договором або законом. Загальний *об'єкт* цивільного процесуального обов'язку обумовлюється захистом прав, свобод та інтересів крізь призму представницьких повноважень. *Суб'єкт* обов'язку спеціальний – представник, повноваження якого посвідчуються документами в порядку ст. 42 ЦПК України.

Обов'язки органів та осіб, яким законом надано право захищати права, свободи та інтереси інших осіб як учасників цивільних процесуальних правовідносин, *мета* участі в цивільному процесі полягає у захисті права та свобод, що гарантовані Конституцією України, законами України, ЦПК України через виконання службових обов'язків; у випадках, встановлених законом, надавати висновки по справі (ч. 2 ст. 45 ЦПК України). Окрім того, такі особи зобов'язані дотримуватися обов'язків у межах представництва в інтересах осіб, яких вони представляють, за винятком права укладати мирову угоду (ч. 1 ст. 46

ЦПК України), передавати справу на розгляд третейського суду (ч. 5 ст. 235 ЦПК України) тощо. Загальний *об'єкт* цивільного процесуального обов'язку обумовлюється захистом прав, свобод та інтересів крізь призму представницьких повноважень. Такий обов'язок обумовлюється додатковим, спеціальним об'єктом, що впливає із службових повноважень. *Суб'єкт* обов'язку спеціальний – представник, повноваження якого визначені ст. 45 ЦПК України та посвідчуються документами в порядку ст. 42 ЦПК України.

Щодо *інших осіб*, які сприяють здійсненню правосуддя, варто зазначити, що їхні процесуальні обов'язки визначаються (переплітаються) паралельно зі службовими обов'язками та взаємодіють спільно:

Обов'язки секретаря судового засідання як учасника цивільних процесуальних правовідносин, *мета* участі в цивільному процесі (ч. 1 ст. 5, ч. 1 ст. 7, ч. 1 ст. 23, ст. 48 ЦПК України та ін.) – сприяти здійсненню правосуддя через виготовлення судових викликів та повідомлень, перевіряти наявність чи відсутність осіб, які беруть участь у справі, з'ясовувати причини їхньої неявки, доповідати про це головуючому; забезпечувати фіксування судового засідання, вести журнал судового засідання та ін. (*об'єкт*). *Суб'єкт* спеціальний – штатний працівник суду, на якого покладено повноваження (тимчасово, постійно) із фіксації судового засідання, за умови відповідної сертифікації (наказ Державної судової адміністрації від 24 вересня 2004 р. № 161/04 «Про затвердження Інструкції про порядок фіксування судового процесу технічними засобами»).

Обов'язки судового розпорядника як учасника цивільних процесуальних правовідносин, *мета* участі в цивільному процесі (ч. 1 ст. 5, ч. 1 ст. 7, ч. 1 ст. 23, ст. 49 ЦПК України та ін.) – полягає у забезпеченні порядку судового засідання через правила, що визначені інструкцією, розпорядження головуючого, реалізація обов'язків зумовлюються виключно законом (*об'єкт*). *Суб'єкт* – спеціальний, яким може бути лише той штатний працівник апарату суду, на якого покладені відповідним наказом обов'язки судового розпорядника.

Обов'язки свідка як учасника цивільних процесуальних правовідносин, *мета* участі в цивільному процесі полягає у загальному *об'єкті* – висвітлення

відомої інформації по суті справи, яка повинна бути правдивою (ч. 5 ст. 50 ЦПК України). Не є об'єктом обов'язку інформація, яка отримана від осіб, що не можуть пояснити джерела своєї обізнаності щодо певної обставини (ст. 62 ЦПК України). *Суб'єкт* обов'язку – загальний, тобто всі ті, кому відомо будь-які відомості, що становлять процесуально-необхідну інформацію для справи (ст. 62 ЦПК України).

Обов'язки перекладача як учасника цивільних процесуальних правовідносин, *мета* участі в цивільному процесі – здійснювати повний і правильний переклад, посвідчувати правильність перекладу своїм підписом у процесуальних документах (ч. 4 ст. 55 ЦПК України) та ін. (*об'єкт*). *Наприклад*: переклад мови тощо. *Суб'єкт* – спеціальний, тобто особа, яка має відповідну освіту, ліцензію.

Обов'язки експерта, *мета* участі якого в цивільному процесі – провести доручену особисто певному експерту експертизу відповідно до своїх службових повноважень (ч. 8 ст. 53 ЦПК України) – (*об'єкт*), *суб'єкт* – спеціальний, тобто особа, яка має відповідну ліцензію.

Обов'язки спеціаліста як учасника цивільних процесуальних правовідносин, *мета* участі в цивільному процесі полягає в обов'язку – застосування спеціальних знань та навичок (ч. 1 ст. 54 ЦПК України). *Об'єкт* обов'язку – інтерпретація спеціальних знань та навичок. *Суб'єкт* – загальний, тобто будь-яка особа, яка володіє спеціальними знаннями і навичками застосування технічних засобів і може надавати консультації під час вчинення процесуальних дій із питань, що потребують відповідних спеціальних знань та навичок.

Обов'язки особи, яка надає правову допомогу, як учасника цивільних процесуальних правовідносин, *мета* участі в цивільному процесі – здійснення представництва з метою надання послуг правової допомоги, зміст якої визначений у встановленому законодавством порядку (ст. 12, ч. 2 ст. 56 ЦПК

України, Закон України «Про безоплатну правову допомогу») [173] – (об’єкт), суб’єкт обов’язку – спеціальний, який має відповідну освіту та повноваження (адвокат, спеціаліст у галузі права тощо).

В. О. Бабаков, окрім основної групи суб’єктів цивільного процесу, досліджуючи цивільні процесуальні обов’язки та їх класифікацію, цілком слушно звернув увагу ще й на обов’язки інших осіб, які задіяні та беруть участь у розгляді цивільної справи, а саме, вчений до таких відносить: а) іноземних громадян, осіб без громадянства, обмежено дієздатних осіб, недієздатних осіб; б) фізичних та юридичних осіб, організації, які є не юридичними; в) суд; осіб, які сприяють здійсненню правосуддя. [174] Проте не розкривається їхній суб’єктивний склад та цивільний процесуальний зміст. У той же час, в рамках теми дослідження, на жаль, у нас немає об’єктивної можливості розглянути їх детальніше, керуючись класичним розподілом законодавця відповідно до Глави 4 Розділу I ЦПК України.

Що визначають процесуальну форму.

Обов’язки щодо дотримання процесуально-необхідної поведінки полягають у безпосередньому виконанні розпоряджень головуючого, в додержанні в судовому засіданні встановленого порядку, в утриманні від будь-яких дій, що свідчать про явну зневагу до суду або встановлених у суді правил (ч. 3 ст. 162 ЦПК України); дотриманні честі, гідності всіх учасників цивільного процесу незалежно від раси, кольору шкіри, політичних, релігійних та інших переконань, а також – статі, етнічного та соціального походження, майнового стану, місця проживання, майнових та інших ознак (ст. 5 ЦПК України); проведенні в залі судового засідання фото- і кінозйомки, відео-, звукозапису із застосуванням стаціонарної апаратури, а також трансляванні судового засідання по радіо і телебаченню допускаються на підставі ухвали суду за наявності згоди на це осіб, які беруть участь у справі (ч. 8 ст. 6 ЦПК України); добросовісно

¹⁷³ Про безоплатну правову допомогу: Закон України від 02.06.2011 р. № 3460–VI [Текст] // Відомості Верховної Ради України. – 2011. – № 51. – Ст. 577

¹⁷⁴ Бабаков В. А. Гражданская процессуальная обязанность [Текст]: дис. ... канд. юрид. наук: 12.00.03 / Бабаков Владимир Алексеевич. – Саратов, 1999. – С.67, 66

здійснювати свої процесуальні обов'язки (ч. 3 ст. 27 ЦПК України) у дотриманні необхідної процесуально-значимої поведінки щодо використання свого права на ознайомлення із матеріалами справи, отримання із них необхідних витягів, знімання із них копій документів, що долучені до справи, одержання копій ухвал, рішень суду (а також судових повісток),* брати участь у дослідженні доказів (як обов'язок визначається у послідовності, суб'єктивній з'ясованості повноти, присутності, вчиненні необхідних дій по дослідженню і т. д.), з дотриманням вимог ст. 5 ЦПК України задавати питання іншим особам, які беруть участь у справі, свідкам, експертам, спеціалістам тощо.

Об'єкт обов'язків міститься безпосередньо у поведінці, яка передбачена законом, або ж яка визначена процесуальною необхідністю суду (судді). У цьому випадку потрібно вказати на те, щоб така процесуально-необхідна поведінка підпадала під правову категорію цивільних процесуальних обов'язків, має бути чітко регламентована законом або опиратися на судову практику, або аналогію закону та права (ст. 8 ЦПК України). Проте, на жаль, з огляду на закріплені в цивільному процесуальному законодавстві положення, чіткість та послідовність такої поведінки не визначені в принципі, що, на нашу думку, ускладнює судові засідання як для учасників цивільного процесу, так і для суду. Подекуди складно орієнтуватися у дотриманні обов'язків процесуально-необхідної поведінки. З огляду на це, можливо навести приклад, де абсолютно не зрозумілим видається для осіб, які беруть участь у справі, де знаходиться суддя, прокурор, адвокат, судовий розпорядник; куди слід ставати свідкові, чи позивачу, відповідачу під час давання пояснень по справі; як слід вести себе під час звернення до суду, виниклої судової полеміки (суперечки), які наслідки невиконання (недотримання,

*Одержання судових повісток, як обов'язок в межах принципів цивільного процесу (змагальності, диспозитивності, гласності) розуміється нами не як абсолютний обов'язок, а відносно-визначений, оскільки, *по-перше*, відповідно до ч.2 ст.6 ЦПК України ніхто не може бути позбавлений права на інформацію про час і місце розгляду своєї справи; *по-друге*, судова повістка з огляду на її інформаційно-зобов'язуючий характер містить вимогу суду щодо учасника процесу з'явитися до суду (ч. 5 ст. 74 ЦПК України), тобто – обов'язок. Це саме стосується і обов'язку отримання судового рішення, оскільки у разі визначення у ньому права іншої сторони, приміром на користування певною річчю, у її ще фактичного (а не юридичного) володільця буде відсутнє таке, а відтак, обов'язок не користуватися нею (як приклад – автомобіль право керування якого визначається у спеціальному законом порядку – довіреність (ст. 244 ЦК України), право власності (ст. 319 ЦПК України).

неналежного дотримання) покладених на учасників цивільного процесу обов'язків. Тому доцільно прийняти єдині правила вищим органом суддівського самоврядування (Радою суддів України, повноваження якої визначено ст.127 Закону України «Про судоустрій та статус суддів» [175]) поведінки у судовому засіданні, які б передбачали можливість необхідної поведінки та вручалися учасникам до початку судового засідання.*

До суб'єктів цього виду обов'язків відносяться усі учасники цивільного процесу, які беруть участь у судовому засіданні, а також, особи, які присутні в залі судового засідання, оскільки їхня фізична присутність вступає у взаємодію із процесуальним законом.

Елементами таких обов'язків є – поведінка, її вид та міра, які окреслюються межами процесуальних строків, межами судового провадження та межами стадії судового розгляду. Крім того, слід відрізнити процесуальну поведінку, яка виявляється у структурі певного обов'язку (зокрема, обов'язку щодо здійснення, утримання поведінки), і процесуальну поведінку, яка зумовлюється похідною дією від тієї поведінки, що міститься у внутрішній структурі конкретного обов'язку. *Наприклад*, обов'язок із доказування очевидно містить декілька обов'язкових етапів вчинення дій зобов'язаним правовою нормою учасником цивільного процесу, а саме: а) повідомлення суду про наявність чи відсутність такого доказу (у формі письмового клопотання); б) витребування судом такого обов'язку (коли такий доказ повинен бути наданий лише через запит – вимогу суду – журнал певних відомостей про облік відвідування працівників

¹⁷⁵ Закон України «Про судоустрій і статус суддів» [Текст]: чинне законодавство зі змінами та допов., станом на 12 вересн. 2012 р.: (офіц. текст). – К.: ПАЛИВОДА А. В., 2012. – 188 с.

*Варто вказати, що на сьогодні на локальному рівні деякими судами в Україні приймаються правила поведінки у судах, проте, по перше, у кожному суді в них вкладається різний зміст, а відтак навантаження на необхідну поведінку учасників цивільного процесу у судовому засіданні, що є неприпустимим; по-друге, вони виписуються подекуди із неврахуванням особистих немайнових прав осіб які беруть участь у цивільному процесі. *Наприклад*, до таких слід віднести: Чигиринський районний суд Черкаської області (Правила поведінки в суді – Правила поведінки в суді. Чигиринський районний суд Черкаської області [Електронний ресурс]. – офіційний веб-портал Державної судової адміністрації України «Судова влада України». – Режим доступу: <http://court.gov.ua/sud2321/info/rules/>); Правила поведінки у Новгородківському районному суді Кіровоградської області - Правила поведінки у Новгородківському районному суді Кіровоградської області / Наказ керівника апарату суду № 105-о від 17.10.2011 року.: Новгородківський районний суд Кіровоградської області [Електронний ресурс]. – офіційний веб-портал Державної судової адміністрації України «Судова влада України». – Режим доступу: <http://court.gov.ua/sud1113/info-for-people/rules/>) та ін.

підприємства, журнал вчинення нотаріальних дій, витребування виконавчого провадження тощо); в) надання такого доказу безпосередньо суду (що розцінюється теж як окремий обов'язок). Проведення усіх цих процедур охоплюється одним обов'язком – доказування, предмет якого, певна річ, матеріальний та нематеріальний об'єкт, що містить певну інформацію.

Обов'язки щодо дотримання необхідної процесуально-значимої поведінки, у свою чергу, необхідно додатково розрізнити за змістом приписаної учаснику цивільного процесу поведінки. Така поведінка виокремлюється відповідно до тих ознак та властивостей, що характеризують дію, бездіяльність учасника процесу, а саме: активна, пасивна, перетерпіння та релевантність поведінки.

Обов'язки щодо дотримання інформаційно-процесуального змісту учасниками цивільного процесу полягають у наповненні процесуальних документів (мирових угод, позовних заяв, заяв про видачу судового наказу, клопотань, повідомлень, поштових телеграм тощо) інформаційним, процесуально-значимим та необхідним змістом.

Об'єкт інформаційно-процесуального обов'язку – якісний зміст процесуально-необхідної інформації, а також певний процесуальний документ, в якому така інформація зосереджена. Така інформація повинна відповідати, насамперед, вимогам ЦПК України, становити процесуальне значення та викликати процесуальний інтерес у суду задля повного, швидкого та всебічного розгляду справи, сприяти вирішенню конфлікту. Спрямована або на захист порушеного, невизнаного чи оспорюваного права, свободи та інтересу або ж складає матеріальний предмет розгляду цивільної справи; Закону України «Про інформацію», міжнародних договорах та судової практики.

Суб'єкт інформаційно-процесуального обов'язку може бути загальним і спеціальним. Загальний – стосується кожного учасника цивільного процесу, який подає для представлення на розгляд суду процесуально-значиму інформацію в усній чи письмовій формі. Спеціальний, у разі настання обставин щодо закритого судового розгляду (ч.ч. 3–5 ст. 6, ч. 2 ст. 51, ч. 1 ст. 52 ЦПК України) та інших

обставин, що пов'язані з мовним середовищем (правилами спілкування, перекладу, сурдоперекладу).

Обов'язки щодо дотримання процесуальних строків. Такий вид обов'язків полягає у дотриманні встановлених для учасників цивільного процесу визначених процесуальним законом строків (термінів) вчинення конкретної процесуальної дії. Вони мають комплексний характер і можуть міститися як в окремо взятому обов'язку, так і становити складовий елемент інших обов'язків, які спрямовані своєю метою на досягнення іншого процесуально-правового результату та є головним (центральною) під час доведення цієї дії до кінця. А процесуальний строк є допоміжним елементом та може відігравати як основну, так і факультативну роль. *Приміром*, в ухвалі суду про залишення позову без руху вказаний судом у ній строк для усунення недоліків позивачем позовної заяви (ч. 1 ст. 121 ЦПК України) в контексті зумовленого спільно інтересом суду та позивача може набути факультативної форми, незважаючи на імперативність вимоги. Здатність викликати такі чинники може мати певні процесуальні дії – клопотання позивача про продовження строку для усунення недоліків у зв'язку з об'єктивними чи суб'єктивними обставинами (отримання матеріалів, інформації, які становлять необхідний об'єкт форми змісту позовних вимог значно пізніше строку, визначеного судом).

Об'єкт обов'язків – термін часу, що визначений законом, встановлений судом. *Суб'єкт* обов'язків – загальний, такими є учасники цивільного судочинства.

У залежності від предмета правового регулювання.

Обов'язки доказування. Як слушно зазначають С. Я. Фурса та Т. В. Цюра, обов'язки доказування полягають, насамперед, у виконанні положення ст. 60 ЦПК України, де такі обов'язки доказування виявляються у зв'язку з відкриттям провадження у цивільній справі. [176] О. І. Сліпченко та В. А. Кройтор звертають увагу на момент розподілу обов'язку доказування в справах про відшкодування

¹⁷⁶ Фурса С. Я. Докази і доказування у цивільному процесі [Текст]: наук.-практ. посіб. / С. Я. Фурса, Т. В. Цюра. – К.: Видавець Фурса С. Я. ; КНТ, 2005. – С.23

моральної (немайнової) шкоди, де досліджують дискусійні питання, чи належить суд до суб'єктів доказування попри законодавче покладення такого на сторони. [177] Натомість з'ясовуючи питання доказових презумпцій у цивільному процесі, на обов'язку доказування, його перерозподілі, досить детально зупиняються вчені-процесуалісти в монографічному дослідженні Ю. В. Білоусов та В. П. Фенич. [178] На обов'язку доказування та ролі суду в змагальному процесі також зосереджує свій погляд і Д. Д. Луспенник. [179] Проте цей вчений-практик вкладає у зміст обов'язку доказування «процесуальну діяльність осіб, які беруть участь у справі, мета якої складається в зборі і представленні доказів і, тим самим, впливі на формування переконання суду, що суб'єктом пізнання фактичних обставин справи». [180] З цим можна певною мірою погодитись, проте зазначимо, що доказування та змагальність є, хоча й досить близькими (однорідними), однак дещо різними категоріями, оскільки перша категорія значно вужча за другу (змагальність). Зміст же доказування, на нашу думку, полягає у вчиненні активних конкретних дій, які здатні змінити хід судового процесу, або ж вплинути на його перебіг, а саме – в доведенні обставин, на які сторона посилається як на підставу своїх вимог і заперечень; безпосередній подачі цих доказів сторонами, які беруть участь у справі; участь у процесі ознайомлення із доказами, подавати свої міркування з цього приводу – досягнення позитивного результату, на який посилалася сторона у справі. Стосуються тих учасників, які наділені правом вимоги, а також тих, як повинні доводити обставин справи, що ґрунтуються на доказовій діяльності суб'єкта процесу. С. Я. Фурса та Т. В. Цюра відмічають, що особи, які беруть участь у справі, поділяються на осіб, які мають особисту (матеріальну) заінтересованість; які мають процесуальну або іншу заінтересованість, тобто захищають права та інтереси інших осіб, державні або

¹⁷⁷ Сліпченко О.І., Кройтор В.А. Докази і доказування в справах про відшкодування моральної (немайнової) шкоди: монографія / О. І. Сліпченко, В. А. Кройтор. – К.: ПАЛІВОДА А.В., 2012. – С.131–144

¹⁷⁸ Білоусов Ю. В., Фенич В. П. Доказові презумпції у цивільному судочинстві [Текст]: монографія/ Ю. В. Білоусов, В. П. Фенич. – Х.: Харків юридичний, – 2012. – 280 с.

¹⁷⁹ Луспенник Д. Д. Роль суду в змагальному процесі // Юстиніан [Електронний ресурс]. – Юстиніан. – Режим доступу: <http://www.justinian.com.ua/article.php?id=1156>.

¹⁸⁰ Луспенник Д. Д. Застосування новел ЦК і ЦПК України в судовій практиці [Текст] / Д. Д. Луспенник. – Х.: Харків юридичний, 2005. – С.218

громадські інтереси. [181] До учасників цивільного процесу, які наділені обов'язком доказування, належать позивач, відповідач, заявник, заінтересована особа, треті особи; представники, що наділені повноваженнями в порядку ст. 44 ЦПК України; особи, що визначені ст. 45 ЦПК України; законні представники (ст. 39 ЦПК України), адвокат (ст.ст. 40, 42 ЦПК України), а також свідок (ст. 50 ЦПК України) в обсязі заявлених суду відомостей, які повинні бути доказані джерелами своєї обізнаності щодо предмета обставин (ст. 63 ЦПК України). Не покладаються такі обов'язки на секретаря судового засідання (ст. 48 ЦПК України), судового розпорядника (ст. 49 ЦПК України), особу, яка надає правову допомогу (ст. 56 ЦПК України), експерта (ст. 53 ЦПК України), спеціаліста (ст. 54 ЦПК України), перекладача (ст. 55 ЦПК України). *Це щодо суб'єктів даного виду обов'язку, відповідно, об'єкт обов'язку доказування будуть становити безпосередньо самі докази, це пояснення сторін, третіх осіб та їхніх представників (ст. 62 ЦПК України), свідка (ст. 63 ЦПК України); письмові (ст. 64 ЦПК України), речові (ст. 65 ЦПК України) докази; висновок експерта (ст. 66 ЦПК України) тощо.*

Деякі науковці виробили концепцію, в якій обов'язків доказування не існує у цивільному судочинстві через те, що сторони вправі взагалі не вчиняти жодних процесуальних дій. [182] *Наприклад*, відсутність такого обов'язку у свій час вбачав К. С. Юдельсон, виходячи з того, що сторона наділена *правом* доказування, а не обов'язком, оскільки остання вибирає для себе на власний розсуд позицію, на які обставини посилається, а які необхідно відкинути як «неперспективні» у змагальному процесі. Додатковим аргументом щодо відсутності обов'язку доказування, на його думку, є те, що доказувати фактичні обставини у справі позбавлено санкцій, навіть у вигляді загрози негативного рішення, оскільки незалежно від того, яка сторона доказала відомі фактичні

¹⁸¹ Фурса С. Я. Докази і доказування у цивільному процесі [Текст]: наук.-практ. посіб. / С. Я. Фурса, Т. В. Цюра. – К.: Видавець Фурса С. Я. ; КНТ, 2005. – С.149

¹⁸² Гражданский процесс: хрестоматия [Текст] / под ред. М. К. Треушникова. – М.: Городец, 2005. – С.377; Жилин Г. А. Комментарий к Гражданскому процессуальному кодексу Российской Федерации [Текст] / Г. А. Жилин. – М.: ТК Велби, 2003. – С.67

обставини, суд зобов'язаний в цілому прагнути до встановлення належних прав та взаємовідносин обтяжених, тобто, у встановленні матеріальної істини. Натомість К. С. Юдельсон вбачав обов'язки доказування лише у тих випадках, коли вони забезпечені санкцією, де як приклад наводить обов'язок, що виникає у момент початкової стадії процесу, а саме вказівки позивачем на докази, що підтверджують основу позову. [183] Звісно, у контексті останнього аргумента обов'язку варто вказати, що вчений цим підкреслив існування обов'язку. Проте в контексті обов'язків доказування лише у тих випадках, коли такі забезпечуються санкцією, позиція К. С. Юдельсона є однозначною та цілком прийнятною. Так, у цивільному процесуальному законодавстві з огляду на п.п. 5, 6 ч.2 ст. 119 ЦПК України вбачається необхідність при оформленні з її подальшою подачею в суд позивачу викласти обставини, якими позивач обґрунтовує свої вимоги (п. 5), та зазначити докази, що підтверджують кожну обставину, або наявність підстав для звільнення від доказування (п. 6). У разі недотримання цього обов'язку для цього позивача, суд зобов'язаний з огляду на ч. 1 ст. 121 ЦПК України залишити такий позов без руху, надавши позивачу строк для усунення недоліків позовної заяви, а у разі неподання таких доказів до суду протягом зазначеного в ухвалі строку, може бути застосована санкція у формі повернення позовної заяви (ч.ч. 2, 4 ст. 121 ЦПК України). І хоча в п. 6 ч. 2 ст. 119 ЦПК України говориться про «зазначення доказів», інші норми вказують на необхідність їх долучення до матеріалів справи (ч. 1 ст. 57 ЦПК України, де «...доказами є будь-які фактичні дані, на підставі яких суд встановлює наявність або відсутність обставин...»; а відповідно до ч. 2 ст. 60 ЦПК України «докази подаються сторонами...», – тобто в розумінні формування позову вони повинні бути підтвердженні, а відтак подані), або зазначити докази про неможливість їх долучення до матеріалів справи (як зазначення підстави «про звільнення від доказування (п.6 ч.2 ст.119 ЦПК України)») та подачу відповідного клопотання про їхнє витребування (ч.1 ст.137 ЦПК України).

¹⁸³ Юдельсон К. С. Избранное: Советский нотариат. Проблема доказывания в советском гражданском процессе [Текст] / К. С. Юдельсон. – М.: Статут, 2005. – С.431, 432

В той же час, судова практика переконливо свідчить про обов'язок подання доказів під час подачі позову, оскільки в такому разі суд залишить позовну заяву без руху, надавши строк для усунення недоліків (ч. 1 ст. 121 ЦПК України), що, таким чином, забезпечує вияв можливих зловживань правом на подачу позову. Наведемо декілька прикладів винесених ухвал суду про залишення позову без руху та надання позивачам строку для усунення недоліків позовної заяви в зв'язку з невиконанням вимог щодо підтвердження посилок відповідними доказами в контексті п. 6 ч. 2 ст. 119 ЦПК України. Отже, важливо процитувати мотивувальні частини рішень судів: Приклад № 1: *«...не зазначені докази, що підтверджують кожен обставину, наявність підстав для звільнення від доказування...»*; [184] Приклад № 2: *«...окрім того, всупереч вимогам п. 6 ч. 2 ст. 119 ЦПК України не зазначено доказів, що підтверджують кожен обставину та наявність підстав звільнення від доказування, відсутні відомості про успадкування позивачем майнового паю після смерті Шустика Степана Лук'яновича, до позовної заяви не додано свідоцтва про право на майновий пай... »* [185]; Приклад № 3: *«...оскільки до позовної заяви, всупереч вимогам про зазначення доказів, що підтверджують кожен обставину, відсутня документація на саму квартиру, те, що вона не приватизована, що з відповідачкою укладено договір найму квартири, що відповідачі відмовились змінювати договір найму житлового приміщення, про розірвання шлюбу між сторонами, ухвалою від 05.11.07 р. позивачу надано строк до 17.11.07 р. для усунення недоліків позовної заяви. Позивач не виконав вимог зазначеної ухвали, що тягне за собою визнання заяви неподаною та повернення її позивачу»*; [186]

¹⁸⁴ Ухвала Волочеського районного суду Хмельницької області про залишення позову без руху та надання строку для усунення його недоліків, від 20.05.2010 р. / Цивільна справа № 2- 517/10 за позовом ЗАТ КБ «ПриватБанк» до ОСОБА_1 про звернення стягнення на будинок і земельну ділянку та виселення із будинку із зняттям з реєстраційного обліку. – а.с. 18// Архів Волочеського районного суду Хмельницької області за 2010 рік.

¹⁸⁵ Ухвала Волочеського районного суду Хмельницької області про залишення позову без руху та надання строку для усунення його недоліків, від 20.05.2010р. / Цивільна справа № 2-509/10 за позовом ОСОБА_1 до ОСОБА_2 про визнання договору купівлі-продажу майнового паю недійсним, визнання свідоцтва на майновий пай недійсним, зобов'язання видати нове свідоцтво про право власності на майновий пай. – а.с.9// Архів Волочеського районного суду Хмельницької області за 2010 рік.

¹⁸⁶ Ухвала Волочеського районного суду Хмельницької області про повернення позовної заяви, від 19.11.2007р. / Цивільна справа № 2 - 1816/07 за позовом ОСОБА_1 до ОСОБА_2, Волочеської ЖЕК про зміну умов договору

Приклад 4: «...всупереч вимог про зазначення доказів, що підтверджують кожну обставину, відсутні докази, які підтверджують перебування у власності, користуванні, чи на інших законних підставах (земель) спірної земельної ділянки і в якому розмірі у позивача і відповідачів... ». [187]

Разом із тим, Постановою Пленуму Верховного Суду України від 12.06.2009р. № 2 «Про застосування норм цивільного процесуального законодавства при розгляді справ у суді першої інстанції» [188] (надалі – Постанова № 2) зазначено, що в зв'язку з подачею позову до суду судам необхідно звертати увагу на те, що «... у позовній заяві повинні міститися не тільки позовні вимоги, але й бути викладені обставини, якими позивач обґрунтовує свої вимоги, і зазначені докази, що підтверджену кожну обставину...». Тобто, можливо углядіти те, що Постановою № 2 вимога про «...зазначення доказів...». [189] ПВС України віддзеркалив імперативний зміст п. 6. ч. 2 ст. 119 ЦПК України. Однак цим же пунктом Постанова № 2, а саме абз. 3 вказує на те, що суд «... не вправі через неподання доказів при пред'явленні позову залишати заяву без руху та повертати заявнику...», [190] що зрештою видається доволі колізійним, хитким формулюванням для розуміння імперативної вимоги щодо подачі доказів. Зауважимо, що такі висновки не знайшли втілення в судову практику через те, що наведена вище наявна судова практика, свідчить щодо можливості за таких обставин керуватися законом (як того вимагає ч. 2 ст. 213 ЦПК України) і, таким чином убезпечити судові рішення від незаконності та необґрунтованості. Що зрештою спростовує керівні роз'яснення Постанови № 2 в

найму житлового приміщення та визнання наймачем житлового приміщення. – а.с.1// Архів Волочиського районного суду Хмельницької області за 2007 рік.

¹⁸⁷ Ухвала Волочиського районного суду Хмельницької області про залишення позову без руху та надання строку для усунення його недоліків, від 17.07.2007р. / Цивільна справа № 2 - 1233/07 за позовом ОСОБА_1 до ОСОБА_2, ОСОБА_3, ОСОБА_4, зацікавлена особа – Волочиський райвідділ земельних ресурсів, про призначення землепорядної експертизи – а.с. 2 // Архів Волочиського районного суду Хмельницької області за 2007 рік.

¹⁸⁸ Про застосування норм цивільного процесуального законодавства при розгляді справ у суді першої інстанції: постанова Пленуму Верховного Суду України від 12.06.2009 р. № 2 [Текст] // Вісник Верховного Суду України. – 2009. – № 8 (108). – С.3–12

¹⁸⁹ Про застосування норм цивільного процесуального законодавства при розгляді справ у суді першої інстанції: постанова Пленуму Верховного Суду України від 12.06.2009 р. № 2 [Текст] // Вісник Верховного Суду України. – 2009. – № 8 (108). – С.5

¹⁹⁰ Про застосування норм цивільного процесуального законодавства при розгляді справ у суді першої інстанції: постанова Пленуму Верховного Суду України від 12.06.2009 р. № 2 [Текст] // Вісник Верховного Суду України. – 2009. – № 8 (108). – С.5

даному контексті. І така необхідна поведінка суду не викликає сумнівів, оскільки відповідно до ч. 2 ст. 19 Конституції України «...органи державної влади... їхні посадові особи, зобов'язані діяти на підставі, в межах повноважень та у спосіб, що передбачені Конституцією України та законами України» (власне, ЦПК України – Я. М.). [191] Тому, як відомо, норми ЦПК України зосереджують увагу не тільки на «зазначенні доказів» (сторонами, і все, у буквальному розумінні), а й на обов'язку щодо їх подання та доказування (ч.ч. 2, 4 ст. 60 ЦПК України – «доказування не ґрунтується на припущеннях (ч.4)»). Зрештою, думка М. Сторма є цілком доречною, який вирішуючи проблеми розриву між теорією та практикою в цивільному судочинстві, вказує на те, що цивільному судочинству притаманний людський фактор, а тому однією із підстав розриву (невідповідності – Я. М.) є самі учасники цивільного процесу, судді, адвокати, які зобов'язані забезпечити оптимальне використання закону як інструменту [192] для вирішення проблем. Проте наведене не зменшує наявності обов'язків доказування в системі їх класифікації.

Та все ж з обґрунтуванням фактичної відсутності обов'язків по доказуванню зазначеними вище вченими погодився Г. П. Тимченко, припускаючи, що «обов'язок – це міра належної поведінки, тому у такому розумінні поняття не можна застосовувати до доказування з метою розгляду спору по суті. При детальному розгляді з'ясовується, – пише вчений, – що учасник процесу у доказовій діяльності нічого і нікому не винен ... до виконання обов'язку довести обставини, на які посилається особа, не можна примусити». [193] Що ж, на нашу думку, пропонується звернути увагу на такі елементи та ознаки обов'язку доказування, як «необхідна поведінка» та «суб'єкт, якому гіпотетично належить право доводити чи спростовувати певні обставини

¹⁹¹ Конституція України: чинне законодавство зі змінами та доповн., станом на 30 жовтня 2012р.: (ОФІЦ. ТЕКСТ). - К.: ПАЛИВОДА А.В., 2012. – С.8

¹⁹² Сторм М. Теория лучше практики? Гражданский процесс в межкультурном диалоге: евроазиатский контекст: Всемирная конференция Международной ассоциации процессуального права, 18–21 сентября 2012 г., г. Москва, Россия: Сборник докладов / Под ред. д.ю.н. Д. Я. Малешина; Международная ассоциация процессуального права. – М.: Статут, 2012. – С.19, 21, 25

¹⁹³ Тимченко Г. П. Принципи цивільної юрисдикції: Теорія, історія, перспективи розвитку [Текст]: монограф. / Г. П. Тимченко. – К.: Юридична думка, 2006. – С.133

(докази)», – ці кореляти є беззаперечними та спростування не потребують. Однак, з огляду на те, що сторону або звинувачують у певних обставинах, або ж, на її переконання, порушене її суб'єктивне матеріальне право, вона, виходячи із суб'єктивного значення такого розвитку подій, покладає на себе обов'язок доводити чи спростовувати свою невинуватість, захищати своє суб'єктивне право. Під час застосування процесуальної норми, тобто, під час реальної подачі в суд позову (заперечення на позов тощо) покладаються відповідні процесуальні обов'язки доказування. До наведеної необхідності та наявності обов'язкового доказуваного суб'єкта (який обов'язково повинен бути правосуб'єктним), необхідно додати обов'язковий елемент обов'язку, такий як – процесуальний інтерес. Окреслюється обов'язок доказування наявністю процесуальної свободи.

Більше того, важливо підкреслити ту обставину, що у цивільному законодавстві діє принцип «презумпції вини особи, яка завдала шкоду», що безпосередньо зазначено у ч. 2 ст. 1166 ЦК України, яка проголошує, що особа, яка завдала шкоду, звільняється від її відшкодування, якщо доведе, що шкоду завдано не з її вини. Тобто, тягар доказування відсутності вини лежить на особі, яка завдала шкоду. [194] Деякі вчені-практики [195] особливо наголошують на цій проблемі. А тому стає очевидним, що в цивільному процесуальному праві такі обов'язки визначаються як «обов'язки доказування».

Що визначає зміст процесуальної діяльності.

Відповідно до розробленої у цивільному процесі концепції принципів цивільного судочинства, які охоплюються основоположним імперативно-диспозитивним методом, можна стверджувати про наявність у процесуальних обов'язках учасників цивільного процесу *диспозитивного, змагального* характеру. В. О. Бабаков, С. А. Барашков та інші дослідники цивільних процесуальних обов'язків також вбачають сенс розділяти обов'язки відповідно до

¹⁹⁴ Шадура Д. М. Судова практика застосування Цивільного процесуального кодексу України (2006–2009 рр.) [Текст]: практ. посіб. / Д. М. Шадура, О. І. Менів. – Х.: Харків юридичний, 2010. – Т. 1: Загальна частина. – С.316

¹⁹⁵ Сліпченко О.І., Кройтор В.А. Докази і доказування в справах про відшкодування моральної (немайнової) шкоди: монографія / О. І. Сліпченко, В. А. Кройтор. – К.: ПАЛИВОДА А.В., 2012. – С.132–133

принципів цивільного процесу. [196] А тому з огляду на це, слід визначити такі обов'язки:

Диспозитивні обов'язки, які закріплені ст.ст. 3, 11, ч. 2 ст. 31 ст. 118 ЦПК України. Основу диспозитивних цивільних процесуальних обов'язків становить елемент необхідності, можливості «вибору способу захисту, свободи вибору, із визначенням варіанта поведінки», [197] «розсуду» [198] процесуально-необхідної поведінки, що зумовлюється відповідним матеріальним і процесуальним інтересом; з іншого боку, «для них не характерна ознака примусового виконання обов'язку». [199] Разом із тим, такі обов'язки характеризуються «необхідністю певної поведінки суб'єкта для нормального протікання процесу». [200] Деякі вчені наполягають на розрізненні диспозитивності матеріального характеру та диспозитивності процесуального характеру, [201] інші – навпаки, у розпорядженні заінтересованими особами вимогою про захист права. [202] Проте не вдаючись у полеміку превілеювання виникнення та призначення принципу диспозитивності в цивільному процесі, вважаємо, що такі в рамках цивільних процесуальних обов'язків охоплюються всіма із визначених правових позицій доктрини цивільного процесу. Звідси значення диспозитивності для цивільних

¹⁹⁶ Бабаков В. А. Гражданская процессуальная обязанность [Текст]: дис. ... канд. юрид. наук: 12.00.03 / Бабаков Владимир Алексеевич. – Саратов, 1999. – С.66; Барашков С. А. Диспозитивные обязанности в гражданском процессе [Текст] / С. А. Барашков // Правоведение. – 1985. – № 2. – С. 67–71 [Электронный ресурс]. – Федеральный правовой портал (v. 3.2.). Юридическая Россия. – Режим доступа: <http://www.law.edu.ru/article/article.asp?articleID=179481>; Дегтярев С. Л. Природа процессуальных прав и обязанностей участников гражданского судопроизводства [Текст] / С. Л. Дегтярев // Российский судья. – 2007. – № 2. – С.10, 11

¹⁹⁷ Дегтярев С. Л. Природа процессуальных прав и обязанностей участников гражданского судопроизводства [Текст] / С. Л. Дегтярев // Российский судья. – 2007. – № 2. – С.10, 11

¹⁹⁸ Чернооченко С. І. Цивільний процес [Текст]: навч. посіб. / С. І. Чернооченко. – Вид. 2-ге, перероб. та доп. – К.: Центр навчальної літератури, 2005. – С.40

¹⁹⁹ Барашков С. А. Диспозитивные обязанности в гражданском процессе [Текст] / С. А. Барашков // Правоведение. – 1985. – № 2. – С. 67–71 [Электронный ресурс]. – Федеральный правовой портал (v. 3.2.). Юридическая Россия. – Режим доступа: <http://www.law.edu.ru/article/article.asp?articleID=179481>

²⁰⁰ Барашков С. А. Диспозитивные обязанности в гражданском процессе [Текст] / С. А. Барашков // Правоведение. – 1985. – № 2. – С. 67–71 [Электронный ресурс]. – Федеральный правовой портал (v. 3.2.). Юридическая Россия. – Режим доступа: <http://www.law.edu.ru/article/article.asp?articleID=179481>

²⁰¹ Дегтярев С. Л. Природа процессуальных прав и обязанностей участников гражданского судопроизводства [Текст] / С. Л. Дегтярев // Российский судья. – 2007. – № 2. – С.10

²⁰² Ванеева Л. А. Судебное познание в советском гражданском процессе [Текст] / Л. А. Ванеева. – Владивосток: Изд-во Дальневосточного ун-та, 1972. – С.41; Ванеева Л. А. Принцип диспозитивности советского гражданского процессуального права [Текст] / Л. А. Ванеева // Вопросы развития и защиты прав граждан: межвузовский тематический сборник. – Калинин: Изд-во Калин. ун-та, 1977. – С.101–107; Андрушко А. В. Принцип диспозитивності цивільного процесуального права України [Текст]: монограф. / А. В. Андрушко. – Х.: Консум, 2006. – С.31

процесуальних обов'язків, як справедливо зазначив С. Л. Дегтярьов, полягає у тому, що «особа в подальшому стикається із необхідністю виконувати відповідні обов'язки, умови, що визначені процесуальним законодавством. *Наприклад* (курсив власний – Я. М.), неявка в процес – обов'язок підтвердження статусу і своїх повноважень; заявлення клопотання – забезпечення відповідної форми і мотивування заявленого; подання доказів – забезпечення умов належності і допустимості подання; визначення судових актів – забезпечення форми та порядку подачі скарги»; [203] сплата судових витрат – визначення необхідної суми через встановлений порядок відповідних процесуальних (норми ЦПК України, що регулюють сплату судових витрат ст.ст. 79–82 ЦПК України тощо) та процедурно-процесуальних (норми, що регулюються підзаконними нормативно-правовими актами) та ін. Звідси, як зазначає вчений, «диспозитивність процесуального характеру (свобода вибору) закінчується із певним варіантом поведінки, оскільки в подальшому особа стикається із необхідністю виконати відповідні обов'язки, умови, визначені процесуальним законом». [204] А тому, саме необхідність як складова інтересу в зазначеному аспекті є відправною точкою до виконання диспозитивного обов'язку.

Об'єкт обов'язків – встановлена процесуальним законом можливість розпоряджатися своїм процесуальним правом через зумовлену обставинами справи процесуальну необхідність (обов'язок). *Суб'єктом обов'язків* може бути той учасник цивільного судочинства, який наділений правом вимоги, яку може використовувати за власним розсудом – позивач, відповідач, треті особи, представники, свідки.

Змагальні обов'язки, які полягають в необхідності «доведення підстав заявлених вимог та заперечень, обстоювання своєї правової позиції». [205] У цьому випадку слід вказати, що якщо «необхідність» сприймається як

²⁰³ Дегтярев С. Л. Природа процесуальных прав и обязанностей участников гражданского судопроизводства [Текст] / С. Л. Дегтярев // Российский судья. – 2007. – № 2. – С.11

²⁰⁴ Дегтярев С. Л. Реализация судебной власти в гражданском судопроизводстве: теоретико-правовые проблемы [Текст] / С. Л. Дегтярев. – М.: Волтерс клувер, 2007. – С.315

²⁰⁵ Андрушко А. В. Принцип диспозитивности гражданского процессуального права Украины [Текст]: монограф. / А. В. Андрушко. – Х.: Консум, 2006. – С.29

обов'язковий елемент обов'язку доказування, то в змагальних обов'язках обов'язковим елементом є саме «доведення». Доведення сприймається як постійний процес, що і характеризує змагальний обов'язок сторін довести ту чи іншу обставину у справі. Ця обставина і становить *зміст* змагального цивільного процесуального обов'язку та, власне, визначає *об'єкт обов'язків*. Цей обов'язок додатково характеризується межами та видом провадження, тому існує виключно у позовному провадженні, та закінчується там, де в суду немає підстав для подальшого слухання справи. Поміж тим, якщо обов'язок доказування в основному підтримується свободою поведінки (імперативно-диспозитивною, із домінуванням імперативу з необхідністю доведення, доказування чи спростування факту), то змагальний обов'язок підтримується виключно суб'єктивною волею та активними діями сторони у справі. Якщо в обов'язках доказування сторін мета одна – одержати стороні позитивне рішення (що характеризується ознакою мети обов'язку – *Я. М.*), [206] то в змагальних обов'язках вона може бути відсутньою з таких міркувань.

Змагальність – певний процес. «Змагальне начало цивільного судочинства – не тільки обов'язок, але й право сторін доказувати підстави своїх вимог і заперечень». [207] А тому важливо зазначити, що як змагальні права, так і змагальні обов'язки можуть набути форми зловживання ними, оскільки під прикриттям необхідності судової тяганини та активної її реалізації, маскуючись, сторони можуть спонукати суд до виконання фактично безпідставних клопотань, які ні до чого суттєвого в значенні для ходу судового засідання не призводять (призначення експертизи, витребування доказів, накладення арешту і т. д.), внаслідок чого справа відкладається, оголошується перерва, а то і зовсім провадження у справі зупиняється. Завдяки такій «тимчасово патовій» ситуації доля суб'єктивного оскаржуваного права залишається невизначеною. Отже, мета обов'язку змагання – саме змагання, яке може збігатися із метою обов'язку

²⁰⁶ Сліпченко О.І., Кройтор В.А. Докази і доказування в справах про відшкодування моральної (немайнової) шкоди: монографія / О. І. Сліпченко, В. А. Кройтор. – К.: ПАЛИВОДА А.В., 2012. – С.133

²⁰⁷ Тимченко Г. П. Принципи цивільної юрисдикції: Теорія, історія, перспективи розвитку [Текст]: монограф. / Г. П. Тимченко. – К.: Юридична думка, 2006. – С.182

доказування – доведення переконливості доказів для задоволення чи спростування предмета позову та отримання відповідного рішення у справі. Але як правило, така мета може не виявлятися, тобто, в учасника цивільного процесу виникає необхідність діяти тактично, саме так, а не інакше в силу іншого інтересу, так би мовити – змагання заради змагання. Мета – використати процесуальний час, що не буде сприяти вирішенню справи по суті, затягнути процесуальний час, що тільки створить ускладнення для процесу. І такі обов'язкові дії можуть вчинятися свідомо або несвідомо, оскільки рівня юридичної обізнаності у сторони про наслідки і можливі процесуальні порушення може і не вистачати (суб'єктивний чинник). Такі «пусті» обов'язкові дії можуть впливати об'єктивно внаслідок прогалин законодавця, коли закріплені норми не діють, не призводитимуть до необхідного результату внаслідок їхньої реалізації, що зрештою спонукатиме суд працювати в «холосту».

Наприклад, заявлення клопотання, яке змістовного навантаження щодо предмета спору не буде мати. *Суб'єктом змагальних обов'язків* є сторони, котрі мають процесуальний та матеріальний інтерес у справі, в якій вони беруть участь, чи права, свободи та інтереси яких порушені, невизнані чи оскаржені (позивач, відповідач, треті особи, їхні представники). Д. Д. Луспеник, з огляду на ст. 27 ЦПК України, наголошує на тому, що брати участь у доказовій діяльності можуть усі особи, які беруть участь у справі, оскільки це їхнє право. [208] Таке твердження видається дещо сумнівним та нелогічно викладеним, хоча б з огляду на те, що окрім сторін, які задіяні в самому процесі доказування, а відтак – і подачі доказів у цивільному процесі, саме позбавлені права участі в процесі доказування категорія тих учасників цивільного процесу, які позначаються як «інші особи, що беруть участь у справі», в зв'язку із їхнім процесуальним статусом. Звідси імперативні засади щодо обов'язковості контраргументів, якими виступають імперативні цивільні процесуальні обов'язки в межах учасників цивільного процесу, можуть належати тільки до сторін, тобто тих суб'єктів

²⁰⁸ Проблеми теорії та практики цивільного судочинства: монографія [Текст] / В. В. Комаров, В. І. Тertiшніков, В. В. Баранкова та ін. ; за заг. ред. В. В. Комарова. – Х.: Харків юридичний, 2008. – С.657

цивільного процесу, які обумовлюються матеріальним, спільно із процесуальним інтересом. Тому такі обов'язки не притаманні через відсутність визначених законом підстав (п. 2 ч. 3 ст. 100, ч. 6 ст. 235 ЦПК України) для заявників, заінтересованих осіб, свідків, експертів, перекладачів.

У той же час, як відомо, диспозитивні та змагальні процесуальні обов'язки є основними критеріями для правового інституту учасників цивільного процесу, власне для предмета розгляду справи. Звичайно, можливо було б із усією впевненістю стверджувати про наявність інших, родових за принципіальною належністю обов'язків, які б впливали, приміром, з інших принципів цивільного судочинства, на кшталт – обов'язки «усності та безпосередності судового розгляду процесуальної рівності сторін чи то безпосередності судового розгляду, чи процесуального формалізму». [209] Формально – такі обов'язки є, але не фактично. Однак, на наш погляд, у цьому не виникає достатньої потреби, оскільки вони «розпорошуються» та входять до інших складових елементів інших видів обов'язків й ними поглинаються, тобто не відіграють у них домінуючої ролі. *Наприклад*, в обов'язок щодо дотримання інформаційно-процесуального змісту, щодо дотримання процесуально-необхідної поведінки включають у себе положення принципів безпосередності та усності разом узятих зазначених принципів. В них відсутня факультативна та відносно визначена ознака. Головна мета у такому разі – не принцип (загальні засади здійснення правосуддя), а виконання необхідної поведінки з дотримання інформаційно-процесуального змісту (викладення певного змісту, вкладення певного змісту – як необхідна дія, що зумовлює настання факту виконання), а не користуватися. Разом із тим, диспозитивність та змагальність на відмінну від решту принципів в контексті виду цивільного процесуального обов'язку знаходять себе завдяки феномену цивільних процесуальних відносин, процесуальним діям учасників цивільного процесу та цивільній процесуальній формі. Вони мають комплексний та першочерговий характер, обумовлений предметом конкретної цивільної

²⁰⁹ Чернооченко С. І. Цивільний процес [Текст]: навч. посіб. / С. І. Чернооченко. – Вид. 2-ге, перероб. та доп. – К.: Центр навчальної літератури, 2005. – С.39–42

справи, а не правосуддям у цілому та таким чином посідають основне місце, а відтак потребують виявлення.

Обов'язки, пов'язані із застосуванням та виконанням санкцій, тобто, так би мовити **санкційні обов'язки**. З однієї сторони, обумовлюються необхідністю застосування відповідних заходів впливу на учасників цивільного процесу за неналежне виконання першочергових покладених на них обов'язків (такі характерні виключно для суду). Для інших (учасників цивільного процесу) – безпосереднього виконання покладених на них відповідних заходів примусу за недотримання (порушення) встановлених процесуальних вимогу закону. Процесуальним законом зазначаються такі види заходів процесуального примусу, як: попередження, видалення із залу судового засідання, тимчасове вилучення доказів для дослідження судом та привід (ч. 1 ст. 91 ЦПК України). Звідси очевидно, що такі, відповідно, і становлять *об'єкт санкційного обов'язку*. Його зміст, насамперед, полягає у точному та неухильному виконанні конкретної покладеної на учасника процесу процесуальної санкції (певного виду заходу процесуального примусу).

Суб'єктом обов'язку може бути будь-який учасник цивільного процесу, на якого покладено судом обов'язок виконати вимогу закону, те чи інше розпорядження головуєчого. Такий суб'єкт є загальним.

Натомість В. О. Бабаков обов'язки, які зумовлюються процесуальними санкціями та відповідальністю, виділив в окрему самостійну групу, безпосередньо їх поєднуючи з реалізацією. [210] Проте ми вважаємо, що таку категорію не потрібно виділяти в окрему, оскільки вона, по-перше, обумовлюється визначеною нами ширшою групою через властивість визначати зміст процесуальної діяльності учасників процесу, до якої, окрім санкційних обов'язків, відносяться так званні обов'язки *«процесуального впливу»*.

Обов'язки процесуального впливу. Спершу варто зазначити, що деякими науковцями зміст такої категорії обов'язків розуміється в зв'язку із необхідністю

²¹⁰ Бабаков В. А. Гражданская процессуальная обязанность [Текст]: дис. ... канд. юрид. наук: 12.00.03 / Бабаков Владимир Алексеевич. – Саратов, 1999. – С.68

підкоритись певним мірам відповідальності,* з чим, власне, слід погодитись. Однак, надаючи більш глибоку оцінку прив'язкам (ознакам), які формують обов'язок та продукують процесуальний вплив, зумовлений мірою відповідальності, слід розглядати їх у ширшому розумінні та виділяти обов'язки, що зумовлюються позитивними обставинами процесуального впливу, та обов'язки, що зумовлюються негативними обставинами процесуального впливу.

Перші (*позитивні*) скеровані на досягнення мети, що зумовлена завданнями цивільної справи (позовними вимогами), де кожен учасник цивільного процесу в зв'язку зі своєю участю у справі виконує основні та другорядні обов'язки (надання доказів, явка у суд, надання пояснень, дотримання розпоряджень головуєчого щодо належності поведінки в судовому засіданні).

Негативні скеровані під диспозитивним та імперативним началами для впливу на суд задля слідування точній та неухильній процедурі розгляду та вирішення справи. Мається на увазі усунення будь-яких чинників ускладнення судового процесу, проявів можливого зловживання правом, обов'язками та ін., тобто – привертання уваги суду, вищестоящого суду (в процесі висловлювання незгоди із діями, бездіяльністю, наявними фактами та обставинами; оскарження, приміром, в порядку ст. 293 ЦПК України та ін.), Вищої кваліфікаційної комісії суддів України (п. 8 ч. 1 ст. 91 Закону України «Про судоустрій та статус суддів») до обставин, що склалися у процесі невиконання чи неналежного виконання своїх посадових, процесуальних обов'язків учасниками процесу та судом.

Ці обов'язки досить тісно пов'язані з санкційними цивільними процесуальними обов'язками, проте відмінність полягає у тому, що в санкційних суб'єктом ініціювання покладення зобов'язання виступає суд, натомість в обов'язках процесуального впливу (реагування) *суб'єктом є виключно учасник цивільного процесу*, який обумовлюється загальними ознаками (сторони, треті особи, їхні представники). Тобто, оскаржити дії чи бездіяльність (вплинути на

*Зокрема такої концепції дотримується А. В. Кірсанова. *Див.*: Кірсанова А. В. О правах и обязанностях субъектов правоотношений юридической ответственности [Текст] / А. В. Кирсанова // Право и политика. – 2009. – № 4. – С.798

якість ходу процесу розгляду справи) може будь-який учасник цивільного процесу, окрім службових працівників суду, що задіяні в цьому процесі (судового розпорядника та секретаря судового засідання), оскільки такі перебувають із судом у трудових правовідносинах, виконуючи наділені процесуальним, трудовим, адміністративним законом свої посадові повноваження. Більше того, санкційні обов'язки впливають безпосередньо із санкції процесуальної норми та має факт конкретного порушення, що встановлений державою (судом), одночасно обумовлюючись вчиненням чітко визначеної додаткової поведінки. *Об'єкт обов'язку* полягає у наявності відповідних процесуальних відносин (негативних та позитивних), що утворюють цивільну процесуальну форму та гарантуються цивільним процесуальним законодавством.

Обов'язки учасників цивільного процесу, що приналежні видам судочинства як процесуальним інститутам. На сьогодні ЦПК України, зокрема ч. 3 ст. 15, визначено, що *«суди розглядають справи, ... у порядку позовного, наказного та окремого провадження»*. Звідси, як справедливо зазначає С. В. Васильєв, процесуальне провадження визначає головний елемент структури юридичного процесу. [211] Слід погодитись із думкою цього вченого також у тому, що основними критеріями, які дозволяють навести класифікацію видів цивільного судочинства, є матеріально-правова природа справ, тобто, наявність відповідного предмета судового захисту; наявність таких загальних ознак, які визначають (характеризують) певний процесуальний порядок, що окреслюється суворо визначеною послідовністю процесуальних дій щодо розгляду судом першої інстанції тієї чи іншої сукупності цивільних справ; а також, наявність цілей та завдань, що стоять перед кожним із видів судочинства. [212] Ці критерії, як думається, цілком ймовірно можуть обумовлювати і зміст

²¹¹ Васильєв С. В. К вопросу о видах производства в гражданском процессе Украины [Текст] / С. В. Васильев // Тенденции развития цивилистического процессуального законодательства и судопроизводства в современной России: материалы международной научно-практической конференции, посвященной памяти доктора юридических наук, профессора, Заслуженного деятеля науки Российской Федерации Игоря Михайловича Зайцева (23 октября 2009 г.) / Отв. ред. А. И. Зайцев. – Саратов: Наука, 2009. – С.91

²¹² Васильєв С. В. К вопросу о видах производства в гражданском процессе Украины [Текст] / С. В. Васильев // Тенденции развития цивилистического процессуального законодательства и судопроизводства в современной России: материалы международной научно-практической конференции, посвященной памяти доктора

цивільних процесуальних обов'язків за видами судочинства, адже предмет таких сконцентрований (в широкому розумінні) та скерований на вирішення завдань і досягнення відповідної процесуальної мети, відповідного забезпечення врегулювання нормами матеріального права, які вирішуються у певному виді судочинства. Зокрема, такі обов'язки характеризуються такими основними ознаками, як: *а) необхідність дотримання процесуальних меж та форми відповідного судового провадження; б) необхідність дотримання мети та завдання відповідного судового провадження.*

Так, у наказному провадженні обов'язок при виникненні порушеного права, інтересу чи свободи є дотримання вимог ст. 96 ЦПК України щодо заявлення вимог лише про стягнення нарахованої, але не виплаченої працівникові суми заробітної плати; заявлення вимоги про компенсацію витрат на проведення розшуку відповідача, боржника дитини або транспортних засобів тощо. Тобто, обов'язок звернутися до суду лише в наказному виді судочинства, а не в позовному чи окремому. Звісно, що в цьому випадку обов'язки є факультативними або імперативними, перші надають можливість звернутися і в іншому провадженні за вибором потенційного заявника, інші – виключно в наказному. Це такі, якщо заявлені вимоги про присудження аліментів на дитину в розмірі 30 % прожиткового мінімуму для дитини відповідного віку, якщо ця вимога не пов'язана із встановленням чи оспоруванням батьківства (материнства) та необхідністю залучення інших заінтересованих осіб (п. 4 ч. 1 ст. 96 ЦПК України). Щодо продовження віднесення цивільних процесуальних обов'язків до категорії дотримання процесуальних меж та форми відповідного судового провадження виокремимо також обов'язки щодо оформлення заяви відповідно до вимог, встановлених саме ст. 98 ЦПК України; обов'язок сплати судового збору у розмірі, встановленому законом (ст. 99 ЦПК України) тощо. В окремому провадженні обов'язки характеризуються відсутністю спору про право.

Позовне провадження характеризується в межах обов'язків видів судочинства такими елементами, як обов'язок.

Ці ознаки становлять об'єкт обов'язків за видами судочинства. Суб'єкти у кожному провадженні є різні як загальні, так і спеціальні, оскільки кожен вид судочинства, в залежності від категорії розглядуваної справи може включати тих чи інших учасників цивільного процесу.

Стадійні обов'язки зумовлюються, насамперед, метою кожної процесуальної стадії. Деякі вчені [213] також схиляються до необхідності класифікувати цивільні процесуальні обов'язки відповідно до наявних стадій цивільного процесу, але такі міркування визначаються не системністю і не визначають їхній суб'єктивний склад (об'єкта, суб'єкта), а тому потребують доопрацювання. *Наприклад*, стадія підготовки справи до судового розгляду (зокрема у процесуальній формі попереднього судового засідання) включає вирішення таких питань, чи не відмовляється позивач від позову, чи визнає позов відповідач, чи не бажають сторони укласти мирову угоду або передати справу на розгляд третейського суду (ч. 3 ст. 130 ЦПК України); відповідач в межах цієї стадії зобов'язаний подати зустрічний позов (ст. 123 ЦПК України), заперечення на позов (ст. 128 ЦПК України) та ін. Об'єктом обов'язків виступає предмет та мета стадій цивільного судочинства – врегулювання спору до судового розгляду або забезпечення правильного та швидкого вирішення справи (ч. 1 ст. 130 ЦПК України). У цьому випадку не тільки суд, а й сторони крізь призму ч. 3 ст. 27 ЦПК України зобов'язані сприяти такому розгляду; далі, приміром, у *судових дебатах*, які є теж однією із стадій судового розгляду, стадійний обов'язок виражається для сторін (а) у дотриманні послідовності виступу із своїми промовами (ч.ч.2–6 ст. 193 ЦПК України), (б) у дотриманні посилок в промові на докази, які були предметом розгляду у справі, та неповторювання їх (ч.ч. 1, 7 ст. 193 ЦПК України), (в) у дотриманні обов'язку не подавати нових доказів (ч. 8

²¹³ Чечина Н. А. Гражданская процессуальная форма, процессуальные нормы и производства [Текст] / Н. А. Чечина, Д. М. Чечот // Юридическая процессуальная форма: теория и практика. – М.: Юрид. лит., 1976. – С.175; Бабаков В. А. Гражданская процессуальная обязанность [Текст]: дис. ... канд. юрид. наук: 12.00.03 / Бабаков Владимир Алексеевич. – Саратов, 1999. – С.67

ст. 193 ЦПК України) та ін. Суб'єкт стадійних обов'язків є спеціальним, виходячи з того, що кожна стадія виписана для того, щоб за допомогою участі певних осіб вирішити конкретні завдання триваючого цивільного процесу та перейти до наступної стадії.

Разом із тим, варто відзначити і те, що обов'язки *диспозитивні, змагальні* і ті, що обумовлюються суб'єктивною ознакою, як і принцип законності у цивільному процесі має подвійний вплив і є не тільки принципом цивільного процесу, а й являє собою одночасно конституційний принцип, то такі, можуть тою чи іншою мірою, з тих чи інших підстав обумовлюватись (включатись) іншим конкретним обов'язком, який відноситься до категорії *в залежності від процесуальної форми* (обов'язки дотримання процесуально-необхідної поведінки, інформаційно-процесуального змісту).

Отже, з викладеного виявляється, що кожен цивільний процесуальний обов'язок характеризується цілим рядом ознак, критеріїв, корелятив тощо; такі також часто між собою переплітаються, доповнюють, вступаючи у взаємодію. Однак у той же час, процесуальні обов'язки мають властивість обумовлюватися завдяки своїм функціональним призначенням, що зрештою об'єктивно відображає кожен із цих елементів у структурі конкретного цивільного процесуального обов'язку, а відтак, на нашу думку, є доцільним з'ясувати природу та функції цивільних процесуальних обов'язків.

3.3. Функції цивільних процесуальних обов'язків в об'єктивному та суб'єктивному сенсі

Упорядкування та виокремлення ролі класифікуючих ознак функцій цивільних процесуальних обов'язків має вкрай важливе значення, оскільки утворюються достатні умови для реального забезпечення виконання поставлених завдань суду щодо справедливого, своєчасного та неупередженого розгляду та вирішення останнім цивільних справ.

У правовій науці під *функціями права* прийнято розуміти основу шляху (каналів) правової дії, які виражають роль права у впорядкуванні суспільних відносин. Функції права допомагають зрозуміти соціальне призначення права, яке обумовлюється потребами суспільних відносин, відповідно до яких, створюються закони, які забезпечують їх позитивний розвиток [214]. Вони становлять собою основні напрямки правового впливу на суспільні відносини з метою їхнього упорядкування [215], вони — впливають із його якості [216]. Більше того суб'єктивне право в механізмі правового регулювання має не одну, а цілий ряд функцій, [217] оскільки в цьому виражається його активна роль, тобто, спрямування правового впливу права в організації (впорядкуванні) суспільних відносин [218].

Як уявляється, подібним способом вступають і у правову дію цивільні процесуальні обов'язки, які теж характеризують не тільки шляхи, форми і способи впливу суб'єктивного права на суспільні відносини, але й відображають певний ідеолого-психологічний характер. Такий характер покликаний створити необхідне підґрунтя та умови для забезпечення розвитку та дії цивільних процесуальних обов'язків, кожного із суб'єктів цивільного процесу із

²¹⁴ Хохлова Е.М. Суб'єктивное право и юридическая обязанность в механизме правового регулирования: дис.... канд. юрид. наук: 12.00.01 / Хохлова Елена Михайловна. — Саратов, 2008. — С.95

²¹⁵ Скаун О.Ф. Теорія держави і права: Підручник./ Пер. з рос. — Харків: Консум, 2006. — С.225

²¹⁶ Ковальський В.С. Охоронна функція права: монографія / В.С. Ковальський. — К.: Юрінком Інтер, 2010. — С.13

²¹⁷ Хохлова Е.М. Суб'єктивное право и юридическая обязанность в механизме правового регулирования: дис.... канд. юрид. наук: 12.00.01 / Хохлова Елена Михайловна. — Саратов, 2008. — С.94

²¹⁸ Алексеев С.С. Общая теория права: учеб.-2-е изд., перераб. И доп. — М.: Проспект, 2009. — С.131

відповідними пріоритетами для цивільного судочинства, їхнього функціонального призначення, особливостей.

На сьогодні, порівняно із функціями цивільних процесуальних обов'язків, не можна однозначно стверджувати, що питаннями функції права, як правової категорії і їхнього призначення є малодослідженим у науці, оскільки цій проблематиці було присвячено значну кількість наукових праць та розроблено цілий ряд концептуальних підходів. Так, серед вітчизняних дослідників функцій права можливо виділити В. Васильчука [219], В. Демічеву [220], В. Ковальського [221], В. Коростея [222], Н. Нея [223], І. Ситара [224], О. Скакун [225], М. Черкаса [226] та ін. Серед російських вчених, досліджуваних проблематику функцій права [227], функції цивільних процесуальних обов'язків побіжно розглянуті лише В. Бабаковим. [228] Звідси, постає чимала науково-практична необхідність у більш детальному дослідженні функціонального призначення цивільних процесуальних обов'язків, оскільки наведені дослідження, не зачіпають та не розкривають їх проблематику саме в цивільному судочинстві щодо учасників цивільного процесу.

Отже, для цього потрібно, перш за все, з'ясувати сутність та ознаки функції цивільних процесуальних обов'язків учасників цивільного процесу, а також

²¹⁹ Васильчук В.О. Основні функції справедливості: філософсько — правовий аспект// Матеріали ІІ Всеукраїнської конференції молодих науковців, аспірантів і студентів «Актуальні проблеми теорії та історії прав людини, права і держави». — 2004. — С.14–16

²²⁰ Демічева В.В. Функції правосвідомості: поняття, система та значення// Часопис Київського університету права. — 2004. — №4 — С.24–28

²²¹ Ковальський В.С. Охоронна функція права: монографія / В.С. Ковальський. — К.: Юрінком Інтер, 2010. — 336с. — Бібліогр.: С.305–333; Ковальський В. Функції права: поняття, джерела, динаміка// Теорія і практика інтелектуальної власності, — 2009. — № 2. — С.3–10

²²² Коростей В. Про функції права// Право України, — 2004. — №9. — С.125–127

²²³ Ней Н.С. Позитивістський підхід до розуміння управлінських аспектів реалізації регулятивної функції права// Ерліхівський збірник. Випуск №№4-5.-Ч.: 2005. — С.50–54

²²⁴ Ситар І.М. Спеціально-юридичні функції права: поняття, класифікація та властивості// Державотворення та право творення в Україні: проблеми та перспективи. Матеріали звітної наукової конференції. — Львів, 2008. — С.110–119

²²⁵ Скакун О.Ф. Теорія держави і права: Підручник./ Пер. з рос. — Харків: Консум, 2006. — С.225

²²⁶ Черкас М.Є. Функції правосвідомості: поняття й система// Проблеми законності. — 2008 — вип.93. — С.9–14

²²⁷ Общая теория государства и права. Академический курс в трех томах. Том.3/ отв.ред. М.Н.Марченко. — 3-е изд., перераб. и доп. — М.: Норма, 2007. — 712с.; Хохлова Е.М. Субъективное право и юридическая обязанность в механизме правового регулирования: дис.... канд. юрид. наук: 12.00.01 / Хохлова Елена Михайловна. — Саратов, 2008. — 169с.

²²⁸ Бабаков В.А. Гражданская процессуальная обязанность: дис. ... канд. юрид. наук: 12.00.03 / Бабаков Владимир Алексеевич. — Саратов, 1999. — С.55–56

визначити найбільш характерні чинники, з'ясувати їхню роль, що надавало б можливість у подальшому більш детально впорядкувати та виокремити конкретні функції цивільних процесуальних обов'язків за характером дії у цивільному процесуальному праві.

Так, у тлумачному словнику російської мови, слово «функция» визначається як — «обязанность, круг деятельности», [229] «обязанность, ... подлежащая исполнению работа». [230] У свою чергу, російський теоретик права Р. Р. Каримова визначає, що обов'язки виконують практично одну основну функцію, яка окреслюється спільним завданням — забезпечення матеріальних прав та їхній захист від можливих правопорушень. [231] Натомість як думається з позиції цивільного судочинства, захист полягає скоріш від можливих перешкод у сваволі дій тих учасників цивільного процесу, яким приписується виконання конкретного цивільного процесуального обов'язку. Таким чином дія конкретно визначеного обов'язку ставить завдання перед зобов'язаною особою діяти лише у чітких рамках та в заданому напрямку, задля настання конкретного процесуально-необхідного результату — виконання покладеного на учасника цивільного процесу обов'язку, чим і пояснюється *сутність функції* цивільного процесуального обов'язку (в широкому розумінні).

Матеріально-правовий інтерес має значення у функціональній ролі цивільних процесуальних обов'язків не єдине та остаточне значення для учасників цивільного процесу, оскільки відомо, що процесуальний статус учасників цивільного процесу характеризується своєрідністю та певною специфікою участі у цивільному судочинстві, яка окреслюється індивідуальною роллю (покликанням) кожного учасника цивільного процесу. А тому слід відзначити, що не завжди функціональна роль цивільних процесуальних

²²⁹ Ожегов С.И., Шведова Н.Ю. Толковый словарь русского языка. М., — 1998. — 943с.; Загайнова С.К. Судебные акты в механизме реализации судебной власти в гражданском и арбитражном процессе/ С.К. Загайнова. — М.: Волтерс Клувер, 2007. — С.30

²³⁰ Ушаков Д.Н. Большой толковый словарь современного русского языка (онлайн версия)/[Электронный ресурс]. — Режим доступа: <http://www.classes.ru/all-russian/russian-dictionary-Dal-term-41678.htm>

²³¹ Каримова Р.Р. Юридические обязанности: сущность и проблемы реализации: дис. ... канд. юрид. наук: 12.00.01/ Каримова Рузалия Рамилевна. — Екатеринбург, 2008. — С.113

обов'язків учасників цивільного процесу охоплюється матеріально-правовим інтересом. Це, насамперед, стосується суду, як спеціального суб'єкта цивільного процесу; секретаря судового засідання, судового розпорядника, експерта, особи, яка надає правову допомогу, тощо. Оскільки у цих суб'єктів цивільного процесу відсутній матеріально-правовий інтерес щодо конкретного вирішення справи, виходячи із їхнього процесуального правового статусу.

З іншого боку, цивільний процесуальний обов'язок за своєю природою, як слушно зазначає В. О. Бабаков, спрямований на визначення чіткості поведінки учасників цивільного процесу в умовах змагальності та рівноправності сторін. [232] Ця чіткість визначається цивільною процесуальною формою, яка і регламентує процесуальну поведінку учасників цивільного процесу на всіх стадіях, на всіх етапах розгляду справи, стосовно всіх специфічних видів і форм дій, вчинених у процесі вирішення цивільної справи, починаючи з моменту звернення до суду; щодо всіх учасників цивільного процесу. [233] Враховуючи такі особливості цивільної процесуальної форми та дії у ній обов'язків, констатуємо, що функції обов'язків учасників цивільного процесу у такій системі дії процесуальної форми будуть відбивати відповідну динаміку та специфіку.

А тому перелічений ряд *завдань—цілей*, свідчить також і про їхню окрему важливість для функцій процесуальних обов'язків учасників цивільного процесу. Таким чином, це дає об'єктивну можливість виокремити із притаманних функціям цивільних процесуальних обов'язків ознак, які містяться у завданнях—цілях.

З огляду на це, їх можливо визначити за наслідками впливу (дії) процесуальних обов'язків, де останні мають відповідні характеризуючі їх властивості, які й утворюють кожен окремо класифікацію функцій. Звідси, такі потрібно характеризувати за *регулятивною, забезпечувальною, акумулятивною*,

²³² Бабаков В.А. Гражданская процессуальная обязанность: дис. ... канд. юрид. наук: 12.00.03 / Бабаков Владимир Алексеевич. — Саратов, 1999. — С.52

²³³ Чечина Н.А., Чечот Д.Н. Гражданская процессуальная форма, процессуальные нормы и производство/ Юридическая процессуальная форма. М., 1976. — С.194–195; Бабаков В.А. Гражданская процессуальная обязанность: дис. ... канд. юрид. наук: 12.00.03 / Бабаков Владимир Алексеевич. — Саратов, 1999. — С.52

зобов'язальною, відновлювальною, допоміжною, забороняючою, та, відповідно, оцінювальною функціями. Зрозуміло, що в межах теоретично-класичного розуміння кожен вид цивільних процесуальних обов'язків окремо буде мати свою парадигму функцій. Приміром суттєва різниця споглядатиметься на тлі класифікації цивільних процесуальних обов'язків як ото — *спеціальних* чи *загальних* (традиційний варіант); або ж, поміж *диспозитивних*, *змагальних* обов'язках, *обов'язках доказування* та ін.

Так, зокрема, сутність *регулятивної функції* (її ще деякі автори виділяють як центральну функцію [234]) цивільних процесуальних обов'язків полягає у тому, що вона наділена регулюючим засобом для спрямування до якоїсь дії, вчинку, поведінки і здатна утримувати такі у певних межах, чи навпаки виводити за рамки меж, задля дотримання цивільної процесуальної форми, принципів та власне процесуального інтересу. Це напрям правового впливу, який полягає у встановленні певних правил поведінки. [235] На прикладі можливо її дію розглянути у формі так званих диспозитивних, чи змагальних, цивільних процесуальних обов'язків.

Елементи регулятивної функції у теорії процесуального права досить чітко визначила О. Г. Лук'янова, стверджуючи, що «найбільш характерними шляхами (елементами) здійснення регулятивної функції процесуального права є наступні: 1) визначення за допомогою процесуально-правових норм право-дієздатності (правосуб'єктності) учасників процесу; 2) закріплення сукупності процесуальних прав і обов'язків та гарантій їхньої реалізації учасниками процесу; 3) з'ясування компетенції уповноважених органів та компетенції (повноважень) посадових осіб; 4) встановлення юридичних фактів, спрямованих на виникнення, зміни та припинення процесуальних правовідносин; 5) закріплення системи правових гарантій прав і свобод учасників процесу (принципів процесуального права);

²³⁴ Демічева В.В. Функції правосвідомості: поняття, система та значення.// Часопис Київського університету права. — 2004. — №4 — С.26

²³⁵ Ситар І.М. Спеціально-юридичні функції права: поняття, класифікація та властивості.// Державотворення та право творення в Україні: проблеми та перспективи. Матеріали звітної наукової конференції. — Львів, 2008. — С.111

б) встановлення конкретного правового зв'язку між суб'єктами процесу (регулятивні правовідносини); 7) визначення оптимального типу правового регулювання (диспозитивного, імперативного) стосовно процесу в цілому і відносно окремих видів процесуальних правовідносин; 8) встановлення особливих юрисдикційно-процедурних засобів, способів, форм здійснення процесуальної діяльності і ведення процесу». [236]

Якщо цивільний процесуальний обов'язок кореспондує цивільним процесуальним правам, у чому власне, як нами зазначалося вище визначається за думкою деяких вчених (О. М. Хохлової), функція обов'язку, то така дія настає внаслідок того, що норма права включає як права, так і обов'язки, і таким чином, наділена представницько-зобов'язуючим характером. Ця властивість закріплена у самій диспозиції норми, яка будучи ядром норми, окреслює можливості та необхідну поведінку суб'єктів. [237] А тому, слід припустити, що така властивість функції притаманна і цивільним процесуальним обов'язкам учасників цивільного процесу, оскільки носить характер «забезпечення» виконання певної цивільної процесуальної норми. А відтак, *забезпечувальна функція* полягає у тому, щоб надати можливість чітко та неухильно виконати покладений на сторону цивільний процесуальний обов'язок, закріпивши певну процесуальну дію в чіткі межі.

Акумулятивна функція цивільних процесуальних обов'язків покликана свого роду «підзаряджати» цивільний процесуальний обов'язок додатковим правовим, процесуальним матеріалом (свого роду засобами та інструментами), який має процесуально-правове значення для триваючого процесу, насичуючи правову матерію цивільного процесуального обов'язку можливістю процесуального існування обов'язку як правової категорії. *Наприклад*, щодо обов'язку доказування (ч. 1 ст. 60 ЦПК України) вона полягає у тому, що сторона може постійно доповнювати матеріали справи певними доказами, незважаючи на

²³⁶ Лукьянова Е. Г. Теория процессуального права. — М.: Издательство НОРМА, 2003. — 240 с. [Електронний ресурс] Режим доступу: <http://pravoznavec.com.ua/books/309/23902/17/#chapter>.

²³⁷ Хохлова Е.М. Субъективное право и юридическая обязанность в механизме правового регулирования: дис... канд. юрид. наук : 12.00.01 / Хохлова Елена Михайловна. — Саратов, 2008. — С.102

встановлений у ч. 2 ст. 27, ч. 1 ст. 131 ЦПК України імператив, таким чином акумулюючи основний обов'язок подання доказів можливість подання нових доказів (приміром, через пояснення сторін та третіх осіб надані у судовому засіданні — ст. 62, ч. 6 ст. 158¹, ст. 176 ЦПК України).

Відновлювальна функція міститься у ч. 2 ст. 131 ЦПК України, в якій зазначено, що докази приймаються судом, якщо сторона доведе поважність їх невчасного подання. Відновлювальна (відроджувальна) функція обов'язку доказування охоплюється ч. 1 ст. 60, ч. 1 ст. 131 ЦПК України, вона оновлює можливість обов'язку сторони подати докази, які, на її переконання, необхідні для підтвердження чи спростування процесуально значимої інформації (доказів). І тому, така функція характеризується можливістю суб'єкта процесу продовжити виконання певного обов'язку, який ставився перед ним, як необхідність виконання в обов'язковому порядку.

Властивість відновлення прав і свобод громадян впливає із колізійності позитивного права, зазначає І. Ситар – цитуючи Ю. Тихомирова – про те, що юридична колізія є суперечністю між правовим порядком і намірами та діями щодо його зміни. Внаслідок цього відбувається свого роду порівняння цього домагання з чинним правопорядком або з принципами права. [238]

Функції цивільних процесуальних обов'язків можливо споглядати з позиції не тільки відновлювальної їх дії, а дещо в іншому напрямку — **допоміжному**. Хоча за своєю суттю вони практично однакові, різниця полягає лише в тому, що остання здебільшого проявляється окремо та характеризується додатковим механізмом у виконанні цивільного процесуального обов'язку, де сторона у справі може ним скористатися або утриматися від такого, керуючись власними міркуваннями. Так, особи, які беруть участь у справі, і вважають, що подання потрібних доказів є неможливим або у них є складнощі в поданні цих доказів,

²³⁸ Ситар І.М. Спеціально-юридичні функції права: поняття, класифікація та властивості.// Державотворення та право творення в Україні: проблеми та перспективи. Матеріали звітної наукової конференції. — Львів, 2008. — С.116; Тихомиров Ю.А. Коллизионное право: Учеб. и науч.- практ.пособие. —М., 2000. — С.43

мають право заявити клопотання (тобто зобов'язанні) про забезпечення цих доказів (ч. 1 ст. 133 ЦПК України).

Забороняюча функція цивільних процесуальних обов'язків характеризується встановленням певних обмежень (заборон) щодо закріплених законодавчо обов'язкових правил поведінки зобов'язаного суб'єкта процесу, та проявляється у формі дотримання. *Наприклад*, ч. 3 ст. 58 ЦПК України, встановлено, що «суд не бере до розгляду докази, які не стосуються предмета доказування». З цього можливо припуститися, що зобов'язальна функція не тільки суду, а й сторони у справі, трактуючи це положення процесуальної норми в такому змісті. Тобто, сторони, зобов'язані подавати лише ті докази до розгляду їх судом, які стосуються предмета доказування, та зобов'язанні утримуватися від подання таких доказів, які не входять до нього. Отже, наявність заборони в обов'язків суб'єктів цивільного процесу очевидна до вчинення таких дій.

За позицією І.Ситар, заборонну функцію виконують фактично усі правові норми, оскільки нормування поведінки людини, лімітування її дій часто впливає із суспільних потреб. Але встановлення норм, за твердженням цієї авторки, — це, по суті, заперечення окремих діянь, незважаючи на рівень свідомості особи. Тому така функція наділена свого роду зрівнювальним характером, де незалежності від людини настає відповідальність. [239] Проте у цивільному процесуальному праві такий підхід окреслюється як неприйнятний, оскільки можуть впливати на дію цієї функції ряд інших вагомих чинників, які і визначають імперативність їхнього застосування. *Наприклад*, з одного боку — процесуальний статус осіб кожного учасника цивільних процесуальних правовідносин визначає процесуальну правосуб'єктність притаманну кожному учаснику цивільного процесу окремо, окремими характеризуючими статус кожного учасника правами та обов'язками, а відтак — «зрівнювальність» дії заборонної функції відбивається на кожному учаснику цивільного процесу по своєму, обумовлених своєрідним об'ємом та

²³⁹ Ситар І.М. Спеціально-юридичні функції права: поняття, класифікація та властивості.// Державотворення та право творення в Україні: проблеми та перспективи. Матеріали звітної наукової конференції. — Львів, 2008. — С.116

межею заборон, як з погляду на процесуальний статус так і з погляду на дію принципів диспозитивності та змагальності.

Більше того, за наявності як у ЦПК України спеціалізованих охоронних норм, необхідно стверджувати про наявність такої функції у деяких цивільних процесуальних обов'язків, яку можливо визначити як охоронну. О. Скакун визначає її як *охоронна компенсаційна*, і характеризує її як функцію відшкодування завданої шкоди (збитку) потерпілому (*наприклад*, стягнення аліментів). Вона спрямована на охорону суб'єктів прав і забезпечення соціальної справедливості. [240] Інші вчені [241] виділяють охоронну функцію в спрямуванні розвитку звичайних соціалістичних суспільних відносин. Дана функція, за їхнім переконанням, відтворюється шляхом закріплення норм, де встановлюються не тільки права та обов'язки учасників правовідносин, а й порядок їх захисту від можливих порушень та методи забезпечення цих суспільних відносин шляхом застосування заходів державного примусу.

Ціллю охоронної функції цивільних процесуальних обов'язків є «попередження і виявлення можливих зловживань» [242] із сторони суб'єктів цивільного процесу, а тому її мета є надзвичайно важливою та актуальною для руху цивільного процесу.

Не вдаючись у предмет регулювання охоронної функції у контексті цивільних процесуальних обов'язків можливо окреслити її спільний знаменник — це захист від невиконання цивільних процесуальних обов'язків. Досить зручно розглядати охоронну функцію за наявності норм–розпоряджень, які закріплені в ЦПК України. Зокрема, такими функціями наділені цивільний процесуальний обов'язок суду застосувати видалення із залу судового засідання за порушення порядку під час судового засідання учасниками цивільного процесу та інших осіб, присутніх у залі судового засідання (ч. 2 ст. 92 ЦПК України).

²⁴⁰ Скакун О.Ф. Теорія держави і права (Енциклопедичний курс): Підручник. — Х. : Еспада, 2006. — С. 263.

²⁴¹ Теория государства и права. Курс лекцій/ Под ред. Н.И.Матузова и А.В. Малько. — М.: Юристъ, 2000. — С.9–12; Ней Н.С. Позитивістський підхід до розуміння управлінських аспектів реалізації регулятивної функції права.// Ерліхівський збірник. Випуск №№ 4-5. — 2005. — С.52

²⁴² Кивалов С.В. Судебная реформа в Украине: разочорования и надежды/ С.В. Кивалов. — Одесса: Юридична література, 2010. — С.192

Оцінювальна функція цивільних процесуальних обов'язків характеризується здатністю (свого роду підобов'язком щодо необхідності сприйняти певну ситуацію і згрупувати всі необхідні засоби для реалізації конкретного обов'язку, так би мовити встановити та взяти за основу, наприклад, необхідну до вчинення певну поведінку (активну, пасивну, перетерпіння, тощо), мікропроцедура якого дозволяє набути відповідний елемент процесуального обов'язку) суб'єкта цивільного процесу оцінити правову ситуацію. Така функція досить тісно пов'язана із аналогічною функцією за природою, функцією правосвідомості, [243] яка в такому аспекті породжує певне емоційне ставлення суб'єкта цивільного процесу до різних сторін і явищ процесуальної ситуації на основі досвіду і правової практики.

Функції цивільних процесуальних обов'язків не можуть бути розкриті та вивчені достатньо глибоко та повно без з'ясування взаємодії із іншими, для того, щоб вивчити їх у системі функцій. Це дає додаткові підстави узагальнити, що кожна із зазначених функцій цивільних процесуальних обов'язків має досить окреме поле дії та визначена певними межами (принцип субординації), [244] дію у часі та просторі. Вони характеризуються у своїй динаміці (русі) їхньому утворенні та реалізації. [245] Додатково виділимо, що функції цивільних процесуальних обов'язків необхідно розглядати із однієї сторони, як постійну, з іншої — тимчасову дію зобов'язуючих цивільних процесуальних норм. Визначених законом формах конкретного виду цивільних процесуальних обов'язків їхні функції реалізуються за допомогою ціннісно-зорієнтованих, формально-визначених та суб'єктивно-владних повноважень суб'єктів цивільного процесу.

Знаходячи певний взаємозв'язок та циклічність у висвітлених аспектах функціонального призначення цивільних процесуальних обов'язків, та

²⁴³ Демічева В.В. Функції правосвідомості: поняття, система та значення.// Часопис Київського університету права. — 2004. — №4 — С.26

²⁴⁴ Ковальський В. Функції права: поняття, джерела, динаміка // Теорія і практика інтелектуальної власності. — 2009. — №2. — С.7

²⁴⁵ Ситар І.М. Спеціально-юридичні функції права: поняття, класифікація та властивості.// Державотворення та право творення в Україні: проблеми та перспективи. Матеріали звітної наукової конференції. — Львів, 2008. — С.113

окреслюючи найбільш вагомі структурні елементи функцій цивільних процесуальних обов'язків, підкреслимо, що деякі критерії окремих функцій цивільних процесуальних обов'язків характерні як для суб'єктивного права, так і для певних процесуальних норм, інститутів у межах правового поля ЦПК України, а в широкому розумінні, впливають із галузевого чи навіть міжгалузевого аспектів. До таких прийнято відносити, як правило, регулятивну та охоронну. [246]

Можливо навіть стверджувати, що цивільний процесуальний обов'язок, яким наділений певний суб'єкт цивільного процесу є один, а функцій у цього обов'язку багато і вони різні, як за призначенням та класифікацією, так і відповідно за їхнім призначенням (завданням, цілями). Кожна із функцій цивільних процесуальних обов'язків може об'єднуватися із іншими функціями чи, навпаки, існувати окремо від інших. Так, приміром, цивільний процесуальний обов'язок доказування може містити у своїй структурі декілька функцій — регулятивну, акумулятивну та охоронну. У той же час слід відмітити, що кожна із перелічених функцій має свої структурні елементи, а саме: в регулятивній — здатність скеровувати цивільний процесуальний обов'язок у певні межі, які визначаються цивільною процесуальною формою чи суб'єктивним інтересом; в акумулятивній — насичувати цивільний процесуальний обов'язок відновлювальним матеріалом, для виконання обов'язку; в охоронній — забезпечити реалізацію прав суб'єктів цивільного процесу, та дотримання цивільної процесуальної форми, тобто, забезпечення її існування як такої. Такі елементи вступають концентровано між собою у взаємодію, діючи в залежності від інституту, цивільної процесуальної норми, судового провадження, процесуальних стадій судового розгляду, суб'єктів цивільного процесу, а також виду цивільного судочинства. Отже, функції цивільних процесуальних обов'язків окреслюються як предметом, так і методом правового регулювання.

²⁴⁶ Таку позицію розділює Т.Радько. *Див.*: Общая теория государства и права. Академический курс в трех томах. Том.2/ отв.ред. М.Н.Марченко. — 2-е изд., перераб. и доп. — М.: Норма, 2007. — С.76

РОЗДІЛ 4

МЕХАНІЗМ РЕАЛІЗАЦІЇ ЦИВІЛЬНИХ ПРОЦЕСУАЛЬНИХ ОБОВ'ЯЗКІВ УЧАСНИКАМИ ЦИВІЛЬНОГО ПРОЦЕСУ

4.1. Елементи та форми реалізації цивільних процесуальних обов'язків учасниками цивільного процесу

Правове регулювання, як у теорії права, так і у цивільному судочинстві, охоплюється встановленими певними правовими засобами, до яких традиційно прийнято відносити юридичні норми, правовідносини, індивідуальні приписи тощо. Безумовно, такий обсяг юридичних інститутів зумовлює чимало дискусій щодо їхнього регулювання, яке включає у себе відповідне поняття, механізм, предмет, методи. Проте «правова дійсність сьогодення переконливо свідчить, що реалізація будь-яких прав, без реалізації певних обов'язків неможлива». [247]

Як слушно зазначив Є. В. Вавілін, цю «основу повинні складати механізми ... виконання обов'язків». [248] Видається вкрай важливим саме дослідження в цивільному процесуальному праві механізму виконання цивільних процесуальних обов'язків учасників процесу, що неможливо без з'ясування критеріїв, форм, обставин, якими обумовлюється цей процес.

Зіставлення запропонованих у юридичній науці визначень юридичного обов'язку виявляє, що поняття обов'язку розкривається, як правило через реалізацію, здійснення, або ж іншими словами, через ту змістовну складову, яка вказує на класичну модель поведінки діяльності зобов'язаної особи, [249] а саме – їхнього виконання, яке, як правило, є змістом будь-якого обов'язку. [250]

²⁴⁷ Каримова Р. Р. Юридические обязанности: сущность и проблемы реализации [Текст]: дис. ... канд. юрид. наук: 12.00.01 / Каримова Рузалия Рамилевна. – Екатеринбург, 2008. – С.195

²⁴⁸ Вавилин Е. В. Концепция гарантированного осуществления гражданских прав и исполнения обязанностей: системный подход [Текст] / Е. В. Вавилин // Право и образование. – 2007. – № 3. – С. 57

²⁴⁹ Вавилин Е. В. Формирование судебной практики в сфере исполнения субъективных гражданских обязанностей [Текст] / Е. В. Вавилин // Правовая политика и правовая жизнь. – 2004. – № 3 – С. 76

²⁵⁰ Теорія держави і права. Державний іспит [Текст] / Оборотов Ю. М., Крестовська Н. М., Крижанівський А. Ф., Матвеева Л. Г. – Х.: Одиссей, 2010. – С.192

Слово «виконувати» («виконувати/виконати обов'язок») є дієсловом («исполнять (рос.)»), в зміст якого вкладається «осуществлять – ещё ... (рос.)», «совершать – ещё ... (рос.)» [251] (мову оригіналу збережено – Я. М.), тобто, досягнення процесуально-правових цілей через процес, який характеризується певною тривалістю у часі, а саме: «виконання обов'язку». Проте в юриспруденції словосполучення «виконання обов'язку» вживається, як правило, по-різному через неоднозначність вироблених підходів. Так, на сьогодні як у теорії права, так і в науці цивільного процесуального права трапляється неоднозначне використання термінології, якою охоплюється поведінка зобов'язаної особи при володінні обов'язками. Зазвичай вживаються термін як «виконання», так і «реалізація» щодо обов'язків. Одні вчені віддають перевагу «комплексу приписаних правовою нормою зобов'язаній особі для вчинення дій спрямованих та необхідних для досягнення певного процесуально-значимого результату» і вкладають такий процес у форму «виконання» обов'язку як правової категорії, [252] інші – в «реалізацію». [253] Втім, законодавцем у ЦПК України здебільшого вживається усталений термін «виконувати» (ч. 3 ст. 27, ч. 3 ст. 162 ЦПК України та ін.).

Проте, якщо в тлумачному словнику термін «обязанность (рос.)» визначається як «определенный круг действий ... безусловных к исполнению» [254] (звідки одразу вбачається певний процес, який повинен відбутися задля виконання обов'язку), то термін «реалізувати» цілком доречно доповнює його і

²⁵¹ Словник юридичних термінів (російсько-український) [Текст]: словарь / укл. Ф.Андерш, В. Винник, А. Красницька. – К.: Юрінком, 1994. – С.82

²⁵² Марченко М. Н. Источники права [Текст]: учеб. пособ. / М. Н. Марченко. – М.: ТК Велби, Проспект, 2008. – С.681; Курс цивільного процесу [Текст]: підручн. / В. В. Комаров, В. А. Бігун, В. В. Баранкова та ін.; за ред. В. В. Комарова. – Х.: Право, 2011. – С.295–297

²⁵³ Бабаков В.А. Гражданско-процессуальная обязанность и ее роль в реализации правовой политики. // [Журнал] «Правоведение». - 1998. - № 1 [Электронный ресурс]. – Федеральный правовой портал (v. 3.2.). Юридическая Россия. – Режим доступа: <http://www.law.edu.ru/article/article.asp?articleID=145232>; Провальский А. А. Механизм возникновения и реализации гражданско-правовых обязанностей [Текст]: дис. ... канд. юрид. наук: 12.00.03 / Провальский Александр Александрович. – М., 2007. – 168 с.; Хохлова Е. М. Субъективное право и юридическая обязанность в механизме правового регулирования [Текст]: дис. ... канд. юрид. наук: 12.00.01 / Хохлова Елена Михайловна. – Саратов, 2008. – 169 с.; Хохлова Е. М. Субъективное право и юридическая обязанность в механизме правового регулирования [Текст]: автореф. дис. на соискание учен. степени канд. юрид. наук: спец. 12.00.01 «Теория и история права и государства; история учений о праве и государстве» / Хохлова Елена Михайловна. – Саратов, 2008. – С.22

²⁵⁴ Ожегов С. И. Словарь русского языка: Ок. 57 000 слов [Текст] / С. И. Ожегов ; под ред. Н. Ю. Шведовой. – 18-е изд., стереотип. – М.: Рус. яз., 1987. – С.378

розглядається як «втілювати що-небудь у життя, здійснювати щось, реалізувати творчий задум», [255] де також відстежується наявність певного процесу. Натомість термін «виконувати», хоч означає «здійснювати що-небудь, реалізовувати завдання, наказ, задум і т. ін., провадити в життя, відтворювати», [256] проте відбиває дещо інше смислове та змістовне навантаження, так як включає вже наче здійснений (проведений) процес реалізації того ж завдання, наказу тощо. Очевидно, що текстуально (формально) ці терміни сприймаються як синоніми, відображають один постійно триваючий процес. Проте термін «реалізовувати» сприймається ширшим за обсягом та глибшим за змістом, чим «виконувати», оскільки, виходячи з концепції парної категорії права та обов'язків, які є невід'ємними та взаємозв'язаними («парними юридичними категоріями» [257]) і такими, що не можуть виконуватися та існувати окремо у правовідносинах, вважаємо за доцільне зупинитися саме на використанні терміна «реалізація» (з огляду на комплекс, систему самого процесу, в яку, очевидно повинні включатися *форми, стадії тощо, процесуально-правове значення яких буде предметом дослідження в наступних підрозділах даного наукового дослідження*), так як при застосуванні (вживанні) терміна «виконання» останній виявляється вужчим за змістом від «реалізації», оскільки не відбиває комплекс та систему процесу реалізації, а також може співставлятися лише із настанням певного кінцевого результату в стадіях реалізації, які не включає «виконання», тобто «виконання» слід визначати як факт, зумовлений процесом реалізації, а «реалізація» визначається самим процесом, комплексом дій, спрямованих на виконання обов'язків учасниками цивільного процесу.* В свою чергу, варто

²⁵⁵ Тлумачний словник української мови: Понад 12 500 статей (близько 40 000 слів) [Текст] / За ред. В. С. Калашника. – Х.: Прапор. 2002. – С.675

²⁵⁶ Тлумачний сучасний словник сучасної української мови [Текст] / Укл. Л. П. Коврига, Т. В. Ковальова, В. Д. Паномаренко / За ред. В. С. Калашника. – Х.: Белкар–книга, 2005. – С.111

²⁵⁷ Рудаков А. А. Права и обязанности как парные юридические категории (вопросы теории) [Текст]: дис. ... канд. юрид. наук: 12.00.01 / Рудаков Алексей Александрович. – Красноярск, 2006. – 197 с.

**Для довідки:* М.М. Марченко, розглядаючи реалізацію права, пропонує розглядати таку реалізацію не тільки як виявлення певного процесу або як зовнішнє виявлення процесу правового регулювання, але як і конкретний, кінцевий результат, оскільки в такому разі вона визначається як досягнення повної відповідності вимог, закладених у нормі права сумою фактично виконаних дій. Зрештою, вчений погоджується із виробленим науковим підходом, що таке відбувається завдяки «перетворенню, втіленню приписів» юридичних норм шляхом правомірної поведінки суб'єктів відносин (*Див.:* Марченко М. Н. Проблемы общей теории государства и права

зауважити і те, що за етимологією слова «механізм» означає внутрішню будову, систему чогось; послідовність перебігу, причини, наслідки, внутрішня сутність якогось явища, [258] що дає можливість охопити весь процес реалізації обов'язків, уявити їх «у системно-динамічному вигляді». [259] І хоча в юридичній науці вже є усталеною термінологія реалізація норми, [260] права, [261] обов'язку, [262] реалізація в цивільному процесі обов'язків не була досліджена.

Розглядаючи можливість доцільності вироблення правової конструкції (певної системи) щодо уособленої реалізації правової категорії обов'язків учасниками цивільного процесу, варто звернути увагу на те, що в юридичній науці тією чи іншою мірою вже наявні певні розробки, які стосуються важливих як теоретичних, так і практичних моментів.

Зокрема, щодо *змісту* механізму категорії реалізації обов'язків варто звернути увагу на думку О. А. Сніжко, яка приходить до висновку про необхідність розділяти його: за сферою реалізації – на внутрішні та зовнішні; за суб'єктом, який наділений правом вимоги; та за об'єктом його впливу. [263] На прикладі механізму реалізації конституційних обов'язків Р. Р. Каримова виділяє державний примус, правове регулювання та пряме діяння. Однак цією вченою також наголошується на додатковому та важливому моменті, який полягає в саме

[Текст]: учебн.: в 2 т. / М. Н. Марченко. – 2-е изд., перераб. и доп. – М.: ТК Велби, Проспект, 2008. – Т. 2 Право. – С.681–682). Така позиція має дійсний зміст та сенс, однак в контексті обов'язків, чи прав (у вузькому сенсі), з усією упевненістю можливо вести мову про реалізацію саме обов'язків, які були об'єктивними (як «калька» закріплена нормою), а в зв'язку із фактичним складом (правовідносинами, фактами) стали суб'єктивними, оскільки конкретна норма права може містити як права, так і обов'язки, а також їхній комплекс, частина з яких може і не реалізовуватися.

²⁵⁸ Тлумачний словник української мови: Понад 12 500 статей (близько 40 000 слів) [Текст] / За ред. В. С. Калашника. – Х.: Прапор. 2002. – С.516–517

²⁵⁹ Фалькіна Т. Ю. Формы реализации права и механизм их осуществления [Текст]: автореф. дис. на соискание учен. степени канд. юрид. наук: спец. 12.00.01 «Теория и история права и государства; история учений о праве и государстве» / Т. Ю. Фалькіна. – Нижний Новгород, 2007. – С.3. [Электронный ресурс]. – Федеральный портал (v.3.2.): Юридическая Россия. – Режим доступа: <http://law.edu.ru/book/book.asp?bookID=1261524>

²⁶⁰ Марченко М. Н. Проблемы теории государства и права [Текст]: учебн. / М. Н. Марченко. – М.: ТК Велби, Проспект, 2008. – С. 681–699

²⁶¹ Теорія держави і права. Державний іспит [Текст] / Оборотов Ю. М., Крестовська Н. М., Крижанівський А. Ф., Матвеева Л. Г. – Х.: Одиссей, 2010. – С.170–172

²⁶² Каримова Р. Р. Юридические обязанности: сущность и проблемы реализации [Текст]: дис. ... канд. юрид. наук: 12.00.01 / Каримова Рузалия Рамилевна. – Екатеринбург, 2008. – С.191–199

²⁶³ Снежко О. А. Защита прав граждан – основная обязанность российского государства [Текст] / О. А. Снежко // Право и политика. – 2005. – № 10. – С.109

в реалізації обов'язків перед суспільством. [264] Звідси необхідно підкреслити, що у цивільному судочинстві аргументи, спрямовані на необхідність вироблення механізму реалізації цивільних процесуальних обов'язків, видаються доречними задля належного контролю виконання обов'язків учасниками цивільного процесу через певну форму та зміст реалізації. Що, власне, й сприятиме якості виконання будь-якого виконуваного протягом певного часу обов'язку, а з іншої сторони – слугуватиме підставою для зобов'язуючої особи (суду, як приклад) поставлених перед виконуючою обов'язок особою цілей (завдання).

У той же час, з огляду на загальну теорію права, не можна не звернути увагу на механізм правового регулювання і його відмінні чи спільні сторони з механізмом реалізації обов'язків, щоб не виявити дуалізм розуміння правового регулювання і крім того – відстежити його границі. На наше переконання, таке розмежування (відмінність) механізмів правового регулювання та механізмів реалізації обов'язків учасниками цивільного процесу слід відстежувати в їхній спрямованості на певний об'єкт регулювання, власне на внутрішню структуру (будову), оскільки через це в таких механізмах не мають збігатися елементи та стадії реалізації.

Так, відомо, що обов'язок – частина диспозиції норми права, яка є елементом механізму правового регулювання. У той же час, юридичний факт як також один із елементів механізму правового регулювання є підставою для переходу правових норм у конкретні права та обов'язки учасників суспільних відносин (цивільних процесуальних – *Я. М.*), а акти безпосередньої реалізації права – фактичною поведінкою суб'єктів права по здійсненню своїх прав і обов'язків. [265] А відтак, механізм реалізації обов'язків учасниками цивільного процесу має на меті властиві йому підвладні завдання ідентифікації притаманної учаснику цивільного процесу необхідної поведінки та її оцінки з встановленням фактичних обставин її виконання. Це є набагато вужчим за своїм змістом,

²⁶⁴ Каримова Р. Р. Юридические обязанности: сущность и проблемы реализации [Текст]: дис. ... канд. юрид. наук: 12.00.01 / Каримова Рузалия Рамилевна. – Екатеринбург, 2008. – С.196

²⁶⁵ Теорія держави і права. Державний іспит [Текст] / Оборотов Ю. М., Крестовська Н. М., Крижанівський А. Ф., Матвеева Л. Г. – Х.: Одиссей, 2010. – С.235–236

порівняно зі змістом механізму правового регулювання, де за таких обставин механізм реалізації обов'язків щодо останнього є свого роду мікропроцесом, робота якого і скерована на забезпечення встановлення елементів самого механізму правового регулювання.

Варто погодитись із думкою Р. Р. Карімової у тому, що *правовий механізм реалізації юридичних обов'язків* повинен сприяти: а) можливості виконувати юридичний обов'язок, що чітко визначений в законі; б) визначенню чітких ознак носіїв юридичних обов'язків і специфіки їхньої правосуб'єктності; в) встановленню відповідності юридичних обов'язків конституційним принципам юридичних обов'язків; г) заповненню прогалин у законодавстві, яке регулює юридичні обов'язки; д) здійсненню тлумачення норм права, які встановлюють юридичні обов'язки; ж) утворенню механізму застосування конституційних гарантій здійснення юридичних обов'язків. [266] Така позиція є доволі слушною, проте саме відсутність єдиного розуміння внутрішньої будови правової конструкції механізму здійснення обов'язків, як справедливо зазначає Є. В. Вавілін, утворює неабияку складність її дослідження, а тому детальне з'ясування окремих механізмів реалізації цивільних процесуальних обов'язків надасть можливість усунути «збої» в її роботі та сприятиме гарантійному їх виконанню. [267] *А це можливо забезпечити тільки завдяки виробленню єдиного та чіткого механізму реалізації саме цивільних процесуальних обов'язків із врахуванням конкретної специфіки стадій та інститутів, судових проваджень у цивільному процесі сферою цивільних процесуальних правовідносин та, власне, специфічними учасниками процесу.*

Натомість Є. В. Вавілін не без підстав визначає, що процес механізму реалізації обов'язків повинен включати не тільки сам процес (динаміку) діяння чи сукупності діянь, спрямованих на досягнення бажаного в праві та необхідного для суб'єкта результату (здійснення права у вузькому значенні), а й статичного

²⁶⁶ Каримова Р. Р. Юридические обязанности: сущность и проблемы реализации [Текст]: дис. ... канд. юрид. наук: 12.00.01 / Каримова Рузалия Рамилевна. – Екатеринбург, 2008. – С.194

²⁶⁷ Вавилин Е. В. Структура механизма осуществления прав и исполнения обязанностей: к обоснованию подхода [Текст] / Е. В. Вавилин // Вестник Саратовской государственной академии права. – 2009. – № 3 (67). – С.81, 85

стану відносин, [268] який, на наше переконання, слід вбачати у відповідних формах реалізації обов'язків, які і є сталою правовою конструкцією.

Варто також погодитись із думкою М.О.Рожкової у тому, що правовідносини не можуть прирівнюватись до поведінки. Це виклиано тим, що специфіка процесуальних правовідносин обумовлюється їхньою формою – процедурою, тобто встановленим законом порядком здійснення діяльності. Тому, саме у формі процедури – у формі здійснення процесуальних відносин – здійснюється поведінка (дія) учасників судового процесу по реалізації приналежних їм процесуальних прав та обов'язків. [269] Такі обставини дають підстави вважати, що форми реалізації обов'язків учасниками цивільного процесу мають чимале процесуально-правове навантаження для цивільних процесуальних правовідносин, а також для результату виконання обов'язку як факту. Тобто, механізм реалізації обов'язків відбувається безпосередньо *в середині цивільних процесуальних правовідносин*, із якими тісно пов'язані форми виконання обов'язку, що становлять результат, факт виконання.

Так, щодо *форм реалізації*, у першу чергу, варто звернути увагу на те, що процес реалізації обов'язків завжди обумовлений та охоплюється системою правовідносин, до якої за правовою природою входять такі її обов'язкові *елементи*, як об'єкт, суб'єкт та зміст. [270] У той же час відмітимо, що Ю. С. Червоний, розглядаючи цивільні процесуальні обов'язки та права, зосереджує свою увагу на їх комплексність, виходячи із самого змісту цивільних процесуальних правовідносин та зазначаючи, що самі права та обов'язки ніяк не можуть бути формою правовідносин, оскільки вони разом із процесуальними діями становлять їх зміст. [271] І в цьому контексті варто погодитись із таким усталеним у цивільному процесі розумінням природи змісту цивільних

²⁶⁸ Вавилин Е. В. Концепция гарантированного осуществления гражданских прав и исполнения обязанностей: системный подход [Текст] / Е. В. Вавилин // Право и образование. – 2007. – № 3. – С.61

²⁶⁹ Рожкова М.А. Юридические факты гражданского и процессуального права: соглашения о защите прав и процессуальные соглашения/ Исслед. центр частного права. – М.: статут, 2009. – С.132

²⁷⁰ Чернооченко С. І. Цивільний процес [Текст]: навч. посіб. / С. І. Чернооченко. – Вид. 2-ге, перероб. та доп. – К.: Центр навчальної літератури, 2005. – С.47

²⁷¹ Цивільний процес України [Текст]: підручн. / за ред. Ю. С. Червоного. – К.: Істина, 2007. – С.60–70, 102–106

процесуальних правовідносин. Проте варто вказати на те, що сам зміст обов'язку в правовідношенні, слушно зазначає А. В Волков, завжди визначається як дія чи бездіяльність, до виконання якої і покликана зобов'язана особа, що існує не безвідносно, а завдяки необхідності здійснювати або ж утримуватися від виконання діяння зобов'язаній особі по відношенню до будь-якого соціального блага, яке виступає об'єктом суб'єктивного цивільного права. Саме щодо об'єкта правомочні та зобов'язані особи знаходяться в стані правового зв'язку, взаємодії протягом певного періоду часу. [272] Цим, власне, й пояснюється *унікальність правової природи та конструкції обов'язків* – їхній додатковий зміст, внутрішні та зовнішні сторони, які завжди постійно притаманні суб'єкту та об'єкту щодо правовідносин у класичному розумінні, є беззаперечним. В той же час, правовідносини також містять такі елементи структури складу (змісту) обов'язків, як об'єкт та суб'єкт чи їх сторони. Але зрозуміло, що правовідносини є ширшою за обсягом правовою конструкцією і включають у себе додатково ще й *суб'єктивне право* (яке не входить до категорії обов'язків, але є парним по відношенню до такого), а самі обов'язки входять із таким правом у зміст правовідносин, який може опосередковуватися вже не одиничними правами та обов'язками, а декількома, групою суб'єктивних прав чи обов'язків, що спрямовано на певний «широкий» об'єкт правовідносин. Коли ж, конкретно одиничний обов'язок, який повинен виконати учасник цивільного процесу, охоплюється спрощеною конструкцією, то він відіграє лише свою роль у цивільних процесуальних правовідносинах, що є природним.

Втім, власне сам «міні процес» реалізації обов'язків, який відбувається у середині правовідносин, також охоплюється елементами суб'єктивного складу обов'язку – *об'єктом, суб'єктом обов'язку та відповідними об'єктивними і суб'єктивними сторонами*, які «успадковуються» і від цивільних процесуальних правовідносин, і тому є спільними, *але тільки в одиничному значенні*. Бо, з огляду на таке припущення, ми не можемо заперечувати ні притаманність обов'язку до

²⁷² Волков А. В. «П'ятий елемент» в составе субъективного гражданского права [Текст] / А. В. Волков // Право и государство: теория и практика. – 2009. – № 3 (51). – С.36–39

певного суб'єкта цивільних процесуальних правовідносин, ні спрямованості його на певний об'єкт, ані мотиви та обставини виконання необхідної поведінки (що становлять кожен у своєму значенні об'єктивну та суб'єктивну сторони). Це стає підставою для доцільності з'ясування правової конструкції механізму реалізації цивільних процесуальних обов'язків у контексті суб'єктивного складу обов'язку.

Так, серед *об'єктів* реалізації цивільних процесуальних обов'язків необхідно відмітити, що з позиції доктрини цивільного права прийнято виділяти об'єктом «поведінку зобов'язаної особи», як слушно зазначає О. С. Іоффе. [273] У теорії права В. М. Протасов не без підстав вказує на «систему законодавства та наявний масив нормативно-правових актів». [274] Натомість М. В. Вітрук вважає, що обов'язковим елементом об'єкта реалізації форми цивільних процесуальних обов'язків є «зобов'язуючі та забороняючі складові правових норм». [275] У системі цивільних процесуальних правовідносин об'єктом Т. І. Євстифеева виділяє предмет, на який спрямована діяльність суб'єктів правовідносин, і правовідносини в цілому, де серед них об'єктом елементарних процесуальних правовідносин виділяють свідомість та волю учасників правовідносин. Звідси, об'єктом єдиного складного цивільного процесуального правовідношення вчена виокремлює систему матеріально-правових відносин позивача та відповідача (заявника, заінтересованої особи). [276] А тому з огляду на це, не ставлячи під сумнів істинність об'єктів, що опосередковуються галузевою приналежністю чи приналежністю конкретному правовому інституту в цій галузі, зазначимо, що *об'єктом реалізації цивільних процесуальних обов'язків є закріплена в нормах процесуального закону поведінка, яка зумовлена процесуальною необхідністю, тобто визначається в такому формулюванні: об'єкт – дія (бездіяльність), що спрямована на досягнення процесуального результату, який окреслений нормами*

²⁷³ Иоффе О. С. Избранные труды [Текст]: в 4 т. – СПб.: Юридический центр Пресс, 2004. – Т. III. Обязательное право. – С. 62

²⁷⁴ Протасов В. Н. Теория права и государства. Проблемы теории права и государства: Вопросы и ответы [Текст] / В. Н. Протасов. – М.: Новый Юрист, 1999. – 240 с. (Серия «Подготовка к экзамену») [Электронный ресурс]. – Экономико-правовая библиотека «Vuzlib». – Режим доступа: <http://www.vuzlib.net/beta3/html/1/16533/16538/>

²⁷⁵ Витрук Н. В. Общая теория правового положения личности [Текст] / Н. В. Витрук. – М.: Норма, 2008. – С. 332

²⁷⁶ Евстифеева Т. И. Гражданские процессуальные правоотношения [Текст]: дис. ... канд. юрид. наук: спец. 12.00.15 «Гражданский процесс; арбитражный процесс» / Т. И. Евстифеева. – Саратов, 2001. – С. 8

процесуального закону, судової практики. Таким чином, до складової об'єктів реалізації цивільних процесуальних обов'язків слід було б віднести й судову практику, зокрема – практику Європейського Суду з прав людини, а також Рішення Конституційного Суду України, оскільки як перші, так й інші мають привілейоване значення, так як є джерелами права в зв'язку із нормами Конституції України та Закону України «Про визнання рішень Європейського суду з прав людини». З цього випливає, що об'єкт цивільних процесуальних обов'язків охоплюється не тільки зобов'язальною процесуальною нормою, а й додатковими нормативами, що, відповідно, можуть впливати на реалізацію цивільних процесуальних обов'язків учасниками цивільного процесу.

Об'єктивна сторона реалізації обов'язків. Спершу зазначимо, що не варто співвідносити об'єктивну сторону обов'язків у механізмі їх реалізації у певному сенсі із реалізацією норми права, бо така обумовлює механізм правового регулювання, що охоплюється широким спектром, так як процесуальна норма у своїй структурі, хоча виступає, з одного боку, як об'єктивний обов'язок, а з іншого – вміщує у диспозиції і право, і обов'язок, які мають свій самостійний шлях реалізації. Власне, всередині цивільних процесуальних правовідносин, а тому, таке питання є формальним.

Так, з *об'єктивної сторони*, реалізація обов'язків «відбувається у відомій послідовності у: *встановлені строки; у визначений час; у конкретному місці*, що визначено нормами права та проявляється у правомірних діях». [277] Однак до додаткових критеріїв реалізації цивільних процесуальних обов'язків можна віднести ще такі, як *обстановка, обставини та форма* виконання.

Наведемо *приклад*. Так, з об'єктивної сторони реалізації обов'язків учасниками цивільного процесу обстановка буде мати значення тоді, коли судом проводиться виїзне судове засідання, що пов'язане із вчиненням судом окремих процесуальних дій, приміром, поза залом судового засідання під час огляду

²⁷⁷ Марченко М. Н. Проблемы теории государства и права [Текст]: учебн. / М. Н. Марченко. – М.: ТК Велби, Проспект, 2008. – С.682; Общая теория права и государства [Текст]: учебн. / Под ред. В. В. Лазарева. – [3-е изд., перераб. и доп.]. – М.: Юристъ, 2001. – С.257

якихось речових доказів. Насамперед, складність та важливість такого становища у виконанні цивільних процесуальних обов'язків учасниками цивільного процесу виявляється для такої категорії, як і для інших учасників цивільного процесу, зокрема – для секретаря судового засідання та судового розпорядника. І причина міститься як у відсутності засобів (належного приміщення) – об'єктивні причини, так і з суб'єктивних причин – неможливість вчасно реагувати на поставлені судом запитання через шум присутніх під час судового засідання, що, відповідно, характеризує обставини та форму виконання цивільних процесуальних обов'язків учасниками цивільного процесу.

Звідси не важко помітити й те, що суб'єктивна сторона діалектично співвідноситься із цивільною процесуальною формою, оскільки остання традиційно розуміється з огляду на її внутрішній зміст як дії, «діяльність юрисдикційних органів держави і тільки в контексті вирішення правових спорів», [278] елементами якої виступають процесуальні норми, державні акти, процесуальні правовідносини, процесуальні факти. [279] О.О.Бессонов справедливо вказує, що *процесуальна форма є правовим явищем, яке являє собою синтез основних понять будь-якого процесу. У широкому сенсі під процесуальною формою слід розуміти сукупність однорідних процесуальних вимог, що мають суворо формальний характер, який висувається до дій суб'єктів, які беруть участь у тому чи іншому процесі, та спрямованих на досягнення певного правового результату, який виступає основною метою будь-якого процесу.* [280] Тобто, *процесуальна форма є значно ширшим поняттям, ніж об'єктивна сторона складу обов'язкової поведінки, обов'язку як елементу цивільних процесуальних правовідносин. Їхні поріднені елементи – процес та поведінка, діяльність перебувають у різних категоріях, бо вирішують різні*

²⁷⁸ Горшенев В. М., Недбайло П. Е. и др. Юридическая процессуальная форма: теория и практика. – М., «Юрид. лит.», 1976. – С.7

²⁷⁹ Бахрах Д. Н. Юридический процесс и административное судопроизводство [Текст] / Д. Н. Бахрах // Журнал российского права. – 2000. – № 9. – С.7

²⁸⁰ Бессонов А. А. Процессуальные нормы российского права: автореф. дис. ... канд. юрид. наук: 12.00.01/ Бессонов Андрей Александрович. – Саратов, 2001. – 24с. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://78.46.65.253/catalog/protsessualnie_normi_rossiyskogo_prava.html

завдання (мету), хоч і подібні за змістом. Таким чином, ці поняття не можуть замінювати одне одного. Саме феномен об'єктивного обов'язку, який закріплений та регламентований об'єктивним правом (у вузькому розумінні), співвідносить та органічно поєднує суб'єктивну сторону цивільного процесуального обов'язку із цивільною процесуальною нормою в цілому.

Серед *суб'єктів* реалізації *цивільних процесуальних обов'язків* слід зазначити осіб, «на яких поширюється дія норми» [281] цивільного процесуального права, що визначені гл. 4 розд. I ЦПК України. Це – особи, які беруть участь у справі (*позивач, відповідач, треті особи, їхні представники та ін.*); інші учасники цивільного процесу (*свідки, експерт, перекладач, спеціаліст*), а також суд, народні засідателі, які хоч є спеціальними суб'єктами цивільного судочинства, проте необхідність віднесення таких до суб'єктів реалізації цивільних процесуальних обов'язків учасників цивільного процесу викликана, насамперед, тим, що вони покликані «санкціонувати», «легалізовувати» фактичне здійснення цивільних процесуальних обов'язків.

Разом з тим, М.І.Матузов та Н.В. Уранова відмічають, що у філософії суб'єкт розуміється як розумна істота, якій завжди приналежить об'єкт. Під останнім також мається на увазі зовнішній предмет по відношенню до суб'єкта, а в кінцевому результаті, весь об'єктивний світ, який існує незалежно від людини, тобто поза ним.

Питання про співвідношення суб'єкта та об'єкта – це питання про зв'язок і відповідність свідомості та матерії. Свідомість, є особа властивість високорганізованої матерії. Органом мислення є мозок, а думка – функцією мозку. Відповідно, - пишуть вчені, - свідомість по відношенню до матерії завжди вторинна. І, що головне, виникнення свідомості одночасно виступає і процесом становлення суб'єкта, що призводить до розвитку дійсності на суб'єкт та об'єкт.

²⁸¹ Протасов В. Н. Теория права и государства. Проблемы теории права и государства: Вопросы и ответы [Текст] / В. Н. Протасов. – М.: Новый Юрист, 1999. – С.35 (Серия «Подготовка к экзамену») [Електронний ресурс]. – Економіко-правовая библиотека «Vuzlib». – Режим доступу: <http://www.vuzlib.net/beta3/html/1/16533/16538/>

[282] Тобто, у досліджуваному нами контексті важливо константувати про досить важливу роль правосвідомості учасника цивільного процесу, яка буквально зводиться до того, що наскільки учасник цивільних процесуальних правовідносин (власне – суб'єкт обов'язку) здатний реально оцінювати правову ситуацію, настільки повинно і залежати результат у чіткому виконанні обов'язку.

Суб'єктивна сторона в реалізації цивільних процесуальних обов'язків зумовлюється «особистим відношенням суб'єкта до закріпленого правовою нормою вимог (тобто, обов'язку), його установки та межі виявлення волі в момент здійснення прописаних дій» (курсив наш – Я.М.) [283] – інтерес, воля тощо. Суб'єктивна сторона становить фактично профілюючу основу елементів у структурі форми реалізації цивільного процесуального обов'язку (свого роду скріплюючи, власне, вчинювану та/або не вчинювану необхідну поведінку). Цей аспект характеризується внутрішньою стороною обов'язку, зміст якої складає необхідна поведінка, що проявляється в активній, пасивній формі та перетерпінні. В зв'язку з цим суб'єктивна сторона є динамічною, власне спонукає та уособлює певний процес реалізації.

Доцільно вказати й на те, що при ідентифікації необхідної до виконання поведінки варто оперувати усталеним в науці поняттям «кваліфікація». [284] На це вказує російський вчений Я.Я. Грель, який на прикладі зловживання процесуальним правом (що є також поведінкою по суті – Я. М.) демонструє, що в цивільному та арбітражному процесі «кваліфікувати... означає надати характеристику ... категорії... різновидності... поведінки», [285] що, на наше переконання, не викликає сумнівів. Сам термін кваліфікація, як зазначає В. О. Навроцький, завжди характеризується загальними ознаками правової

²⁸² Матузов Н.И., Ушанова Н.В. Возможность и действительность в российской правовой системе: монография. – М.: Юрлитинформ, 2013. – С.135

²⁸³ Марченко М. Н. Проблемы теории государства и права [Текст]: учебн. / М. Н. Марченко. – М.: ТК Велби, Проспект, 2008. – С. 682; Общая теория права и государства [Текст]: учебн. / Под ред. В. В. Лазарева. – [3-е изд., перераб. и доп.]. – М.: Юрист, 2001. – С. 257

²⁸⁴ Кваліфікація злочинів [Текст]: навч.-метод. посіб. для слухачів Інституту підготовки професійних суддів / Відп. ред. В. О. Туляков ; Одеська національна юридична академія. – Одеса: Фенікс, 2008. – С.5

²⁸⁵ Грель Я. В. Злоупотребление сторон процессуальными правами в гражданском и арбитражном процессе [Текст]: дис. ... канд. юрид. наук: 12.00.15 / Грель Яков Валерьевич. – Новосибирск, 2006. – С.62

кваліфікації, тобто, тими, якими наділена будь-яка юридична кваліфікація та своїми специфічними ознаками, які притаманні певному виду кваліфікації. Він цілком слушно додає, що кваліфікації, тобто оцінці як предмету такої, підлягає саме поведінка особи на підставі норм права. [286*] Отже, у цивільному судочинстві, з огляду на це, виникає необхідність кваліфікувати (оцінити) поведінку учасника цивільного процесу на предмет виконання ним цивільного процесуального обов'язку. За таких обставин кваліфікація має суттєве значення для цивільного процесуального обов'язку і становить необхідний засіб для встановлення факту виконання обов'язку саме завдяки усталеному в юриспруденції терміну *«формула кваліфікації»*,* яка є інструментом для досягнення такої мети під час реалізації обов'язків учасниками цивільного процесу. Спрямовується така формула *«на виявлення фактичних ознак»* [287] (курсив власний – Я. М.) *необхідної дії, вибір норми права, які б містили ознаки конкретного процесуального складу реалізації обов'язку*, тобто «висновок, як результат». [288] За таких умов варто звернути увагу й на те, що в разі відсутності будь-якого з елементів процесуального складу реалізація обов'язків

²⁸⁶ Навроцький В. О. Основи кримінально-правової кваліфікації [Текст]: навч. посіб. / В. О. Навроцький. – 2-ге вид. – К.: Юрінком Інтер, 2009. – С.7

*Для довідки: даний вчений також доцільно звертає увагу на те, що сама поведінка оцінюється у цивільному, трудовому, адміністративному праві, і виділяє відповідні відмінності від кримінального права. Однак ми вважаємо, що у процесуальних науках, зокрема у цивільному процесуальному праві поведінка також підлягає відповідній кваліфікації (оцінці) з огляду на те, що, по-перше, наявний відповідний юридичний склад, а по-друге, у цивільному процесуальному праві наявний такий правовий інститут як заходи процесуального примусу, що є безсумнівною вказівкою законодавця на те, що дана поведінка підлягає оцінці в процесуальному контексті, тим більше метою такої оцінки є встановлення факту виконання чи невиконання обов'язку. Саме з останнього приводу влучно зазначає Ю. М. Оборотов, вказуючи, що «невиконання юридичного обов'язку є юридичним фактом для охоронного правовідношення, в рамках якого реалізується юридична відповідальність». Див.: Теорія держави і права. Державний іспит [Текст] / Оборотов Ю. М., Крестовська Н. М., Крижанівський А. Ф., Матвеева Л. Г. – Х.: Одісей, 2010. – С.192

*З цього приводу слід вказати, що в цивілістиці, зокрема у міжнародному приватному праві типи колізійних прив'язок іменуються ще й як «формули прикріплення» (Див.: Чубарев В. Л. Міжнародне приватне право [Текст]: навч. посіб. / В. Л. Чубарев. – К.: Атіка, 2008. – С.85). А тому оперування термінологією в приватному праві є доцільним, у зв'язку з виробленим та усталеним в науці підходом (зокрема, в міжнародному приватному праві предмет правового регулювання якого включає правовідносини з іноземним елементом в міжнародному цивільному процесі). В той же час, на нашу думку, питання кваліфікації обов'язків слід з'ясовувати формально з огляду на систему цивільних процесуальних правовідносин.

²⁸⁷ Кваліфікація злочинів [Текст]: навч.-метод. посіб. для слухачів Інституту підготовки професійних суддів / Відп. ред. В. О. Туляков ; Одеська національна юридична академія. – Одеса: Фенікс, 2008. – С.5

²⁸⁸ Кваліфікація злочинів [Текст]: навч.-метод. посіб. для слухачів Інституту підготовки професійних суддів / Відп. ред. В. О. Туляков ; Одеська національна юридична академія. – Одеса: Фенікс, 2008. – С.5

не може бути спрямована на досягнення зобов'язаною особою кінцевого результату поставленого перед нею обов'язку.

Таким чином, узагальнюючи структуру змісту механізму реалізації обов'язків учасників цивільного процесу у відповідній формі, доцільно звернути увагу на слушну тезу Є. В. Вавіліна, що формами виконання обов'язків (відповідно) є: а) становище – *утримання* від недозволених дій із сторони зобов'язаної особи (форми виконання обов'язків пасивного типу); б) процес (рух, динаміка) – *здійснення* зобов'язаною особою, що вимагаю в силу обов'язку дії (форма здійснення обов'язків активного типу)». [289] Втім, висновки інших вчених у процесі дослідження концепції виконання обов'язків потребують уточнення, виходячи зі специфіки цивільного процесуального обов'язку.

Так, у своїх міркуваннях Є. В. Вавілін обґрунтовує позицію, що виконання обов'язків – «це утримання від заборонених дій або ж здійснення зобов'язаним суб'єктом таких дій, які становлять зміст обов'язку». [290] Однак, на нашу думку, слід враховувати і те, що утримання чи, навпаки, здійснення необхідних дій має відповідати й суб'єктивному праву особи, яка наділена правом вимоги, в результаті чого такі дії безпосередньо досягають своєї мети та утворюють очікуваний результат.

Зрештою, варто погодитись із думкою М. М. Марченко, який зміст **виконання** права вбачає через «вираження в здійсненні фізичною чи юридичною особою дій, що передбачені нормою права». [291] Власне, можна інтерпретувати виконання особою дій як *можливих* (що визначається як право), так і *необхідних* (що є обов'язком), які так чи інакше продукуються завдяки *волі*, визначаються через відповідні *межі*, що зрештою слугує досягненню цілей такими діями учасників цивільного процесу, задоволенню їхніх інтересів. Тому форма виконання обумовлюється обов'язковим вчиненням активних дій, що

²⁸⁹ Вавилин Е. В. Концепция гарантированного осуществления гражданских прав и исполнения обязанностей: системный подход [Текст] / Е. В. Вавилин // Право и образование. – 2007. – № 3. – С.62

²⁹⁰ Вавилин Е. В. Концепция гарантированного осуществления гражданских прав и исполнения обязанностей: системный подход [Текст] / Е. В. Вавилин // Право и образование. – 2007. – № 3. – С.62

²⁹¹ Марченко М. Н. Проблемы теории государства и права [Текст]: учебн. / М. Н. Марченко. – М.: ТК Велби, Проспект, 2008. – С.683

наказуються нормами в інтересах правомочної сторони, у виконанні обов'язків, і завжди припускає активну поведінку незалежно від її владного бажання, [292] що їй повинно підтверджуватися досягненням результату (процесуальної цілі).

Процесуальний результат як наслідок процесу реалізації цивільних процесуальних обов'язків (тобто, виконання обов'язку в цілому), у зв'язку із наявністю матеріального та процесуального змісту цивільних процесуальних обов'язків, може обумовлюватися як матеріальним, так і процесуальними результатами в зв'язку із досягнутими процесуальними цілями. Це стосується, насамперед, тих обставин, коли в результаті виникнення цивільного процесуального обов'язку, його елементи мають безпосередній зв'язок (або є такими), що походять від матеріального чи суто процесуального права (зобов'язання). *Наприклад*, обов'язок дотримання позивачем сплати судових витрат під час подання позову (п. 4 ч. 1 ст. 119 ЦПК України) обумовлюється під час його реалізації (безпосереднього його виконання) елементами як матеріального, так і процесуального характеру. Матеріальний полягає у сплаті певної суми, яка впливає зі змісту позовних вимог, або ж треба послатися на обставини (пред'явивши їх), що звільняють позивача від сплати, керуючись положенням ст. 82 ЦПК України, а процесуальний – одночасне пред'явлення суду відомостей про результат.

Обов'язки можуть за своїм змістом не збігатися із волею зобов'язаних осіб. [293] Категорії «вид» та «міра» виявляють форму (форми) виконання обов'язку, [294] такі форми можна виокремити з двох підстав – серед позитивних та негативних ознак для цивільного судочинства. Так, своєчасність, добровільність характеризують позитивну ознаку «міри» реалізації цивільного процесуального обов'язку, а такі як недобросовісність, зловживання, недобровільність створюють негативну ознаку.

²⁹² Скакун О. Ф. Теорія держави і права [Текст]: підручн. / Пер. з рос. / О. Ф. Скакун. – Х.: Консум, 2006. – С.388

²⁹³ Витрук Н. В. Общая теория правового положения личности [Текст] / Н. В. Витрук. – М.: Норма, 2008. – С.331

²⁹⁴ Білоруська О. Щодо поняття конституційних обов'язків [Текст] / О. Білоруська // Право України. – 2004. – № 10. – С.86

Слушна думка В. М. Протасова, який вважає, що сам процес реалізації є ніби переходом явища в іншу якість, процес вживання його якостей, властивостей з метою досягнення певного результату. Стосовно права цей процес означає його перехід у якість правомірної поведінки, використання властивостей права для досягнення соціально корисного результату. [295] І це не дивно, оскільки з огляду на зміст самих слів «виконання», «реалізація» вони так чи інакше виражають, характеризують незавершеність певного процесу, підкреслюють наявний триваючий стан якогось процесу. А тому концептуально визначитись у дослідженні таких правових термінів, як «реалізація» – «... права», «... обов'язків», «... правовідносин» стає можливим саме завдяки комплексу «реалізації норми права», [296] як «керівна засада, правило поведінки». [297] Тому можна без перебільшення сказати, що скільки справ – стільки й можливих варіацій динаміки правовідносин, їхнього змісту, а також стільки ж прав і обов'язків. Проте нами у цьому контексті завжди розуміється саме закінчений результат процесу, що створюється за допомогою дієслова «виконано», аналогічне зауваження і щодо терміна «реалізовано», який теж потрібно розуміти як закінчену процедуру, що досягається завдяки чіткій та спрямованій на цей же результат процесу відтворення поведінки. «Таким чином, – пише В. М. Протасов, – можна сказати, що правова норма реалізується тоді, коли вона втілюється у фактичній правомірній поведінці суб'єктів». [298] Проте однозначно стверджувати про необхідність у процесі реалізації однієї цієї обставини видається недостатнім, оскільки *таке може не виявити поставленого результату*, тобто, бути «не виконаним», «не реалізованим». І цьому є ряд другорядних обставин, які спробуємо навести нижче.

²⁹⁵ Протасов В. Н. Теория права и государства. Проблемы теории права и государства: Вопросы и ответы [Текст] / В. Н. Протасов. – М.: Новый Юрист, 1999. – С.35 (Серия «Подготовка к экзамену») [Електронний ресурс]. – Економіко-правовая библиотека «Vuzlib». – Режим доступу: <http://www.vuzlib.net/beta3/html/1/16533/16538/>

²⁹⁶ Марченко М. Н. Источники права [Текст]: учеб. пособ. / М. Н. Марченко. – М.: ТК Велби, Проспект, 2008. – С.681

²⁹⁷ Теорія держави і права. Державний іспит [Текст] / Оборотов Ю. М., Крестовська Н. М., Крижанівський А. Ф., Матвеева Л. Г. – Х.: Одиссей, 2010. – С.112

²⁹⁸ Протасов В. Н. Теория права и государства. Проблемы теории права и государства: Вопросы и ответы [Текст] / В. Н. Протасов. – М.: Новый Юрист, 1999. – С.35 (Серия «Подготовка к экзамену») [Електронний ресурс]. – Економіко-правовая библиотека «Vuzlib». – Режим доступу: <http://www.vuzlib.net/beta3/html/1/16533/16538/>

Така постановка проблеми одразу окреслюється додатковим критерієм у процесі реалізації цивільних процесуальних обов'язків учасниками цивільного процесу, а саме – результатом виконання та тим, хто задовольняється цим результатом, хто наділений правом оцінювати такий результат (правом вимоги). Отже, саме відстеження цих аспектів надасть можливість розглянути та стверджувати в подальшому істинність наслідку (настання юридичного факту) виконання цивільних процесуальних обов'язків учасниками цивільного процесу, які й утворюють відповідні форми виконання обов'язків.

Так, окрім розглянутих чинників, які продукують певні форми, що усталені в цивілістичній доктрині, вдається б прийти до висновку, що форми виконання доцільно більш ґрунтовно розглянути в зв'язку з ознаками, які зумовлюються наслідком реалізованого (ніби «використаного») цивільного процесуального обов'язку.

Так, М. І. Балюк та Д. Д. Луспеник, аналізуючи практику застосування цивільного процесуального законодавства, цілком справедливо приходять до висновку, що для належного здійснення прав ЦПК України встановлює відповідний порядок, способи і межі їх реалізації, зводячи їх тим самим у ранг процесуальних обов'язків, реалізація яких завжди повинна кореспондувати його виконанню. [299] Такі обставини характеризується, насамперед, своєчасністю виконання цивільного процесуального обов'язку. Отже, додатковий вид реалізації цивільних процесуальних обов'язків учасниками цивільного процесу можна визнати *в залежності від строків виконання* як (а) *своєчасне*, (б) *несвоєчасне*.

Так, *своєчасність* за методологією визначення поняття, характеризується інтервалом часу між моментом (періодом), у який відбувалося явище або процес,

²⁹⁹ Балюк М. І. Практика застосування цивільного процесуального кодексу України (цивільний процес у питаннях і відповідях). Коментарі, рекомендації, пропозиції [Текст] / М. І. Балюк, Д. Д. Луспеник. – Х.: Харків юридичний, 2008. – С.123

що надають статистичні дані, та датою готовності (надання) цих даних. [300] У цивільному процесуальному праві такий інтервал часу закріплений у такому інституті як процесуальні строки (ст.ст. 67–73 ЦПК України) та визначається імперативністю вимоги вчинити учасником цивільного процесу у конкретно визначений строком час. Процесуальний строк для механізму реалізації обов'язку учасниками процесу має важливе значення, оскільки є необхідним складовим елементом, що відстежує (фіксує, а подекуди відсікає, встановлює межу) сам момент виконання обов'язку. Законодавче закріплення процесуального строку – гарантія реалізації обов'язку учасниками цивільного процесу. Однак варто зазначити, що право на вчинення певної процесуальної дії (як необхідної) щодо гарантованості законодавця в реалізації обов'язку втрачається через пропуск строку, що встановлений законом чи судом (ч.1 ст.72 ЦПК України).

Тому закінчення строку, який встановлений законом чи судом для виконання обов'язку, унеможлиблює його реалізацію. Проте у разі виявлення потреби в учасника цивільного процесу необхідності продовження терміну для виконання цього обов'язку, такий учасник зобов'язаний клопотати про поновлення строків на виконання обов'язку, що впливає зі змісту ч.1 ст.73 ЦПК України.

Закінчення строків у виконанні обов'язку має процесуальне значення також і в тому випадку, як саме були встановлені такі строки – законом чи судом. Оскільки строки виконання деяких обов'язків, які покладені на учасників цивільного процесу, приміром, *законом*, матимуть можливість до зміни, то можуть і не змінюватися у строках виконання в залежності від виду обов'язку та його характеру. Також такі обставини можуть мати місце і в тих деяких видах обов'язків, строки виконання яких покладені на учасників цивільного процесу *судом* (суддею). *Наприклад*, строк подачі зустрічного позову для відповідача обумовлений до початку розгляду справи по суті (ч.1 ст. 123 ЦПК України) і не може бути продовжений пройденим етапом судового розгляду. Відтак, об'єктивні

³⁰⁰ Про затвердження Методологічних положень з підготовки стандартних звітів щодо якості результатів державних вибіркового обстеження населення (домогосподарств): наказ Державного комітету статистики України від 05.06.2008 р. № 178 [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://zakon.nau.ua/doc/?uid=1078.24978.0>.

умови (закон) цього не дозволяють зробити суду. В іншому прикладі, за умови заявлення клопотання позивачем про продовження строку на усунення недоліків ч.1 ст.121 ЦПК України як виконання обов'язків по такому усуненню у суду є об'єктивна можливість продовжити такий строк. Це пояснюється тим, що строк, що визначається судом для усунення недоліків, не може перевищувати 5 днів, однак, коли суд надав позивачу не 5 а 3 дні, то, відповідно, за певним клопотанням у позивача є право просити про додаткові 2 дні, що зрештою і зумовлює можливість продовження строку на виконання певної дії як необхідної (обов'язку.)

Втім, С. Я. Фурса та Є. І. Фурса визнають процесуальний строк як проміжок часу, який встановлений законом або судом, де суд, особи, що беруть участь у справі, та інші учасники цивільного процесу вчиняють певні дії, передбачені ЦПК України, у результаті вчинення яких настають певні правові наслідки. [301] Процесуальні строки, які встановлені судом, повинні відповідати критерію розумності, з погляду на ст. 6 (1) Конвенції про захист прав людини і основоположних свобод 1950 р. [302] Одночасно зазначимо, що практика Європейського суду з прав людини щодо розумності строків яскраво продемонстрована рішенням Європейського суду з прав людини у справі *Літвінова проти України* від 28 жовтня 2010 р., де загальна тривалість провадження становила приблизно шість років та сім місяців у судах трьох інстанцій, що є неприпустимим з огляду на позицію Європейського суду з прав людини.

Обов'язок суду розглядати справи протягом розумного строку (ст. 157 ЦПК України), хоч і відповідає європейській практиці щодо своєчасності дотримання строків розгляду цивільних справ судом, однак нормативне закріплення цього обов'язку у ч. 1 ст. 157 ЦПК України сприймається дещо формально визначеним

³⁰¹ Фурса С. Я. Цивільний процесуальний кодекс України: Науково-практичний коментар [Текст]: [у 2 т.] / С. Я. Фурса, Є. І. Фурса, С. В. Щербак; [за заг. ред. С. Я. Фурси]. – К.: Видавець Фурса С. Я.: КНТ, 2006. – Т. 1. – С.292

³⁰² Науково-практичний коментар Цивільного процесуального кодексу України [Текст]: [пер. з рос.] / [С. В. Ківалов, Ю. С. Червоний, Г. С. Волосатий та ін.]; за ред. Ю. С. Червоного. – К.; Одеса: Юрінком Інтер, 2008. – С.156

(тобто, «оціночним»^{*}). Тому чітко дотриматися строкових меж виконання такого припису закону судом як спеціальним суб'єктом, а також зорієнтуватися на таке визначення учасникам процесу під контролем суду є досить складним та неоднозначним. Проте категорія розумності строків у свій час достатньо розроблена як зарубіжною науковою доктриною, так і вітчизняною. Слід погодитись і з тим, що категорія «розумності строків розгляду справи», як і критерії оцінки мають насправді неабияке практичне значення як для науки цивільного процесуального права, так і для практики в контексті реалізації цивільних процесуальних обов'язків.

З цього доцільно зауважити, що правова фікція терміна «розумний строк» у теоретико-правовому аспекті наведеного досить концептуально представлена В. І. Ємельяновим, [303] що «розумний строк» це є час, необхідний розумній людині для здійснення дії (здійснення права або виконання обов'язку) у конкретному випадку. Розумними ж є дії, які здійснили б більшість людей у такій ситуації. А ці дії в основній масі прагнуть до середньої величини. Однак учений попереджає, що рівень інтелекту, знань і досвіду абстрактної середньої людини не є однаковим для всіх випадків. Для елементарних дій він нижчий, ніж для складних, а тому потребує освіти або спеціальних навичок. [304]

У цивільному процесуальному законодавстві інститут цивільних процесуальних строків як допоміжний корелят реалізації цивільних процесуальних обов'язків учасниками процесу видається досить слабо зорієнтованим на вимогу необхідної поведінки (як цивільного процесуального обов'язку) учасником цивільного процесу. Зокрема у більшості диспозицій цивільної процесуальної норми, в яких і закріплені цивільні процесуальні

^{*}Для довідки: зокрема, Р. О. Опалев у своєму дослідженні цілком слушно наголошує на таких обставинах, які утворюють оціночне сприйняття термінів, вживаних законодавцем. Див.: Опалев Р. О. Оценочные понятия в арбитражном и гражданском процессуальном праве [Текст] / Р. О. Опалев. – М.: Волтерс Клувер, 2008. – С.77

³⁰³ Емельянов В. И. Разумность, добросовестность, незлоупотребление гражданскими правами / В. И. Емельянов. – М.: Лекс–Книга, 2002. – С.23 [Электронный ресурс]. – Экономико-правовая библиотека «Vuzlib». – Режим доступа: http://www.pravo.vuzlib.net/book_z294_page_24.html.

³⁰⁴ Емельянов В. И. Разумность, добросовестность, незлоупотребление гражданскими правами / В. И. Емельянов. – М.: Лекс–Книга, 2002. – С.23 [Электронный ресурс]. – Экономико-правовая библиотека «Vuzlib». – Режим доступа: http://www.pravo.vuzlib.net/book_z294_page_24.html

обов'язки, вони не обумовлені, не закріплюються, що, на нашу думку, часто призводить до «паралічу» ходу судового процесу, а відтак, і відбивається на механізмі виконання цивільних процесуальних обов'язків. Або такі строки як складові елементи реалізації обов'язків встановлені без врахування помітки у нормі на реальний час виконання самих обов'язків, а відтак, проблема полягає не лише «в розумності» застосування судовою практикою, а скоріше у недосконалості юридичної техніки. Так, щодо подання заяви протягом 24 годин з часу виявлення в особи заразної форми туберкульозу, де потрібно відмітити, що відповідно до ч. 4 ст. 122 ЦПК України питання про відкриття провадження у справі суд вирішує не пізніше 3-х днів з дня надходження заяви до суду. Натомість судова повістка про виклик, *приміром*, представника хворого (заінтересованої особи) повинна бути вручена з таким розрахунком, щоб особи, які викликаються, мали достатньо часу для явки до суду й підготовки до участі в судовому розгляді справи, але не пізніше ніж за 3 дні до судового засідання, а судова повістка-повідомлення – завчасно (ч. 4 ст. 74 ЦПК України). З цього об'єктивно випливає, що у триденний строк (ч. 1 ст. 285 ЦПК України) справу розглянути неможливо, хоча б за умов, що можуть виникати в ході ускладнення судового процесу. Також законодавцем не враховано можливі ускладнення у ході судового розгляду у цій категорії справи, до яких прийнято відносити перерви в судовому засіданні, відкладення розгляду справи, зупинення провадження у справі,* які власне й впливають із недосконалості процесуального законодавства та полягають у незлагодженості реалізації цивільних процесуальних обов'язків учасниками цивільного процесу.

Звідси, з огляду на розроблену концепцію «розумності» строків (розмитості строків здійснення права та виконання обов'язків), як в доктрині, так і на практиці, можна припустити, що інститут цивільних процесуальних строків

*Такі ускладнення ходу судового процесу наглядно аналізуються вченими-процесуалістами Хмельницької цивілістичної школи. Див.: Цивільний процес [Текст]: навч. посіб. / А. В. Андрушко, Ю. В. Білоусов, Р. О. Стефанчук, О. І. Угриновська та ін. / За ред. Ю. В. Білоусова. – К.: Прецедент, 2006. – С.169

повинен стати більш чітко сконцентрований законодавцем у сегменті цивільних процесуальних обов'язків учасників цивільного процесу.

Більше того, «цивільний процесуальний закон надає важливе значення формі здійснення процесуального права (а відтак і обов'язку – Я. М.). Вирішальним при оцінці дій особи є не те, яке право вона реалізує, а те, як вона його реалізує. Витоки такого підходу кореняться в суворій регламентації процесуальної діяльності». [305] За таких обставин можливо також і з'ясувати в механізмі, що обумовлює своєчасність реалізації цивільних процесуальних обов'язків, також і невід'ємну «якість», якість виконання, що окреслюється суб'єктивною складовою самих обов'язків.

Своєчасність як елемент, зорієнтований настанням певного строку, а відтак прив'язкою до необхідності реалізації цивільного процесуального обов'язку в певний час чи строк, безумовно впливає на форму реалізації цивільного процесуального обов'язку щодо утримання та дотримання. Це пояснюється тим, що як дотримання, так і утримання виконання повинні відбуватися чи здійснюватися (реалізовуватись) тоді, коли це потрібно, тобто, коли це визначено конкретною цивільною процесуальною нормою, у певно визначений час. Зобов'язаний учасник цивільного процесу вимогою контрагента повинен найголовнішим чином *розпізнати процесуальний час цього виконання*, час необхідності реалізації покладеного на нього обов'язку, що визначається як постійно діючий «тіньовий» обов'язок будь-якого учасника цивільного процесу. Це пояснюється, насамперед, такими складовими останнього, як правова реальність, релевантність, інформаційний простір, що кореспондується із імперативно-диспозитивним методом правового регулювання цивільних процесуальних відносин. Так, розглянемо наведено на прикладі своєчасності виконання цивільного процесуального обов'язку. На суд відповідно до ч. 3 ст. 180 ЦПК України покладено обов'язок, виконання якого полягає у

³⁰⁵ Балюк М. І. Практика застосування цивільного процесуального кодексу України (цивільний процес у питаннях і відповідях). Коментарі, рекомендації, пропозиції [Текст] / М. І. Балюк, Д. Д. Луспенник. – Х.: Харків юридичний, 2008. – С.124

своєчасності перед допитом свідка встановити його особу, вік, рід занять, місце проживання і стосунки зі сторонами та іншими особами, які беруть участь у справі, роз'яснити його права і з'ясувати, чи не відмовляється свідок за встановлених законом підстав від давання показань. Серцевина своєчасності виконання такого обов'язку для суду пояснюється, насамперед, тим, щоб дотриматись обмежень щодо: вікового цензу суб'єкта (ст. 27¹ ЦПК України); професійних чи родинних складових (ст.ст. 51, 52 ЦПК України) та для досягнення інших процесуальних цілей задля належного виконання цивільного процесуального обов'язку. Для учасника процесу, а саме того ж свідка, який допитується у цей час судом, процесуальним обов'язком у конструкції механізму реалізації своїх обов'язків буде визначатися дія у формі повідомлення суду обставин, які мають значення для справи, що відомі цьому свідкові (ч. 1 ст. 50 ЦПК України), з'явитися до суду (ч. 2 ст. 50 ЦПК України) та ін. Отже, критерій (елемент) своєчасності в механізмі реалізації обов'язку свідка надати свої відомості суду про вік, рід занять, місце проживання та ін. (ч. 3 ст. 180 ЦПК України) обумовлюється повідомленням суду на поставлені запитання. Також у цьому обов'язку є й інший сегмент, де своєчасність повинна бути співмірною із якістю, тобто, відображенням повного змісту обставин, що відомі свідкові. Така якість (як ефективність та належність) реалізації обов'язку гарантується присягою свідка та ст.ст. 384, 385 Кримінального кодексу України.

Натомість встановлено, що необхідними *умовами*, які характеризують якість та своєчасність виконання цивільних процесуальних обов'язків є *добросовісність* та *добровільність*. Вони, як правило, відображаються через усвідомлення можливості та необхідності виконання цивільного процесуального обов'язку, в результаті чого виникає необхідність до активних чи пасивних дій, після чого настає юридичний факт. Тому можливо стверджувати, що добровільність та добросовісність як умови виконання побудовані на психолого-правовій основі в реалізації цивільних процесуальних обов'язків.

Незважаючи на те, що у цивільному процесуальному законодавстві законодавцем вживається термін «добросовісність» (ч. 3 ст. 27 ЦПК України), а

не «добровільність», слід зазначити, що ці категорії є досить подібними за своїм семантичним тлумаченням, тому слід відрізнити, що «добровільність» сприймається як те, що здійснюється із власної волі, за власним бажанням, без примусу; «добросовісність» – від слова «совісний», який діє чесно та справедливо (старанно). [306] Отже, слово добросовісно складається із двох слів – «добро» (що, на наше переконання, сприймається як обумовлена спільність для виконання завдань у межах руху та розгляду цивільної справи) та «совість» («усвідомлення та відчуття моральної відповідальності за свою поведінку і вчинки» [307]). Із філософської точки зору А. І. Івакін [308] трактує совість як «со-вместную весть (рос.)», інтерпретуючи це від похідного «со-вместного знания (рос.)» («со-знания (рос.)»), та в кінцевому результаті зводить ці категорії до моральних норм. Однак сама організованість свідомості, як зазначає І. І. Котюк, «проявляється в уважності, тобто ступені якості усвідомлення певних об'єктів. ... Високий рівень уважності – ознака організованості свідомості, а низький – її дезорганізованості». [309] Що напряду дає можливість ув'язати усвідомлення добросовісності із підготовленістю людини (учасника процесу) до сприйняття нормативного припису (обов'язку).

Теорія кримінального права також діалектично пов'язує добровільність із критерієм усвідомленості. Так, Д. О. Балабанова, Н. О. Бондаренко та Н. А. Мирошніченко не без підстав вказують, що «добровільність означає, що особа, яка почала вчиняти злочин і усвідомлює можливість доведення його до кінця, відмовляється від його вчинення за власною ініціативою, а мотиви цьому

³⁰⁶ Словник синонімів української мови [Текст]: в 2 т. / А. А. Бурячок, Г. М. Гнатюк, С. І. Головащук та ін. – К.: Наук. думка, 1999–2000. – Т. 2. – С.646

³⁰⁷ Тлумачний словник української мови: Понад 12 500 статей (близько 40 000 слів) [Текст] / За ред. В. С. Калашника. – Х.: Прапор. 2002. – С.760

³⁰⁸ Івакін А. А. Диалектическая философия [Текст]: монографія / А. А. Івакін. – изд. 2-е, перераб. и доп. – Одесса: Фенікс; Суми: Університетська книга; М.: ТрансЛит, 2007. – С.299

³⁰⁹ Котюк І. Основи теорії судового пізнання. Ч.1 Загальнотеоретичні аспекти: навчальний посібник для студентів юридичних факультетів / І.Котюк. – К.: Видавничо-поліграфічний центр «Київський університет», 2012. – С.69

можуть бути різні (страх перед покаранням, каяття, жалість до потерпілого та ін.)». [310]

Такі міркування цілком логічно доводять, що спільність необхідних знань своїх цивільних процесуальних обов'язків створює реальну можливість учасникам цивільного процесу: 1) своєчасно виконувати покладені на них обов'язки; 2) бути обізнаними та процесуально проінформованими про наслідки, результати та порядок виконання цивільних процесуальних обов'язків учасників цивільного процесу; 3) не порушувати права інших учасників цивільного процесу, не створювати ситуацій щодо його ускладнення; 4) сприяти виконанню судом свого обов'язку щодо швидкого та своєчасного здійснення правосуддя (ст. 1 ЦПК України).

Крім цього, добросовісне користування своїми процесуальними правами означає, що особа досягає захисту своїх прав, використовуючи процесуальні засоби за їх безпосереднім призначенням, [311] що виражається у добросовісному виконанні свого обов'язку щодо використання процесуальних засобів за їх призначенням. І не тільки у цьому, а й у повазі до прав інших осіб. [312]

Варто також звернути увагу на те, що добросовісність у цивільному процесуальному праві сприймається по-різному, однак у кінцевому результаті має спільну мету та наслідок, а саме – досягнення завдяки чітко встановленій законом поведінці необхідного та бажаного результату від реалізації обов'язку учасником цивільного процесу, тобто виконання як факт. Тому категорія добросовісності є передумовою, баластом реалізації цивільних процесуальних обов'язків. Одночасно відмітимо, що ця категорія не чужа й для суду, де,

³¹⁰ Балабанова Д. О. Теорія складу злочину та судова практика [Текст]: навч.-метод. посіб. для слухачів Інституту підготовки професійних суддів / Д. О. Балабанова, Н. О. Бондаренко, Н. А. Мирошніченко ; Одеська національна юридична академія. – Одеса: Фенікс, 2008. – С.16

³¹¹ Балюк М. І. Практика застосування цивільного процесуального кодексу України (цивільний процес у питаннях і відповідях). Коментарі, рекомендації, пропозиції [Текст] / М. І. Балюк, Д. Д. Луспеник. – Х.: Харків юридичний, 2008. – С.124–125

³¹² Сиротин А. С. Уважение к закону – фактор преобразования Российского государства в правовое и его функционирования / А. С. Сиротин // Вестник МГИУ. Серия «Гуманитарные науки». № 1. – М.: МГИУ, 2003. – С. 95–103 [Електронний ресурс]. – Федеральний портал (v.3.2.): Юридическая Россия. – Режим доступу: <http://www.law.edu.ru/doc/document.asp?docID=1136571>

приміром, ч. 1 ст. 212 ЦПК України регламентує, що «суд (суддя) оцінює докази за своїм внутрішнім переконанням, що ґрунтується на всебічному, повному, об'єктивному та безпосередньому дослідженні наявних у справі доказів». Отже, внутрішнє переконання включає шляхи дослідження доказів, які зумовлені послідовністю та алгоритмічним зв'язком необхідності вчинення (виконання) певних дій: «всебічний, повний, об'єктивний», та ін.

Проте добровільність у цьому випадку забезпечується санкціями двох варіацій: а) нормами, що встановлюють перегляд судових рішень та приведення їх у відповідність до процесуального та матеріального права (ст.ст. 309–311, ст.ст. 338–341 ЦПК України); б) нормами, які тягнуть процедуру дисциплінарного провадження, а саме – ст.ст. 83, 84 Закону України «Про судоустрій і статус суддів», натомість коли добросовісність не підкріплюється відповідними гарантіями.

У ЦПК Франції не закріплено норму щодо добросовісності, а використовується термін імперативного характеру – «виконання обов'язків». *Приміром*, ст. 2 ЦПК Франції визначає: «сторони ведуть справу в суді, виконуючи обов'язки, які на них покладені». [313] Це дає підстави однозначно тлумачити у подальшому обов'язки учасників цивільного процесу і вбачати їх виключно у тому, що обов'язки повинні виконуватися без зволікання, що виключає можливість тлумачити наведену норму закону за імперативним методом.

Натомість оцінку законодавчому формулюванню такої конструкції, як «зобов'язані добросовісно виконувати процесуальні обов'язки», намагалися дати багато вчених, серед яких виділяється думка процесуалістів. Так, С. Я. Фурса та Є. І. Фурса акцентують увагу на необхідності вилучення термінології «... добросовісно ...», залишивши для оперування «зобов'язані». [314]

³¹³ Новый гражданский процессуальный кодекс Франции [Текст] / Пер. с франц. В. Захватаев / предисловие: А. Довгерт, В. Захватаев / Отв. ред. А. Довгерт. – К.: Истина, 2004. – С.35

³¹⁴ Фурса С. Я. Цивільний процесуальний кодекс України: Науково-практичний коментар [Текст]: [у 2 т.] / С. Я. Фурса, Є. І. Фурса, С. В. Щербак; [за заг. ред. С. Я. Фурси]. – К.: Видавець Фурса С. Я.: КНТ, 2006. – Т. 1. – С.127

М. І. Балюк та Д. Д. Луспенник підходять до такої кореляції з іншого боку, де у конструкції «... добросовісності виконання ... обов'язків ...» справедливо вбачають, насамперед, можливість недобросовісного виконання обов'язків і співвідносять останнє із «зловживанням правом». Суд, за їхнім переконанням, повинен чітко визначати межу між добросовісним використанням своїх прав, від зловживань цими правами. [315] Проте виникає запитання, а як суд буде тлумачити виписану законом оціночну категорію, і яка методологія її кваліфікації? Відповідь мабуть є риторичною та завжди буде обумовлюватися різними правовими позиціями. Звідси слід погодитись із тими ученими та практиками, які вважають, що термін «добросовісно» доцільно вилучити, залишивши термінологічний ряд «виконання, виконати, виконують» та ін.

Маємо, принаймні, два проблематичні аспекти – з одного боку, необхідно пригадати твердження Н. І. Матузова, який пише, «що «формула «все, що не заборонене законом є дозволене» – видається вірною, як загальний орієнтир». [316] Такий вислів до певної міри застосовний і не лише до учасників цивільного процесу, а й у сфері управління (суду), бо якщо носії влади, посадовці під час виконання своїх обов'язків чекатимуть у кожному випадку вказівок, не беручи на себе ніякої турботи або відповідальності, то це і є застій, бюрократизм, добросердя ..., [317] справедливо відмічає А. С. Сиротін. Суду ж важко відреагувати на такі колізії, які мають прогалини, однак за умови тенденції (принципів) формування судової практики варто зазначити, що саме релевантність поведінки як суду, так і релевантність поведінки учасників цивільного процесу під час виконання своїх процесуальних обов'язків покликані

³¹⁵ Балюк М. І. Практика застосування цивільного процесуального кодексу України (цивільний процес у питаннях і відповідях). Коментарі, рекомендації, пропозиції [Текст] / М. І. Балюк, Д. Д. Луспенник. – Х.: Харків юридичний, 2008. – С.124–125

³¹⁶ Матузов Н. И. О принципе «Все, не запрещенное законом, дозволено» [Текст] / Н. И. Матузов // Советское государство и право. – М.: Наука, 1989. – № 8. – С.7; Сиротин А. С. Уважение к закону – фактор преобразования Российского государства в правовое и его функционирования / А. С. Сиротин // Вестник МГИУ. Серия «Гуманитарные науки». № 1. – М.: МГИУ, 2003. – С. 95–103 [Електронний ресурс]. – Федеральний портал (v.3.2.): Юридическая Россия. – Режим доступу: <http://www.law.edu.ru/doc/document.asp?docID=1136571>

³¹⁷ Сиротин А. С. Уважение к закону – фактор преобразования Российского государства в правовое и его функционирования / А. С. Сиротин // Вестник МГИУ. Серия «Гуманитарные науки». № 1. – М.: МГИУ, 2003. – С. 95–103 [Електронний ресурс]. – Федеральний портал (v.3.2.): Юридическая Россия. – Режим доступу: <http://www.law.edu.ru/doc/document.asp?docID=1136571>

відігравати основну роль. Проте слід погодитись і з тим, що така властивість процесуального обов'язку (релевантність) неможлива без наявності *правосвідомості*, правової культури, правових знань та врешті-решт чіткого знання своїх процесуальних обов'язків учасниками цивільного процесу.

У свій час С. С. Алексєєв, досліджуючи питання правового регулювання, цілком справедливо дійшов висновку щодо недругорядної ролі в цьому процесі *правосвідомості* суб'єкта права на стадії реалізації прав та обов'язків. Правосвідомість, пише вчений, включається у дію механізму правового регулювання і в тих випадках, коли реалізація суб'єктивних прав і обов'язків здійснюється за допомогою актів застосування права (правозастосовних актів). Застосування права – це не проста логічна операція, як справедливо зазначає цей вчений, це застосування права являє собою соціальні дії; виявляється вона в тому, що оцінка фактичних обставин і сам «підсумок» фактів під юридичну норму здійснюється на основі правосвідомості людей, застосовуючи норми права. [318] Вважаємо, що з таким твердженням можна погодитись, оскільки, за не менш переконливим твердженням Р. Р. Карімової, механізм реалізації юридичних обов'язків повинен вмещувати в собі в якості провідних елементів відповідні способи адаптації так званих «зовнішніх обов'язків» у «внутрішні обов'язки» людини (мова йде про правову психологію та соціологію права). Правова психологія та соціологія права, як справедливо відмічає вчена, є основою роботи законодавця під час формування будь-яких обов'язків. [319] Тому звідси стає очевидним, що реалізація цивільних процесуальних обов'язків – це не тільки «суха» констатація факту необхідності дотримання обов'язків учасниками цивільного процесу як способу їх виконання, а й усвідомлена процесуально-необхідна поведінка, що має на меті досягти виконання завдання, яке обумовлюється законним інтересом сторони. У разі невідповідності інтересу категорії законного такий обов'язок, що буде викликаний покладенням на

³¹⁸ Алексєєв С.С. Механизм правового регулирования в советском обществе [Текст] / С. С. Алексєєв. – М.: Юридическая литература, 1966. – С.175

³¹⁹ Карімова Р.Р. Юридические обязанности: сущность и проблемы реализации [Текст]: дис. ... канд. юрид. наук: 12.00.01 / Карімова Рузалия Рамилевна. – Екатеринбург, 2008. – С.197

зобов'язану особу, не буде складати предмет цивільного процесуального, оскільки такий може мати тільки місце там, де виписаний законодавчо. Хоча такий «неврегульований» процесуальною нормою стан може мати місце в цивільному судочинстві, перетікаючи в легальний процесуальний стан (узаконюючись). Наприклад, у завдання (обов'язок) судового розпорядника у справі, як іншого учасника цивільного судочинства (безпосередньо в судовому засіданні), входить забезпечення порядку судового засідання, виконання розпорядження головуєчого, прийняття під час судового засідання документів та ін. (ст. 49 ЦПК України). Процесуальний статус судового розпорядника, як вже зазначалося, окреслюється не тільки процесуальним законом, а й адміністративним, оскільки такий учасник є державним службовцем. Звідси наче видається, що реалізація обов'язків судового розпорядника відбувається у межах відповідної реалізації законного інтересу, що ґрунтується на адміністративному регулюванні. З іншої сторони, коли певні обставини справи обумовлюються такими умовами, за яких інші учасники процесу із відповідним адміністративно-процесуальним статусом (вказані у ст.ст. 20, 22 ЦПК України) зобов'язані заявити відвід, оскільки наявна інформація, що має значення для неупередженого та об'єктивного розгляду справи, може впливати на результат вирішення самої справи, оскільки ці учасники вважатимуться заінтересованими особами. У той же час, судовий розпорядник не окреслюється процесуальним положенням можливості заявлення йому відводу, а співвідносить із можливістю розгляду скарги на дії судового розпорядника (ч. 3 ст. 49 ЦПК України). За таких обставин можливо стверджувати, що судовий розпорядник не може реально впливати на результат розгляду справи, оскільки він не залучається до процесуального оформлення матеріалів справи та задіяний переважно у конклюдентних діях щодо передачі суду доказів, виконуючи вказівки-розпорядження головуєчого. У разі задоволення скарги на дії судового розпорядника, суд повинен постановити ухвалу про відсторонення від участі його у справі з підстав Закону України «Про державну службу» для того, щоб не утворити предмет корупційних діянь із вжиттям заходів дисциплінарного впливу, які можуть потягнути звільнення із

займаної посади. Отже, з огляду на елемент правосвідомості як обов'язкового атрибута у виконанні судовим розпорядником цивільних процесуальних обов'язків, обумовлених процесуально-службовим статусом, констатуємо відбивання узаконеної необхідності виконання обов'язків судовим розпорядником добросовісно.

Крім того, варто зазначити думку А. С. Карцова, який цілком слушно звертає увагу на те, що усвідомлення людиною свого права дається їй набагато легше за усвідомлення кореспондуємих цим правам обов'язків. Проте той, хто здатний усвідомлювати лише свої права – неповноцінний як суб'єкт права, підкреслює вчений. Здійснення суб'єктивного права носієм зрілої правосвідомості (людиною – Я. М.), на його думку, відбувається у суворій послідовності: усвідомлення права – усвідомлення передбачуваного йому обов'язку – виконання зобов'язання – реалізація суб'єктивного права. У цілому обізнаність у консерваторів уявляється знанням куди істотнішим, ніж інформувати щодо прав. [320]

Отже, видається за можливе попередньо констатувати, що своєчасність виконання цивільних процесуальних обов'язків пов'язано, головним чином, із наявністю суб'єктивної ознаки – учасника цивільного процесу. А тому вважаємо, що реалізація цивільних процесуальних обов'язків учасниками цивільного процесу у *формі своєчасного* виконання безпосередньо пов'язана з такими умовами як *добровільність, добросовісність, правосвідомість та процесуальний (законний) інтерес.*

Натомість особливістю форми *несвоєчасного* виконання є така поведінка, яка характеризується так званими у теорії права «фактами–станами», [321] що тягнуть за собою виникнення триваючих необхідних дій. Із суб'єктивної сторони, така поведінка походить на «зловживання своїми обов'язками, де носій права порушує наявний в його суб'єктивному праві єдиний обов'язок – добросовісно

³²⁰ Карцов А.С. Проблемы субъективных прав и обязанностей в русском консерватизме [Текст] / А. С. Карцов // Lex Russica. Научные труды МГЮА. – М.: Изд-во МГЮА, 2006. – № 3. – С.450–451

³²¹ Теорія держави і права. Державний іспит [Текст] / Оборотов Ю. М., Крестовська Н. М., Крижанівський А. Ф., Матвеева Л. Г. – Х.: Одиссей, 2010. – С.195

здійснити своє суб'єктивне право; він також не визнає і не поважає права інших учасників правовідносин, виявляючи «злу», обтяжливу волю». [322] Більше того, така поведінка може бути зумовлена для учасників як об'єктивними причинами, так і суб'єктивними причинами.

М. І. Балюк та Д. Д. Луспенник цілком справедливо вбачають у зловживанні процесуальними правами наявний характер «процесуальних диверсій» або «деструктивних дій», внаслідок яких цивільні процесуальні інститути використовуються не за призначенням, [323] що дає підстави для неналежного виконання цивільних процесуальних обов'язків. Вони можуть виконуватися *із значним запізненням у часі*, або в обсязі, що додатково призводить до недосягнення процесуальної мети, що ставилися законодавцем у функції кожного цивільного процесуального обов'язку, який поставлений у формі завдання відповідному учаснику цивільного процесу. Настає стан ускладнень ходу судового процесу та призводить до розбалансування оперативності проходження судом відповідних судових процедур та стадій судового розгляду чи засідання.

Аналізуючи форму реалізації цивільних процесуальних обов'язків, неможливо не звернути увагу на виокремлення такого виду виконання, який чітко ув'язується та є невід'ємним від суб'єктивної складової складу реалізації, якими є суб'єкти, тобто учасники цивільного процесу, а також суд. Отже, видається за можливе пов'язати форму реалізації процесуальних обов'язків в *залежності від суб'єкта*, а саме: за наявності (а) *загального*, (б) *спеціального*; в) *відносного* виконання обов'язку. *Загальні* утворюють ті, які безпосередньо пов'язані з відстоюванням власних інтересів, права – це сторони (позивач, відповідач), треті особи; до *спеціальних* – особи, які можуть залучатися судом до виконання обов'язків та не є учасниками процесу, а також ті, які здійснюють

³²² Волков А. В. Признаки злоупотребления гражданским правом. Злоупотребление обязанностями [Текст] / А. В. Волков // Вестник Саратовской государственной академии права. – 2008. – № 2. – С.80

³²³ Балюк М. І. Практика застосування цивільного процесуального кодексу України (цивільний процес у питаннях і відповідях). Коментарі, рекомендації, пропозиції [Текст] / М. І. Балюк, Д. Д. Луспенник. – Х.: Харків юридичний, 2008. – С.124–125

представництво (прокурор, процесуальний представник, УВРПЛ тощо); відповідно, до *відносних* – присутніх у залі судового засідання.

За характером самої форми виконання варто розрізняти на: (а) *безумовне*, (б) *умовне*, (в) *опосередковане* (уповноважуюче), (г) *письмове*, (д) *усне*. Проте слід зазначити, що такий вид охоплюється, з одного боку, різними формами виконання реалізації обов'язків, які очевидно мають суттєві відмінності, однак об'єднуються спільними об'єктивними ознаками, які зумовлені характеристикою комплексності самої форми за зв'язком.

Безумовне виконання полягає у реалізації обов'язків безпосередньо тією особою, на яку вказано у законі, судом, та не може бути передоручене іншим особам. *Наприклад*, обов'язок учасників цивільного процесу дотримуватися встановленої у суді поведінки та виконувати розпорядження головуючого (ч. 2 ст. 160, ч. 3 ст. 162 ЦПК України), ніким не може бути замінений у реалізації, окрім самого учасника цивільного процесу, його представника, свідка чи присутньої сторонньої особи. Причиною цього є панування імперативних засад, закладених у відповідній процесуальній нормі, а тому не містить ознак диспозитивності (права вибору, альтернативи) під час реалізації обов'язку. Однак з огляду на ч. 1 ст. 162 ЦПК України, де особи, які присутні у залі судового засідання, повинні вставати, коли входить чи виходить суд, слухати рішення стоячи, давати покази стоячи, і т.д., які теж наче за змістом відносяться до обов'язку порядку судового засідання. Проте такі обов'язки, можуть реалізовуватись із певними особливостями, з огляду на зміст ч. 2 цієї статті, яка регламентує, що «..відступ від вимог, встановлених частиною першою цієї статті дозволяється з дозволу головуючого». Отже, за умов, коли суд (суддя), припуститься доцільності застосування цієї норми (ч. 2), тобто поширить її на певну особу, визначивши її поведінку, тоді такі обов'язки будуть реалізовуватися у зручній формі для учасника цивільного процесу та суду із елементом диспозитивності, коли особі буде надана можливість вирішувати надання пояснень суду стоячи чи ні. А відтак, такі обставини зумовлюють реалізацію цивільних процесуальних обов'язків як *умовна* форма.

Опосередкована (уповноважуюча) реалізація може полягати у тому, що обов'язок укласти мирову угоду, за наявності таких обставин у процесуальних контрагентів (ч. 1 ст. 175 ЦПК України), може бути реалізований лише завдяки відповідним діям позивача та відповідача у справі, а також на їхніх представників із відповідно наділеними правами (що регулюється ст.ст. 248–250 ЦПК України, ст.ст. 40–42, 44 ЦПК України) у цьому сегменті. Додатковим прикладом опосередкованого виконання обов'язків можливо вважати такі, як – підписати процесуальний документ: позивачем – позовну заяву, клопотання (ч. 3 ст. 119 ЦПК України), відповідачем – зустрічний позов (ч. 1 ст. 124, ч. 3 ст. 119 ЦПК України) і т.д. Така форма реалізації цивільних процесуальних обов'язків містить як імперативні складові, так і диспозитивні, реалізації процесуального обов'язку, недотримання яких учасником цивільного процесу може визнаватися судом як недотримання або невиконання. Опосередкована форма вміщує одночасно у своєму фактичному змісті елементи диспозитивності та імперативності, а тому видається складною для практичного відстеження судом процесу реалізації механізму виконання цивільних процесуальних обов'язків учасниками процесу. І як наслідок, у зобов'язаної особи такою формою обов'язку виникає можливість маніпулювати виниклим становищем у цілях зловживання суб'єктивним правом. Тому нами пропонується відстежувати момент реалізації обов'язків учасниками процесу за наявності настання реального результату виконаного обов'язку у формі опосередкування.

Письмова та *усна* форма реалізації цивільних процесуальних обов'язків стосується способу викладу інформації, як правило, такий виявляється під час виконання обов'язку доказування при подачі суду доказів, таких як: пояснення свідків (ст. 63 ЦПК України) – виконується усно; подання письмових доказів (ст.ст. 64, 66 ЦПК України) – виконується у формі подання актів, документів, довідок, листування, висновку експерта і т.д. А з огляду на зміст ст. 65 ЦПК України, яка закріплює положення щодо речових доказів (предмети матеріального світу), виконується завдяки подачі для огляду, накладення арешту шляхом забезпечення позову та доказів суду. Виконання містить інформаційний

характер виконання із безумовною або опосередкованою формою виконання в залежності від виду обов'язку.

За *характером поведінки виконання*: (а) *активне*, (б) *пасивне* виконання. Такі, як правило, кореспондують із дотриманням необхідної поведінки, що може бути реалізована або шляхом вчинення певного діяння, або ж утримання від такого діяння. Проте зазначимо, що пасивна форма виконання має подвійну природу, яка зумовлюється зобов'язанням дії, у змісті якої є пасивна форма у виді утримання, а також останній містить інший зміст у виді зобов'язання перетерпінням.

2. Отож, щодо *утримання* як форми реалізації цивільних процесуальних обов'язків варто відзначити слушну думку М. М. Марченка, який пише, що «виконання обов'язків шляхом здійснення певних правових дій в ряді випадків прирівнюється до утримання від вчинення тих чи інших дій». [324] У цивільному процесі утримання як форма реалізації обов'язків притаманна будь-якому учаснику цивільного судочинства на будь-якій стадії і полягає з одного боку – завдяки прояву пасивної поведінки суб'єктом обов'язку, з іншого – зобов'язання *перетерпінням* (яке є не утриманням від поведінки, а зазначенням незручностей – судове переслідування, публічне обговорення матеріалів справи у відкритому судовому засіданні тощо).

Таким чином, характерними для утримання як форми можна вважати таку поведінку, яка проявляється ніби у байдужості до вчинення активних дій кимось із учасників цивільного процесу, неактивності завдяки бездіяльності до певних обставин, свого роду певній інертності до ходу та результатів розгляду цивільної справи (в широкому розумінні); або ж безініціативності та процесуальній неенергійності у конкретній правовій ситуації у конкретний процесуальний час (у вузькому розумінні), що зрештою характеризується бездіяльністю.

У той же час, утримання виражається в процесі активного виконання цивільного процесуального обов'язку учасниками цивільного процесу, що

³²⁴ Марченко М. Н. Проблемы теории государства и права [Текст]: учебн. / М. Н. Марченко. – М.: ТК Велби, Проспект, 2008. – С.683

зумовлюється прямим обов'язком у відповідь не порушувати процес активної реалізації іншим зобов'язаним суб'єктом покладеного на нього обов'язку. У цьому розумінні справедливо зауважує А. В. Волков, стверджуючи, що особа, котра наділена правом вимоги, володіючи своїм суб'єктивним правом, «в середині» нього, що закріплене у даному правовідношенні міститься єдиний, але завжди системний обов'язок – на межі правореалізації, тобто, не зловживати своїми правами та, здійснюючи їх добросовісно та розумно, не порушуючи права інших осіб». [325] Наведене дає підстави розцінювати не інакше як *взаємне зобов'язування* у формі утримання особою, яка наділена правом вимоги, а також не зобов'язаними по суті фактично виниклих процесуальних відносин. Де утримання у цьому контексті також має свій процес (реалізацію), що досягається через форму утримання, не перешкоджати (не втручатися) виконанню обов'язку зобов'язаним учасником процесу.

Отож *утримання* (бездіяльність) як форма реалізації обов'язків реалізується – *перетерпінням* та *взаємним зобов'язанням*.

Варто вказати і на те, що під час реалізації обов'язків учасниками цивільного процесу відсутня форма реалізації, коли обов'язки не виконуються, так як «правопорушення, зокрема процесуальні правопорушення хоч і охоплюються правовою поведінкою, проте не правомірною», [326] що не дає змоги відбутися процесу реалізації.

Наведені форми та критерії можна вважати класичними, однак не є виключенням наявність й інших критеріїв за певних процесуальних умов. У той же час хронологія досліджуваної проблематики не без підстав дає можливість з'ясувати один досить важливий момент, який так би мовити зв'язує структуру

³²⁵ Волков А. В. Вопрос об особой обязанности в субъективном гражданском праве [Текст] / А. В. Волков // Вестник Саратовской государственной академии права. – 2010. – № 1. – С.77

³²⁶ Теорія держави і права. Державний іспит [Текст] / Оборотов Ю. М., Крестовська Н. М., Крижанівський А. Ф., Матвеева Л. Г. – Х.: Одиссей, 2010. – С.197 – 209

механізму виконання цивільних процесуальних обов'язків, про що, власне, піде мова в наступному підрозділі*.

Щодо *ускладненої форми* реалізації цивільних процесуальних обов'язків у цивільному процесі його учасниками. Проте в той же час, утримання можливо углядіти з іншого боку, коли в процесі активної реалізації цивільного процесуального обов'язку зобов'язаною стороною, особи, які наділені правом вимоги (сторони, треті особи, присутні у залі судового засідання, судді, народні засідателі, тощо — у якомусь конкретному випадку), несуть прямий обов'язок не порушувати процес активної реалізації зобов'язаним суб'єктом покладеного на нього обов'язку. У цьому контексті справедливо підмітив А. В. Волков, стверджуючи, що особа, що наділена правом вимоги, володіючи своїм суб'єктивним правом, «в середині» нього, що закріплене у даному правовідношенні міститься єдиний, але завжди системний обов'язок — не межі право реалізації, тобто, не зловживати своїми правами, та виконуючи їх добросовісно та розумно, не порушуючи права інших осіб» [327]. Наведене дає підстави таке розцінювати, не інакше як *взаємне зобов'язування* у формі утримання особою, яка наділена правом вимоги, а також, не зобов'язаними по суті виниклих процесуальних відносин. Де утримання в даному контексті також має свій процес, що досягається через форму не перешкоджати (не втручатися) у виконання обов'язку зобов'язаним учасником процесу.

Схожа конструкція закріплена і в доктрині цивільного права, де в рамках цивільних правовідносин такі визначаються як виконання зобов'язання, в яких «сторони (боржник і кредитор) зобов'язанні вчинити дії (чи утриматись від дій) спрямованих на здійснення прав та виконання обов'язків, що впливають із

*Для довідки. Матеріал щодо форм реалізації обов'язків учасників цивільного процесу наводиться із публікації за темою дисертаційного дослідження, див.: Мельник Я. Я. Деякі питання форм реалізації обов'язків учасників цивільного процесу [Текст] / Я. Я. Мельник // Наукові записки Інституту законодавства Верховної Ради України. — 2012. — № 2. — С.96–102

³²⁷ Волков А.В. Вопрос об особой обязанности в субъективном гражданском праве// Вестник Саратовской государственной академии права. — №1. — 2010. — С.77

зобов'язання (передачі майна, виконання роботи, тощо)». [328] Юридичний зміст самого зобов'язання, — справедливо відмічає О.С.Іоффе, — як і всякого іншого цивільного правовідношення, утворює повноваження та обов'язки суб'єктів, [329] що презюмується у процесі тяж. Не вдаючись у відмінність наявності контрагенту в цивільному (матеріальному) праві із цивільним процесуальним (процесуальному), варто підкреслити, що основні елементи цього правового інституту вочевидь притаманні і цивільному процесуальному праву, зокрема такий виражається у формі цивільного процесуального обов'язку, яку тяж притаманна — поведінка, її міра та межа; свобода; її необхідність, що викликана особою, що наділена правом вимоги; час місце, обстановка її вчинення і т. д. З іншого боку, такі зобов'язання, з об'єктивної сторони реалізації цивільного процесуального обов'язку містять мотив, мету та наміри сторін до вчинення такої, спільно обумовленої поведінки. *Спільнообумовленність*, на нашу думку, характеризується певними чинниками — наявність закону, що характеризує право на вибір поведінки — імперативного припису (таке право присутнє як у всіх сторін процесуального контрагента у переважній більшості випадків); бажанням особи вступити до виконання того чи іншого обов'язку, за наявності мотиву та мети; процесуальний (особистий, законний) інтерес, що викликаний необхідністю вибору поведінки (активної чи пасивної, законної чи поведінки, яка його порушує, тощо). На перший погляд видається за можливе припустити, що за наявності зобов'язальних форм реалізації цивільного процесуального обов'язку зобов'язана особа має право, та наділена певною свободою до його реалізації, оскільки у примусовому порядку її неможливо заставити виконати той чи інший обов'язок. Слід погодитись що у певному контексті *де-факто* таке є, однак, це стосується не всіх процесуальних обов'язків, а лише деяких. Яскравий приклад можливо привести на такому інституті цивільного процесуального права як мирова угода (ст.175 ЦПК України), де з огляду на її юридичний зміст, стає

³²⁸ Цивільне право України. Загальна частина: Підручник/ За ред.І.А.Бірюкова, Ю.О.Заїки. — К.: КНТ, 2006. — С.417 [автори Глави № 25 — Ю.О.Заїка, О.І.Гелевей]

³²⁹ Иоффе О.С.Избранные труды: В 4 т. Т.III. Обязательное право. — СПб.: Издательство «Юридический центр Пресс», 2004. — С.63

очевидним, що обов'язок до досягнення згоди між сторонами викликається завдяки такого елементу як свобода до її укладення. Спрацьовує так званий у цивільному праві інститут зустрічного задоволення, що притаманний договірним зобов'язанням [330], де у цивільному процесуальному праві мають значення також форма угоди, воля виражена в ній, а також цілі. Такий механізм окреслюється взаємообумовленістю сторін, так званим процесуальним контрагентом, де одна сторона, зобов'язана припинити переслідування по справі в зв'язку із закріпленням певних вимог матеріального характеру, а інша сторона, погоджується на такі умови. В наслідок чого, сторони є взаємопов'язані бажанням настання певного юридичного факту. Однак у разі відсутності такої згоди — досягнення мирової угоди між сторонами не відбудеться, процес повернеться у звичне русло та буде слідувати стадіям цивільного судочинства. Тому в даному випадку, варто прислухатись і до думки Є.В.Вавіліна, у тому, що «волевиявлення суб'єкта, є одним із важливих рухомих стимулів цього механізму» [331]. В інших випадках, під час реалізації будь яких інших процесуальних обов'язків, коли відсутня згода, відсутня і взаємообумовленість, оскільки спрацьовує тут такі елементи як — мотив, мета (мета як в суб'єктивному виразі, так і мета що обумовлюється функцією самого обов'язку), що обумовлюються свободою поведінки не дивлячись на імперативність припису закону, проте процесуальний контрагент (тобто той хто повинен утриматись, чи виконати інші дії — чикати на такі дії, оскільки не відає, не передбачає таких із суб'єктивних причин) присутній завжди.

Схожу конструкцію виконання взаємообумовленості можливо спостерігати практично на реалізації будь кого цивільного процесуального обов'язку. Проте з іншої сторони, доречно навести думку Р.О.Халфіної, яка справедливо відмічає з огляду на цивільне право, що «свобода волі», «свобода угоди» (в цивільному

³³⁰ Халфина Р. О. Договор в Англиском гражданском праве — Издательство Академии Наук СССР. Москва.1959. — С.166 [Електронний ресурс] Режим доступу: http://www.pravo.vuzlib.net/book_z1192_page_17.html

³³¹ Вавилин Е.В. Структура механизма осуществления прав и исполнения обязанностей: к обоснованию подхода.// Вестник Саратовской государственной академии права. —№3 (67). — 2009. — С.85

процесі такі викликані диспозитивними началами — *Я.М.*), являються лиш фікціями, які покликані приховувати дійсну несвободу, фактичну залежність економічно найбільш слабкої сторони, від сторони найбільш сильної [332]. В імперативно-диспозитивному цивільному процесі це не виключення, а правило, оскільки такий побудований на змагальній, слідчій формі, а тому як правило, ініціатор спору, конфлікту, зловживаючи своїм правом на звернення в суд, на подачу зустрічного позову, на заявлення не обґрунтованих та безпідставних клопотань і т.д., знаходиться практично завжди у привілейованому становищі, і не може бути як де-юре так і де-факто притягнутий до відповідальності. Не можуть бути фактично застосовані відповідні процесуальні санкції оскільки наявні заходи процесуального примусу, що покликані забезпечувати, гарантувати, впливаючи на хід цивільного судочинства по справі дотримуватись встановленого законом порядку. А тому, в даному випадку, не аби яким важливим елементом для реалізації цивільних процесуальних обов'язків є *наміри процесуальних контрагентів* породити процесуальні наслідки. Звідси, знову ж таки, варто погодитись із думкою вчених, що досліджували елементи цивільного договору, які вбачали, що наміри є ключовим елементом у договорі, для того щоб породити правові наслідки [333]. Спершу, такі наміри впливають із розумної поведінки особи, що наділена правом вимоги, у тому щоб такі не носили характеру зловживання правом, з іншої, наміри реалізувати зобов'язаною особою «ввірений» йому обов'язок, такі наміри мають бути підтверджені лише фактом (діями, бездіяльністю), оскільки лишень таке буде критерієм в оцінці суду та особи, що наділена правом вимоги. З цього приводу яскраво виразився середньовічний суддя Браян (1478р.), який він вніс у постановлене ним рішення,

³³² Халфина Р. О. Договор в Англиском гражданском праве — Издательство Академии Наук СССР. Москва.1959. — С.123 [Електронний ресурс] Режим доступу: http://www.pravo.vuzlib.net/book_z1192_page_15.htm

³³³ Халфина Р. О. Договор в Англиском гражданском праве — Издательство Академии Наук СССР. Москва.1959. — С.134 [Електронний ресурс] Режим доступу: http://www.pravo.vuzlib.net/book_z1192_page_13.html

а саме: «наміри особи не можуть бути предметом предметом судового розгляду, так як сам демон не знає намірів людини». [334]

Таким чином, якщо «термін — це ім'я поняття», [335] то із вище визначеного варто констатувати, що **процесуальний контрагент** — це об'єктивно зумовлений стан реалізації цивільного процесуального обов'язку, спрямований на досягнення виниклими між сторонами процесуальними правовідносинами своєї мети (функції), та обумовлений настанням кінцевого результату, в наслідок якого, зобов'язання матеріально-процесуального характеру несене тільки зобов'язана сторона, але й особа, яка наділена правом вимоги. Поняття цивільного процесуального обов'язку є дещо вузьчим від правової категорії «контрагент» в процесуальному розумінні, тому, що процесуальний обов'язок стосується виключно вчинення конкретної одної дії (або утримання від таких), мовби спрямованої в один бік (*van wey* (англ.) — односторонній рух), яка не вимагає зворотнього вчинення дій іншим учасником процесу, як скріплювальний результат «процесуального взаємозобов'язання». Відповідно, **процесуальний контрагент** охоплюється одночасно і зворотнім боком зобов'язання, тобто, іншим обов'язком, обов'язком суб'єкта, яким викликано право вимоги. Зворотне зобов'язання має для первинного обов'язку суттєве значення, оскільки здатне вплинути на процес виконання, за допомогою поведінки, виниклого інтересу у припиненні дії обов'язку і т.д. *Наприклад*, в суді, під час розгляду справи, обов'язок відповідача подати докази (ст.60 ЦПК України), при реальній наявності та заявлення про них останнім (ч.1 ст.130 ЦПК України), обумовлюється з іншої сторони (приміром позивачем), як варіант: *завдяки позитивному розвитку обставин* (а)погодитись із його суттєвим значенням для справи та не заперечувати проти доручення до матеріалів справи; (б)клопотати суд про залишення позову без розгляду, відмови від нього, в зв'язку із тим що ситуація очевидно свідчить про безпідставність позовних вимог, що

³³⁴ Халфина Р. О. Договор в Англиском гражданском праве — Издательство Академии Наук СССР. Москва.1959. — С.123 [Електронний ресурс] Режим доступу: http://www.pravo.vuzlib.net/book_z1192_page_13.html.

³³⁵ Егоров С.Н. Аксиоматические основы теории права. — СПб.: Лексикон, 2001. - С.5

заявлялись позивачем («пролиття світла» по суті справи); *за негативних умов* — (в)клопотати суд про відхилення поданого доказу в зв'язку із різними підставами (відсутність значимості, власні (суб'єктивні) міркування, тощо). Обов'язок, як правило, міститься в одній процесуальній нормі, а процесуальний контрагент, декількома, які пов'язані між собою певним процесуальними діями, ланцюжком (послідовністю застосування конкретної процесуальної норми), діє в певному процесуальному інституті, ним охоплюється та визначається його метою.

Проте дещо іншого процесуально-значимого забарвлення набуває ситуація тоді, коли цивільна процесуальна норма що закріплює потенційний контрагент в ЦПК України (процесуальний обов'язок), виокремлюється нечітким викладом норми-зобов'язання. До таких, *прикладом*, можливо віднести — ст.5, ч.ч.2, 3 ст.27, ст.31 ЦПК України, тощо. Тобто ті норми, процесуальні обов'язки в яких, виписані для суб'єктів цивільного судочинства досить жваво, в наслідок чого вкрай складно відстежити прерогативу права чи, навпаки — обов'язку; важко відстежити і чіткість дій виконання.

Більше того, не вдаючись у полеміку правил тлумачення закону, достатньо вказати, що ЦПК України не містить процесуальної норми права, яка б надавала визначення цивільного процесуального обов'язку, як і визначення процесуального контрагенту. Наявність таких норм, регламентувало б їх місце в цивільних процесуальних нормах, та дало б можливість правозастосувачу чіткіше регулювати герменевтичний процес, а відтак, і виконати приписану певному суб'єкту норму права.

4.2. Стадії реалізації цивільних процесуальних обов'язків учасниками цивільного процесу

Як відомо, реалізація обов'язків учасниками цивільного процесу є своєрідним мікропроцесом у системі механізму правового регулювання, оскільки зумовлюється поведінкою, яка має наслідком свій початок дії та закінчення, що зрештою приводить до факту виконання обов'язку учасником цивільного процесу.

В той же час, важливо зазначити, що процесуальним правам та обов'язкам властивий *процедурний* характер, оскільки вони покликані регламентувати процес, порядок вирішення справи судом (курсив наш – *Я. М.*). [336] То з'ясування реалізації обов'язків у спектрі «по черговості» вчинення дій учасником цивільного процесу, має, перш за все, важливе та унікальне значення як для встановлення факту виконання, так і для самих форм реалізації обов'язків, так як очевидно, що не всі форми охоплюються єдиним процесом такої реалізації, бо мають принципову різну форму, її зміст, а відтак і отримання результату.

З'ясування стадій реалізації обов'язків, як справедливо пише Є. В. Вавілін, носить темпоральний розвиток, де у поєднанні з елементами обов'язків (які нами були наведені вище – *Я. М.*) є не просто суттю процесу еалізації, а свого роду структурними рівнями (стадіями) юридичної конструкції. [337] А тому слід погодитись із тими дослідниками, [338] які вбачають у такому процесі *стадії виконання обов'язків*. За таких умов цілком очевидним видається і той факт, що стадії (етапи) притаманні й механізму реалізації обов'язків учасниками цивільного процесу, де такі стадії мають визначатися через свої власні,

³³⁶ Евстифеева Т. И. Гражданские процессуальные правоотношения [Текст]: дис. ... канд. юрид. наук: спец. 12.00.15 «Гражданский процесс; арбитражный процесс» / Т. И. Евстифеева. – Саратов, 2001. – С.67

³³⁷ Вавилин Е. В. Структура механизма осуществления прав и исполнения обязанностей: к обоснованию подхода [Текст] / Е. В. Вавилин // Вестник Саратовской государственной академии права. – 2009. – № 3 (67). – С.82

³³⁸ Иванов А. Г. Исполнение налоговой обязанности [Текст] / А. Г. Иванов // Современное право. – 2008. – № 9. – С.74; Карасева М. В. Бюджетное и налоговое право России: политический аспект [Текст] / М. В. Карасева; Институт государства и права РАН. Саратовский филиал. – М.: Юристъ, 2003. – С.143–144; Вавилин Е. В. Структура механизма осуществления прав и исполнения обязанностей: к обоснованию подхода [Текст] / Е. В. Вавилин // Вестник Саратовской государственной академии права. – 2009. – № 3 (67). – С.83–85

специфічні індивідуальності, які зумовлюються методологією правового регулювання цивільного процесуального права.

Розглядаючи стадію здійснення прав та виконання цивільних обов'язків, Є. В. Вавілін досить концептуально вказує на те, що стадія дії механізму - це, насамперед, *«порядок ... виконання обов'язків у конкретний момент часу. Змістом стадії дії механізму здійснення є санкціонована законом послідовність певних дій учасниками правовідносин»*. [339]

З огляду на дослідження проблеми реалізації цивільних процесуальних обов'язків вважаємо за доцільне виокремити такі стадії реалізації цивільних процесуальних обов'язків учасниками цивільного процесу.

Стадія ініціювання до вчинення процесуальної дії. Тобто, свого роду, порушення питання про необхідність вчинення певної процесуальної дії (зобов'язання) особою, яка наділена правом вимоги, перед зобов'язаною особою. Включає в себе, насамперед, поява інтересу в учасника процесу, що виникає завдяки процесуально значимій необхідності вчинити дію (утриматись від неї) на виконання у подальшому приписаного цьому зобов'язаному суб'єкту цивільного процесуального обов'язку. З іншої сторони, такий інтерес виникає на підставі процесу реалізації суб'єктивного права особою, що наділена правом вимоги, через комплекс процесуальних дій, вчинків чи юридичних фактів. *Наприклад, подача позовної заяви позивачем (ст.ст. 3, 119 ЦПК України) спонукає суд як спеціального суб'єкта провести комплекс процесуальних заходів на предмет відповідності процесуального закону поданої позовної заяви (ст. 8 ЦПК України), де відбувається відтворення «зворотного» інтересу, що ґрунтується на законі (ст.ст. 121, 122 ЦПК України). Тому останнім у цій стадії перед відкриттям провадження у справі, а відтак і порушення питання про необхідність вчинення дій відповідачем (оспорювати чи примиритись із поданим позовом) основного обов'язку може бути прийняте таке рішення, яким (а) зобов'язано особу, що подає позовну заяву, усунути виявлені недоліки у ній (ч. 1 ст. 121 ЦПК України);*

³³⁹ Вавілін Е. В. Структура механизма осуществления прав и исполнения обязанностей: к обоснованию подхода [Текст] / Е. В. Вавілін // Вестник Саратовской государственной академии права. – 2009. – № 3 (67). – С.83

(б) відкрити провадження у справі, надавши таким чином право відповідачу здійснювати захист, або право визнати позов, що знову ж таки, для останнього в залежності від його інтересу буде носити стадію порушення питання про необхідність вчинення чи невчинення певної процесуальної дії (оборонятись чи погодитись). Тобто, особливістю цієї стадії є виникнення інтересів для кожного з суб'єктів цивільного процесу, що породжують автоматично в кожного із них необхідність виконання певного обов'язку. *Інший приклад* можна навести щодо *обов'язку подачі* до суду позивачем *мирової угоди* (що виник за необхідних обставин справи), факт якої змусить відповідача до вчинення у подальшому необхідних процесуальних дій (вчинків).

Варто також відзначити, що ця стадія має широке розуміння та охоплює комплекс дій процесуального характеру. Це свідчить, насамперед, про те, що обов'язки учасників цивільного процесу повинні сприйматися як у *широкому розумінні* (*подача заперечення на позов* включає комплекс менших обов'язків: зібрання доказів, дотримання вимог позовної заяви; *доказування у справі* – подача різного роду клопотань, заявлення відводів завдяки наявним обставинам, безпосередня подача доказів у суді тощо), так і *вузькому* (конкретно, дача пояснення у справі).

Стадія вчинення необхідних дій, які повинні призвести до настання процесуально-значимих наслідків. Включає у наведеному нами прикладі щодо обов'язку укладення у справі *мирової угоди*, у цьому випадку комплексно для сторін, принаймні в двох варіаціях, таких, як: (а) посвідчити відповідними підписами даний документ; (б) вчинити дію подачі до суду для затвердження.

Стадія судового контролю відбувається виключно завдяки процесуальній діяльності суду, де такий, виконуючи свої службові повноваження (обов'язки), що переплітаються із процесуальними обов'язками, з'ясовує відповідність *мирової угоди* закону та інтересам сторін (ч. 5 ст. 174 ЦПК України).

Стадія примусового виконання обов'язку. У процесі «проходження» цієї стадії через процес реалізації обов'язку вона обумовлюється виходом за межі тієї форми обов'язку, в якій мав настати процесуально значимий результат самого

виконання обов'язку. Тобто, закладений у рішенні (ухвалі, постанові) суду процесуальний обов'язок сплатити судові витрати, який винесено в зв'язку із розглядом справи по суті, буде обумовлюватися стадією примусового виконання у випадку невиконання у добровільному порядку сплати судових витрат, сума яких законом чи судом були визначені попередньо.

Також дана стадія притаманна і «санкційним» обов'язкам, а саме: витребування судом документів, необхідних для розгляду цивільної справи (ч. 3 ст. 137, ст. 93 ЦПК України), видалення із зали судового засідання (ч. 2 ст. 92 ЦПК України). Тобто, така стадія характеризується наче подвійним процесом у спонуканні повторно виконати приписаний попереднім етапом (стадією) обов'язок, виконання якого не було реалізовано (проведено) без поважних причин у строк та формі, на яку вказав суд, та зрештою зводиться до заходів процесуального примусу (ст. 93 ЦПК України), які й утворюють дуалізм обов'язку в рецидиві невиконання. Так, у порядку примусового вилучення документів (застосування примусових заходів) виникає стадія примусового виконання обов'язку, який раніше не був виконаний через примус, застосований судом.*

Стадія оцінювання результату виконання та фіксування виконаного обов'язку є заключною стадією механізму реалізації цивільних процесуальних обов'язків і передбачає надання оцінки фактам виконання обов'язку заінтересованими суб'єктами відповідно до вимог закону. Натомість такий процес є невід'ємним від фіксування факту виконаного обов'язку. Останній зумовлюється закріпленням результату виконання у матеріалах цивільної справи, *наприклад*: долучення до матеріалів справи витребовуваного судом доказу за клопотанням сторони у справі (в порядку ст.137 ЦПК України) для подальшої оцінки його судом (у судовому засіданні).

*Для довідки. Приклад наводиться із тез доповіді матеріалів конференції, на якій було опрелюднено результати дослідження за темою дослідження, *див.*: Мельник Я. Я. Обов'язки учасників виконавчого провадження: цивільно-процесуальний аспект [Текст] / Я. Я. Мельник // Проблеми теорії і практики виконання рішень судів та інших органів: збірник наукових праць за результатами Другої науково-практичної конференції (м. Хмельницький, 4 березня 2011 року). – Хмельницький: Хмельницький університет управління та права, 2011. – С. 105–115

Таким чином, стає очевидною та обставина, що ця стадія пов'язана із безпосереднім розсудом як суду, так і суб'єктивним розсудом учасників цивільного процесу. У науці цивільного процесуального права під судовим розсудом деякі дослідники розуміють «елемент судової правозастосовної діяльності, що полягає у виборі мотивованого і обґрунтованого рішення, що здійснюється уповноваженим суб'єктом (суддею) у конкретній юридичній справі в межах, встановлених нормою права»; [340] інші теж обґрунтовують схожі позиції. [341] Проте зарубіжні колеги, насамперед, вбачають у розсуді суду протиріччя праву, оскільки здійснення розсуду – це суб'єктивне правосуддя, а застосування юридичної норми є офіційним, формальним правосуддям. [342] Не беручи під сумнів правильність таких висновків та не претендуючи на авторство, варто зазначити, що в контексті розглядуваної стадії механізму реалізації цивільних процесуальних обов'язків будь-який розсуд, що пов'язаний із прийняттям процесуально значимих рішень безумовно впливає із статусу конкретного суб'єкта цивільного процесу (судді, позивача, відповідача тощо) [343] та ним обумовлюється, а відтак є їхнім прямим обов'язком діяти («утворювати творчий процес») у рамках конкретного правовідношення. Такий процес, який нами був визначений вище, зумовлюється, насамперед, законним інтересом, що викликаний відповідною процесуальною необхідністю. Саме тому стадія оцінювання та фіксування результату виконаного обов'язку пліч-опліч пов'язана з правовою категорією судового розсуду на цьому етапі, та є вкрай важливою.

³⁴⁰ Гарієвська М. Б. Питання розсуду при вчиненні окремих процесуальних дій [Текст] / М. Б. Гарієвська // Проблеми оптимізації цивільного процесу в сучасних умовах судової реформи: збірник наукових матеріалів круглого столу (с. Залізний Порт, Херсонська обл., 28–29 травня 2010 р.) / За заг. ред. О. Д. Крупчана, В. І. Бобрика. – К.: НДІ приватного права і підприємництва НАПрН України, 2010. – С.115

³⁴¹ Попкова О. А. Усмотрение суда [Текст] / О. А. Попкова. – М.: Статут, 2005. – С.39

³⁴² Handler J. F. The conditions of discretion: autonomy, community, bureaucracy / Joel F. Handler. – New York: Russell Sage Foundation, ©1986. – XI, - С.169; Попкова О. А. Усмотрение суда [Текст] / О. А. Попкова. – М.: Статут, 2005. – С.31

³⁴³ Гарієвська М. Б. Питання розсуду при вчиненні окремих процесуальних дій [Текст] / М. Б. Гарієвська // Проблеми оптимізації цивільного процесу в сучасних умовах судової реформи: збірник наукових матеріалів круглого столу (с. Залізний Порт, Херсонська обл., 28–29 травня 2010 р.) / За заг. ред. О. Д. Крупчана, В. І. Бобрика. – К.: НДІ приватного права і підприємництва НАПрН України, 2010. – С.114

Більше того, в науці цивільного процесуального права справедливо розрізняють розсуд у контексті суб'єктивного розсуду та розсуду суду, [344] що дає підстави виокремити наступні підстадії стадій оцінювання результату виконання та фіксування виконаного обов'язку.

Підстадії:

- **Оцінювання судом** – суд надає оцінку повноті та бездоганності виконання закладеного ним у рішення суду обов'язку. Однак у разі відсутності такої повноти та бездоганності (включає у себе форму документа, обсяг та зміст за обставин, коли суд наділений правом встановлювати такі дані).

- **Оцінювання суб'єктом зобов'язання** – включає момент отримання ним рішення про виконання (у залежності від виду обов'язку воно може бути виражене в усній або письмовій формі реалізації). Внаслідок незгоди із констатуванням суду про виконання обов'язку суб'єкт, що наділений правом вимоги, буде вважати його невиконаним, що виявить інший процес. Дана підстадія має суб'єктивний характер та може сприйматися як *de jure* та *de facto*.

Особливістю такого оцінювання, на думку вчених, є те, що розсуд вивчається не тільки як прояв поведінки індивідуума, а й як діяльність, що врегульована правовими нормами. Обмеження розсуду також уявляється у вигляді визначених юридичними нормами положень. [345] А відтак зазначимо, що в разі безконтрольного (чітко не регламентованого процесуальним законом) суб'єктивного розсуду учасників цивільного процесу останній здатний впливати як на механізм реалізації обов'язків учасниками процесу, так і на інші інститути цивільного судочинства. Тому слід визнати й ту обставину, що на сьогодні в рамках обмеження суб'єктивного розсуду законодавцем не ставиться за мету таке обмеження, що значно ускладнює як хід судового процесу, так і своєчасний захист порушеного суб'єктивного права учасника процесу від невиконання чи зловживання своїми процесуальними обов'язками останніми.

³⁴⁴ Попкова О. А. Усмотрение суда [Текст] / О. А. Попкова. – М.: Статут, 2005. – С.34

³⁴⁵ Davis K. C. Discretionary justice – a preliminary inquiry / K. C. Davis. – Baton Rouge La.: Louisiana State University Press, 1969. – 245 p.; Попкова О. А. Усмотрение суда [Текст] / О. А. Попкова. – М.: Статут, 2005. – С.34

- **Фіксування судом.** Ця підстадія уособлюється повним завершенням механізму реалізації цивільного процесуального обов'язку судом та виражається у наявності закріплюючих (фактичних) результатів виконаного в матеріалах цивільної справи.

Звідси видається можливим зазначити, що кожна стадія має притаманні лише їй особливості реалізації цивільних процесуальних обов'язків, відрізняється своєрідністю, послідовністю настанням процесуально-важливого результату,* який може являти собою як юридичний факт, бути на поверхні (відомим для всіх інших учасників процесу), так і бути прихованим, що характеризує суб'єктивну сторону механізму реалізації цивільного процесуального обов'язку.

Окрім того, зазначені стадії допомагають «виявити причини, стимулюючи його перехід у процесі здійснення із одного стану в інший, і, що особливо важливо, – пише Є. В. Вавілін, – визначити фактори, які порушують цей порядок, затрудняючи на різних етапах перевтіленню нормативно визначених можливостей в індивідуальні розумово-сміслові акти, що скеровані на отримання шуканого блага. І цьому обумовлюється не тільки теоретична, але й практична значимість визначення стадій механізму дії здійснення права та виконання обов'язків». [346]

У виконанні, *приміром*, одного цивільного процесуального обов'язку учасником цивільного процесу завжди наявні, як мінімум, два суб'єкти – той, хто виконує обов'язок, та той, хто зобов'язується не перешкоджати виконанню.

Таким чином, вважаємо, що цивільні процесуальні обов'язки у своїй реалізації втілюють як імперативний характер, так і диспозитивний*. Від цього залежить і якісний початок, хід та закінчення судового розгляду справи по суті.

*Схожу тенденцію виявляє і в сфері податкового законодавства А. Г. Иванов. *Див.*: Иванов А. Г. Исполнение налоговой обязанности [Текст] / А. Г. Иванов // Современное право. – 2008. – № 9. – С.75

³⁴⁶ Вавилин Е. В. Структура механизма осуществления прав и исполнения обязанностей: к обоснованию подхода [Текст] / Е. В. Вавилин // Вестник Саратовской государственной академии права. – 2009. – № 3 (67). – С.83

*Диспозитивний характер яскраво відображено С. Барашковим, який звертає увагу в своєму дослідженні щодо «диспозитивних цивільних процесуальних обов'язків» на те, що ряд цивільних процесуальних норм містить ознаки, які характеризуються відсутністю примусу (імперативу) у виконанні обов'язкує. *Див.*: Барашков С. А. Диспозитивные обязанности в гражданском процессе [Текст] / С. А. Барашков // Правоведение. – 1985. – № 2. – С.

Практичне значення реалізації обов'язків зводиться до того, що саме в процесі їхньої реалізації суб'єктами цивільного процесу відбувається сам механізм втілення у процесуальне життя цивільного процесуального обов'язку, який реалізовується у кінцевій стадії із грифом «виконано», тобто досягається передбачена законом ціль.

РОЗДІЛ 5. МЕХАНІЗМ РЕАЛІЗАЦІЇ ОБОВ'ЯЗКІВ ЯК ПІДСТАВ ТА ПРИВОДІВ ДО ЦИВІЛЬНОЇ ПРОЦЕСУАЛЬНОЇ ВІДПОВІДАЛЬНОСТІ

Питання щодо реалізації цивільних процесуальних обов'язків учасниками цивільного процесу, без сумніву, полягає не тільки у встановленні юридичного факту дотримання поведінки, а й у виявленні недотримання реалізації обов'язків учасниками цивільного процесу як необхідної межі у фіксації виконання обов'язку. Безумовно, такий процес безпосередньо пов'язаний, насамперед, із правовою поведінкою та такими її видами, як «правомірною та протиправною». [347] Нині в теорії права, зазвичай, поміж основних видів правової поведінки, скоріш, на їхній навіть межі, до таких додатково відносять ще й зловживання правом та об'єктивно неправомірну поведінку. [348]

У той же час, як у теорії права, так і в цивільному процесуальному праві та інших галузях є чимало вчених, які досліджують питання неправомірної поведінки. Серед таких дослідників доцільно вказати як на вітчизняних, так і зарубіжних вчених: М. П. Гальперіна,³⁴⁹ В. В. Демичеву, [350] В. М. Кудрявцева, [351] М. В. Кузнецова, [352] О. В. Ніколайченко, [353]

³⁴⁷ Теорія держави і права. Державний іспит [Текст] / Оборотов Ю. М., Крестовська Н. М., Крижанівський А. Ф., Матвеева Л. Г. – Х.: Одіссей, 2010. – С.197–198

³⁴⁸ Теорія держави і права. Державний іспит [Текст] / Оборотов Ю. М., Крестовська Н. М., Крижанівський А. Ф., Матвеева Л. Г. – Х.: Одіссей, 2010. – С.198

³⁴⁹ Гальперин М. Л. Ответственность в гражданском судопроизводстве: актуальные вопросы теории и практики [Текст]: монограф. / М. Л. Гальперин. – М.: Волтерс Клувер, 2011. – 256 с.

³⁵⁰ Дія права: інтегральний аспект [Текст]: монограф. / відп. ред. Н. М. Оніщенко. – К.: Юридична думка, 2010. – С.284–305

³⁵¹ Кудрявцев В. Н. Правовое поведение: норма и патология [Текст] / В. Н. Кудрявцев. – М.: Норма, 1982. – 287 с.

³⁵² Кузнецов Н. В. Санкции в гражданском процессуальном праве [Текст]: автореф. дис. на соиск. учен. степени канд. юрид. наук: спец. 12.00.15. / Н. В. Кузнецов. – Саратов, 1981. – 18 с.

³⁵³ Николайченко О. В. Последствие несоблюдения гражданских процессуальных норм [Текст]: дис. ... канд. юрид. наук: 12.00.15 / Николайченко Ольга Викторовна. – Саратов, 2007. – 200 с.

О. Г. Новикова, [354] Д. Г. Нохріна, [355] Ю. М. Оборотові, [356] З. В. Попову, [357] А. В. Юдіна, [358] Д. Д. Луспеника, [359] В. Д. Примака, [360] і т.д.

Проте, виняткову актуальність на сьогодні, як видається в першу чергу, для встановлення недотримання реалізації обов'язків учасниками цивільного процесу становлять саме протилежні правомірній поведінці види правової поведінки, оскільки вони, очевидно спрямовані якщо не на порушення норм права, то на настання шкідливих наслідків (правопорушення, зловживання правом тощо). Проте, за яких обставин і чому саме настають такі порушення, на жаль, це питання залишається відкритим. За таких підходів вважаємо, що відповідь на ці питання, надасть можливість окреслити не тільки межі механізму реалізації обов'язків, а й з'ясувати *умови*, які призводять до недотримання його елементів

³⁵⁴ Новиков О. Г. Гражданская процессуальная ответственность [Текст]: дис. ... канд. юрид. наук: 12.00.15 / Новиков Алексей Геннадиевич. – Саратов, 2000. – 210 с.

³⁵⁵ Нохрин Д. Г. Государственное принуждение в гражданском судопроизводстве [Текст]: дис. ... канд. юрид. наук: 12.00.15 / Нохрин Дмитрий Герольдович. – М., 2006. – 199 с.

³⁵⁶ Оборотов Ю. М. Традиції та новації у правовому розвитку [Текст]: монографія / Ю. М. Оборотов. – Одеса: Юридична література, 2001. – 160 с.

³⁵⁷ Попова З. В. Санкции в правоохранительном процессе: понятие, виды, основания применения: автореф. дис. на соискание учен. степени канд. юрид. наук: спец. 12.00.01 «Теория и история права и государства; история правовых учений» / З. В. Попова. – М., 2008. – 24 с.

³⁵⁸ Юдин А. В. Злоупотребление процессуальными правами в гражданском судопроизводстве [Текст]: автореф. дис. на соискание учен. степени д-ра юрид. наук: спец. 12.00.15 «Гражданский процесс; арбитражный процесс» / А. В. Юдин. – С.-Пб., 2009. – 47 с.; Юдин А. В. Проблема злоупотребления процессуальными правами в контексте развития гражданских процессуальных правоотношений [Текст] / А. В. Юдин // Гражданское судопроизводство в изменяющейся России: сборник материалов международной научно-практической конференции, г. Саратов, 14–15 сентября 2007 г. – Саратов: Научная книга, 2007. – С.122–130; Юдин А. Классификация злоупотреблений процессуальными правами в гражданском судопроизводстве [Текст] / А. Юдин // Арбитражный и гражданский процесс. – 2006. – № 2. – С.28–31; Юдин А. В. Злоупотребление процессуальными правами как разновидность гражданского процессуального правонарушения [Текст] / А. В. Юдин // Арбитражный и гражданский процесс. – 2005. – № 7. – С. 35–39; Юдин А. Недобросовестность и злоупотребление процессуальными правами при рассмотрении гражданских дел в судах [Текст] / А. Юдин // Хозяйство и право. – 2006. – № 5. – С. 80–83; Юдин А. В. Злоупотребление процессуальными правами в гражданском судопроизводстве [Текст] / А. В. Юдин. – С. – Пб.: Издат. дом С. – Петерб. гос. ун-та, 2005. – 360 с.; Юдин А.В. Проблемы гражданской процессуальной ответственности представителя лица, участвующего в деле [Текст] / А. В. Юдин // Тенденции развития гражданского процессуального права России: Сб.науч.статей. - СПб.: Изд-во «Юридический центр Пресс», 2008. – С. 486–499

³⁵⁹ Луспеник Д. Д. Допит сторін, третіх осіб, їх представників як свідків (під присягою) у цивільному процесі: проблеми теорії і судової практики та шляхи їх вирішення [Текст] / Д. Д. Луспеник // Вісник Верховного Суду України. – 2007. – № 3 (79). – С. 28–34; Луспеник Д. Д. Застосування новел ЦК і ЦПК України в судовій практиці [Текст] / Д. Д. Луспеник. – Х.: Харків юридичний, 2005. – С.253–258; Луспеник Д. Д. Роль і значення судової практики у цивільному судочинстві [Текст] / Д. Д. Луспеник // Проблеми теорії та практики цивільного судочинства: монографія / В. В. Комаров, В. І. Тертишніков, В. В. Баранкова та ін.; за заг. ред. В. В. Комарова. – Х.: Харків юридичний, 2008. – С.114–115

³⁶⁰ Примака В. Д. Вина і добросовісність у цивільному праві (теорія, законодавство, судова практика) [Текст] / В. Д. Примака. – К.: Юрінком Інтер, 2008. – 432 с.

(форм, стадій реалізації), що є вкрай важливим, як в контексті з'ясування недобросовісності поведінки, а також і процесуальних порушень.

Як відомо, *правопорушенням* є поведінка, яка порушує приписи права, [361] внаслідок якої настає юридична відповідальність. [362] Початок досліджень проблем саме цивільних процесуальних правопорушень та цивільної процесуальної відповідальності відстежується від спільної праці Н. О. Чечіної та П. С. Елькінда, яка була присвячена кримінальній та цивільній процесуальній відповідальності. [363] Проте на сьогодні, в рамках комплексного дослідження відповідальності в цивільному судочинстві існує праця російського процесуаліста М. Л. Гальперіна. Цим вченим доволі детально з'ясовуються питання підстав та умов відповідальності в цивільному судочинстві. Так, автор відстоює позицію, що умов юридичної відповідальності може бути декілька, де під умовами юридичної відповідальності слід розуміти не тільки елементи складу правопорушення (об'єкт, суб'єкт, та їхні сторони), а й інші фактори, з якими закон пов'язує настання юридичної відповідальності – так званні позитивні фактори (із наявністю яких пов'язана відповідальність) і негативні (наявність яких виключає притягнення до юридичної відповідальності, *наприклад*, закінчення терміну позовної давності). [364] Таким чином, фактично йдеться про ряд об'єктивних та суб'єктивних причин для настання факту цивільного процесуального правопорушення, яке, на думку Н. О. Чечіної, є не нічим іншим, як порушенням вимог цивільної процесуальної норми, здійсненого конкретною особою – суб'єктом цивільних процесуальних відносин у формі свідомого

³⁶¹ Теорія держави і права. Державний іспит [Текст] / Оборотов Ю. М., Крестовська Н. М., Крижанівський А. Ф., Матвеева Л. Г. – Х.: Одіссей, 2010. – С.198; Тумашик Н. Н. Процессуальная ответственность в судопроизводстве по гражданским делам [Текст]: автореферат диссертации на соискание научной степени кандидата юридических наук: 12.00.15.: 14.11.2006. – Минск, 2006. – С.8; Гальперин М. Л. Ответственность в гражданском судопроизводстве: актуальные вопросы теории и практики [Текст]: монограф. / М. Л. Гальперин. – М.: Волтерс Клувер, 2011. – С.38

³⁶² Гальперин М. Л. Ответственность в гражданском судопроизводстве: актуальные вопросы теории и практики [Текст]: монограф. / М. Л. Гальперин. – М.: Волтерс Клувер, 2011. – С.38

³⁶³ Чечина Н. А. Об уголовно-процессуальной и гражданской процессуальной ответственности [Текст] / Н. А. Чечина, П. С. Элькинд// Советское государство и право. – 1973. – № 9. – С.33–41; Курс цивільного процесу [Текст]: підручн. / В. В. Комаров, В. А. Бігун, В. В. Баранкова та ін. ; за ред. В. В. Комарова. – Х.: Право, 2011. – С.409

³⁶⁴ Гальперин М. Л. Ответственность в гражданском судопроизводстве: актуальные вопросы теории и практики [Текст]: монограф. / М. Л. Гальперин. – М.: Волтерс Клувер, 2011. – С.38

невиконання відповідних процесуально-правових обов'язків (курсив наш – Я. М.).
[365]

Інші вчені здебільшого, хоч і завжди відносять до одних із підстав настання факту правопорушення із недотриманням норми права, проте не вказують, що таке пов'язане із невиконанням юридичного обов'язку, акцентуючи увагу на інших умовах: «винна неправомірна поведінка», [366] «діяння, яке порушує норму права ... шкідливого для ... відносин». [367] Однак справедливо відмічає О.С.Бондарев, що вид і міру юридичної відповідальності суб'єктивного права у правовому просторі суспільства визначає його суб'єктивний юридичний обов'язок перед уповноваженим суб'єктом права, а відповідно, і перед суспільством. [368]

У той же час, як правило, до специфічних ознак процесуального правопорушення відносить: 1) протиправність; 2) низький ступінь суспільної шкідливості; 3) презюмуєму вину в складах правопорушення, де діянням порушується норма, яка пропонує правостановлюючу санкцію або санкцію нікчемності; 4) спрощений порядок притягнення до відповідальності; 5) закріплення санкції за процесуальне правопорушення нормами процесуального права. [369]

Проте, не вдаючись до дискусії щодо наявності вини, шкоди та не відкидаючи і не применшуючи їхньої актуальності в цивільному процесі, слід зосередити увагу на самому предметі – зобов'язальній поведінці, яка продукована (закріплена) цивільною процесуальною нормою, оскільки саме недотримання

³⁶⁵ Чечина Н. А. Категория ответственности в советском гражданском процессуальном праве / Н. А. Чечина // Вестник Ленинградского университета. – 1982. – № 17 – С.71–78; Гальперин М. Л. Ответственность в гражданском судопроизводстве: актуальные вопросы теории и практики [Текст]: монограф. / М. Л. Гальперин. – М.: Волтерс Клувер, 2011. – С.38

³⁶⁶ Гражданский процесс России [Текст]: учебн. / под ред. М. А. Викут. – 2-е изд. – М.: Юристъ, 2005. – С.117; Гальперин М. Л. Ответственность в гражданском судопроизводстве: актуальные вопросы теории и практики [Текст]: монограф. / М. Л. Гальперин. – М.: Волтерс Клувер, 2011. – С.39

³⁶⁷ Погодина И. В. О понятии и составе процессуального правонарушения как основания применения процессуальной санкции [Текст] / И. В. Погодина, З. В. Попова // Правоведение. – 2007. – № 4. – С.117; Гальперин М. Л. Ответственность в гражданском судопроизводстве: актуальные вопросы теории и практики [Текст]: монограф. / М. Л. Гальперин. – М.: Волтерс Клувер, 2011. – С.39

³⁶⁸ Бондарев А.С. Правовая культура – фактор жизни права [Текст]: монография. – М.: Юрлитинформ, 2012. – С.56

³⁶⁹ Попова З. В. Санкции в правоохранительном процессе: понятие, виды, основания применения: автореф. дис. на соискание учен. степени канд. юрид. наук: спец. 12.00.01 «Теория и история права и государства; история правовых учений» / З. В. Попова. – М., 2008. – 24 с.

поведінки зумовлює факт порушення норми права, тобто – процесуального правопорушення. В той же час, саме в структурі норми права, в її диспозиції міститься зобов'язальний припис обов'язку для певного учасника цивільного процесу, недотримання якого зумовлює його невиконання, а також порушення процесу його реалізації, а відтак – порушення права інших учасників цивільного процесу.

Отже, саме по собі *невиконання* (як факт) цивільного процесуального обов'язку крізь призму порушення норми права може бути визначено як процесуальне правопорушення. Таким чином, протиправність поведінки не утворює механізму реалізації обов'язку, оскільки механізм реалізації не відбувається, так як він порушений. Хоча з іншого боку, правопорушення є умовою як недотримання лише самої форми реалізації обов'язку, а звідси і настання умови для відповідальності. Тому варто вказати на цілком справедливую тезу, висунуту Р. Р. Карімовою у тому, що сама ж відповідальність як свідоме здійснення висунутих до суб'єкта вимог завжди присутня в структурі юридичного обов'язку. [370] Іншими словами, відповідальність завжди охоплює специфічний, ніби додатковий обов'язок щодо виконання іншого обов'язку, ніж той, який вже був не виконаний, а також і виконуватися зумовлений відповідальністю обов'язок має протягом певного часу у формі утримання від певних дій як форми реалізації обов'язку (перетерпіння, зазнання незручностей тощо). Саме звідси вбачається певний тандем «рецидиву обов'язків», який досить яскраво спостерігається внаслідок застосування цивільних процесуальних санкцій за недотримання форм реалізації обов'язків учасниками цивільного процесу. «Без санкцій, – пише Є. Г. Лук'янова, – норма права стає бездіяльною, а тому переважним представляється підхід, згідно з яким санкція це є несприятливі наслідки, які настають за порушення розпоряджень, що містяться в диспозиції. У цьому випадку всяка процесуальна норма буде забезпечена певними негативними наслідками або процесуально-правового, або матеріально-правового

³⁷⁰ Карімова Р. Р. Юридические обязанности: сущность и проблемы реализации [Текст]: дис. ... канд. юрид. наук: 12.00.01 / Карімова Рузалия Рамилевна. – Екатеринбург, 2008. – С.88

характеру. [371] Найчастіше поняття санкції в загальній теорії права пов'язується із застосуванням примусу за протиправну поведінку». [372] Отже, в цивільному процесі за недотримання форм реалізації обов'язків учасниками цивільного процесу, санкції регулюються інститутом процесуального примусу (ст. 91 ЦПК України), а також в інших цивільних процесуальних нормах – ч. 8 ст. 153, ч. 7 ст. 154, ч. 1 ст. 121, ч. 2 ст. 121, ч. 6 ст. 235, ч. 3 ст. 240 ЦПК України. Таким чином, варто підкреслити, що сам факт процесуального правопорушення, хоч і утворює новий склад юридичного обов'язку, в якому суб'єкт обов'язку не змінюється, проте змінюються суб'єктивна, об'єктивна сторони та об'єкт обов'язку, однак «старий обов'язок», за невиконання якого виникнули *санкційні обов'язки* (для яких настав час реалізації), поглинається останнім. Тому кваліфікація двох принципово різних юридичних складів обов'язків має важливе значення при настанні умов цивільної процесуальної відповідальності та застосуванні цивільних процесуальних санкцій, а відтак це має значення і для встановлення факту недотримання форм реалізації обов'язків учасниками цивільного процесу, оскільки чітко простежується межа самого виконання (настання факту).

У той же час, недотримання механізму реалізації обов'язків учасниками цивільного процесу можливе і через поведінку, яка, на наше переконання, не порушує цивільну процесуальну норму, однак такі дії є шкідливими та іменуються усталеним у цивільному процесі та теорії права терміном «*зловживання правом*», [373] що власне і зумовлює особливу увагу до недотримання форм, стадій механізму реалізації обов'язків учасниками цивільного процесу.

³⁷¹ Лукьянова Е. Г. Теория процессуального права [Текст] / Е. Г. Лукьянова. – М.: НОРМА, 2003. – С.172

³⁷² Лейст О. Э. Санкции и ответственность по советскому праву (теоретические проблемы) [Текст] / О. Э. Лейст. – М.: Изд-во Москов. ун-та, 1981. – С.7; Лукьянова Е. Г. Теория процессуального права [Текст] / Е. Г. Лукьянова. – М.: НОРМА, 2003. – С.171

³⁷³ Юдин А. В. Злоупотребление процессуальными правами в гражданском судопроизводстве [Текст] / А. В. Юдин. – С. -Пб.: Издат. дом С. -Петербур. гос. ун-та, 2005. – 360 с.; Теорія держави і права. Державний іспит [Текст] / Оборотов Ю. М., Крестовська Н. М., Крижанівський А. Ф., Матвеева Л. Г. – Х.: Одиссей, 2010. – С.198

Однак, досліджуючи даний аспект проблематики, спершу слід звернути увагу на те, що «розгляд питань зловживання процесуальними правами ведеться, як правило, у двох напрямках, що не включають один одного, – з точки зору оцінки зловживання як негативного процесуального явища або аналізу окремих форм зловживань процесуальними правами». [374] Звідси, в процесі віднаходження недотримання механізму реалізації обов'язків учасниками цивільного процесу все ж таки важливо дати оцінку зловживанню правом як негативного процесуального явища.

Фіксуєчи достатньо умовно процесуальні правопорушення, А. В. Юдін виокремлює найбільш характерні їх види за такими ознаками: 1) зловживання довірою того, кого представляють; 2) перевищення представником своїх повноважень; 3) неналежне виконання представником професійних обов'язків; 4) зловживання представником процесуальними правами. [375]

Зловживання поведінкою, – зазначає А. В. Волков з позиції цивільного права, – як метою може бути багато, при чому з ознаками благосприйнятними. Відповідно, за їх відсутністю чи наявністю досить важко кваліфікувати в якості зловживаної поведінки правопорушника, оскільки поряд завжди є та ціль, на яку він може зіслатися як на виправдання своєї поведінки. Однак в намірах ж, як у внутрішньому плані дій, проявляється діяльнісна суть і скерованість саме «злої» поведінки, оскільки суб'єкту необхідно не просто «підібрати» подану правом модель поведінки, а й зробити її предметом свого плану дій. Мислення суб'єктів у цьому плані в спотвореній формі (продумане), виходячи зі своїх егоїстичних цілей», [376] які ігнорують виписані норми цивільного процесуального права, що спрямовуються на досягнення головного завдання – вирішення спору по суті. Проте такі «як правило впливають зі звернення до суду із безпідставними

³⁷⁴ Курс цивільного процесу [Текст]: підручн. / В. В. Комаров, В. А. Бігун, В. В. Баранкова та ін.; за ред. В. В. Комарова. – Х.: Право, 2011. – С.409

³⁷⁵ Юдин А.В. Проблемы гражданской процессуальной ответственности представителя лица, участвующего в деле [Текст] / А. В. Юдин // Тенденции развития гражданского процессуального права России: Сб.науч.статей. – СПб.: Изд-во «Юридический центр Пресс», 2008. – С.492

³⁷⁶ Волков А. В. «Пятый элемент» в составе субъективного гражданского права [Текст] / А. В. Волков // Право и государство: теория и практика. – 2009. – № 3 (51). – С.36

позовними вимогами, в той же час, коли надано таке право в порядку ст. 3 ЦПК України; чи коли особа бере участь у справі, наділена правом заявляти клопотання (ст. 27 ЦПК України), однак це не дає їй права заявляти клопотання з метою затягування цивільного процесу». [377]

З цього приводу (зловживання правом) М. І. Балюк та Д. Д. Луспеник вважають, що в разі припущення про недобросовісність особи, яка бере участь у справі таке повинно обґрунтовуватись певними доказами. [378] Недобросовісність, пише Є. Є. Богданова, на відмінну від добросовісності: особливо злісна для суспільства (для учасників цивільного процесу – *Я. М.*) поведінка. У той же час, добросовісна поведінка є правомірною поведінкою, так як прямо визначається законом, судовою практикою, звичаєм при бездоганному відношенні суб'єкта до вчинюваної поведінки, натомість недобросовісна – протиправною. Однак критерій моральної бездоганності може бути відсутній у тому випадку, коли в учасника правовідносин відсутня поінформованість (не знав, не міг знати) про здійснення суб'єктивних прав. У той же час, вченою стверджується, що для зловживання суб'єктивним правом характерна особливо злісна недобросовісність, що таким чином є ніщо інше як правопорушення, де останнє є підставою для відповідальності. [379]

М. І. Балюк та Д. Д. Луспеник вбачають складним дану обставину ще й тому, що принаймні кваліфікація тієї чи іншої поведінки, як зловживання правом, ґрунтується на встановленні обставин за допомогою доказів, визначених диспозицією норми процесуального права, проте доказування є по суті проблемним, так як підлягає оцінці не лише процесуальна дія (чи бездіяльність), а й елементи суб'єктивної сторони процесуального правопорушення, тобто, вини

³⁷⁷ Курс цивільного процесу [Текст]: підручн. / В. В. Комаров, В. А. Бігун, В. В. Баранкова та ін.; за ред. В. В. Комарова. – Х.: Право, 2011. – С.411

³⁷⁸ Балюк М. І. Практика застосування цивільного процесуального кодексу України (цивільний процес у питаннях і відповідях). Коментарі, рекомендації, пропозиції [Текст] / М. І. Балюк, Д. Д. Луспеник. – Х.: Харків юридичний, 2008. – С.125

³⁷⁹ Богданова Е. Е. Добросовестность участников договорных отношений и проблемы защиты их субъективных гражданских прав [Текст]: автореф. дис. на соискание учен. степени д-ра юрид. наук: спец. 12.00.03 «Гражданское право; предпринимательское право; семейное право; международное частное право» / Е. Е. Богданова. – М., 2010. – С.10–12

у формі умислу чи необережності. [380] Таким чином, якщо ж за своїм змістом суб'єктивне право особи не корелює зі змістом юридичного обов'язку іншої особи, то відсутнє саме правовідношення між цими суб'єктами. [381] Звідси відхилення від нормального перебігу в поведінці уповноваженого суб'єкта може бути викликано, перш за все, *поведінкою, не передбаченою правом як заборонена, або взагалі не є поведінкою* (курсив та виділення наші – Я. М.). Правова аномалія такого роду має місце у випадках, коли виникає потенційна загроза нормальному розвитку відносин. Вплив із боку держави необхідний в цілях профілактики потенційних правопорушень. [382] Проте з таким твердженням можна погодитись лише деякою мірою, оскільки «формальна відповідність поведінки суб'єкта цивільного судочинства вимогам процесуального закону ще не означає правомірності такої поведінки». [383] Тому, на нашу думку, у масиві «феноменів» поведінки слід сфокусувати увагу саме на поведінці, де така є завжди правовою – чи правомірною, чи неправомірною, але має одні спільні ознаки – «1) *передбаченість нормами права* (завжди знаходиться у сфері дії юридичних норм); 2) *соціальна значущість*; 3) *вольовий характер* (право здатне впливати тільки на таку поведінку людей, яка носить свідомий характер і контролюється волею людини); 4) *здатність правової поведінки викликати юридичні наслідки* (як юридично значуща дія або бездіяльність правова поведінка є фактом – підставою виникнення, зміни чи припинення правовідносин)». [384] У той же час, зловживання цивільними процесуальними правами в науці цивільного процесу відноситься до особливої форми цивільних процесуальних

³⁸⁰ Балюк М. І. Практика застосування цивільного процесуального кодексу України (цивільний процес у питаннях і відповідях). Коментарі, рекомендації, пропозиції [Текст] / М. І. Балюк, Д. Д. Луспенник. – Х.: Харків юридичний, 2008. – С.125

³⁸¹ Бекбаев Е.З. Проблема начала в теоретическом познании правовой системы (попытка обоснования). / Монография.: Астана, 2008. – 296 с. [Електронний ресурс]. – Информационно-образовательный юридический портал «ВСЕ О ПРАВЕ». – Режим доступа: <http://www.allpravo.ru/library/doc108p0/instrum7129/item7139.html>.

³⁸² Лукьянова Е. Г. Теория процессуального права [Текст] / Е. Г. Лукьянова. – М.: НОРМА, 2003. – С.62 – 63

³⁸³ Курс цивільного процесу [Текст]: підручн. / В. В. Комаров, В. А. Бігун, В. В. Баранкова та ін.; за ред. В. В. Комарова. – Х.: Право, 2011. – С.411

³⁸⁴ Теорія держави і права. Державний іспит [Текст] / Оборотов Ю. М., Крестовська Н. М., Крижанівський А. Ф., Матвеева Л. Г. – Х.: Одіссей, 2010. – С.197

правопорушень, в яких *основна ознака* полягає у дії, яка вчиняється на законній юридичній підставі (курсив наш – *Я. М.*). [385]

Звідси стає очевидним, що конструкція реалізації цивільних процесуальних обов'язків може містити ознаки процесуального правопорушення, які тією чи іншою мірою порушують зазначені «позитивні» ознаки правової поведінки, а відтак, кожна з таких ознак не відображає саму якість обов'язку в точному та неухильному виконанні вимог закону, внаслідок чого породжується недобросовісність, несвоєчасність в реалізації обов'язку, зрештою – недотримання учасником цивільного процесу норми права в силу своїх власних інтересів, продукованих такими недобросовісними діями, які виражені в намірах як певний етап реалізації дій та інтересів. І фактично, вже немає різниці, чи це мета норми права в наданні можливості в поведінці щодо використання свого права, чи то необхідність у певній поведінці (безпосередньо як обов'язку), наслідок один – недотримання, а отже невиконання обов'язку щодо добросовісного користування своїми правами та виконання покладених обов'язків (ч. 3 ст. 27 ЦПК України).

У той же час, на тлі зловживаючої правом поведінки, яка не порушує норм права, чи, навпаки, поведінки, яка формально порушує норми права (так званого об'єктивно неправомірного діяння, хоча є правопорушенням без наслідків), виникає питання встановлення факту недотримання механізму реалізації обов'язків учасниками цивільного процесу.

С. Д. Радченко, погоджуючись із думкою В. П. Грібанова, доходить до висновку, що зловживання правом не буде мати місця і при здійсненні правопорушення, а також при невиконанні процесуального обов'язку. [386] Звідси, якщо у випадку настання правопорушення, зумовленого фактом невиконання обов'язку, можна погодитись, то в контексті зловживання правом

³⁸⁵ Курс цивільного процесу [Текст]: підручн. / В. В. Комаров, В. А. Бігун, В. В. Баранкова та ін.; за ред. В. В. Комарова. – Х.: Право, 2011. – С.411–412

³⁸⁶ Радченко С. Д. Применение запрета злоупотребления правом в арбитражном процессе [Текст] / С. Д. Радченко // Проблемные вопросы гражданского и арбитражного процессов / Под. ред. Л. Ф. Леснической, М. А. Рожковой. – М.: Статут, 2008. – С.131–132; Осуществление и защита гражданских прав / Грибанов В.П.; науч. ред.: Ем В.С.; редкол.: Козлова Н.В., Корнеев С. М., Кулагина Е.В., Панкратов П.А. - М.: Статут, 2000. – С.43

слід категорично заперечити з тих підстав, що зазначається цими вченими таке: «зловживання правом, можливе бути тільки тоді використане, коли уповноважений суб'єкт володіє певним суб'єктивним правом». [387] Однак, володіння правом завжди означає кореспондуючий йому обов'язок, принаймні у цивільному процесі, такий закріплений в контексті добросовісного володіння правом (ч. 3 ст. 27 ЦПК України). А тому, очевидно, що хоч в силу слабкості закріплення цивільного процесуального обов'язку внаслідок «оціночності» змісту добросовісності та, відповідно, неможливості прямо віднайти санкцію за його невиконання, оскільки дана норма не визначає конкретний обов'язок, хоча є відсилочною, проте, таке не дає підстави не пов'язувати її невиконання із самим фактом недотримання механізму реалізації обов'язків учасниками цивільного процесу, який викликаний порушенням правової поведінки, а відтак – норми права.

Та зрештою в контексті поведінки, яка формально не порушує норму права, але має негативні наслідки такої поведінки (зловживання правом), доцільно вказати й на інший бік самої поведінки. Так, відомо, що суб'єктивне право, яким наділені та зловживають учасники цивільного процесу, є ніщо інше, як можливість вчинення дій, де саме завдяки такій можливості відбувається зловживання, тобто неадекватність, нерелевантність такої поведінки, що зумовлюється негативними наслідками. Проте, якщо таке право є можливою поведінкою, то виникає запитання: *а чи можливо «зловживати» необхідною поведінкою, тобто обов'язками?* Виходячи з конструкцій єдності, парності та універсальності правових категорій прав та обов'язків, цілком ймовірно стверджувати, що так. Оскільки саме завдяки наявності механізму (який містить форми, стадії) реалізації, видається цілком можливим зловживання учасником цивільного процесу необхідною до виконання поведінкою (обов'язковою до вчинення). Так, свідок як інший учасник цивільного процесу зобов'язаний надати

³⁸⁷ Осуществление и защита гражданских прав / Грибанов В.П.; науч. ред.: Ем В.С.; редкол.: Козлова Н.В., Корнеев С.М., Кулагина Е.В., Панкратов П.А. – М.: Статут, 2000. – С.43; Радченко С. Д. Применение запрета злоупотребления правом в арбитражном процессе [Текст] / С. Д. Радченко // Проблемные вопросы гражданского и арбитражного процессов / Под. ред. Л. Ф. Лесницкой, М. А. Рожковой. – М.: Статут, 2008. – С.131–132

суду правдиві показання про відомі йому обставини (ч. 2 ст. 50 ЦПК України). Проте, виконуючи такі дії у судовому засіданні, він свої відповіді, дії зумисно затягує у часі, у поясненнях, які мають значення для справи, зайвий раз деталізуючи ту чи іншу обставину, певною метою. Те саме можна віднести й до осіб, які надають пояснення в судовому засіданні (сторін, третіх осіб тощо), відповідно до ст. 176 ЦПК України. Прикладів можна навести безліч саме в контексті необхідної до вчинення поведінки, однак варто зазначити, що «зловживання процесуальними обов'язками» також не становитиме порушення процесуальної норми через поетапність реалізації обов'язків, однак «зловживання правом» буде утворювати шкідливі наслідки, приміром, щодо оперативності, швидкості розгляду справи, захисту прав, свобод та інтересів.

Однак в *об'єктивно неправомірному діянні* встановлення факту недотримання форми реалізації обов'язку учасниками цивільного процесу пов'язаний із такими ж умовами, як і при порушенні норми права (правопорушенні), однак із однією особливістю – відсутністю достатніх підстав для настання відповідальності, застосуванню санкцій. *Наприклад*, відповідач неодноразово порушує встановлений порядок судового засідання у формі словесних реплік як реакції на пояснення позивача, на що звичайно суд реагує зауваженнями в формі можливого видалення із судового засідання та припинення такої поведінки. Але такі репліки, хоч і є формальним складом порушення, вираженого в недотриманні порядку, однак вони є незначними, тому не утворюють ускладнення в ході судового засідання, його зрив, так як пояснення позивача судом фіксуються та сприймаються у повному обсязі. Таким чином, варто наголосити, що при об'єктивній протиправній поведінці учасника процесу настає факт недотримання реалізації обов'язків учасниками цивільного процесу.

Викладене наводить на слушну тезу Ю. М. Оборотова, який зазначає, що в цілому «дезорганізаційні процеси в суспільстві по своєму природні, об'єктивні і складають необхідний елемент соціального розвитку, а тому, – за переконанням цього вченого, – необхідно дати людині правові цінності орієнтири для життя у

стані невизначеності, нестабільності та хаосу». [388] Людина має збагнути, що через невиконання суспільно-людських моральних обов'язків, вона автоматично не виконує свого громадянського обов'язку і тим самим ставить себе за рамки цього суспільства, втрачає такі якості, відсутність яких призводить до втрати особистості як людини. [389] За таких обставин стає очевидним, що будь-яке процесуальне правопорушення пов'язане із суб'єктом цивільного процесуального права і полягає фактично у банальному недотриманні форм реалізації цивільних процесуальних обов'язків учасниками цивільного процесу, які продукуються на підставі порушення тих чи інших норм права, «кожна з яких «відповідає» за власну ділянку роботи». [390]

Яскраво з цього приводу зауважив А. В. Волков, що саме в момент вибору незаконних цілей (або) незаконних засобів для їх досягнення зароджується «збій» в об'єктивному праві, де частина їх функцій, будучи вирваними із контексту всієї системи цивільного права (процесуального – *Я. М.*), стає засобом у протиправній, недобросовісній поведінці. Наміри, продовжує вчений, відіграють в цьому плані вирішальну роль при визначенні психічного, але вже суспільно значимого відношення суб'єкта до своїх вчинків на стадії кваліфікації його поведінки, такої що є зловживаючою. [391] Тому видається слушною і цілком виправданою позиція М. І. Єнікеєва у тому, що «вже в процесі підготовки справи до судового розгляду виникає необхідність правомірного психологічного впливу на осіб, який полягає саме в ретельному роз'ясненні сторонам норм закону, наслідків їхнього невиконання, можливостей отримання доказів тощо. Доречні і переконання морально-етичного характеру, вплив на мотиваційну сферу», [392] що дають можливість суду перевести в іншу площину необхідну інформацію правового

³⁸⁸ Оборотов Ю. М. Традиції та новації у правовому розвитку [Текст]: монографія / Ю. М. Оборотов. – Одеса: Юридична література, 2001. – С.11

³⁸⁹ Коршунова І. В. Обязанность как правовая категория [Текст]: дис. ... канд. юрид. наук: 12.00.01 / Коршунова Ирина Викторовна. – Абакан, 2004. – С.39

³⁹⁰ Теорія держави і права. Державний іспит [Текст] / Оборотов Ю. М., Крестовська Н. М., Крижанівський А. Ф., Матвеева Л. Г. – Х.: Одиссей, 2010. – С.124

³⁹¹ Волков А. В. «Пятый элемент» в составе субъективного гражданского права [Текст] / А. В. Волков // Право и государство: теория и практика. – 2009. – № 3 (51). – С.36

³⁹² Еникеев М. И. Юридическая психология [Текст]: учебн. для вузов / М. И. Еникеев. – М.: Норма, 2005. – С. 367

характеру, а відтак і скерувати його в необхідне законне русло, створивши, таким чином, умови щодо виключення несприятливих наслідків.

Таким чином, з'ясувавши питання форм недотримання механізму реалізації обов'язків учасниками цивільного процесу, варто вказати і на *наслідки* такого недотримання, що, власне, має досить важливе як теоретичне, так і практичне значення. Так, сторона як учасник цивільного процесу не виконує *цивільний процесуальний обов'язок*, а саме: (а) щодо доведення чи спростування певних обставин, що виникла під час вирішення спору; (б) або ж не виконує обов'язків дотримання в судовому засіданні належної поведінки.

Отже, у першому випадку (тобто – «а»), як наслідок наявного процесуального правопорушення, який виразився формально у недотриманні вимог доказування (ст.ст. 10, 60 ЦПК України), це не призводитиме до процесуальних наслідків, які б впливали на розгляд цивільної справи у процесуальному значенні, та такий би не ускладнював хід розгляду цивільної справи в силу диспозитивних засад, зумовлених інтересом сторони в такій поведінці. В той же час, внаслідок другого випадку (порушення поведінки – «б») суд повинен вдатися до застосування заходів процесуального примусу – за перший раз процесуального проступку попередження, за наступний – видалення із зали судового засідання (ч. 1 ст. 92 ЦПК України).

У зв'язку з цим слід погодитись із думкою В. В. Комарова та О. В. Рожнова, які, розглядаючи видалення із залу судового засідання з точки зору забезпечення порядку в судовому засіданні, зазначають, що такий захід є заходом припинення правопорушення, оскільки фактично унеможливорює подальше порушення встановленого порядку цією особою. [393]

Схожу позицію займає Г. Я. Тріпільський, [394] який вважає, що мета такого видалення полягає не тільки в забезпеченні порядку та покаранні

³⁹³ Проблеми теорії та практики цивільного судочинства: монографія [Текст] / В. В. Комаров, В. І. Тертишніков, В. В. Баранкова та ін. ; за заг. ред. В. В. Комарова. – Х.: Харків юридичний, 2008. – С.380

³⁹⁴ Науково-практичний коментар Цивільного процесуального кодексу України [Текст]: [пер. з рос.] / [С. В. Ківалов, Ю. С. Червоний, Г. С. Волосатий та ін.]; за ред. Ю. С. Червоного. – К.; Одеса: Юрінком Інтер, 2008. – С.191

правопорушника шляхом позбавлення його права бути присутнім в судовому засіданні та впливати на його результат, а й нормального перебігу судового розгляду, а тому, такий захід може застосовуватися як до осіб заінтересованих, так і незаінтересованих в результаті справи.

Проте такі твердження щодо нормального перебігу розгляду справи, на нашу думку, є досить відносними та поспішним. Це можна пояснити хоча б з огляду на те, що коло суб'єктів, до яких може застосовуватись такий захід процесуального примусу, як видалення із залу судового засідання, законодавчо не виписаний. І з цього приводу є ряд пересторог, оскільки вважаємо, що не до всіх учасників цивільного процесу доцільно застосовувати судом (головуючим), такий вид процесуального примусу. Насамперед, це стосується осіб, що заінтересовані в результаті розгляду справи: позивач; відповідач; третя особа, що заявляє самостійні вимоги; заінтересована особа тощо. Так як у разі їх видалення із залу судового засідання порушується їх право на реалізацію своїх прав, що регламентується принципами змагальності та диспозитивності.

Цивільна процесуальна наука на сьогодні визначає елементи змагальності, серед яких є: 1) участь сторін у процесі; 2) обґрунтування ними своїх вимог і заперечень; 3) повноваження суду щодо забезпечення змагального процесу.

Не викликає заперечень твердження, що в першу чергу, змагальність реалізується через процес доказування, тобто встановлення наявності чи відсутності обставин, якими обґрунтовуються вимоги і заперечення сторін, а також інших обставин, що мають значення для правильного розгляду і вирішення справ. [395] І тому застосування судом такого виду процесуального примусу до осіб, які зацікавлені у результаті розгляду справи, *по-перше*, створить умови, що будуть носити характер ускладнення судового процесу, так як суд, за відсутності однієї із перелічених осіб не зможе об'єктивно розглянути справу; *по-друге*, він щоразу змушений буде відкладати (чи оголошувати перерву) справу слуханням на певний термін, що може призвести до порушення визначених у ЦПК України

³⁹⁵ Луспенік Д. Д. Застосування новел ЦК і ЦПК України в судовій практиці [Текст] / Д. Д. Луспенік. – Х.: Харків юридичний, 2005. – С.216–217

строків чи проведення попереднього судового засідання (ст. 129 ЦПК України), чи розгляду справи у цілому (ст. 157 ЦПК України); а також як наслідок, можливого ухвалення по справі заочного рішення. Але щодо заочного розгляду справи за таких обставин, то на сьогодні п. 30 Постанови Пленуму Верховного Суду України «Про застосування норм цивільного процесуального законодавства при розгляді справ у суді першої інстанції» від 12.06.2009 р. № 2 (Постанова № 2) чітко визначено, що «відповідач, який був видалений із зали судового засідання в порядку застосування заходів процесуального примусу, не може вважатися таким, що не з'явився в судове засідання». Тому, такі рекомендації, викладені в Постанові № 2, підтверджують обставини щодо блокування змагального процесу між сторонами.

Негативним для сторін також є видалення із залу судового засідання свідка, експерта, спеціаліста, так як інформація, що ними могла б бути оголошена під час судового засідання, є корисною та процесуально необхідною для об'єктивного вирішення справи, і саме через інститут видалення може бути втрачена чи вчасно не надана суду.

До негативних наслідків, що виникають у разі застосування судом до осіб, які зацікавлені в ході розгляду справи процесуального заходу, видалення із зали судового засідання, належить також і те, що порушується чи може бути порушене певною мірою, а саме – принцип гласності судового процесу. Адже у разі видалення однієї зі сторін із судового засідання, вона фактично позбавляється права на інформацію про час і місце розгляду своєї справи (ч. 2 ст. 6 ЦПК України), яку має отримати завчасно. А в разі закритого судового засідання, видалення із залу судового засідання тієї особи, яка володіє державною чи іншою таємницею, яка охороняється законом чи володіє іншою значною для справи інформацією щодо конкретного факту та обставин події, що відомо лише їй, тобто, покази якої становлять ключову основу для встановлення істини в справі, може призвести певною мірою автоматично до блокування ходу розгляду справи.

Таким чином, наведені обставини дають можливість зробити припущення щодо неефективності реалізації цивільної процесуальної норми, яка покликана

впливати на осіб у спосіб видалення із залу судового засідання через порушення встановленого у судовому засіданні порядку поведінки (обов'язку). Для учасників процесу це створює реальну можливість щодо зловживання наданим їм процесуальним правом на його добросовісне здійснення (ч. 3 ст. 27 ЦПК України) і, як наслідок, такі обставини впливають та породжують перешкоди в своєчасному розгляді та вирішенні цивільної справи.

Законодавчо не визначеними залишаються також терміни, на які може бути видалена особа, що присутня у судовому засіданні чи сторона по справі. Деякі автори наукових праць з цього приводу вважають, [396] що суд, у разі видалення сторони, яка має цивільно-правовий інтерес у розгляді справи, повинен відкласти справу слуханням, а наступного разу ця особа може брати участь у справі на загальних підставах, що знову ж таки, за певних обставин, не виключає можливість вчинення рецидиву особою, до якої застосовувався такий захід попередньо. Отже виходить, що *проміжок часу* як ознака цивільного процесуального обов'язку, в якому щодо цієї особи були вжиті такі радикальні заходи, може стати тим проміжком часу, за допомогою якого ця особа може бути реабілітована. Проте зауважимо, що видалення із залу судового засідання виникає як внаслідок недобросовісного виконання своїх цивільних процесуальних обов'язків суб'єктами процесу, що були не виконані (не дотримані) в силу певних обставин (інтересу). Цей інтерес характеризується винною протиправною поведінкою, що спрямована на порушення встановленого порядку судового засідання, внаслідок чого порушуються права та інтереси всіх інших учасників процесу. А тому проміжок часу, що відводиться за допомогою відкладення розгляду справи, наділений функцією лише на певний час забезпечити порядок у судовому засіданні, та не вирішує проблему комплексно.

Отже, саме *обов'язок суду є стрижневим*, який закріплений ч. 4 ст. 10 ЦПК України, де вказано, що «суд сприяє всебічному і повному з'ясуванню обставин

³⁹⁶ Науково-практичний коментар Цивільного процесуального кодексу України [Текст]: [пер. з рос.] / [С. В. Ківалов, Ю. С. Червоний, Г. С. Волосатий та ін.]; за ред. Ю. С. Червоного. – К.; Одеса: Юрінком Інтер, 2008. – С.192

справи: роз'яснює особам, які беруть участь у справі, їх права та обов'язки, попереджує про наслідки вчинення або не вчинення процесуальних дій і сприяє здійсненню їхніх прав у випадках, встановлених цим Кодексом». З цього приводу варто зазначити слушну думку І. Е. Берестової, що саме «судді небайдуже рух цивільної процесуальної діяльності і, більше того, її кінцевий результат, оскільки від якості його діяльності можливість скасування судом вищої інстанції факту прийнятого по конкретній цивільній справі судового рішення». [397]

За таких обставин впливає необхідність постійної активізації судового контролю за роз'ясненням та виконанням обов'язків учасниками цивільного процесу, а тому ми пропонуємо внести зміни до ЦПК України, які викладені в додатках.

³⁹⁷ Проблеми оптимізації цивільного судочинства в Україні [Текст]: монограф / Берестова І. Е., Бичкова С. С. , Бобрик В. І. та ін. , за ред. О. Д. Крупчана. – К.: НДІ приватного права і підприємництва НАПрП України, 2011. – С.80

РОЗДІЛ 6

ОСОБЛИВОСТІ РЕАЛІЗАЦІЇ ОBOB'ЯЗКІВ УЧАСНИКАМИ ЦИВІЛЬНОГО ПРОЦЕСУ В СИСТЕМІ СУДОВИХ ПРОВАДЖЕНЬ ЦИВІЛЬНОГО СУДОЧИНСТВА

6.1. Особливості реалізації обов'язків учасниками цивільного процесу в позовному провадженні

Роль цивільних процесуальних обов'язків для учасників цивільного процесу, як виявляється, є досить значною і полягає у тому, щоб «втримати» (дотриматись) закріплену процесуальним законом процедурно-процесуального регламенту саму процесуальну форму щодо захисту суб'єктивного цивільного процесуального права. У рамках позовного провадження такі завдання окреслюються завдяки відповідним специфічним особливостям, насамперед, реалізації обов'язків учасниками цивільного процесу.

У науці цивільного процесу усталеним є правило, що *позовне провадження* являє собою судочинство з вирішення спорів про право за допомогою позову. Воно призначено для захисту порушених або оскаржених суб'єктивних цивільних прав громадян і організацій. [398] Як відомо, його значення зводиться до того, що усі цивільні процесуальні норми, які визначають загальну частину цивільного процесуального права, зумовлюють розгляд справи за стадіями, [399] у більшості з яких відбувається змагальний процес з метою встановлення істини в цивільній справі. В той же час, сукупність процесуальних дій у позовному провадженні, зумовлених стадіями, «спрямована на реалізацію певної мети – прийняття заяв, підготовку справи до судового розгляду, судовий розгляд», [400] та іменується в цивільному судочинстві інститутом цивільних процесуальних

³⁹⁸ Васильєв С. В. Цивільний процес [Текст]: навч. посіб. / С. В. Васильєв. – Х.: Одіссей, 2008. – С.21–22

³⁹⁹ Цивільний процес [Текст]: навч. посіб. / А. В. Андрушко, Ю. В. Білоусов, Р. О. Стефанчук, О. І. Угриновська та ін. / За ред. Ю. В. Білоусова. – К.: Прецедент, 2006. – С.132

⁴⁰⁰ Чорнооченко С. І. Цивільний процес [Текст]: навч. посіб. / С. І. Чорнооченко. – Вид. 2-ге, перероб. та доп. – К.: Центр навчальної літератури, 2005. – С.26

стадій (етапів), «які являють собою об'єктивну необхідність правозастосування». [401] У науці цивільного процесу ці стадії виокремлюються у такі, як: відкриття провадження у справі; провадження в справі до судового розгляду; судовий розгляд в суді першої інстанції. [402] Проте суттєвою ознакою таких стадій у цивільному процесі, як зазначає В. В. Комаров та В. Ю. Мамницький, є відповідний комплекс повноважень суб'єктів процесуальних правовідносин, які виникають у межах тієї чи іншої стадії цивільного судочинства, а також форма, в якій здійснюється та чи інша стадія. [403]

Отже, не тільки процесуальна тривалість чи момент початку та припинення тієї чи іншої стадії є особливим для позовного провадження, а й безпосередньо зміст такої особливості становить наявність учасників цивільного процесу, які наділені кожен окремо певним спектром повноважень, завдань, власне – комплексом прав та обов'язків у позовному провадженні. Більше того, саме завдяки активності учасників цивільного процесу в реалізації обов'язків відбувається рух у цивільній справі з однієї стадії в іншу, який і зумовлюється стадійністю процесу. Зрозумілим видається і те, що змістовне навантаження судових стадій цивільного судочинства утворює у кожній з таких щораз нову форму діяльності, а відтак, і оновлену форму цивільних процесуальних правовідносин між судом та учасниками цивільного процесу, або нових, або продовження реалізації отриманих для виконання попередніх обов'язків (щодо доказування, дотримання поведінки тощо).

Тому нині на тлі виконання відповідної цивільної процесуальної ролі учасника цивільного процесу вкрай важливими видаються питання з'ясування особливостей реалізації обов'язків учасниками цивільного процесу в позовному провадженні. Оскільки саме стадійність, тобто, змінність умов, завдань, мети кожної судової процедури в цивільному судочинстві має важливе практичне

⁴⁰¹ Лукьянова Е. Г. Теория процессуального права [Текст] / Е. Г. Лукьянова. – М.: НОРМА, 2003. – С.80–81

⁴⁰² Васильев С. В. Цивільний процес [Текст]: навч. посіб. / С. В. Васильев. – Х.: Одиссей, 2008. – С.22

⁴⁰³ Позовне провадження [Текст]: монографія / В. В. Комаров, Д. Д. Лупеник, П. І. Радченко та ін.; за ред. В. В. Комарова. – Х.: Право, 2011. – С.341

значення для учасників цивільного процесу в контексті реалізації їхніх обов'язків.

Вирішуючи питання особливості будь-якої правової категорії, варто враховувати, що термін «особливість», на нашу думку, має синонімічне значення. У тлумачному словнику Л. Палюги це позначається, як «те, що характеризується чимсь особливим – ознака, властивість, риса, прикмета, якість, (про вияв чогось) знак, показник, свідчення чого-небудь». [404] У юриспруденції, а саме в науці цивільного процесу такі «знаки», «свідчення», які повинні перетворюватися у певну «якість», безумовно залежать від поетапності, послідовності дотримання та виконання для настання процесуально значного результату, залежать від необхідних процесуальних дій, вчинюваних учасником цивільного процесу відповідно до вимог процесуального закону; а також – від тривалості тих чи інших процесуальних інститутів.

Тому як видається, саме процесуально – правова природа мети кожної стадії повинна зумовлюватися не лише об'єктивними обставинами – методологією руху цивільного процесу, її формою, а й суб'єктивним характером – поведінкою учасника цивільного процесу. Звідси доцільно окреслити спершу особливості функціонування певних стадій позовного провадження із з'ясуванням та наданням характеристики особливостей обов'язків безпосередньо самих учасників цивільного процесу.

Так, з огляду на зміст та мету *стадії відкриття провадження у справі* особливості реалізації обов'язків учасниками цивільного процесу полягатимуть у таких найбільш характерних та ефективних диференціях, як: вчинення «процесуальних дій, які спрямовані на забезпечення своєчасного розгляду справи; процесуальних дій, що спрямовані на забезпечення прийняття у справі рішення на користь відповідної сторони; процесуальних дій, що пов'язані з використанням процесуальних засобів захисту; процесуальних дій, що

⁴⁰⁴ Палюга Л. Словник синонімів [Електронний ресурс] / Л. Палюга // Словники он лайн on-line. – Режим доступу: <http://www.rozum.org.ua/index.php?a=index&d=23>.

спрямовані на призначення справи до судового розгляду», [405] що в комплексі співвідноситься із добросовісністю реалізації обов'язків учасниками цивільного процесу (ч. 3 ст. 27 ЦПК України).

Провадження в справі до судового розгляду як самостійна стадія цивільного процесу, в свою чергу, виокремлюється вчиненням «процесуальних дій, які спрямовані на забезпечення своєчасного розгляду справи (повідомлення суду всіх відомих сторонам обставин справи, уточнення позовних вимог» [406] за наявності обставин подачі до суду заперечення проти позову, зустрічного позову відповідачем, такі повинні бути подані та оформлені у строки та за формою, визначеною ст.ст. 118–120 ЦПК України); обов'язку доведення сторонами поважності умов подання доказів з порушенням встановленого ч. 1 ст. 131 ЦПК України строку.

У той же час, на стадії підготовки справи до судового розгляду під час проведення попереднього судового засідання, так і на стадії судового розгляду цивільні процесуальні обов'язки зумовлюються однаковою метою реалізації, завдяки спільності мети цих стадій. Такі обов'язки можна згрупувати у певний комплекс (блок), де, як справедливо зауважує С. С. Бичкова, *необхідно під час підтвердження своїх вимог або заперечень подати усі наявні у них докази до або під час попереднього судового засідання; добросовісно виконувати свої цивільні процесуальні обов'язки; повідомлення суду про зміну свого проживання (перебування) або місцезнаходження під час провадження справи; повідомити суд про причини неявки в судове засідання; у разі присутності у залі судового засідання – вставати, коли входить і виходить суд; заслуховувати рішення суду; давати*

⁴⁰⁵ Бондаренко-Зелінська Н. Л. Підготовка цивільних справ до судового розгляду [Текст]: монограф. / Н. Л. Бондаренко-Зелінська. – Х.: Харків юридичний, 2009. – С.139

⁴⁰⁶ Бондаренко-Зелінська Н. Л. Підготовка цивільних справ до судового розгляду [Текст]: монограф. / Н. Л. Бондаренко-Зелінська. – Х.: Харків юридичний, 2009. – С.139

пояснення стоячи; беззаперечно виконувати розпорядження головуєчого; додержуватися порядку в судовому засіданні. [407]

У той же час, доцільно вказати на те, що деякі обов'язки можуть вирізнятися певними особливостями реалізації, маючи при цьому так би мовити скорочений механізм реалізації у зв'язку зі стадією попереднього судового засідання. І це пояснюється саме завдяки умовам процесуального завдання інституту попереднього судового засідання в стадії підготовки справи до судового розгляду в позовному провадженні. Їх можна згрупувати наступним чином.

Так, при з'ясуванні судом у попередньому судовому засіданні обставин, якими кожна сторона буде обґрунтовувати свої доводи чи заперечення, на сторону, в рамках змагального процесу покладається обов'язок надання суду таких доказів під час цього судового засідання. Однак за наявності складності в представленні суду таких доказів, сторона в порядку ч. 1 ст. 137 ЦПК України повинна заявити клопотання про це, для того щоб такі докази були витребувані судом. Втім, таке клопотання повинне бути вмотивованим і також підтверджене певним доказом, із якого вбачається складність отримання його стороною чи то подачі суду у належній формі (це може бути відмова видати доказ певного суб'єкта. Обставини, з яких це доказ не може бути наданий стороні по справі, яка клопотала про такий доказ, значення для задоволення в судовому провадженні клопотання не мають).

Звідси, варто підкреслити, що фактично весь процес підготовки справи до розгляду цивільної справи за наявності певних судових процедур, *приміром*, щодо збирання доказів, має значення для певної стадії лише факультативний характер, оскільки за умови потенційної можливості призначення справи до судового розгляду такі дії учасників цивільного процесу зосереджені на безумовному виконанні ними покладених законом та судом обов'язків.

⁴⁰⁷ Бичкова С. С. Цивільний процесуальний статус осіб, які беруть участь у справі позовного провадження [Текст]: монограф. / С. С. Бичкова. – К.: Атіка, 2011. – С.92

Судовий розгляд як обов'язкова стадія позовного провадження характеризується тим, що на цій стадії найповніше реалізується не лише завдання, а й принципи цивільного процесуального права. [408]

Відповідно до ч. 1 ст. 158 ЦПК України розгляд судом цивільної справи відбувається в судовому засіданні з обов'язковим повідомленням осіб, які беруть участь у справі, що є обов'язком суду. Відповідно, на сторін та осіб, які беруть участь у справі, покладаються такі обов'язки щодо явки в судове засідання, як: обов'язкове повідомлення про зміну місця проживання (перебування) або місцезнаходження під час провадження в справі (ч. 1 ст. 77 ЦПК України); повідомляти суд про причини неявки у судове засідання (ч. 3 ст. 77 ЦПК України) тощо.

Також обов'язки по явці в судове засідання характеризуються в межах механізму реалізації строковістю (за об'єктивною стороною – час, місце, день), своєчасністю, дотриманням (за суб'єктивною стороною – через виявлення волі прибути у судове засідання), добровільністю. Натомість за невиконання такого обов'язку судом презюмуються факт належного повідомлення (ч.ч. 1, 3 ст. 77 ЦПК України). Проте лише до одного з «інших учасників цивільного процесу» – свідка у такому разі можуть застосовуватися заходи процесуального примусу у вигляді примусовому приводу в судове засідання (ст. 94 ЦПК України), за виключенням осіб, визначених ст. 51 ч. 4 ст. 94 ЦПК України (недієздатні особи, особи, які перебувають на обліку чи лікуванні в психіатричному закладі, особи, які через свої фізичні або психічні вади не здатні правильно сприймати обставини, що мають значення для справи, або давати показання; священнослужителі; професійні судді; особи, які мають дипломатичний імунітет; малолітні та неповнолітні особи, вагітні жінки, інваліди I та II груп, особи, які доглядають дітей віком до 6 років або дітей інваліда тощо). Проте цивільне процесуальне законодавство не відносить до цих осіб хворих на заразну хворобу туберкульоз. Втім, на нашу думку, у випадку залучення у справу особи, яка

⁴⁰⁸ Позовне провадження [Текст]: монографія / В. В. Комаров, Д. Д. Луспенник, П. І. Радченко та ін.; за ред. В. В. Комарова. – Х.: Право, 2011. – С.340

страждає на заразну хворобу туберкульоз, як свідка, таку особу також необхідно співвіднести із такими особами, які не підлягають примусовій доставці в судове засідання для дачі показань як свідка. Таке міркування за аналогію закону (ч. 8 ст. 8 ЦПК України) знаходить в принципі своє місце з огляду на п. 1 ч. 1 ст. 51 ЦПК України.

У разі виникнення причин, які унеможливають явку в судове засідання, особа, яка бере участь у справі (а також і сторони), має право заявити клопотання про розгляд справи за її відсутності (ч. 2 ст. 158 ЦПК України). Втім, реалізуючи таке суб'єктивне право, як думається, ця особа повинна (зобов'язана) подати завчасно до суду таке клопотання у письмовій формі. У разі заявлення про це під час попереднього судового засідання чи при відкладенні судового розгляду, коли особа безпосередньо присутня під час цього розгляду, повинна виконати такий обов'язок в усній формі, де це клопотання заноситься до журналу судового засідання секретарем судового засідання, а зміст такого клопотання братиметься до уваги судом при вирішенні справи. Це дає підстави з наведеного масиву виділяти декілька цивільних процесуальних обов'язків, які має виконати учасник цивільного процесу, точність виконання яких характеризується стадійністю та відповідною формою.

У той же час, в судовій практиці на сьогодні закріпилося положення стосовно явки осіб, які беруть участь у справі, в судове засідання, про те, що це є право, а не їх обов'язок (ч. 1 ст. 27 ЦПК України)*. Однак із таким висновком повністю погодитись не можна, оскільки, варто виокремити та врахувати ту особливість, що таке право за природою цивільного процесу опосередковується із принципами змагальності та диспозитивності, які діють в залежності від наявного у сторін інтересу до розгляду справи, і саме з цих підстав і можливе перетворення такого права на обов'язок явки до суду. Більше того, прикладом може бути наявність не права, а обов'язку однієї зі сторін (відповідача) в залежності від

*На це безпосередньо вказує абз. 2 п. 20 ППВС України № 2 від 12.06.2009 р. *Див.*: Про застосування норм цивільного процесуального законодавства при розгляді справ у суді першої інстанції: постанова Пленуму Верховного Суду України від 12.06.2009 р. № 2 [Текст] // Вісник Верховного Суду України. – 2009. – № 8 (108). – С.8

категорії справ. *Приміром*, якщо місцезнаходження відповідача в справах за позовами про стягнення аліментів або відшкодування шкоди, завданої каліцтвом, іншим ушкодженням здоров'ю або смертю фізичної особи, невідоме, суд ухвалою оголошує його розшук (ст. 78 ЦПК України). А у справах про стягнення аліментів, у яких призначена судово-біологічна експертиза для встановлення факту біологічної приналежності відповідача до дитини, явка відповідача на таку експертизу також є обов'язком, оскільки в разі неявки суд має право постановити ухвалу про примусовий привід на проведення такої експертизи (ч. 2 ст. 146 ЦПК України).

В той же час, відповідно до абз. 3 п. 9 постанови Пленуму Верховного Суду України «Про застосування судами окремих норм Сімейного кодексу України при розгляді справ щодо батьківства, материнства та стягнення аліментів» від 15.05.2006 р. № 3 суд «у разі, коли ухилення сторони зазначеної категорії від участі в експертизі або від подання необхідних матеріалів, документів, тощо унеможливило її проведення, суд відповідно до ст. 146 ЦПК України може визнати факт, для з'ясування якого її було призначення, або відмовити в його визнанні (залежно від того, хто із сторін ухиляється, а також яке значення для них має ця експертиза). Якщо відповідач у такій справі ухилиться від участі у проведенні судово-біологічної (судово-генетичної) експертизи, суд вправі постановити ухвалу про його примусовий привід». [409]

Проте вважаємо, що дане положення вступає у колізію зі ст. 94 ЦПК України, оскільки привід, як захід процесуального примусу може бути застосований до свідка як іншого учасника цивільного процесу, а не до відповідача чи позивача. І хоча свідком може бути кожна особа, якій відомі будь-які обставини, що стосуються справи (ч. 1 ст. 50 ЦПК України), проте, що стосується осіб, які мають право відмовитися від давання показань (ст. 52 ЦПК України) чи осіб, які не підлягають допиту як свідки (ст. 51 ЦПК України), то тут

⁴⁰⁹ Про застосування судами окремих норм Сімейного кодексу України при розгляді справ щодо батьківства, материнства та стягнення аліментів: постанова Пленуму Верховного Суду України від 15.05.2006 р. № 3 [Текст] // Збірник Постанов Пленуму Верховного Суду України (1972–2009). – Х.: Видавець ФОП Вапнярчук Н. М., 2009. – С.625

очевидно можуть виникнути труднощі із реалізацією обов'язку як явки в суд у таких справах, так і дачі ними показань*.

Сам ж *порядок проведення судового засідання* у цивільній справі концептуально визначається цивільним процесуальним законодавством, де визначається чотири основні частини його проведення – *підготовча частина* (ст.ст. 163–168 ЦПК України, тощо); *розгляд справи по суті* (ст.ст. 173, 176, 179, 180–192 ЦПК України, тощо); *судові дебати* (ст. 193 ЦПК України); *постановлення та оголошення рішення* (ст.ст. 209, 218 ЦПК України). Кожна частина має свою цивільну процесуальну форму, яка зумовлює специфіку реалізації обов'язків учасниками цивільного процесу, з огляду на самостійні процесуальні завдання кожної із частин судового розгляду.

У ЦПК України певною мірою наведені основні процесуальні обов'язки учасників цивільного процесу, проте не конкретизовано, які саме і коли та в якому обсязі вони мають бути виконані відповідно до частин судового засідання як стадії цивільного процесу.

Так, суд (головуючий у справі суддя), проводячи підготовчу частину судового засідання відповідно до ст. 167 ЦПК України, роз'яснює сторонам та іншим особам, які беруть участь у справі, їх права та обов'язки, про що зазначається в журналі судового засідання. Керуючись даною нормою, суд роз'яснює права відповідно до ч. 1 ст. 27 та ч. 2 ст. 31 ЦПК України. Однак у роз'ясненні обов'язків суд керується загальною нормою щодо добросовісного виконання учасниками цивільного процесу своїх обов'язків (ч. 3 ст. 27 ЦПК України). Власне, необхідно підкреслити, що у даному випадку має місце загальне повідомлення судом учасників цивільного процесу щодо добросовісного здійснення прав та виконання процесуальних обов'язків. Однак суд зобов'язаний

*Для довідки. Матеріал щодо участі відповідача у проведенні судово-біологічної експертизи наводиться із публікації за темою дисертаційного дослідження, *див.*: Мельник Я. Я. Участь відповідача у проведенні судово-біологічної експертизи у справах про встановлення батьківства та материнства: деякі проблеми законодавчої регламентації [Текст] / Я. Я. Мельник // Актуальні проблеми юридичної науки: збірник тез міжнародної наукової конференції «Сьомі осінні юридичні читання» (м. Хмельницький, 28–29 листопада 2008 року): у 4-х частинах. – Частина третя: «Цивільне право. Сімейне право. Міжнародне приватне право. Комерційне право. Цивільний, господарський та адміністративний процес». – Хмельницький: Видавництво Хмельницького університету управління та права, 2008. – С. 357–359

сприяти всебічному і повному з'ясуванню обставин справи, саме завдяки роз'ясненням особам, які беруть участь у справі, їхніх прав та обов'язків, попереджувати про наслідки або невчинення процесуальних дій (ч. 4 ст. 10 ЦПК України). Тому в масиві учасників цивільного процесу в залежності від участі кількості та вимог сторін, третіх осіб, стадії та форми судового засідання, судового провадження, частини судового засідання, вважаємо, що саме суд повинен роз'яснити, попередити про необхідність вчинення учасниками цивільного процесу обов'язкових дій, які зумовлюються судовими процедурами. Такі роз'яснення повинні заноситись до журналу судового засідання. Однак не потрібно суду надавати таких роз'яснень тим особам, які здійснюють організаційно-технічне забезпечення цивільного процесу – секретарю судового засідання та судовому розпоряднику, оскільки процесуальні обов'язки цих осіб переплітаються зі службовими повноваженнями.

Також варто підкреслити, що доволі важливим є виконання обов'язку судом щодо роз'яснення обов'язків учасникам цивільного процесу на всіх стадіях судових процедур, оскільки це має принципове значення, невиконання якого може призводити до скасування судового рішення. Оскільки у відповідності до п.п. 1 ч. 1 ст. 83 Закону України «Про судоустрій і статус суддів» від 07.07.2010 р. № 2453–VI (далі – Закон від 07.07.2010 р. № 2453–VI) суддю може бути притягнуто до дисциплінарної відповідальності в порядку дисциплінарного провадження за «істотні порушення норм процесуального права при здійсненні правосуддя, зокрема, з відмовою у доступі до правосуддя з підстав, не передбачених законом ...». [410] Саме істотними порушеннями норм процесуального права слід вважати невжиття заходів судом щодо своєчасного роз'яснення обов'язків учасникам цивільного процесу, так як такі порушення є підставами для скасування рішення суду першої інстанції і ухвалення нового рішення або зміни рішення в зв'язку з тим, що суд неправильно застосував чи не застосував взагалі норму процесуального права (п. 4 ч. 1 ст. 309 ЦПК України)

⁴¹⁰ Закон України «Про судоустрій і статус суддів» [Текст]: чинне законодавство зі змінами та допов., станом на 12 вересн. 2012 р.: (офіц. текст). – К.: ПАЛИВОДА А. В., 2012. – С.42

щодо роз'яснення обов'язків (ч. 4 ст. 10 ЦПК України), і таким чином, втратив зв'язок із належним змагальним процесом (ч.ч. 1, 2 ст. 10, ст.ст. 212, 213 ЦПК України) та дійшов хибних висновків в обставинах справи, або неповно з'ясував ті обставини, які мають значення для справи (п. 1 ч. 1 ст. 309 ЦПК України). І хоча скасування чи зміна судового рішення не тягне за собою дисциплінарної відповідальності судді, який брав участь у його ухваленні, є випадки, коли порушення допущено внаслідок умисного порушення норм права чи *неналежного ставлення до службових обов'язків* (ч. 2 ст. 83 Закону від 07.07.2010 р. № 2453–VI).

З огляду на Главу 4 Розділу III ЦПК України, яка предметно регулює питання судового розгляду судових стадій в позовному провадженні під час ходу судового засідання, існує обов'язок звертатися до суду зі словами «Ваша честь» (ст. 161 ЦПК України). Такий обов'язок є *обов'язком дотримання процесуально-необхідної поведінки*; характеризується так званою *фізіологічною ознакою, імперативністю (безумовністю) реалізації* та тісно пов'язаний із правовою свідомістю, правовою культурою як складовими його реалізації, де така реалізація відбувається в активній формі; за суб'єктивним складом відноситься не тільки до учасників цивільного процесу, а й у деяких випадках до присутніх у залі судового засідання. Отже суб'єктами ж, на яких покладено такий обов'язок відповідно до положень ст. 161 ЦПК України, є особи, які беруть участь у справі (тобто, ті, що визначені ст. 26 ЦПК України), свідки (ст. 50 ЦПК України), перекладачі (ст. 55 ЦПК України), експерти (ст. 53 ЦПК України) та спеціалісти (ст. 54 ЦПК України). Проте варто звернути увагу на те, що у певних випадках такі «інші учасники цивільного процесу» як секретар судового засідання (ст. 48 ЦПК України), судовий розпорядник (ст. 49 ЦПК України), а також особа, яка надає правову допомогу (ст. 56 ЦПК України), можуть за певних обставин (за особливих) звертатися до суду (головуючого судді) із певними запитаннями та, на наше переконання, підпадають під цивільний процесуальний обов'язок звернення до суду за словесно-атрибутивною формою «Ваша честь». З огляду на це, виникає необхідність розмежування критеріїв щодо суб'єктів цивільного

процесу, які зобов'язані застосовувати звернення у такій формі, а також щодо обставин, за яких це можливо, що й обумовлюватиметься особливістю реалізації процесуального обов'язку, закріпленого в ст. 161 ЦПК України.

Так, у поняття «суд» за умови звернення осіб, які беруть участь у справі, свідків, спеціалістів, перекладачів тощо, слід вкладати і таких, які є власне судом – суддя, головуєчий – суддя, народний засідатель (ст. 18 ЦПК України, ч. 2 ст. 15 Закону України «Про судоустрій та статус суддів» від 07.07.2010 р.), та тих, «які здійснюють організаційно-технічне забезпечення процесу», [411] тобто, секретар судового засідання та судовий розпорядник (ст.ст. 48, 49 ЦПК України). Однак це зовсім не означає, що до останніх, «інших учасників процесу» (секретаря, судового розпорядника) слід звертатися у формі «Ваша честь», оскільки такі особи не наділені як статусом судді, так і правом вирішувати цивільні справи (у науці цивільного процесу – «суддівським розсудом» [412] [137]). Натомість, такими є технічні працівники суду, наділені службово-розпорядчими повноваженнями, які не впливають на вирішення предмета та підстав заявленого позову, клопотання, заяви тощо. У деяких випадках ці суб'єкти цивільного процесу, виконуючи свої посадові обов'язки безпосередньо у судовому засіданні під час розгляду цивільної справи, хоча прямо в цивільному процесуальному законодавстві і не вказані, однак зобов'язуються виконувати обов'язок, визначений ч. 1 ст. 161 ЦПК України. Йдеться, *приміром*, про фіксування судового засідання, ведення журналу судового засідання (секретар судового засідання); забезпечення належного стану судового засідання, виконання інших розпоряджень головуєчого (судовий розпорядник), – відповідно, вони зобов'язані звертатися до головуєчого, народного засідателя (як суддів) у формі «Ваша честь», і тільки в межах судового засідання. Також такі обов'язки випливають з огляду на зміст ч. 2 ст. 163 ЦПК України, де секретар судового засідання доповідає судові (головуючому – судді, народним засідателям) про явку

⁴¹¹ Цивільний процес [Текст]: навч. посіб. / А. В. Андрушко, Ю. В. Білоусов, Р. О. Стефанчук, О. І. Угриновська та ін. / За ред. Ю. В. Білоусова. – К.: Прецедент, 2006. – С.78

⁴¹² Попкова О. А. Усмотрение суда [Текст] / О. А. Попкова. – М.: Статут, 2005. – 413с.

в судові засідання викликаних у справі осіб, про вручення їм судової повістки, а також про тих, хто не з'явився та причини неявки, якщо такі відомі; з огляду на положення ст. 23 ЦПК України, коли є підстави заявити самовідвід, звернувшись до суду у формі «Ваша честь». Протилежне щодо вищенаведеного суперечило б принципам діяльності та функцій суду.

З огляду на це, виникає необхідність у законодавчому врегулюванні та доповненні змісту ст. 161 ЦПК України, що викладено у додатках.

Крім того, Розділом III Главою 4 ЦПК України визначено й такі обов'язки учасників цивільного процесу, як вставати, коли виходить і входить суд, заслуховування рішення суду стоячи, подача показань та пояснень стоячи (ч. 1 ст. 162 ЦПК України); обов'язок беззаперечно виконувати розпорядження головуєчого, додержуватись у судовому засіданні встановленого порядку та утримуватись від будь-яких дій, що свідчать про явну зневагу до суду або встановлених в суді правил (ч. 3 ст. 162 ЦПК України); передача документів особами, які беруть участь у справі через судового розпорядника (ч. 4 ст. 162 ЦПК України). Зокрема їхня особливість спрямовується на дотримання принципів реалізації цивільних процесуальних обов'язків, якими слід вважати *принцип добросовісності, незловживання правом та обов'язками, релевантності* (з огляду на зміст ч. 3 ст. 27 ЦПК України) в механізмі реалізації обов'язків учасниками цивільного процесу.

При частковому визнанні позову на відповідача покладається в порядку ч. 2 ст. 173 ЦПК України обов'язок пояснити суду, в якій саме частині позов визнається, а в якій саме – заперечується. Порядок виконання цього обов'язку, як думається, повинен реалізовуватись в усній формі. Проте за наявності ускладнень формулювання підстави та предмета позову, наявності кількох осіб, які беруть участь у справі (співпозивачів, співвідповідачів, третіх осіб), такий обов'язок повинен, на нашу думку, реалізовуватись виключно у письмовому вигляді як подача відповідного письмового заперечення із дотриманням вимог, що притаманні письмовим доказам (належність оформлення; наявність підпису особи, яка подає таке заперечення тощо); а також із дотриманням доведення

мотивації такого заперечення. В іншому разі таке заперечення буде носити ознаки зловживання правом.

Відповідно до ч. 1 ст. 174 ЦПК України, у разі відмови позивача від позову та, відповідно, у разі визнання позову відповідачем, сторони зобов'язані повідомити суд про це в усній формі. Проте особливостями виконання цього обов'язку є чіткість та послідовність викладу думок сторін з цього приводу перед судом, які, на нашу думку, мають бути зрозумілими для суду. Щодо реалізації такого обов'язку законними представниками, то особливістю його полягатиме в належному обґрунтуванні такої позиції та не буде суперечити інтересам осіб, яких представляють. У протилежному випадку суд зобов'язаний не прийняти заявленої відмови представника позивача від позову, а представника відповідача на визнання позову, з огляду на ч. 5 ст. 174 ЦПК України. Однак, на нашу думку, такий обов'язок в належному обґрунтуванні відмови від позову та визнання позову має теж місце й у випадку процесуального та договірного представництва, оскільки теж характеризується особливістю розпорядження не власним матеріальним правом як предметом та підставою позову, а лише наділеними суб'єкта процесуально-процедурними повноваженнями щодо захисту чужого матеріального права.

Втім, у разі скористання правом відмовитися від визнання обставин справи, зробленого стороною в попередньому судовому засіданні, на неї покладається *обов'язок доведення* того, що таке визнання відбулося внаслідок помилки, що має істотне значення, обману, насильства, погрози, тяжкої обставини, або обставини були визнані в результаті зловмисної домовленості представника з іншою стороною (ч. 1 ст. 178 ЦПК України). Такий обов'язок повинен реалізовуватись за правилами доказування.

Відповідно до ст. 167 ЦПК України *розгляд судом заяв і клопотань осіб, які беруть участь у справі*, у разі подання таких останніми, відбувається після того, як буде заслухана думка решти присутніх у судовому засіданні осіб, які беруть участь у справі. Отже, за таких умов цивільним процесуальним законом покладено обов'язок присутніх у судовому засіданні осіб, які беруть участь у

справі (відповідно до ст. 26 ЦПК України), висловлювати свою думку з приводу заявлених клопотань та заяв. Форма виконання реалізації обов'язку може бути письмовою та усною. Реалізація цього обов'язку опосередковується як із принципом диспозитивності, так і змагальності і залежить від матеріального та процесуального інтересу цих осіб, що беруть участь у справі.

Варто зазначити, що фактично у всіх судових процедурах судових стадій, та частинах судового засідання (*підготовчої, судового слідства, дебатах*) такі відбуваються на підставі *пояснень осіб, які беруть участь у справі*. Так, зокрема, ч. 1 ст. 176 ЦПК України визначено, що «після доповіді у справі суд заслуховує пояснення позивача та третьої особи, яка бере участь на його стороні, відповідача та третьої особи, яка бере участь на його стороні, а також інших осіб, які беруть участь у справі». З огляду на це, видається за можливе дійти ствердного висновку у тому, що суд зобов'язаний заслухати пояснення осіб, які беруть участь у справі, а останні (сторони, треті особи тощо) зобов'язані відповідно до положень цієї норми за певною черговістю надати суду пояснення з приводу предмета та підстави позову, з приводу поданих на розгляд суду клопотань та заяв. Таким чином, особливість такого обов'язку надання пояснень полягає в черговості та послідовності за принципом субординації учасників цивільного процесу, в якому обов'язок дачі пояснень спершу належить позивачу, потім – третім особам на його стороні, далі – відповідачу та третім особам на його стороні тощо. Проте відповідно до ч. 2 ст. 176 ЦПК України пояснення їх представників як цивільний процесуальний обов'язок повинні надаватися до суду після пояснень їх довірителів (сторін, третіх осіб), але в якості додаткової особливості щодо виконання обов'язків щодо подачі суду представниками пояснень за клопотанням сторони, третьої особи такі пояснення може надавати тільки представник. З іншого боку, це не означає, що на вимогу суду сторона у справі чи третя особа наче не зобов'язана надати суду пояснення щодо справи, керуючись диспозитивними засадами. Проте, коли цього зажадає суд, то він може прямою вказівкою зобов'язати сторони та інших осіб, які беруть участь у справі, дати

окремо пояснення *щодо кожної із заявлених ними вимог* (ч. 3 ст. 176 ЦПК України).

Таким чином, простежується класичність даної конструкції, за якою спостерігається введення в «активний стан» суб'єкта обов'язку (сторони, третьої особи) та його суб'єктивної сторони (вказівки суду (установки) щодо дачі стороною пояснень у справі, яких остання має дотриматись (виконати). Отже, за умови вказівки (зобов'язання судом) відстежується особливість привілеювання та домінування у структурі цивільного процесуального обов'язку надання суду пояснень сторонами, третіми особами таких ознак обов'язку, як *цїлі*, які спрямовані на мету кожної зі стадій та процедури; *межі*, які визначає суд з огляду на необхідність, що обумовлена предметом та підставою судового розсуду; встановлення гарантій державного примусу тощо.

Варто наголосити на тому, що ч. 5 ст. 176 ЦПК України закріплено положення про те, що сторони та особи, які беруть участь у справі, можуть ставити один одному питання. Втім, з огляду на змагальний процес, дане суб'єктивне право особи, яка бере участь у справі, буде перетворюватися на цивільний процесуальний обов'язок та зумовлюватися тягарем доказування, тобто необхідністю спростування обставин та доводів іншої сторони. Відповідно, як справедливо зазначає С. С. Бичкова, такі обставини зумовлюються тим, що тягар доказування як специфічний обов'язок опосередковується заінтересованістю кожної сторони у розгляді справи на свою користь*. Звідси, важко повністю погодитись із думкою В. В. Комарова та П. І. Радченко у тому, що ніякої юридичної відповідальності у доказуванні пасивна сторона не несе, оскільки тягар доказування не аналог юридичних обов'язків, сторони не несуть юридичних обов'язків щодо подання доказів для розкриття всіх обставин справи, зокрема й тих, які не бажані для сторін з точки зору їх правової позиції та процесуальної заінтересованості або не є бажаними для сприятливого завершення

*Подібний висновок знаходить вітчизняна вчена-процесуаліст С.С. Бичкова. *Див.:* Бичкова С. С. Цивільний процесуальний статус осіб, які беруть участь у справі позовного провадження [Текст]: монограф. / С. С. Бичкова. – К.: Атіка, 2011. – С.87

процесу. Зрештою, цими вченими робиться висновок, що сторони в умовах так званого «стандарту доказування» можуть притримувати докази на свою користь, а суд, у свою чергу, розглядає справу лише в межах заявлених позовних вимог та наданих сторонами доказів. [413] Отже, дані твердження, на нашу думку, принаймні не співвідносяться із нормами цивільного процесуального закону – добросовісне користування своїми обов'язками (ч. 3 ст. 27 ЦПК України) і будуть носити характер «зловживання обов'язками» доказування. Оскільки сторони повинні (зобов'язанні) повідомити суд про всі наявні докази та обставини з приводу вимог та заперечень (ч.ч. 1, 3 ст. 131 ЦПК України), а також і про наявність третіх сторін (ч. 1 ст. 36 ЦПК України) тощо. Сам ж «стандарт доказування», який означає, що судове слідство проводиться в межах тих доказів, про які заявлено (відомо суду), потребує також належного переосмислення в контексті обов'язків доказування з огляду на таке. Відомо, що навіть в умовах змагального та диспозитивного цивільного процесу суд задля об'єктивності та законності прийняття рішення у справі може вдатися до умов так званого «слідчого процесу» і припуститися до «збирання доказів» (ч. 1 ст. 132 ЦПК України) на свій розсуд (слід зазначити позицію Пленуму Верховного Суду України, що «за змістом ст. 132 ЦПК України судові доручення щодо збирання доказів (допит свідків, проведення огляду на місці речових доказів, допит сторін та третіх осіб тощо) даються тільки суду, а не іншому органу, якщо відповідні дії не можуть бути надані судом... У порядку судового доручення не повинні збиратися письмові або речові докази, які можуть бути представлені сторонами або за їх клопотанням витребувані судом, який розглядає справу; суд не вправі давати доручення про витребування від позивача даних, які підтверджують обґрунтованість його вимог, а також інших відомостей...»). [414] *Так*, в справах окремого провадження у категорії справ про встановлення фактів наявні

⁴¹³ Курс цивільного процесу [Текст]: підручн. / В. В. Комаров, В. А. Бігун, В. В. Баранкова та ін.; за ред. В. В. Комарова. – Х.: Право, 2011. – С.493

⁴¹⁴ Про застосування норм цивільного процесуального законодавства, що регулюють провадження у справі до судового розгляду: постанова Пленуму Верховного Суду України від 12.06.2009 р. № 5 [Текст] // Збірник Постанов Пленуму Верховного Суду України (1972–2009). – Х.: Видавець ФОП Вапнярчук Н. М., 2009. – С.810

обставини, коли суд витребує відповідні матеріали з органів РАЦСу, нотаріуса, сільської ради тощо. І хоча, як вважається, що в окремому провадженні не діє принцип змагальності, слід погодитися із тими науковцями, які все ж з'ясовують його дію. Тому в якості додаткового прикладу зазначимо й те, що у «справах окремого провадження наявний спір з «незацікавленою особою», як правило з державним органом, який не визнає за особою, відповідного юридичного факту (відсутність матеріальної змоги виховання дитини, відсутність побутових умов про виховання дитини, відсутність згоди дитини на усиновлення). [415] А з «етимологічної точки зору, спорити з будь-ким, про що-небудь, проти кого – не погоджуватися, оспорювати, бути проти тієї чи іншої думки, доказувати своє. Спір – словесне змагання при обговоренні будь-чого, в якому кожна сторона відстоює свою думку, свою правду». [416] Наведене не спростовує мети та завдань окремого провадження, але вказує на деякі особливості такого.

Більше того, С. В. Васильєв справедливо виявляє, що обов'язок забезпечити в ході провадження повноту доказового матеріалу в цивільному процесі дозволяє встановити істину в справі, покладений на сторони, інших юридично заінтересованих у вирішенні справи осіб та суд. [417] Зокрема, такі міркування знаходять своє підтвердження з огляду на те, що саме завдяки активності (змагальності) сторін та координації суду можливе забезпечення виконання завдань, які покладені на суд щодо справедливого, неупередженого, своєчасного розгляду та вирішення цивільних справ з метою захисту порушених, невизнаних або оспорюваних прав, свобод чи інтересів фізичних осіб, прав та інтересів юридичних осіб, інтересів держави (ст. 1 ЦПК України). А це, в свою чергу, дає підстави вважати, що не лише межами заявлених вимог та поданих доказів повинна вирішуватись цивільна справа, а звідси – повинні виявлятися цивільні процесуальні обов'язки, а й тоді, коли суд задля з'ясування повноти та

⁴¹⁵ Окреме провадження в цивільному процесі України: навч. посіб. / під ред. Р. М. Мінченко. – К.: КНТ, 2011. – С.77

⁴¹⁶ Словарь русского языка: в 4-х т. /Под ред. А. П. Евгеньевой. – 2-е изд., испр. и доп. – М.: Рус. яз., 1981– 1984. – тт. 1– 4. – С.229; Окреме провадження в цивільному процесі України: навч. посіб. / під ред. Р. М. Мінченко. – К.: КНТ, 2011. – С.77

⁴¹⁷ Васильєв С. В. Цивільний процес [Текст]: навч. посіб. / С. В. Васильєв. – Х.: Одиссей, 2008. – С.145

досягнення істини у справі має всебічно з'ясувати обставини у справі (залучити третіх осіб, витребувати докази тощо).

На підтвердження позиції наведеного вище міркування С. В. Васильєва не залишається поза увагою і положення п. 14 постановою Пленуму Верховного Суду України «Про судову практику розгляду цивільних справ в апеляційному порядку» № 12 від 24.10.2008 р. (*надалі* – ППВС України № 12 від 24.10.2008 р.), згідно з яким вирішення питання щодо дослідження доказів, які без поважних причин не подавалися до суду першої інстанції, апеляційний суд повинен враховувати як вимоги ч. 3 ст. 27 ЦПК України щодо зобов'язання особи, яка бере участь у справі, добросовісно здійснювати свої права та виконувати процесуальні обов'язки, так і виключне значення цих доказів для правильного вирішення справи. При цьому необхідно враховувати вимоги ч. 3 ст. 27 ЦПК України щодо добросовісного виконання цивільних процесуальних обов'язків особами, які беруть участь у справі. [418] Як справедливо зазначає П. Макаров, цьому передують відповідна процесуальна обстановка, яка формується на підставі відповідних процесуальних засобів, які сторона повинна надати до найближчого судового засідання, де для надання яких існує відповідний процесуальний привід. [419] В деяких випадках саме суд формує такий привід на власний розсуд, з огляду на предмет доказування та категорію цивільної справи.

У разі виникнення обставин, тобто, за наявності підстав про заявлення *відводу складу суду*, особи які беруть участь у справі, до початку розгляду справи по суті повинні заявити відвід. Така заява повинна бути мотивованою, як справедливо вказує Ю. С. Червоний. [420] Особливість цього цивільного процесуального обов'язку також слід пов'язувати з тим, що він може

⁴¹⁸ Про судову практику розгляду цивільних справ в апеляційному порядку: постанова Пленуму Верховного Суду України від 24.10.2008 р. № 12 [Текст] // Збірник Постанов Пленуму Верховного Суду України (1972–2009). – Х.: Видавець ФОП Вапнярчук Н. М., 2009. – С.745

⁴¹⁹ Макаров М. Обязанность сторон по своевременному представлению своих процессуальных средств в гражданском процессе (опыт Германии) [Текст] / М. Макаров // Арбитражный и гражданский процесс. – 2009. – № 12. – С.36

⁴²⁰ Науково-практичний коментар Цивільного процесуального кодексу України [Текст]: [пер. з рос.] / [С. В. Ківалов, Ю. С. Червоний, Г. С. Волосатий та ін.]; за ред. Ю. С. Червоного. – К.; Одеса: Юрінком Інтер, 2008. – С.58

реалізовуватись не тільки на підготовчій стадії чи стадії відкриття провадження у справі, провадження справи до судового розгляду, а й фактично на всіх стадіях судового провадження. Проте не на всіх етапах проведення судового засідання. Так, відвід не може бути заявлений на стадії судових дебатів, перебування суду в нарадчій кімнаті для постановлення судового рішення чи його оголошення тощо. Тобто, у тих випадках, коли суд здійснює ці судові процедури, які покликані відбутися виключно без думки осіб, які беруть участь у справі. Отже, в основі виконання обов'язку на заявлення відводу лежать обставини – необхідність заявлення його до початку розгляду справи (що і є обов'язком). При чому слід вважати виникнення обов'язку саме за обставин, коли особа реально могла дізнатися та заявити про це перед судом. Відвід повинен бути мотивованим, що також розцінюється як обов'язок у даному контексті, пред'являтися лише тими учасниками цивільного процесу, які наділені відповідною правосуб'єктністю. Дещо інший аспект цього інституту стосується і секретаря судового засідання, експерта, спеціаліста та перекладача і полягає в особливості реалізації обов'язку на стадії безпосередньо судового розгляду. Обов'язок заявлення самовідводу опосередковується із службовим обов'язком, перебуває безпосередньо із таким у взаємозв'язку. Проте в разі його недотримання утворюватиметься відповідний юридичний склад порушення службових повноважень цими «іншими» учасниками цивільного процесу, що власне й зумовлює особливість реалізації таких обов'язків.

Не без підстав звертають увагу вітчизняні процесуалісти В. В. Комаров та Г. О. Світлична на те, що в *заяві про витребування доказів* (курсив наш – Я. М.) (письмових або речових) сторона зобов'язана зазначити, який доказ вимагається, підстави, за яких особа вважає, що доказ знаходиться в іншій особі, обставини, які мають підтвердити цей доказ. [421]

Інститут *забезпечення позову*, як відомо, притаманний теж позовному провадженню, мета якого полягає у запобіганні порушення прав та гарантуванні

⁴²¹ Курс цивільного процесу [Текст]: підручн. / В. В. Комаров, В. А. Бігун, В. В. Баранкова та ін.; за ред. В. В. Комарова. – Х.: Право, 2011. – С.296

виконання рішення суду в разі задоволення позовних вимог. Звичайно реалізація цього процесуального інституту супроводжується ініціюванням однієї з осіб, які беруть участь у справі, та сукупністю відповідних процесуальних дій. Однак серед заінтересованих осіб, які наділені правом забезпечити позов (як правило, позивач), цивільний процесуальний закон наділяє й цивільними процесуальними обов'язками, особливість яких, насамперед, зумовлюється: формуванням предмета забезпечення позову у такому контексті, щоб запропоновані вжиті заходи не перешкождали господарській діяльності юридичної особи або фізичної особи, яка здійснює таку діяльність; встановленням клопотання (заяви) саме таким способом, щоб застосовані судом обмеження не призвели господарюючого суб'єкта до можливості користування та розпорядження власним майном в силу можливості настання незворотних наслідків; невтручанням у внутрішню діяльність господарських товариств (щодо заборони скликати загальні збори товариства, щодо підбивання підсумків порядку денного таких зборів тощо). Такої думки дотримується й Пленум Верховного Суду України. [422] Втім, хоча дані питання виникають із диспозитивних начал суб'єктивного цивільного процесуального права, заявник (позивач) повинен достатньо чітко розмежовувати під час оформлення підставу, предмет та коло відносин ймовірних спірних правовідносин.

Окрім того, особливість виконання позивачем цивільного процесуального обов'язку внесення на депозитний рахунок суду застави щодо запобігання зловживання інститутом забезпечення позову полягає у тому, щоб позивач вніс його у відповідному обсязі та строки, що виписані в ухвалі. Момент виконання своєчасного виконання буде полягати у представленні суду відповідних підтверджуючих документів фінансової звітності (чек, виписка з банку тощо).

Справедливо звертає увагу Пленум Верховного Суду України у своїй постанові «Про практику застосування судами цивільного процесуального

⁴²² Про практику застосування судами цивільного процесуального законодавства при розгляді заяв про забезпечення позову: постанова Пленуму Верховного Суду України від 22.12.2006 р. № 9 [Текст] // Збірник Постанов Пленуму Верховного Суду України (1972–2009). – Х.: Видавець ФОП Вапнярчук Н. М., 2009. – С.631

законодавства при розгляді заяв про забезпечення позову» № 9 від 22.12.2006 р., що ініціювання забезпечення позову застосовуються прокурором або особами, яким надано право звертатися до суду за захистом прав, свобод та інтересів, така заява повинна бути у будь-який спосіб підтверджена особою, в інтересах якої вони діють, оскільки відшкодування можливих збитків і його забезпечення здійснюється лише за рахунок цієї особи. [423]

Проведення справи в апеляційній, в касаційній інстанції. Право осіб, які беруть участь у справі, щодо оскарження судового рішення чи у разі, коли суд вирішив питання про права та обов'язки осіб, які не брали участь у справі, закріплено в п. 2 ст. 129 Конституції України, ст. 13 ЦПК України. Втім, право на оскарження та домагання скасування незаконних і необґрунтованих рішень безпосередньо впливає із більш широкого права громадян оскаржити будь-які неправильні дії всіх посадових осіб і органів державної влади (ст. 3 ЦПК України, ст. 55 Конституції України). [424] Не піддаючи сумніву це положення, важливо зазначити, що відповідно до цивільного процесуального закону на цих осіб, що беруть участь у справі, покладено й ряд цивільних процесуальних обов'язків, які в деяких судових процедурах під час реалізації права на оскарження (звернення до суду, розгляд судом та постановлення ним судового рішення на стадії апеляційного та касаційного розгляду) мають специфічні особливості, на відмінну від реалізації в суді першої інстанції. У цих провадженнях привертає увагу декілька концептуальних підходів, які визначають особливості цивільних процесуальних обов'язків, що потребують детального розгляду.

Це, в перше чергу, стосуються суто технічно-процедурних моментів та закріплюються відповідно до судових стадій, судових етапів. Серед таких виокремлюються, насамперед, підготовка та подача в апеляційну інстанцію відповідної скарги у формі, де б в обов'язковому порядку, на відмінну від

⁴²³ Про практику застосування судами цивільного процесуального законодавства при розгляді заяв про забезпечення позову: постанова Пленуму Верховного Суду України від 22.12.2006 р. № 9 [Текст] // Збірник Постанов Пленуму Верховного Суду України (1972–2009). – Х.: Видавець ФОП Вапнярчук Н. М., 2009. – С.632

⁴²⁴ Гузь Л. Є. Підстави для скасування судових рішень (ухвал) та способи запобігання їх виникнення при розгляді цивільних справ в судах [Текст] / Л. Є. Гузь. – Х.: Поліграфіст, 2009. – С.12–13

загального положення (додатково), були зазначені причини, у чому саме полягає незаконність і (або) необґрунтованість рішення або ухвали (звідси – неповнота, неправильність встановлення обставин справи тощо). Тобто, з обов'язковим викладом та мотивацією скарги та доведення помилковості висновків суду (п. 5 ч. 1 ст. 295 ЦПК України). Натомість в касаційному провадженні законодавець не обтяжує касатора виокремлювати та деталізувати обставини щодо наявних процесуальних чи матеріальних обставин, які свідчать про неправильне вирішення справи попередніми інстанціями. Оскільки п. 5 ч. 1 ст. 326 ЦПК України встановлено, що в касаційній скарзі повинно бути зазначено, в чому полягає неправильне застосування судом норм матеріального права чи порушення норм процесуального права, тобто, без детальної мотивації. Таким чином, порівнюючи норму щодо форми та змісту скарги в апеляційному провадженні та касаційному, є підстави вважати, що об'єм тягаря доведення та доказування у касаційному порядку значно зменшується, послаблюється. Звідси можливо припустити, що в разі спрощення процедур законодавцем до мотивацій скарги встановлено процесуальною нормою, то цілком ймовірно виникає можливість до зловживання потенційним касатором правом на касаційне оскарження, тобто, банальне недобросовісне невиконання обов'язку (ч. 3 ст. 27 ЦПК України), на захист прав та обов'язків (ст. 13 ЦПК України).

Варто зазначити, що додаткова особливість цивільного процесуального обов'язку в апеляційному та касаційному провадженнях полягає у місці подачі самої скарги. Якщо в суді першої інстанції така подається в порядку правил підсудності та підвідомчості, що встановлено ст.ст. 108–114, 118 ЦПК України, то, подача апеляційної скарги реалізовується через суд першої інстанції, який ухвалив оскаржуване рішення (ч. 1 ст. 296 ЦПК України), де справа разом із скаргою передається до апеляційного суду на наступний день після закінчення строку на апеляційне оскарження (ч. 2 цієї статті). Натомість, ч. 1 ст. 327 ЦПК України зобов'язує касатора подати касаційну скаргу безпосередньо до касаційної інстанції, звідки останній, в свою чергу, зобов'язаний витребувати

матеріали цивільної справи рішення суду, по яким касується (ч.1 ст. 328 ЦПК України).

Звідси випливає й додаткова особливість щодо подачі скарги до суду апеляційної та касаційної інстанцій. Зокрема, особа, яка її подає, у разі пропуску строків на її подачу, що встановлені в ст.ст. 294, 325 ЦПК України, зобов'язана з огляду на вимоги ч. 3 ст. 297, ч. 3 ст. 328, ч. 3 ст. 356 ЦПК України звернутися до суду із заявою про поновлення строків або навести інші підстави для поновлення строків.

У той же час, з одного боку, слід визнати певною мірою гармонізованою у правовому полі норму абз. 3 ч. 3 ст. 297 ЦПК України щодо наслідків відмови у відкритті апеляційного провадження, які виникатимуть у разі звернення із апеляційною скаргою за наявності пропущеного строку на звернення до апеляційного суду прокурора, органу державної влади чи органу місцевого самоврядування. Оскільки в даному випадку, на нашу думку, законодавцем призюмується факт наділення достатніми повноваженнями, часом, засобами та компетентними працівниками для вчасного реагування на дотримання обов'язку звернення із апеляційною скаргою. Більше того, відповідно до ст. 9 Закону України «Про безоплатну правову допомогу» від 02.06.2011 р. № 3460–VI ці особи належать до суб'єктів надання такої допомоги (первинної), тобто, є компетентними. Натомість, цим же Законом, а саме ст. 15 віднесено й адвокатів як суб'єктів надання вторинної правової допомоги, що внесені до відповідних Реєстрів. [425] Однак, незважаючи на це, цивільне процесуальне законодавство не покладає обов'язок адвоката (*приміром*, навіть за умови безпосередньої участі у справі в суді першої інстанції із наділеними повноваженнями на оскарження) подати апеляцію у визначений законом строк, а надає можливість користуватися загальними підставами (правом) на оскарження, ігноруючи повноваження, роль та призначення адвоката як фахівця у галузі права, зрештою, як суб'єкта надання правової допомоги. Це може створювати підстави для маніпулювання правом на

⁴²⁵ Про безоплатну правову допомогу: Закон України від 02.06.2011 р. № 3460–VI [Текст] // Відомості Верховної Ради України. – 2011. – № 51. – Ст. 577.

оскарження. На наше переконання необхідно, за умови наявності відповідного договору в адвоката та повноважень на ведення даної справи, що надано однією з осіб, які беруть участь у справі, доповнити абз. 3 ч. 3 ст. 297 ЦПК України таким: «адвоката, що бере участь у справі». Зрештою, дотримання цього процесуального обов'язку сприятиме не тільки дисциплінуванню адвоката щодо виконання своїх як професійних, так і цивільних процесуальних обов'язків, а й сприятиме швидкому розгляду цивільної справи в апеляційному провадженні.

Дещо інше процесуально-правове значення цивільні процесуальні обов'язки становитимуть для учасників цивільного процесу, які оскаржують судові рішення до Верховного Суду України (*надалі* – ВСУ). Об'єктом розгляду є судові рішення у цивільних справах після їх перегляду в касаційному порядку, а також рішення (ухвали) касаційного суду, ухвали ВСУ про відмову у відкритті касаційного провадження. [426] Отже, особливістю цивільного процесуального обов'язку в зв'язку з реалізацією права на судовий захист через формування та подачу відповідної скарги до ВСУ є обов'язкове посилення в заяві та долучення до неї рішення суду касаційної інстанції чи окремих рішень (ухвал) ВСУ. Така подача обмежується дотриманням строку в один рік з дня ухвалення судового рішення, щодо якого подано заяву про перегляд, або з дня ухвалення судового рішення, на яке здійснюється посилення, на підтвердження підстав, установлених п. 1 ч. 1 ст. 355 ЦПК України, якщо воно ухвалене пізніше, але не пізніше одного року з дня ухвалення судового рішення, про перегляд якого подається заява. [427]

Провадження у зв'язку із нововиявленими обставинами. Заяви про перегляд судового акта у судовому засіданні розглядається за правилами, які регулюють розгляд справи у судовому засіданні, з урахуванням особливостей даного питання. [428] У зв'язку з тим, що метою звернення сторін є безпосереднє наведення та подача тих доказів, які б підтверджували наявність або відсутність

⁴²⁶ Курс цивільного процесу [Текст]: підручн. / В. В. Комаров, В. А. Бігун, В. В. Баранкова та ін.; за ред. В. В. Комарова. – Х.: Право, 2011. – С.922

⁴²⁷ Курс цивільного процесу [Текст]: підручн. / В. В. Комаров, В. А. Бігун, В. В. Баранкова та ін.; за ред. В. В. Комарова. – Х.: Право, 2011. – С.923

⁴²⁸ Курс цивільного процесу [Текст]: підручн. / В. В. Комаров, В. А. Бігун, В. В. Баранкова та ін.; за ред. В. В. Комарова. – Х.: Право, 2011. –С.938

таких обставин, цивільний процесуальний обов'язок суб'єкта звернення має імперативний характер, який опосередковується принципом змагальності.

Отож окресливши основні пріоритетні процедури в судових стадіях та етапах судового розгляду щодо реалізації цивільних процесуальних обов'язків учасниками цивільного процесу, цілком можливим видається узагальнити і головні особливості таких обов'язків наскрізно, щодо самих учасників цивільного процесу.

Так, відомо, що в науці цивільного процесуального права саме поняття «*позивач*» (в латинській позначається як — «*actor*» [429]), інтерпретується досить таки по-різному у сучасній науці. Однак на нашу думку, встановлення об'єктивно розуміння змісту поняття позивач має важливе значення, а тому потрібно звернути увагу на традиційні компоненти і споглядати його в комплексі як: «особу, яка ймовірно має спірне право» [430] та, яка особисто (або певна сторона в її інтересах), «звернулася до суду з позовом, вважаючи, що її права порушені або оспорується» [431], а також для захисту цих суб'єктивних прав і охоронюваних законом інтересів цієї особи «порушена цивільна справа» [432] у суді першої інстанції. Тому особливості цивільних процесуальних обов'язків перш за все повинні сфокусовуватися у межах формування та подачі позову з дотриманням вимог щодо (ст.ст. 119–120 ЦПК України) підсудності (ст.ст. 109–114 ЦПК України), тощо. Формуючи позовну заяву, на майбутньому позивачеві лежить цивільний процесуальний обов'язок не лише сформулювати позовні вимоги пославшись на матеріальний та процесуальний закон, пов'язавши його із фактом порушення суб'єктивного права, свободи чи інтересу, але й позивачеві потрібно (він зобов'язаний) в обґрунтування своїх вимог зазначити докази що підтверджують кожну обставину, якими позивач обґрунтовує свої вимоги, що

⁴²⁹ Штефан М.Й. Цивільне процесуальне право України: Академічний курс : [підруч.] для студ. юрид. спец. вищ. навч. закл. М.Й. Штефан. — К.: Ін Юре, 2005. — С.101

⁴³⁰ Цивільний процес України : підручн. / за ред. Ю.С. Червоного. — К.: Істина, 2007. — С.91

⁴³¹ Чорнооченко С.І. Цивільний процес : навч. посіб. / С.І. Чорнооченко. — [вид 2-ге, перероб. та доп.]. — К.: Центр навчальної літератури, 2005. — С.53

⁴³² Васильєв С.В. Цивільний процес: навч. посіб. / С.В. Васильєв. — Х.: Одиссей, 2008. — С.57

підтверджують кожну обставину. Зокрема, такої позиції притримується і Пленум Верховного Суду України у п. 7 постанови від 12.06.2009 р. № 2.

У той же час, цивільними процесуальними обов'язками позивача безпосередньо у позовному провадженні слід вважати: обов'язок «визначення (вибору) способу захисту порушеного, невизнаного чи оспорюваного права, свободи чи інтересу» [433]; обов'язок «визначення (вибору) виду судочинства» [434] (в широкому розумінні); обов'язок визначення учасників ймовірних спірних правовідносин (відповідача (ів)); обов'язок підтримання та відстоювання позиції по заявленому змісту позовних вимог щодо ймовірно порушеного, оспореного чи невизнаного суб'єктивного матеріального права, свободи чи інтересу (ч. 3 ст. 130, ч. 1 ст. 173, ч. 2 ст. 193 ЦПК України; у випадку пред'явлення позову до неналежного відповідача обов'язок клопотати перед судом про його заміну (ч. 1 ст. 33 ЦПК України); обов'язок клопотати суд про зміну підстави та предмету позову. Безпосередня умова статусного обов'язку є приналежність виключно до такого учасника цивільного процесу, як позивач; обов'язок збільшити або зменшити розмір позовних вимог; відмови від позову, за обставин визначених попереднім обов'язком; тощо.

Щодо відповідача, як учасника цивільного процесу, варто вказати, що цивільне процесуальне значення терміну «*відповідач*» сучасною цивільною процесуальною наукою майже однотайно визначається як — «*reus* — особа, яка обороняється» [435], «залучається до відповіді щодо вимоги, заявленої позивачем» [436]. Є. В. Васьковський досить концептуально підкреслив основні напрямки діяльності відповідача, вкладаючи у розуміння поняття «відповідач» те, що він є пасивною стороною, який, не тільки повинен оборонятися, але й який

⁴³³ Дегтярев С.Л. Определение способа защиты (вида производства) заинтересованным лицом в арбитражном процессе (на примере оспаривания зарегистрированных вещных прав) / С.Л.Дегтярев // Арбитражный и гражданский процесс. — 2006. — №12. — С.23

⁴³⁴ Дегтярев С.Л. Определение способа защиты (вида производства) заинтересованным лицом в арбитражном процессе (на примере оспаривания зарегистрированных вещных прав) / С.Л.Дегтярев // Арбитражный и гражданский процесс. — 2006. — №12. — С.23

⁴³⁵ Штефан М.Й. Цивільне процесуальне право України: Академічний курс : [підруч.] для студ. юрид. спец. вищ. навч. закл. М.Й. Штефан. — К.: Ін Юре, 2005. — С.101

⁴³⁶ Васильев С.В. Цивільний процес: навч. посіб. / С.В. Васильев. — Х.: Одиссей, 2008. — С.57

звинувачується. Відповідач, як правило, не нападає, а тільки відбиває звинувачення позивача [437]. Заперечувати про наявність у відповідача окреслених процесуальною наукою характеристик цієї процесуальної особи, було б зайвим, тому цей учасник цивільного процесу завжди вирізняється посеред інших (позивача, третьої особи, тощо) особливими умовами власної участі у процесі.

Отож, цивільними процесуальними обов'язками *відповідача*, безпосередньо у позовному провадженні, слід вважати: обов'язок «ведення процесуальної діяльності, спрямованої на доведення заперечень проти позову (спростування наявності його вини у пред'явленому позові — *Я. М.*) або у створенні можливих перешкод для винесення судом рішення про задоволення позову» [438]; обов'язок «нести відповідальність за позовними вимогами, які пред'явленні позивачем» [439] у межах, визначених процесуальним законом; обов'язок «поновлення суб'єктивного права позивача, яке зазнало посягання» [440] за умови набранням рішенням суду законної сили «і покладення на себе відповідних обов'язків»; [441] обов'язок подачі «письмового заперечення проти позову, яке може стосуватися всіх пред'явлених позивачем вимог чи їх певної частини або обсягу (ч.ч. 1, 3 ст. 128 ЦПК України)» [442]; обов'язок подачі заяви про перегляд заочного рішення (ст. 228 ЦПК України); тощо.

Третіми особами є суб'єктами цивільних процесуальних правовідносин, які вступають у цивільну справу, що розглядається у порядку позовного провадження, для захисту своїх суб'єктивних прав, свобод чи інтересів,

⁴³⁷ Васильковський Е.В. Учебник гражданского процесса. 2-е изд. / Е.В. Васильковський. М., 1917. — С.17 // Балашов А.Н. Материальный и процессуальный аспекты в определении понятия сторон в гражданском судопроизводстве / А.Н. Балашов // Вестник Саратовского государственной академии права. — 2006. — № 2. — С.88

⁴³⁸ Адвокат у цивільному процесі : наук. — практ. посіб. — К.: Видавець Фурса С.Я.; КНТ, 2008. — С.218

⁴³⁹ Балашов А.Н. Материальный и процессуальный аспекты в определении понятия сторон в гражданском судопроизводстве / А.Н. Балашов // Вестник Саратовского государственной академии права. — 2006. — № 2. — С.87

⁴⁴⁰ Цивільний процес: навч. посіб. / А.В. Андрушко, Ю.В. Білоусов, Р.О. Стефанчук, О.І. Угриновська та ін. — за ред. Ю.В. Білоусова. — К.: Прецедент, 2006. — С. 55

⁴⁴¹ Адвокат у цивільному процесі : наук.—практ. посіб. — К.: Видавець Фурса С.Я.; КНТ, 2008. — С.218

⁴⁴² Бичкова С.С. Цивільний процесуальний статус осіб, які беруть участь у справах позовного провадження : [монограф.] / С.С.Бичкова. — К.: Атіка, 2011. — С.137

відмінних від прав та інтересів сторін. [443] Сутність третьої особи, яка заявляє самостійні вимоги щодо предмету спору, фактично зводиться до заперечення належного характеру до задоволення вимог позивача і суб'єктивне право відповідача. [444] Для вступу у справу така третя особа має володіти правом на пред'явлення позову та дотримуватися встановленого порядку його пред'явлення. [445]

Отож, особливості цивільних процесуальних обов'язків *третьох осіб, які заявляють самостійні вимоги* на предмет спору — фактично зводяться до того, що такі, виражаються в доведенні протилежних позивачу чи відповідачу інтересам вирішення справи щодо пред'явлених первинних позовних вимог позивачем та наявності зустрічних позовних вимог відповідача, протилежність його запереченням. Такі вимоги повинні бути вмотивовані, одночасно повинні бути подані додаткові докази що підтверджують особливий статус третьої сторони із самостійними вимогами (звідси — ядро особливості в заявленні, подачі та доведенні наявності самостійних вимог, матеріальної підстави та предмета); ці сторони обмежені по процесуальному часу вступу в справу — до закінчення судового розгляду; мають обов'язки позивача, де такі знаходяться в суперечці між собою щодо об'єкту спору, але є й в той же час паритетними із традиційними обов'язками позивача. Більше того, оскільки після вступу у справу третіх осіб, які заявляють самостійні вимоги, розгляд справи за її клопотанням розглядається спочатку, або ж у разі продовження слухання справи, то, в якості особливостей в межах такої стадії такий учасник цивільного процесу повинен ознайомитися із матеріалами справи задля виконання обов'язку щодо подачі доказів, тощо. На стадії апеляційного, касаційного чи виконавчого провадження, особливість цивільних процесуальних обов'язків цих суб'єктів цивільного процесу зумовлюється участі та реагування на подані скарги. З іншого боку,

⁴⁴³ Бичкова С.С. Цивільний процесуальний статус осіб, які беруть участь у справах позовного провадження: Монографія. — К.: Атіка, 2011. — С.203

⁴⁴⁴ Воложанин В.П. Защита субъективных прав участниками гражданского процесса//Российский юридический журнал. — 2006. — № 1. — С.144

⁴⁴⁵ Цивільний процес України: Підручник/ За ред. Ю.С.Червоного. — К.: Істина, 2007. — С.100

відносно цивільних процесуальних процедур безпосередньо на стадіях цивільного процесу, етапах судового розгляду, такі відмінностей не матимуть. А визначатиметься така особливість виключно заінтересованістю в участі у таких провадженнях.

Цивільні процесуальні *обов'язки третіх осіб, які не заявляють самостійних вимог щодо предмету спору*, в структурі їхнього процесуального статусу лаконічно характеризуються такими основною метою участі, як: вступом у справу з дотриманням вимог ст. 35 ЦПК України, в зв'язку із підтриманням позиції відповідача або позивача (ч. 1 ст. 35 ЦПК України); обов'язком не заявлення будь-яких самостійних вимог;

— обов'язком «захисту інтересів лише тієї особи, на стороні якої вона третя особа виступає» [446]. У разі недотримання такого обов'язку або виявлення явних ознак, що дають об'єктивні обставини суду дійти до такого висновку, суд повинен конструктивно відреагувати на такі обставини — визначити подальшу підставу та сенс перебування третьої особи, яка не заявляє самостійні вимоги щодо предмета спору у відповідному статусі. Хоча фактично встановленого законодавством механізму вибуття із цивільного процесу такого учасника, на жаль, не виписано. Більше того відповідно до ч. 2 ст. 35 ЦПК України судові рішення може вплинути на їхні права та обов'язки, що дозволяє останньому зловживати правом під час судового розгляду, тобто — не належним чином виконувати свої процесуальні обов'язки з підстав предметної участі у розгляді цивільної справи.

На рівні розглянутих вище основних учасників цивільного процесу ситуація видається дещо іншою, навіть складнішою, щодо тих, які, беручи участь в цивільному судочинстві, одночасно перебувають у службовому статусі (службових правовідносинах із державою), але в той же час, беручи участь у цивільному процесі, відіграють роль сторін, третіх осіб, заявників, заінтересованих осіб, тощо, що дає підстави попередньо уявити, що такі,

⁴⁴⁶ Чорнооченко С.І. Цивільний процес: Вид 2-ге, перероб. та доп.: Навчальний посібник. — Київ: Центр навчальної літератури, 2005. — С.70

набувають ознак цивільного процесуального статусу учасників цивільного процесу, одночасно поєднуючись із службовим статусом, так як останні, як правило, існують завдяки трудовим відносинам між державним органом та особою. А тому важливим завданням видається за необхідне з'ясування цього юридично-процесуального моменту у розрізі, тобто в контексті розпізнання цивільних процесуальних ознак обов'язків, які приналежать до осіб у цивільному процесі, із службовим статусом.

Так, згідно з ч. 2 ст. 3 ЦПК України у випадках, встановлених законом, до суду можуть звертатися органи та особи, яким надане право захищати права, свободи та інтереси осіб або державні чи суспільні інтереси [447]. Ст. 45 ЦПК України об'єднано правила про участь у цивільному судочинстві як захисників прав, свобод та інтересів інших осіб не зовсім однорідних учасників: УВРПЛ, прокурора, органів державної влади, органів місцевого самоврядування, фізичних і юридичних осіб. [448] Але, на думку В. Р. Нестерової, видається дещо сумнівною та обставина, що право на звернення (захистом) наділені декілька державних органів, що в кінцевому результаті може призвести до відповідних колізій. [449] Для більш об'єктивного погляду, позицію В. Р. Нестерової варто взяти до уваги з тих підстав, що така зумовленість (фактичного перебування у двох статусах) відбиватиметься на службових обов'язках цих суб'єктів права, а відтак буде й вносити свою дихотомію у порядок та форму реалізації обов'язків, які характеризуватимуть статус цих осіб як учасників процесу. У той же час неможливо й оминати доволі таки слушно поставлене запитання М. С. Шакарян щодо правового становища посадових осіб як суб'єктів права в цивільному судочинстві, зокрема: чи є самостійними суб'єктами судді, народні засідателі, виконавці, секретар судового засідання (в тому числі і прокурор, омбудсман, тощо — *Я. М.*)!? Даючи відповідь, вчена зосереджує увагу на тому, що перш за все, потрібно з'ясувати, чи являються такі суб'єкти посадовими особами, після

⁴⁴⁷ Васильев С.В. Цивільний процес. Навчальний посібник. —Х.: ТОВ «Одісей», 2008. — С.74

⁴⁴⁸ Цивільний процес України: Підручник/ За ред. Ю.С.Червоного. — К.: Істина, 2007. — С.116

⁴⁴⁹ Нестерова Р.В. К вопросу о роли и пределах участия прокурора в арбитражном суде//Арбитражный и гражданский процесс. — № 12. — 2006. — С.22

чого приходиться до висновку щодо можливості віднесення цих осіб до службових, [450] що, власне, по великому рахунку, не викликає сумнівів та заперечень.

Втім, висунута теза А. В. Мацкевича конструктивно показує, що: «для визнання особи суб'єктом права (у нашому випадку цивільного процесуального права, оскільки в такому разі виникнуть цивільні процесуальні правовідносини, а відтак і відповідні обов'язки — Я. М.) важливо ... показати, кому ... належать права та обов'язки ... хто являється суб'єктом права — організація в цілому чи її член. Оскільки фізична особа може вступати в правовідносини не тільки як носій суб'єктивних прав та обов'язків, але як представник іншої особи або ж організації, як посадова особа того чи іншого органу, як представник влади. У силу цього особа може здійснювати не тільки права і обов'язки, які входять в статус організації, державного органу, громадської організації». [451] Панує й інша думка серед правників, яка полягає у тому, що цивільними процесуальними слід вважати правовідносини, які виникають між судом і учасником цивільного процесу на певній стадії розгляду справи, [452] з чим також важко не погодитись. І це видається очевидним із тих міркувань, що, *приміром*, органи внутрішніх справ, виконуючи ухвалу суду про привід свідка в зв'язку з його ухиленням від явки в судове засідання для дачі показань суду, вступають частково із судом, та особами, які беруть участь у справі, у специфічні цивільні процесуальні правовідносини — виконання цивільного процесуального обов'язку зумовленого службовим становищем (в інтересах держави), та зумовлених й таким чином і з цивільним процесуальним правовідношенням в межах конкретної справи. Таким чином цивільний процесуальний обов'язок цієї посадової особи залученої до

⁴⁵⁰ Шакарян М.С. Понятие субъектов советского процессуального права и правоотношения и их классификация.// LEX RUSSICA (НАУЧНЫЕ ТРУДЫ). — № 1 . — 2004. — С.101

⁴⁵¹ Мацкевич А.В. Субъекты советского права.—М., 1962. — С.39–40; Шакарян М.С. Понятие субъектов советского процессуального права и правоотношения и их классификация.// LEX RUSSICA (НАУЧНЫЕ ТРУДЫ). — № 1 . — 2004. — С.102

⁴⁵² Щеглов В. Н. Гражданское процессуальное правоотношение: Автореферат диссертации на соискание ученой степени доктора юридических наук. Специальность 712 - Гражданское право и гражданский процесс /В. Н. Щеглов; Министерство высшего и среднего специального образования СССР. Московский государственный университет им. М. В. Ломоносова. Юридический факультет. — М., 1968. — С.19; Шакарян М.С. Понятие субъектов советского процессуального права и правоотношения и их классификация.// LEX RUSSICA (НАУЧНЫЕ ТРУДЫ). — № 1 . — 2004. — С.103

виконання певної цивільної процесуальної дії (доставки в суд свідка) буде й характеризувати його службовий та цивільний процесуальний статус, а звідти й обов'язок.

Проте відмітимо, що мета участі осіб, визначених ст. 45 ЦПК України, традиційно полягає у захисті суспільних чи державних інтересів через єдині підстави — державну та суспільну заінтересованість [453]. Однак, щодо інтересів держави як підстави та мети участі цих органів викликає чималий науковий інтерес позиція Конституційного Суду України, який у своєму рішенні від 8 квітня 1999 р. № 3–рп визначив, що: «Інтереси держави можуть збігатися повністю, частково або не збігатися зовсім з інтересами державних органів, державних підприємств та організацій чи інтересами господарських товариств з часткою державної власності у статутному фонді. Проте держава може вбачати свої інтереси не тільки в їх діяльності, але й в діяльності приватних підприємств, товариств». [454] Відповідно, за логікою речей, коли поняття інтерес співмірне із виконанням певного обов'язку знаходить своє місце та обставина, що обов'язки у цивільному процесі осіб, покликані захищати права, свободи та інтереси громадян можуть не співпадати із службовими обов'язками які спрямовані на виконання інтересів держави?! Звісно ж, що у цьому контексті виникають певні колізії — це відсутність права укладати мирову угоду прокурором (що трактується як службовий обов'язок з огляду на інтереси держави). Мабуть держава, в особі прокурора, у цьому контексті не розпізнає, не враховує та не надає перевагу особистим інтересам представляємої прокурором (державою) особи, де ці інтереси завжди будуть іти у розріз із суспільними інтересами в цілому з підстав імперативності державного та правового примусу.

Проте відмітимо, що *прокурор* є особливим суб'єктом цивільного процесу і його участь викликана, насамперед, необхідністю виконання представництва інтересів громадянина або держави в суді у випадках, передбачених законом (п. 2

⁴⁵³ Васильєв С.В. Цивільний процес. Навчальний посібник. —Х.: ТОВ «Одіссей», 2008. — С.74

⁴⁵⁴ Руденко М.В. Участь прокурора у цивільному процесі на різних етапах становлення вітчизняного законодавства// Вісник Верховного Суду України. — №9 (97)' 2008. — С.47

ст. 121 Конституції України, п. 2 ст. 5 Закону України «Про прокуратуру», а також ч. 2 ст. 45 ЦПК України). Тобто функція представництва інтересів у суді є для органів прокуратури конституційною. [455] Це дає підстави, з одного боку, припустити, що службові обов'язки прокурора, зумовлюються відповідно його службово-спеціальним статусом, який матиме відповідну дію у цивільному судочинстві. Саме на цьому й наголошує М. І. Єріашвілі, вказуючи, що правовий статус прокурора в цивільному процесі впливає із спеціального закону. Окрім того, вчений приходять до слушного висновку, що його юридична заінтересованість у справі має лише процесуально-правовий характер. Проте також справедливо підтримується думка у тому, що він не може взяти на себе роль позивача, третьої особи, лише тому, що не набуває статусу особи, яку представляє, він виступає лише в державних та суспільних інтересах у суді, якими наділяється його закон та Конституція. Але цей суб'єкт являється позивачем лише в процесуальному сенсі, а носієм матеріальних інтересів виступає особа, в інтересах якої пред'явлено позов. [456]

Необхідно відзначити і те, що прокурорське представництво за своєю природою відрізняється від іншого представництва у справі, закріпленого чинним процесуальним законодавством (ст. 38 ЦПК України), а саме: здійснюючи представництво інтересів громадянина або держави в суді від свого імені (ч. 2 ст. 45 ЦПК України), тому жодних доручень йому не потрібно. [457] В. Р. Нестерова, справедливо підмітила, що відповідне право повинно належати прокурору лише в тому випадку, коли компетентний орган, який уповноважений на захист публічних інтересів в цій сфері, не існує. [458] У той же час В. М. Руденко не без підстав зазначає, що «інтереси держави» є оціночним поняттям, де прокурор у кожному конкретному випадку самостійно визначає (з

⁴⁵⁵ Руденко М.В. Участь прокурора у цивільному процесі на різних етапах становлення вітчизняного законодавства// Вісник Верховного Суду України. — № 9 (97)'. — 2008. — С.46

⁴⁵⁶ Єриашвили М.И. Участие прокурора в гражданском процессе: Монография / Под ред. проф. Н.М. Коршунова. — М.: ЮНИТИ-ДАНА, Закон и право, 2002. — С.8—9

⁴⁵⁷ Руденко М.В. Участь прокурора у цивільному процесі на різних етапах становлення вітчизняного законодавства// Вісник Верховного Суду України. — №9 (97)' 2008. — С.46

⁴⁵⁸ Нестерова Р.В. К вопросу о роли и пределах участия прокурора в арбитражном суде//Арбитражный и гражданский процесс. — № 12. — 2006. — С.22

посиланням на законодавство, на підставі якого подає позов), у чому саме полягає чи може полягати порушення майнових або інших інтересів держави, обґрунтовує у позовній заяві необхідність їхнього захисту і визначає орган, уповноважений державою здійснювати відповідні функції у спірних відносинах, [459] — що вносить в предмет та мету захисту прав та свобод громадян, розмитість конкретних підстав у визначенні та виконанні службових обов'язків. Відповідно, цивільний процесуальний закон не спроможний забезпечити на відповідному рівні виконання цивільних процесуальних обов'язків, що зумовлюють статус цих осіб як учасників цивільного процесу.

Отже, очевидно, що участь прокурора в судовому процесі безпосередньо спрямована на (а) захист прав і законних інтересів громадян та інтересів держави, (б) сприяння виконання вимог закону про всебічний, повний та об'єктивний розгляд справ і постановлення судових рішень, які ґрунтуються на законі, (в) своєчасне вжиття заходів щодо усунення порушень закону, від кого б вони не надходили, керуючись принципами законності, незалежності суддів, рівності всіх перед законом і судом. [460]

Більше того, не дивлячись на дискусійні питання, видається за можливе визначити основні цивільні процесуальні обов'язки прокурора у цивільному процесі, а саме: *обов'язок доказування* щодо заявлених вимог (ст. 60 ЦПК України); *обов'язок представництва прокурором інтересів громадянина або держави в суді*; *обов'язок здійснення конкретної діяльності у відповідних правовідносинах, спрямованих на захист інтересів держави* [461] (ст. 45 ЦПК України); *обов'язок повідомлення відповідного прокурора* хоча спершу охоплюється службовим статусом, але коли вже виникає необхідність повідомлення про це суд, що само по собі справедливо і утворює логічний

⁴⁵⁹ Руденко М.В. Участь прокурора у цивільному процесі на різних етапах становлення вітчизняного законодавства// Вісник Верховного Суду України. — №9 (97)' 2008. — С.47

⁴⁶⁰ Дунас Т.О., Руденко М.В. Прокурор у цивільному процесі України: сутність, завдання, повноваження: Навч. та наук.-практ. посіб. для студ. юрид. вищ. навч. закл./За наук.ред. д.ю.н., проф. М.В.Руденко. — Х.: Харків юридичний, 2006. — С.131

⁴⁶¹ Шадура Д.М., Менів О.І. Судова практика застосування Цивільного процесуального кодексу України (2006-2009рр.): Практичний посібник. — Т.1: Загальна частина. — Х.: Харків юридичний, 2010. — С.273

взаємозв'язок з підстав першочергових і головних виниклих правовідносин (суд — прокурор, прокурор — суд), то з огляду на це (в цілому) саме завершеність обов'язком необхідність повідомлення суд ідентифікує (розпізнається) цивільний процесуальний обов'язок прокурора як учасника цивільних правовідносин.

Статтею 45 ЦПК України визначено право, у випадках, встановлених законом, звернутися до суду із заявою про захист прав, свобод та інтересів інших осіб, та брати участь у цих справах — *УВРПЛ*.

Відповідно до спеціального Закону України «Про Уповноваженого Верховної Ради України з прав людини» (надалі — Закон № 776/97–ВР) визначено правовий статус, мету та права і обов'язки УВРПЛ, якими керується ця посадова особа. Зокрема його службовий статус охоплюється тим, що він є *«посадовою особою, статус якої визначається Конституцією України (ст. 101 — Я. М.)*, цим Законом, Законом України «Про державну службу». УВРПЛ здійснює свою діяльність незалежно від інших державних органів та посадових осіб. ... не відмінняє їх і не тягне перегляду компетенції державних органів, які забезпечують захист і поновлення порушених прав і свобод» (ст. 4 Закону № 776/97–ВР). Також, здійснює свою діяльність, яка на підставі звернення про порушення прав, свобод та інтересів у разі звернення: громадян, осіб без громадянства та іноземців; народних депутатів; а також із власної ініціативи (ст. 16 Закону № 776/97–ВР). Безпосередньо службовими обов'язками УВРПЛ, які характеризують службовий статус Законом № 776/97–ВР визначено: *обов'язок зберігати конфіденційну інформацію* (ч. 2 ст. 14 Закону № 776/97–ВР); *після відкриття провадження УВРПЛ зобов'язаний роз'яснити заходи, які має вжити особа; направити звернення за належністю та проконтролювати розгляд звернення; а також — відмовляє у розгляді щодо тих звернень, які розглядаються судами і, внаслідок цього, зупиняє вже розпочатий розгляд звернень, якщо заінтересована особа подала позов, заяву або скаргу до суду* (ч. 3 ст. 17 Закону № 776/97–ВР), — а тому останнє також видається як обов'язкова поведінка (обов'язок) УВРПЛ.

Наведені положення Закону № 776/97–ВР та ЦПК України дають підстави визначити ті цивільні процесуальні обов'язки УВРПЛ, що характеризують його процесуальний статус, які: **(а)** спрямовані на захист права, свобод та інтересів осіб, які звернулися до цього суб'єкта за захистом; **(б)** вступити уже в розпочатий процес та здійснювати захист тих осіб, які потребують такого захисту. Звідси, важливо підкреслити первинність, а відтак і домінування над цивільним процесуальним статусом статусу як УВРПЛ як учасника цивільного процесу, оскільки не залежності від того, чи вступив у справу, чи бере участь у справі УВРПЛ, він постійно перебуває у службовому статусі, а відтак, постійно зумовлюється службовим інтересом до захисту порушених, невизнаних чи оспорюваних прав, свобод та інтересів осіб, які потребують захисту. Це й обумовлює основну індивідуальну службову ознаку — «здійснення контролю за дотриманням прав людини». [462]

Натомість особливість обов'язків *органів місцевого самоврядування, органів виконавчої влади, фізичних та юридичних осіб*, характеризується приналежністю до їхнього службового, громадського (індивідуального) статусу та полягає у здійсненні та виконанні конкретної діяльності у відповідних правовідносинах, спрямованих на захист інтересів держави, [463] суспільства (громадських та суспільних інтересів). Такі обов'язки обумовлюються в залежності від предмету порушеного, невизнаного чи оспорюваного права, свободи чи інтересу.

Отже, в підтвердження викладеного, видається слушною думка М. В. Руденко, який відмічає, що інтереси органів виконавчої влади, місцевого самоврядування, фізичних та юридичних осіб, які зазначені з прокурором в одній статті ЦПК України (ст. 45 ЦПК України) щодо цивільного судочинства потрібно відрізнити, оскільки такі обумовлюються дещо іншим інтересом, бо останній

⁴⁶² Оборотов Ю.М., Крестовська Н.М., Крижанівський А.Ф., Матвеева Л.Г. Теорія держави і права. Державний іспит. — Харків: Одісей, 2010. — С.59

⁴⁶³ Шадура Д.М., Менів О.І. Судова практика застосування Цивільного процесуального кодексу України (2006-2009рр.): Практичний посібник. — Т.1: Загальна частина. —Х.: Харків юридичний, — 2010. — С.273

(інтерес — *Я. М.*) має переважно посадовий характер. [464] Тому і постає за очевидне, що в залежності від наявності прописаного матеріальним законом таких елементів статусу, права та інтересу (службового, громадського, індивідуального) відповідно виникає цивільний процесуальний правовий статус як учасника цивільного процесу, та, що найголовніше, цивільні процесуальні обов'язки, як службовим, так і цивільним процесуальним правовим статусом в силу дії службового та процесуального законодавства. *Наприклад*, подання висновків у справі для виконання своїх повноважень, — у разі залучення їх судом — ч. 3 ст. 45 ЦПК України, — а також із власної ініціативи; [465] у справах про спори між батьком та матір'ю дитини про місце проживання дитини (ст. 161 СК України); про позбавлення батьківських прав (ст. 165 СК України); про поновлення в батьківських правах (ст. 169 СК України); про відібрання дитини (ст. 170 СК України), тощо.

Особливості *обов'язків представників* сторін, третіх осіб, а також *органів та осіб*, яким за законом надано право захищати права, свободи та законні інтереси інших осіб під час їхньої реалізації в позовному провадженні зумовлюється в першу чергу завдяки наявності у таких осіб: а) *службового* статусу уповноваженого на підставі відповідного доручення, звернення визначеного матеріальним законом; б) *особистого* статусу, у разі участі у представництві як фізичної особи; в) *індивідуального* (щодо конкретного факту, обставини, тощо).

З іншого боку, такі умови повинні обов'язково супроводжуватися наявністю перебування організації у статусі юридичної особи, яка повинна бути наділена відповідною правосуб'єктністю. За таких умов правосуб'єктність, виокремлюючи «повноваження» (процесуальні права і обов'язки) представника, надає можливість углядіти різний зміст та обсяг кожного окремо представника, а відтак — окремо виділити та розрізнити не тільки права, але й обов'язки.

⁴⁶⁴ Руденко М.В. Участь прокурора у цивільному процесі на різних етапах становлення вітчизняного законодавства// Вісник Верховного Суду України. — № 9 (97). — 2008. — С.45

⁴⁶⁵ Курс цивільного процесу: підручник/ В.В.Комаров, В.А.Бігун, В.В.Баранкова та ін.; за ред. В.В.Комарова. — Х.: Право, 2011. — С.335—336

Так, доречно розділити думку Л. Войтовича у тому, що представник у цивільному процесі має самостійні (суб'єктивні) процесуальні права та обов'язки. Вони входять до складу процесуального правовідношення представника разом із іншими правами та обов'язками представника, які є похідні від прав та обов'язків довірителя [466] (його повноваженнями — позивача, відповідача — у «чистому» вигляді), але й в залежності від правосуб'єктності його довірителя як суб'єкта права (фізичної чи юридичної особи).

Проте додатково здалось б відмітити та вказати на різницю у наявності відповідного інтересу, коли у заявника, позивача, відповідача інтерес зумовлюється матеріальним та службовим, а зрештою і процесуальним положенням особи, натомість у процесуального представника — виключно процесуальним становищем, а відтак й інтересом. Матеріальна складова із процесуального представництва «вилучається», оскільки в будь-якому випадку щодо результатів вирішення справи, процесуальний представник не матиме реальної можливості задовольнитися кінцевим результатом вирішення спору про право, самим матеріальним об'єктом.

Отже, цивільний процесуальний обов'язок, який виділяє статусність цивільного процесуального представника, полягає у реалізації обов'язків щодо захисту прав, свобод та інтересів довірителя, обумовлених службовими та/або матеріальним складом виниклих правовідносин.

Як справедливо відмічає С. Я. Фурса та Є. І. Фурса, діяльність *адвоката* в цивільному процесі у позовному провадженні зумовлюється — доведенні суду наявності або відсутності суб'єктивних (матеріальних; особистих немайнових; особистих немайнових, пов'язаних з майновими) прав та обов'язків; на формулюванні предмету доказування та подачі доказів суду для доведення позову та заперечень проти нього; [467] тощо.

⁴⁶⁶ Войтович Л. Права и обязанности представителя в гражданском судопроизводстве// Арбитражный и гражданский процесс. — № 5. — 2006. — С.15

⁴⁶⁷ Адвокат у цивільному процесі: Науково-практичний посібник. — К.: Видавець Фурса С.Я.: КНТ, 2008. — 215—216

В той же час, варто відмітити ті процесуальні обов'язки адвоката, які переплітаються із його професійними обов'язками. Так, у відповідності до ст.21 Закону України «Про адвокатуру та адвокатську діяльність» №5076-VI від 05.07.2012 року (*надалі* — Закон №5076-VI від 05.07.2012 р.) професійні обов'язки адвоката: невідкладно повідомляти клієнта про виникнення конфлікту інтересів; використовувати свої права всупереч правам, свободам та законним інтересам клієнта; без згоди клієнта розголошувати відомості, що становлять адвокатську таємницю, використовувати їх у своїх інтересах або інтересах третіх осіб; займати у справі позицію всупереч волі клієнта, крім випадків, якщо адвокат впевнений у само обмові клієнта; відмовлятися від надання правової допомоги, крім випадків, установлених законом. [468] *Особливість участі у позовному провадженні* слід розглядати на виконання (а) заявлених позовних вимог, предмета спору в його доведенні; (б) обов'язку володіти ситуацією щодо матеріалів справи, у разі необхідності знімати із них копії, в аналізі та відповідному реагуванні на рішення суду, участі в судових засіданнях; (в) за наявності доказів, клопотати про їх приєднання, огляд та витребування; за наявності обставин як складаються у судовому засіданні проводити активну позицію щодо виявлення фактів що мають значення для справи шляхом задавання іншим особам питань; (г) заявляти відводи, клопотання; (д) давати усні чи письмові пояснення; давати свої доводи та міркування з приводу проведення процесуальних дій, обставин та фактів, які з'ясовуються під час розгляду справи; оскаржувати судові рішення, тощо. Такий перелік необхідно віднести за нашим міркуванням до цивільних процесуальних обов'язків, його як учасника цивільного процесу.

Під поняттям «*інші учасники цивільного процесу*», як правило, у цивільному процесі розуміють тих осіб, які здійснюють організаційно-технічне забезпечення цивільного процесу та осіб, які сприяють розгляду та вирішенню справи по суті.

⁴⁶⁸ Закон України «Про адвокатуру та адвокатську діяльність»: чинне законодавство станом на 01 жовтня 2012 року: (Відповідає офіц. текстів) — К.: Альтера, 2012. — С.13

Так, до першої групи відносять секретаря *судового засідання* та *судового розпорядника*, а до другої — *свідка, експерта, спеціаліста, перекладача* та *особу, яка надає правову допомогу* [469]. З огляду на таку конструкцію розподілу постає за очевидне розглянути цивільні процесуальні обов'язки, що характеризують статус «інших осіб, які беруть участь у справі» саме основі на виробленій у науці послідовності. Проте *особливості обов'язків* інших учасників цивільного процесу, як уявляється, полягають у тому, що представники першої групи перебувають із органом судової влади у трудових відносинах і виконують свої процесуальні функції в силу виконання службових відносин [470], що характеризує їх як учасників цивільного процесу у справі. Проте, висунута теза М. С. Шакарян, слушно вказує на те, що «визнання посадових осіб суду суб'єктами цивільних процесуальних відносин зовсім не означає, що процесуальні правовідносини в учасників процесу виникають із посадовими особами: ці відносини виникають із судом як державним органом; всі ці особи (у відповідності до Закону України «Про судоустрій і статус суддів» від 7 липня 2010 р. № 2453–VI — *Я. М.*) є представниками судової гілки влади, і в цьому сенсі можливо говорити, що не лише ... суддя», [471] а також і *судовий розпорядник* чи *секретар судового засідання* є службовими особами суду, де кожен наділений відповідними (різним) процесуальним статусом та повноваженнями, процесуальними правами та обов'язками. Таким чином першочергово, можливо, відмітити наявний *службовий характер* у виконанні функцій, які спрямовані на виконання інтересів держави в межах конкретної справи і, з дотриманням норм цивільного процесуального закону.

Звідси, на секретаря судового засідання та судового розпорядника покладено такі прямі службові обов'язки, які й характеризують їх як інших учасників цивільного процесу (тобто, їхню статусність):

⁴⁶⁹ Цивільний процес: Навч. посіб. / А.В. Андрушко, Ю.В. Білоусов, Р.О. Стефанчук, О.І. Угриновська та ін. — За ред. Ю.В. Білоусова. — К.: Прецедент, 2006. — С. 78—79

⁴⁷⁰ Цивільний процес: Навч. посіб. / А.В. Андрушко, Ю.В. Білоусов, Р.О. Стефанчук, О.І. Угриновська та ін. — За ред. Ю.В. Білоусова. — К.: Прецедент, 2006. — С. 79

⁴⁷¹ Шакарян М.С. Понятие субъектов советского процессуального права и правоотношения и их классификация. // LEX RUSSICA (НАУЧНЫЕ ТРУДЫ). — № 1. — 2004. — С. 106

а) *секретар судового засідання* виконує обов'язки по виклику осіб, які беруть участь у розгляді справи судовими викликами та повідомленнями; обов'язки по перевірці причини відсутності осіб, яких було викликано до суду, та донесення до відома про це головуючого по справі; а також — забезпечує фіксування судового засідання технічними засобами; веде журнал судового засідання; оформляє матеріали справи; виконує інші доручення головуючого, що стосуються розгляду справи; у необхідних випадках уточняє суть процесуальної дії з метою її відображення в журналі судового засідання (ст. 48 ЦПК України), тощо.

У той же час у науці цивільного процесу підтримується думка, що секретар судового засідання виконує свої функції у межах судового засідання [472]. Проте з цим важко погодитись, оскільки в ст. 48 ЦПК України, передбачено ряд (цілий комплекс) процесуальних зобов'язальних дій (що вказують на обов'язок), як ото — оформлення матеріалів справи поза залю судового засідання; виклик сторін на відповідний час, призначеної справи до судового слухання, тощо. Тому такі обставини дають можливість стверджувати, що цивільні процесуальні обов'язки секретаря судового засідання, в наслідок провадження справи по суті, тривають і поза залю судового засідання, і без участі осіб, які беруть участь у справі. Але процес їхнього виконання зумовлюється додатковими нормативно-правовими актами, як ото: Інструкцією з діловодства в місцевому загальному суді, затвердженої наказом Державної судової адміністрації України 27 червня 2006 р. № 68, а також — Правилами поведінки працівників суду та коментар до них, які затверджені Рішенням Ради суддів України 6 лютого 2009 р. № 33 (*надалі* — *Правила*), тощо.

Правила встановлюють додатково правила поведінки працівників суду, якими вони мають керуватися під час та поза виконанням своїх службових обов'язків, де інтерес, зумовлений службовими обов'язками, в конструкції із цивільними процесуальними обов'язками становлять положення, зокрема щодо:

⁴⁷² Цивільний процес: Навч. посіб. / А.В. Андрушко, Ю.В. Білоусов, Р.О. Стефанчук, О.І. Угриновська та ін. — За ред. Ю.В. Білоусова. — К.: Прецедент, 2006. — С. 79

виконувати свої обов'язки з повагою до прав і свобод людини (п. 2.4); своєчасно й ефективно виконувати посадові обов'язки чесно і сумлінно, відповідно до посадової інструкції, на високому професійному рівні; без наказу керівника утримуватися від виконання обов'язків, передбачених посадою (в останньому, закладена наявна тенденція до корегування цивільних процесуальних обов'язків керівником в «ручному режимі», що може позитивно впливати на хід розгляду справи, а також і негативно) п. 3.2); носити нагрудні прозорі таблички (бейджі) із зазначенням свого імені та посади і називати себе на першу вимогу відвідувачів суду (п. 3.4); вживати заходів для того, щоб убезпечити конфіденційність інформації, яка є в його/її розпорядженні, та добросовісно її використовувати, а також — обов'язок зберігати конфіденційність інформації не обмежений у часі, не пов'язаний з годинами роботи або терміном працевлаштування в суді (п. 3.6); [473]

б) судового розпорядника — забезпечення належного стану залу судового засідання і запрошення до нього учасників цивільного процесу; з урахуванням кількості місць та забезпечення порядку під час судового засідання визначає можливу кількість осіб, що можуть бути присутні у залі судового засідання; оголошення про вхід і вихід суду та пропонування всім присутнім встати; виконання розпорядження головуючого про приведення до присяги перекладача, експерта; під час судового засідання прийом від учасників цивільного процесу документів та інших матеріалів і передання їх суду; запрошення до залу судового засідання свідків та виконує вказівки головуючого щодо приведення їх до присяги; тощо (ст. 49 ЦПК України). Судовий розпорядник обтяжений тими ж обов'язками, як і будь-який працівник суду, що ставилося нами в приклад на попередньому учаснику цивільного процесу (секретарю судового засідання).

Реалізація своїх посадових обов'язків будуть не в силу наявності наявних ймовірно спірних цивільно-правових обставин (порушених, невизнаних чи оспорюваних прав, свобод чи інтересів), а за умови наявності ініційованого чи то

⁴⁷³ Правила поведінки працівників суду та коментар./Рішення Ради суддів України від 06.02.2009р. – №33// Державна судова адміністрація України.: Київ. – 2010. — С.19, 21, 25

відкритого судового провадження щодо предмету спору про право, необхідності встановлення факту, тощо, тобто — в силу головного обов'язку суду (як складу суду) — справедливого, неупередженого та своєчасного розгляду та вирішення цивільних справ з метою захисту суб'єктивних прав (ст. 1 ЦПК України). Саме обов'язок детермінований службовими повноваженнями (у відповідності до Закону України «Про державну службу», Закону України «Про судоустрій і статус суддів») продовжує та вживляється у виниклих цивільних процесуальних відносинах між сторонами та такими поглинається, формуючи таким чином цивільний процесуальний обов'язок, як і сам цивільний процесуальний правовий статус.

Питання цивільної процесуальної правосуб'єктності як характеризуючої умови правовий статус осіб, які сприяють здійсненню правосуддя, як справедливо відмітив М. Б. Зейдер, полягає у тому, що ці особи своїми діями не домагаються здійснення свого процесуального інтересу, котрий полягає у вирішенні їх спору, захисту їх прав і та ін. Їхні дії лише сприяють вирішенню справи, [474] а тому ці дії як обов'язкові зумовлюються наданням, сприянням у наданні інформації, яка відома їм із професійної чи громадської (суспільної) діяльності, що й таким чином характеризує їхній специфічний статус.

Отож, друга група інших осіб, які беруть участь у справі, як відомо не перебуває із судом, як державним органом у службових (трудовах) правовідносинах, але в той же час має свої характерні особливості у визначенні цивільних процесуальних обов'язків, як видається, саме завдяки відсутності заінтересованості у результаті розгляду справи і наданні відповіді в межах поставлених судом запитань щодо фактів, які мають значення для справи.

Цивільний процесуальний обов'язок *свідка* полягає у *явці до суду та дачі суду правдивих показань* через виникнення у суду інтересу до наявної у свідка певної процесуально-значимої для об'єктивного та повного вирішення справи

⁴⁷⁴ Зейдер Н.Б. Гражданские процессуальные правоотношения. — Саратов: Изд-во Саратов. ун-та. — С.33-34; Гусаров К. Цивільна процесуальна правосуб'єктність осіб, що сприяють здійсненню правосуддя// Українське право. — № 1'2003. — С.171

інформації (ч.ч. 2, 5 ст. 51 ЦПК України), — головний обов'язок; *обов'язку підписати розписку про кримінальну відповідальність за неправдиве показання і відмову від давання показань* (ч. 5 ст. 180 ЦПК України); а також *обов'язок перебування у кімнаті для свідків* (ч. 1 ст. 165 ЦПК України); *обов'язку дотримуватися не спілкування із іншими свідками, які вже допитані судом* (ч. 2 ст. 165 ЦПК України); у випадку неявки в суд — *обов'язку вчасно повідомляти суд про неявку до суду* (ч. 3 ст. 51 ЦПК України); *обов'язок підписання текст присяги свідка* (ч. 6 ст. 180 ЦПК України). Об'єкт обов'язку — вчинення дій (бездіяльності), які спрямовані на виконання вимог суду щодо надання останньому інформації, виконання розпоряджень суду. Суб'єктивна сторона обов'язку зумовлюється у всіх випадках процесуальним інтересом — сприяння вирішення та розглядові справи по суті, окрім ситуацій, передбачених: ст. 51 ЦПК України, де свідок за певних обставин вибуває із статусу свідка, а відтак звільняється від обов'язків (тобто, у разі перебування у цивільному статусі недієздатного; у службовому статусі священнослужителя, тощо); а також, за умови віднесення до категорії родичів (ст. 52 ЦПК України);

Щодо *експерта* відмітимо, що у цивільному судочинстві його *обов'язок* полягає у *наданні висновку та дачі пояснень із поставлених перед ним судом питань*, які стосуються його службової професійної діяльності, власне, його знанням. Однак для більш ґрунтовного розуміння окреслених цивільним процесуальним статусом обов'язків експерта, як учасника цивільного процесу важливо відзначити думку В. Васенкова, який слушно відмічає, що «під роз'ясненням висновку експерта, — цитує цього вченого К. Гусаров, — зазвичай розуміють його показання про обрану методику дослідження; про використанні науково-технічні засоби, про можливість суперечності між дослідженням і положеннями, що містяться у висновку; про окремі терміни і формулювання висновку; про літературу і практику, що

належить до об'єктів дослідження, тощо» [475] (статусні обов'язки — Я. М.) (що й узгоджується із ч.ч. 1, 3 ст. 53 ЦПК України); а також *підписання присяги* (з якого і розпочинаються фактичні цивільні процесуальні відносини в контексті «суд — експерт», та навпаки, тощо) у порядку, визначеному ст. 171 ЦПК України. Більше того, цивільний процесуальний обов'язок полягає також і в *ознайомленні із всіма матеріалами справи* задля надання суду об'єктивного висновку по справі, не дивлячись на те, що п. 1 ст. 13 Закону України «Про судову експертизу» від 25 лютого 1994 р. № 4038–ХІІ експерту надано право знайомитися лише з тими матеріалами справи, що стосуються предмета судової експертизи. Отже, такий предмет за його «внутрішнім переконанням» може бути розширений, але при умові, що необхідність таких дій буде пояснено з огляду на методику проведення самої експертизи. У протилежному разі, експерт зобов'язаний відмовитися від проведення експертизи (ч. 12 ст. 53 ЦПК України).

Цивільні процесуальні обов'язки *спеціаліста* полягають у **(а)** сприянні судові і наданню йому технічної допомоги; **(б)** *обов'язку звернення у суду уваги на характерні обставини чи особливості доказів при справі*; **(в)** *обов'язку надання суду технічної допомоги* (ч. 3 ст. 54 ЦПК України). У силу закону такі обов'язки не переплітаються із службовими, але знаходяться у прямому причинному зв'язку із спеціальними, тобто тими нормативами, які надають можливість відтворення спеціальних алгоритмів певних знань і таким чином ідентифікують його як суб'єкта цивільного процесуального права. Надання суду такої інформації ґрунтується на відповідних технічних, біологічних, хімічних нормативах. Особливість цивільних процесуальних обов'язків розкривається саме в наданні суду певної специфічної інформації, демонстрації (їх інтерпретації) навичок, які дають можливість суду

⁴⁷⁵ Васенков В. Допрос свидетеля// Социалистическая законность. — 1986. — № 9. — С.49; Гусаров К. Цивільна процесуальна правосуб'єктність осіб, що сприяють здійсненню правосуддя// Українське право. — № 1'2003. — С.174

об'єктивно, швидко вирішити справу по суді, дійти істинності тверджень за певних обставин.

Обов'язки *перекладача* відповідно до ч.ч. 1, 4 ст. 55 ЦПК України поміж загальної кількості обов'язків у судовому засіданні (ч. 3 ст. 27, ч. 4 ст. 55 (щодо явки в судове засідання), ст.ст. 161, 162 ЦПК України, тощо) зобов'язані здійснити правильний і точний переклад; посвідчити правильність такого своїм підписом у процесуальних документах, які вручаються сторонам у перекладі на їхню рідну мову або мову, якою вони володіють; підписання присяги (з якого і розпочинаються фактичні цивільні процесуальні відносини в контексті «суд — перекладач», та навпаки, тощо) у порядку визначеному ст. 164 ЦПК України. К. В. Гусаров не без підстав наводить слушну думку, яка повинна інтерпретуватися як цивільний процесуальний обов'язок, що ідентифікує статус перекладача у тому, що останній, має право (обов'язок — *Я. М.*) задавати питання з метою уточнення перекладу [476].

Інститутом *осіб, які за законом мають право на надання правової допомоги*, у цивільному процесі України передбачено досить обмежене коло прав для них, зокрема ч. 1 ст. 56 ЦПК України визначається, що вони мають право знайомитися з матеріалами справи, робити з них витяги, знімати копії долучених до справи документів, бути присутнім у судовому засіданні. Здійснюючи вищенаведені права, ця особа автоматично виконує свої процесуальні обов'язки. Проте, доцільно відмітити, що правовий статус осіб, що надають правову допомогу в цивільному судочинстві, охоплюється наданими їм правами, як ото — знайомитися із матеріалами справи, робити з них витяги, тощо (ч. 2 ст. 56 ЦПК України), яким, у свою чергу, відповідає суттєвий нормативний обов'язок — не зловживати цими правами. [477] Цивільна процесуальна діяльність цих учасників процесу зумовлюється

⁴⁷⁶ Гусаров К. Цивільна процесуальна правосуб'єктність осіб, що сприяють здійсненню правосуддя// Українське право. — № 1'2003. — С.176

⁴⁷⁷ Бабаков В.А. Гражданская процессуальная обязанность: дис. ... канд. юрид. наук: 12.00.03 / Бабаков Владимир Алексеевич. — Саратов, 1999. — С.53

сприянням своїми діями вирішенню цивільної справи у спосіб щодо надання допомоги з приводу консультацій, чи то допомоги технічного характеру (знімання копій, витягів). Коло обов'язків осіб, що надають правову допомогу, окреслюється обов'язками не тільки професійними, але й процесуальними обов'язками, що не входять у контекст надання правової допомоги і охоплюються цивільними процесуальними правовідносинами.
[478]

⁴⁷⁸Мельник Я.Я. Виконання цивільних процесуальних обов'язків особами, що надають правову допомогу//Університетські наукові записки. — 2010. — №1(33). — С.53

6.2. Особливості реалізації обов'язків учасниками цивільного процесу в окремому провадженні

Наукою цивільного процесу виділяються особливі ознаки, що виключно притаманні *окремому провадженню*, на відмінну від інших видів проваджень цивільної справи, серед яких: вирішення справи за наявності спору про факт, а не спору про право; порушення справи лише за заявою, а не за позовом; [479] відсутність сторін із протилежними інтересами; особливості реалізації принципів цивільного процесу тощо. [480] А тому, попередньо, можливо стверджувати, що специфіка обов'язків заявників та заінтересованих осіб, які беруть участь у справах окремого провадження, у чомусь має збігатися із відповідними обов'язками, *приміром*, сторін у цивільному процесі (позивача та відповідача), так як такі також притаманні окремому провадженню, оскільки витікають з огляду на Загальні положення Розділу 1 ЦПК України – це і необхідність клопотання про проведення експертиз, залученням свідків тощо.

І. В. Удальцова, досліджуючи питання окремого провадження в цивільному процесі, справедливо зауважила, що сутністю окремого провадження за предметом судового розгляду та об'єктом судового захисту є те, що в ньому відсутній спір про право, а під об'єктом судового захисту, перш за все, слід розуміти охоронюваний законом інтерес. Щодо предмета судової діяльності, то під останнім слід розуміти встановлення певних юридичних фактів та станів із метою подальшого здійснення заінтересованими особами суб'єктивних прав, а також специфічна судова процедура. Проте, як зазначає ця дослідниця, кожна справа окремого провадження має ті чи інші властивості та особливості, однак їх поєднують спільні риси, які автоматизують це провадження і відрізняють від позовного та наказного проваджень. [481] Такі особливості безумовно

⁴⁷⁹ Васильєв С. В. Цивільний процес [Текст]: навч. посіб. / С. В. Васильєв. – Х.: Одіссей, 2008. – С.306

⁴⁸⁰ Цивільний процес [Текст]: навч. посіб. / А. В. Андрушко, Ю. В. Білоусов, Р. О. Стефанчук, О. І. Угриновська та ін. / За ред. Ю. В. Білоусова. – К.: Прецедент, 2005. – 172 с.

⁴⁸¹ Комаров В. В. Окреме провадження [Текст]: монограф. / В. В. Комаров, Г. О. Світлична, І. В. Удальцова; за ред. В. В. Комарова. – Х.: Право, 2011. – С.32

вибудовують й специфіку регулювання цивільних процесуальних правовідносин в окремому провадженні, набуваючи в зв'язку з цим відповідної особливої цивільної процесуальної форми. У той же час, самі елементи таких правовідносин – суб'єктивне цивільне процесуальне право та процесуальний обов'язок теж здатні виявляти певну специфіку. Не залишається й поза увагою в окремому провадженні законний інтерес. Як правило, його пов'язують із «прагненням до користування у межах правового регулювання конкретним матеріальним чи нематеріальним благом; задоволення усвідомлених індивідуальних і колективних потреб; виходить за межі змісту суб'єктивного права». [482]

Таким чином, якщо на думку деяких вчених засобом захисту юридичних інтересів виступають суб'єктивні права, [483] то юридичні обов'язки (цивільні, службові, цивільні процесуальні) будуть становити відповідну необхідність вчинення активних дій з приводу захисту матеріальних та нематеріальних благ, яка опосередковується метою захисту. Остання (мета) і виокремлює сутність та особливість юридичного, процесуального обов'язку кожного учасника цивільного процесу. Так, подання заяви про передачу безхазяйної нерухомої речі у комунальну власність (ст. 270 ЦПК України) є прямим службовим обов'язком посадових осіб органу місцевого самоврядування щодо забезпечення збереження майна, запобігання несприятливих наслідків від безхазяйності тощо; звернення до суду із заявою заінтересованих осіб протягом 24-х годин у разі виявлення в особи, яка страждає на заразну хворобу туберкульозу та ухиляється від лікування, її примусове поміщення до протитуберкульозного закладу є службово-процесуальним обов'язком (ст. 283, ч. 2 ст. 284 ЦПК України); подача відповідної заяви про визнання особи безвісно відсутньою чи оголошення її померлою також опосередковується відповідним обов'язком, з огляду на специфіку мети такого

⁴⁸² Рішення Конституційного Суду України у справі за конституційним поданням 50 народних депутатів України щодо офіційного тлумачення окремих положень частини першої статті 4 Цивільного процесуального кодексу України (справа про охоронюваний законом інтерес) від 01.12.2004 р. № 18-рп/2004. Справа № 1-10/2004 [Текст] // Вісник Конституційного Суду України. – 2004. – № 6. – С.6; Курс цивільного процесу [Текст]: підручн. / В. В. Комаров, В. А. Бігун, В. В. Баранкова та ін. ; за ред. В. В. Комарова. – Х.: Право, 2011. – С.700

⁴⁸³ Курс цивільного процесу [Текст]: підручн. / В. В. Комаров, В. А. Бігун, В. В. Баранкова та ін. ; за ред. В. В. Комарова. – Х.: Право, 2011. – С.700

встановлення (ст. 247 ЦПК України), тобто, реалізувати своє суб'єктивне право щодо отримання матеріальної допомоги, розлучитися, здійснювати управління нерухомим майном тощо.

Переконливою також видається позиція тих науковців, які вважають, що захист інтересів в окремому провадженні на відміну від позовного провадження, в якому такі опосередковуються у правовідносинах, у яких виник спір, існують поза межами цивільних та інших правовідносин, віднесених до юрисдикції суду. Їх специфіка полягає у тому, що такі інтереси є юридичними та з їх задоволенням (захистом) у їх носія виникає можливість реалізувати у майбутньому ті чи інші суб'єктивні права. [484] Варто наголосити, якщо така специфіка з огляду на реалізацію права по захисту свого інтересу визначається майбутньою поведінкою заявника, якій передуює матеріальний (службовий, цивільний) обов'язок, то цивільний процесуальний обов'язок щодо захисту такого права реалізовуватиметься безпосередньо під час розгляду справи у суді.

Так, особливості участі *заявника* в окремому провадженні безпосередньо зводяться до реалізації цивільних процесуальних обов'язків у таких справах:

У справах про обмеження цивільної дієздатності фізичної особи, визнання фізичної особи недієздатною та поновлення цивільної дієздатності фізичної особи – обов'язком заявника про необхідність вчинення таких дій (*об'єкт обов'язку*), які зумовлені потребою вирішити питання для захисту майнових та особистих немайнових прав особи, поведінка якої характеризується фактами, що містяться в ст.ст. 36, 39 ЦК України (*суб'єктивна сторона*), задля настання наслідків, визначених ст.ст. 37, 41 ЦК України.

В той же час необхідно вказати на те, що коло потенційних заявників, які зобов'язані припуститися судової форми захисту таких прав, може бути досить широке, однак тільки за умови реального звернення (виконання обов'язку, обумовленого матеріальним інтересом) та подальшого «санкціонування судом» такий обов'язок буде носити характер цивільного процесуального, і таким чином

⁴⁸⁴ Курс цивільного процесу [Текст]: підручн. / В. В. Комаров, В. А. Бігун, В. В. Баранкова та ін.; за ред. В. В. Комарова. – Х.: Право, 2011. – С.701

зумовлюватися особливістю відстоювати підтвердження наявності юридичних фактів у даній категорії справи.

У справах надання неповнолітній особі повної цивільної дієздатності обов'язок полягатиме у вчиненні необхідних дій (зумовлених матеріальним законом – ЦК України) щодо встановлення факту правового становища фізичної особи для необхідності надання особі повної цивільної дієздатності з підстав захисту законних її інтересів. Як правило, інтереси зумовлюються трудовою діяльністю або ж у зв'язку з народженням дитини (ч. 1 ст. 35 ЦК України).

У справах про визнання фізичної особи безвісно відсутньою чи оголошення її померлою обов'язок заявника полягатиме у вчиненні необхідних дій (*об'єкт обов'язку*), спрямованих на необхідність встановити факт визнання фізичної особи безвісно відсутньою задля охорони прав та інтересів самої особи, щодо якої звертаються (*суб'єктивна сторона*), або ж щодо умов захисту особистих немайнових та майнових прав як заявника, так і того, в інтересах кого звертається останній; доведення «обставин факту безвісної відсутності особи, або обставин, що загрожували смертю фізичної особи, яка пропала безвісти або дають підставу припустити її загибель від певного нещасного випадку або інших обставин внаслідок надзвичайних ситуацій техногенного та природного характеру». [485]

У справах про усиновлення обов'язок заявника полягатиме у вчиненні необхідних дій (*об'єкт обов'язку*), спрямованих на необхідність зміни правового статусу особи, яку усиновлюють. Особливість цивільного процесуального обов'язку заявника у цій категорії справ зумовлюється й спеціальним правовим статусом (правом, інтересом, обов'язком громадянина, родича тощо) та предметом звернення («сирітство дитини, або те що вона позбавлена батьківського піклування, та необхідність забезпечення цій дитині стабільних та гармонійних умов життя». [486] Проте варто виокремити ту особливість, що у разі перебування заявника в статусі «осіб без громадянства», які постійно

⁴⁸⁵ Комаров В. В. Окреме провадження [Текст]: монограф. / В. В. Комаров, Г. О. Світлична, І. В. Удальцова ; за ред. В. В. Комарова. – Х.: Право, 2011. – С.119

⁴⁸⁶ Комаров В. В. Окреме провадження [Текст]: монограф. / В. В. Комаров, Г. О. Світлична, І. В. Удальцова ; за ред. В. В. Комарова. – Х.: Право, 2011. – С.137

проживають за межами України, або «іноземців» виникає необхідність у виконанні додаткового обов'язку – надання суду дозволу уповноваженого органу державної влади, висновку компетентного органу відповідної державної установи про умови їх життя і можливість бути усиновлювачами тощо». [487] Тому варто констатувати, що за таких умов (за умов наявності заявника в особі іноземця чи особи без громадянства тощо) у цій категорії справи взаємопоеднуються як мінімум два обов'язки, обумовлених правовими статусами, – обов'язки спеціального статусу (тому що особа є іноземцем) та процесуального (так як такий є учасником цивільного процесу). Зрештою, останній набуває специфічної правосуб'єктності, яка притаманна іноземним елементам як учасникам цивільних процесуальних правовідносин із відповідними особливостями правового регулювання.

У справах про встановлення фактів, що мають юридичне значення обов'язок заявника полягатиме у вчиненні необхідних дій (*об'єкт обов'язку*), спрямованих на необхідність визнання факту, що має юридичне значення, тобто родинних відносин між фізичними особами; перебування фізичної особи на утриманні тощо (п. 1 ч. 1 ст. 258 ЦПК України) задля настання наслідків, визначених матеріальним законом.

У справах про відновлення прав на втрачені цінні папери на пред'явника та векселі обов'язок заявника полягатиме у вчиненні необхідних дій (*об'єкт обов'язку*), спрямованих на відновлення права на цінні папери та векселі та/або з підстав визнання їх недійсними (ст. 260 ЦПК України), де право на ці векселі визначається матеріальним інтересом.

У справах про передачу безхазяйної нерухомої речі у комунальну власність обов'язок заявника полягатиме у вчиненні необхідних дій (*об'єкт обов'язку*), спрямованих на встановлення факту наявності безхазяйної речі, яку потрібно передати в комунальну власність. Заінтересованість у розгляді заяви про

⁴⁸⁷ Комаров В. В. Окреме провадження [Текст]: монограф. / В. В. Комаров, Г. О. Світлична, І. В. Удальцова ; за ред. В. В. Комарова. – Х.: Право, 2011. – С.151

передачу в комунальну власність безхазяйної речі обумовлюється службовим та громадським статусом такого заявника (*суб'єктивна сторона*).

У справах про визнання спадщини відумерлою обов'язок заявника полягатиме у вчиненні необхідних дій (*об'єкт обов'язку*), спрямованих на встановлення факту щодо наявності підстав, які свідчать про відумерлість спадщини. Заінтересованість у розгляді заяви про визнання спадщини відумерлою обумовлюється службовим статусом такого заявника (*«представник територіальної громади»* [488]), яка утворює спеціальну ознаку (*суб'єктивну сторону*).

У справах про надання особі психіатричної допомоги в примусовому порядку обов'язок заявника (лікаря-психіатра – ч. 1 ст. 279 ЦПК України) про госпіталізацію особи до психіатричного закладу; про психіатричний огляд; про надання амбулаторної психіатричної допомоги, її продовження та продовження госпіталізації) полягатиме у вчиненні необхідних дій (*об'єкт обов'язку*), спрямованих на встановлення факту в зв'язку з потребою надання психіатричної допомоги в медичній установі хворому з метою його видужання та усунення несприятливих наслідків хвороби як для хворого, так і в цілях безпеки оточуючих. *Суб'єктивна сторона* реалізації обов'язку обумовлюється медико-соціальними критеріями, що продукують процесуально-правовий інтерес заявника. А тому обов'язок лікаря зумовлюється службовими повноваженнями (правами та обов'язками) на надання медичної (психіатричної) допомоги хворому, який перебуває (перебував), чи потребує такої допомоги.

У справах про обов'язкову госпіталізацію до протитуберкульозного закладу обов'язок заявника полягатиме у вчиненні необхідних дій (*об'єкт обов'язку*), спрямованих на встановлення факту в зв'язку з наданням примусового лікування у протитуберкульозному закладі, або про продовження терміну такого лікування з метою видужання хворого, який становить (ив) небезпеку для оточуючих через заразну хворобу на туберкульоз, так і в цілях безпеки

⁴⁸⁸ Васильєв С. В. Довідник з підготовки до судового розгляду окремих категорій цивільних справ. Видання 2-е, перероблене і доповнене [Текст]/ С. В. Васильєв. – Х.: Еспада, 2009. – С.285

оточуючих. *Суб'єктивна сторона* реалізації обов'язків обумовлюється медико-соціальними критеріями, що продукують процесуально-правовий інтерес заявника. А тому особливість цивільного процесуального обов'язку зумовлюється службовими повноваженнями (правами та обов'язками на звернення, що визначені ч. 7 ст. 12 Закону України «Про боротьбу із захворюванням на туберкульоз» від 5 липня 2001 р. № 2586) необхідності надання медичної допомоги хворому, в зв'язку із наявністю в особи заразної хвороби на туберкульоз та необхідність надання їй відповідного медичного лікування в лікувальній установі у примусовому порядку;

У справах про розкриття банком інформації, яка містить банківську таємницю, щодо юридичних та фізичних осіб обов'язок заявника полягатиме у вчиненні необхідних дій (*об'єкт обов'язку*), спрямованих на розкриття інформації, яка містить банківську таємницю. Особливість обов'язку характеризується з підстав залежності прав заявника «від існування коштів на рахунку в певної фізичної чи юридичної особи» [489] (*суб'єктивна сторона обов'язку*). Обов'язкові вимоги заявника повинні бути спрямовані на розкриття певної інформації щодо відомостей про стан рахунків клієнтів; операції, які були проведені на користь чи за дорученням клієнта, здійснені ним угоди; фінансово-економічний стан клієнтів; системи охорони банку та клієнтів – з дозволених підстав відповідно до Закону України «Про банки і банківську діяльність» від 7 грудня 2000 р. № 2121–III.

У той же час, особливості участі *заінтересованої особи* в окремому провадженні безпосередньо зводяться до реалізації цивільних процесуальних обов'язків, а саме:

– *у справах про обмеження цивільної дієздатності фізичної особи, визнання фізичної особи недієздатною та поновлення цивільної дієздатності фізичної особи* обов'язок заінтересованої особи полягає у вчиненні дій під час розгляду

⁴⁸⁹ Васильєв С. В. Довідник з підготовки до судового розгляду окремих категорій цивільних справ. Видання 2-е, перероблене і доповнене [Текст]/ С. В. Васильєв. – Х.: Еспада, 2009. – С.291

справи (об'єкт обов'язку), спрямованих на відстеження дотримання суб'єктивного матеріального права та свобод;

– у справах про надання неповнолітній особі повної цивільної дієздатності обов'язок заінтересованої особи полягає у вчиненні дій під час розгляду справи, спрямованих на відстеження щодо дотримання прав та свобод і визначення доцільності надання неповнолітній особі повної цивільної дієздатності;

– у справах про визнання фізичної особи безвісно відсутньою чи оголошення її померлою обов'язок заінтересованої особи полягає у вчиненні дій під час розгляду справи, спрямованих на відстеження дотримання, відновлення не оспорюваних суб'єктивних прав фізичних, юридичних осіб або держави;

– у справах про усиновлення обов'язок заінтересованої особи полягає у вчиненні дій, спрямованих як на надання суду висновку про доцільність усиновлення та відповідність його інтересам дитини (ч. 2 ст. 253 ЦПК України), так і в обов'язку відстоювання та відстеженням та не допуску порушення прав, свобод та інтересів усиновленої дитини у процесі розгляду цивільної справи. Такий обов'язок кореспондує із службовими обов'язками, що визначені Законом України «Про органи і служби у справах дітей та спеціальні установи для дітей» від 24 січня 1995 р. [490] та визначає індивідуальні ознаки обов'язку заінтересованої особи, характеризуючи її статус;

- у справах про встановлення фактів, що мають юридичне значення обов'язок заінтересованої особи зумовлюється необхідністю вчинення дій, які спрямовані на дотримання прав у зв'язку з наявністю чи відсутністю (спростуванню) юридичних фактів, на існуванні яких наполягає заявник;

- у справах про надання особі психіатричної допомоги в примусовому порядку обов'язок заінтересованої особи зумовлюється необхідністю вчинення дій, спрямованих на дотримання прав особи, щодо якої вирішується питання про надання психіатричної допомоги (об'єкт обов'язку). Суб'єктивна сторона реалізації обов'язку обумовлюється медико-соціальними критеріями, що

⁴⁹⁰ Про органи і служби у справах дітей та спеціальні установи для дітей: Закон України від 24.01.1995 р. № 20/95–ВР [Текст] // Відомості Верховної Ради України. – 1995. – № 6. – Ст. 35; 2007. – № 15. – Ст. 194.

продукують процесуально-правовий інтерес заінтересованої особи («прокурора; лікаря – психіатра; законного представника особи, щодо якої розглядається питання, пов'язані з наданням психіатричної допомоги; а також особи, щодо якої вирішується питання про надання їй психіатричної допомоги у примусовому порядку» [491]);

- у справах про обов'язкову госпіталізацію до протитуберкульозного закладу обов'язок заінтересованої особи зумовлюється необхідністю вчинення дій, спрямованих на дотримання прав особи, щодо якої вирішується питання про примусову госпіталізацію до протитуберкульозного закладу (об'єкт обов'язку). Суб'єктивна сторона реалізації обов'язку обумовлюється медико-соціальними критеріями, що продукують процесуально-правовий інтерес заінтересованої особи (законного представника особи, щодо якої розглядається питання, пов'язані з наданням психіатричної допомоги; також до заінтересованої особи, як слушно зазначає С. В. Васильєв, слід віднести і особу, щодо якої вирішується питання примусової госпіталізації, проте крім випадків, коли за даними протитуберкульозного закладу така персона становить загрозу розповсюдження хвороби [492]);

- у справах про визнання спадщини відумерлою обов'язок заінтересованої особи зумовлюється необхідністю вчинення дій, спрямованих на захист прав, які стосуються виконання заповіту.

У свою чергу, ч. 6 ст. 235 ЦПК України, якщо під час розгляду справи у порядку окремого провадження виникає спір про право, який вирішується в порядку позовного провадження, суд залишає заяву без розгляду і роз'яснює заінтересованим особами, що вони мають право подати позов на загальних підставах. За таких умов видається за можливе стверджувати про наявність у осіб, які беруть участь у цьому виді судового провадження, *обов'язку висвітлити ті обставини, які б не зумовлювали виникнення спору про право* (бодай для

⁴⁹¹ Васильєв С. В. Довідник з підготовки до судового розгляду окремих категорій цивільних справ. Видання 2-е, перероблене і доповнене [Текст]/ С. В. Васильєв. – Х.: Еспада, 2009. – С.288

⁴⁹² Васильєв С. В. Довідник з підготовки до судового розгляду окремих категорій цивільних справ. Видання 2-е, перероблене і доповнене [Текст]/ С. В. Васильєв. – Х.: Еспада, 2009. – С.290

заявника на стадії відкриття провадження у справі, оскільки в іншому разі таке буди свідчити про зловживання правом на судовий розгляд).

Однак з іншої сторони такий обов'язок, який реалізується за принципом добросовісного виконання обов'язків (ч. 3 ст. 27 ЦПК України), на жаль, у даному випадку не забезпечений санкцією, тому, як правило, учасники окремого провадження (а саме, заявник та заінтересована особа) цілком ймовірно, що мають можливість зловживати таким правом, усіяко уникаючи перед судом встановлення відповідного факту істини виниклих правовідносин по справі, а оперативні механізми для з'ясування таких обставин судом у цивільному процесуальному законодавстві, що визначенні ст. 235, ст. 137 ЦПК України, за специфікою розгляду даних категорій справ у цьому провадженні зводяться нанівець.

Зрозуміло, що зловживання, насамперед, зумовлюється метою досягнення судовим шляхом охорони свого суб'єктивного матеріального права та інтересів, а також захисту цього права заявника. Саме матеріальна складова, *приміром*, щодо необхідності: *обмеження цивільної дієздатності особи, визнання її недієздатною, у випадку, коли ця особа ставить в скрутне матеріальне становище свою родину, для отримання заявником відповідних соціальних та правових пільг. Як наслідок її суб'єктивного твердження – вимоги, можливе перекручування фактів та обставин справи; визнання особи безвісно відсутньою задля отримання заявником у подальшому матеріальної допомоги на дитину, яку не підтримує її батько (матір), оскільки виїхав на постійне місце проживання до іншої місцевості, а заявник не зазначив, куди саме; встановлення фактів, що мають юридичне значення задля «забезпечення» необхідного доказу, що буде закладений у даному рішенні в потенційній справі, яка можлива в позовному провадженні після вирішення справи в окремому провадженні.* Можливо навести достатньо прикладів щодо обов'язку осіб добросовісно користуватися своїм процесуальними обов'язками та правами в окремому провадженні. Такі обставини як наслідок зумовлюють встановлення хибних доказів, закладення у

фундамент справи та постановлення незаконного рішення суду, що є неприпустимим.

Слід також приділити увагу моменту *оціночної* стадії та стадії *фіксування* цивільних процесуальних обов'язків механізму реалізації учасниками процесу, функція яких здатна реалізуватися як учасниками процесу, так судом (суддею, народними засідателями). Проте щодо народних засідателів* як спеціальних суб'єктів цивільних процесуальних відносин виникає досить актуальний момент з'ясування покладених на цих суб'єктів обов'язків з оцінки та фіксації, оскільки видається дещо розмитим у цій стадії порядок та об'єм виконання. Так, законодавцем у ч. 2 ст. 18 ЦПК України визначено, що у випадках, встановлених цим Кодексом, цивільні справи в судах першої інстанції розглядаються колегією у складі одного судді і двох народних засідателів, які при здійсненні правосуддя користуються усіма правами судді. Питання видається відкритим стосовно того, *чи народні засідателі повинні встановлювати в результаті своєї участі факти чи керуватися правом (його безпосереднім застосуванням)?* Дане питання має, власне, принципове значення для реалізації цивільних процесуальних обов'язків учасниками цивільного процесу, оскільки такий підхід здатний повною мірою охопити як результат виконання своїх процесуальних обов'язків (службових) народними засідателями, так і збагнути якість та обсяг, виконаних учасниками цивільного процесу. Крім того, слід підкреслити особливість розгляду справи окремого провадження за наявності двох народних засідателів, яка полягає у тому, що відповідно до ч. 1 ст. 19 ЦПК України встановлено, що питання, які виникають під час розгляду справи колегією суддів (у тому числі народних засідателів – *Я. М.*), вирішуються більшістю голосів суддів, з яких головуєчий голосує останнім. За таких умов здатність утворити більшість голосів окреслюється спільною думкою народних засідателів за результатами

**Для довідки.* Матеріал, щодо обов'язків народних засідателів під час відправлення правосуддя наводиться із публікації за темою дисертаційного дослідження, *див.*: Мельник Я. Я. Сутність суб'єктивних обов'язків народних засідателів при відправленні правосуддя: постановка проблеми / Я. Я. Мельник // Форум права. – 2010. – № 1. – С. 250–257. [Електронний ресурс]. – Електронне наукове фахове видання Харківського національного університету внутрішніх справ «Форум права». – Режим доступу: <http://www.nbuv.gov.ua/e-journals/FP/2010-1/10mjjppp.pdf>

вирішуваного клопотання, заяви та в цілому розгляду справи по суді в окремому провадженні. Варто зазначити, що народні засідателі є непрофесійними суддями, а тому виникає небезпека застосування закону всупереч принципам та меті цивільного судочинства. Стає очевидним ймовірність порушення цивільної процесуальної форми судом, на який покладено головну роль, роль судового контролю, а відтак, і наявність лазівки для невиконання цивільних процесуальних обов'язків учасниками цивільного процесу.

Особливу увагу привертають специфічні особливості щодо реалізації цивільних процесуальних обов'язків саме тими особами, які беруть участь у справі, які не стикаються із виконанням службових чи професійних обов'язків, що покладені законом чи судом, оскільки спонукання до реалізації таких осіб можлива в зв'язку з такою процесуальною гарантією виконання, як постановлення *окремої ухвали* судом (ст.ст.211, 320, 350 ЦПК України). А за умови неприв'язаності заінтересованої особи (а також заявників) до службових повноважень, виникатимуть певні труднощі у формуванні доказової бази задля постановлення законного та обґрунтованого рішення суду. Отже, неналежність виконання цивільних процесуальних обов'язків можна відстежити з огляду на такий приклад.

Так, обов'язок явки учасників процесу на розгляд справи про обов'язкову госпіталізацію до протитуберкульозного закладу (ч. 2 ст. 285 ЦПК України) відноситься до спеціальних. До цих учасників цивільного процесу законом прямо віднесено особу, за заявою якої відкрито провадження у справі (представника протитуберкульозного закладу та осіб, визначених ст. 45 ЦПК України); представника особи, стосовно якої вирішується питання про госпіталізацію. Однак цей обов'язок представника особи, щодо якої вирішується питання про госпіталізацію, не забезпечений санкцією. У результаті чого ці суб'єкти процесу за певних суб'єктивних умов можуть припустити повну байдужість до його виконання, що в подальшому може слугувати способом затягування судового розгляду. Насамперед, наведене може зумовлюватися як неявкою на судовий розгляд цієї сторони, щодо якої проводять такий процесуальний захід, що не буде

сприяти швидкому розгляду справи; або ж іншими причинами, які стали необхідними з власної позиції цього суб'єкта цивільного процесу.

Щодо обов'язку подати заяву протягом 24-х годин слід зазначити, що є певна недосконалість, яка за нашим переконанням полягає у тому, що небезпечна форма хвороби на туберкульоз може бути виявлена у святкові та вихідні дні та тривати таким чином понад 24 години, досягаючи навіть до 10 днів, а то й більше. Тому очевидно, що виконання спеціального цивільного процесуального обов'язку протягом цього строку пов'язано виключно зі строками. Відповідно до ч. 3 ст. 70 ЦПК України, якщо закінчення процесуального строку припадає на вихідний, святковий, інший неробочий день, останнім днем строку є перший після нього робочий день. І за таких умов постає наявною та обставина, що заклад охорони здоров'я (як суб'єкт ініціативи звернення) та інші уповноважені особи не можуть із об'єктивних причин вчасно звернутися із відповідною заявою до суду. Хоча за таких умов формально всі цивільні процесуальні норми наче дотримано, але, виходячи з матеріальної сторони цієї проблеми (з обов'язку держави щодо своєчасного забезпечення санітарно-біологічного здоров'я населення), виявляється протилежне, що свідчить про відсутність вчасного контролю за розповсюдженням хвороби на певний час, а відтак і щодо обов'язкової умови, за якої держава повинна виконати свій обов'язок. Обов'язок ж суду, який закладено у ч. 1 ст. 285 ЦПК України, розглянути справу в триденний термін замінити із формулювання *«не пізніше трьох днів»* на формулювання *«протягом розумного строку, з урахуванням особливостей розгляду справи, але не пізніше строків, визначених ч. 1 ст. 157 ЦПК України»*.

І. М. Зайцев [493] слушно зазначає, що гарантії належного судового розгляду виявляються паралізованими в результаті дій сторін та інших заінтересованих осіб у проявах кляузництва та процесуальної недисциплінованості. Такі дії порушують нормальну процедуру судового розгляду, перешкоджають законному, обґрунтованому, справедливому та

⁴⁹³ Зайцев И. М. Процессуальные функции гражданского судопроизводства [Текст] / И. М. Зайцев. – Саратов: Изд-во Саратов. ун-та, 1990. – С.28

своєчасному розгляду справи, та в кінцевому результаті – виконанню рішення суду. Тому для належного користування цими обов'язками, за твердженням Л. Д. Воеводіна, [494] необхідний специфічний механізм, що здатний забезпечити перехід від закріпленого в нормі права обов'язку до його виконання.

За таких обставин нами також враховується те, що ефективність виконання процесуальних обов'язків, в цілому, зводиться нанівець, коли існують досить суттєві законодавчі прогалини. Однак, на перший погляд, існування законодавчо закріпленої самої процесуальної форми звернення до суду із заявою про вирішення питання про обов'язкове лікування від туберкульозу чи поміщення до протитуберкульозного закладу із подальшим розглядом її в окремому (безспірному) провадженні, хоч і містить нібито спірні правовідносини між потенційними суб'єктами процесу, які закладаються ще у відносинах «лікар – хворий», проте є дещо хибним твердженням.

Слід погодитись, що сама юридична конструкція предмета заяви покликана сформуватися завжди за таких чинників, як: а) наявність хвороби у певного суб'єкта; б) небажання із суб'єктивних причин пройти курс лікування чи ухилення від поміщення до протитуберкульозного закладу (ізоляція від суспільства). Наведене свідчить про відсутність волі особи до лікування за умов поміщення до протитуберкульозного закладу, з однієї сторони. Та суб'єктивний обов'язок суду, що полягає у встановленні наявності факту заразної хвороби на туберкульоз у певної особи, з іншої сторони, виключається останнім моментом спірності правовідносин, так як суд, та всі учасники процесу покликані довести наявність факту, проте, можливо, тимчасово, тобто, доти, допоки під час розгляду справи не виникає спір про право. Право ж може виникнути, виходячи зі змісту ст. 270 ЦК України, де у фізичної особи воно є на охорону здоров'я (за власним міркуванням, особа, приміром, може лікуватися не у державному закладі, а у приватному медичному закладі); право на свободу та особисту недоторканність; право на вільний вибір місця проживання та свободу пересування (виїхати за

⁴⁹⁴ Воеводин Л. Д. Юридический статус личности в России [Текст]: учебн. пособ. / Л. Д. Воеводин. – М.: Изд-во МГУ, Издательская группа ИНФРА-М–НОРМА, 1997. – С.268

межі країни, змінити територіальне місце проживання, внаслідок чого зміниться й підсудність, і справу оперативно розглянути буде неможливо). Такі обставини й зумовлюють колізію між нормами матеріального та процесуального права щодо виконання обов'язків у справах про обов'язкову госпіталізацію до протитуберкульозного закладу. Тоді ж за таких умов суд повинен залишити заяву без розгляду з підстав, визначених ст. 115, ч. 6 ст. 235 ЦПК України. Таким чином, обов'язок держави щодо своєчасного забезпечення санітарного епідеміологічного благополуччя населення країни є таким, що не може повною мірою або ж на 100 % реалізуватися при наявності відповідного звернення в суд осіб, які це зобов'язані зробити.

З огляду на викладене, можна зробити висновок, що цивільні процесуальні обов'язки на сьогодні чітко не визначені законом; не закріплено законодавчо загальних ознак їх носіїв із специфікою відповідної правосуб'єктності; не закріплений фактичний зміст правовідносин із чіткою фіксацією умов виникнення спеціальних цивільних процесуальних обов'язків суб'єктами процесу. За таких умов для належної реалізації спеціальних процесуальних обов'язків учасниками процесу, які беруть участь у справах про обов'язкову госпіталізацію до протитуберкульозного закладу, необхідно, щоб була можливість законодавцю здійснювати лише комплексний підхід до цієї проблеми, а відсутність хоч одного елемента механізму їх реалізації означатиме відсутність його в цілому*.

*Для довідки. Матеріал щодо обов'язків осіб, які беруть участь у справах про обов'язкову госпіталізацію до протитуберкульозного закладу, наводиться із публікації за темою дисертаційного дослідження, див.: Мельник Я. Я. Виконання обов'язків особами, що беруть участь у справах про обов'язкову госпіталізацію до протитуберкульозного закладу [Текст] / Я. Я. Мельник // Університетські наукові записки. – 2009. – № 4 (32). – С. 99–105

6.3. Особливості реалізації обов'язків учасниками цивільного процесу в наказному провадженні

Наказне провадження має достатню правову історію, яка сягає часів римського цивільного процесу, пролягає через дореволюційний концепт законодавчої конструкції цього правового інституту, а також радянських часів правничої думки аж до сьогоденних реалій щодо виниклої гострої необхідності у спрощених формах захисту прав та інтересів судом. [495] Мета його в межах доцільності такого провадження – швидкість та ефективність досягнення завдань, що стоять перед судовою системою в цивільному процесі. [496]

Попри це, на сьогодні як у доктрині, [497] так і в судовій практиці цивільного процесу, [498] приділялася увага здебільшого теоретико-правовим та процедурно-процесуальним проблемним питанням щодо сутності та природи наказного провадження, його характерних рис (ознак), етапів, підстав видачі та

⁴⁹⁵ Наказне провадження в цивільному процесі: монографія / За заг. ред. В. І. Бобрика. – К.: Науково-дослідний інститут приватного права і підприємництва НАПрН України, 2011. – С.8–29; Салогубова, Е. В. Римский гражданский процесс [Текст] / Е.В. Салогубова; Ред. М.К. Треушникова. – М.: Городец, 1997. – С.65; Загайнова С. К. О теоретико-правовых вопросах совершенствования приказного производства [Текст] / С. К. Загайнова // Тенденции развития гражданского процессуального права России: сб. науч. ст. – СПб.: Юридический центр Пресс, 2008. – С.361–376; Фурса С. Я. Цивільний процес України: Проблеми і перспективи [Текст]: наук.-практ. посіб. / С. Я. Фурса, С. В. Щербак, О. І. Євтушенко. – К.: Видавець Фурса С. Я.: КНТ, 2006. – С.81–94; Курс цивільного процесу [Текст]: підручн. / В. В. Комаров, В. А. Бігун, В. В. Баранкова та ін.; за ред. В. В. Комарова. – Х.: Право, 2011. – С.654–657

⁴⁹⁶ Загайнова С. К. О теоретико-правовых вопросах совершенствования приказного производства [Текст] / С.К. Загайнова // Тенденции развития гражданского процессуального права России: сб. науч. ст. – СПб.: Юридический центр Пресс, 2008. – С.364; Курс цивільного процесу [Текст]: підручн. / В. В. Комаров, В. А. Бігун, В. В. Баранкова та ін.; за ред. В. В. Комарова. – Х.: Право, 2011. – С.659; Фурса С. Я. Цивільний процес України: Проблеми і перспективи [Текст]: наук.-практ. посіб. / С. Я. Фурса, С. В. Щербак, О. І. Євтушенко. – К.: Видавець Фурса С. Я.: КНТ, 2006. – С.81–94

⁴⁹⁷ Загайнова С. К. О теоретико-правовых вопросах совершенствования приказного производства [Текст] / С. К. Загайнова // Тенденции развития гражданского процессуального права России: сб. науч. ст. – СПб.: Юридический центр Пресс, 2008. – С.361–376; Курс цивільного процесу [Текст]: підручн. / В. В. Комаров, В. А. Бігун, В. В. Баранкова та ін.; за ред. В. В. Комарова. – Х.: Право, 2011. – С.654–670; Маковій В. П. Спрощений захист давнісного володіння у наказному провадженні [Текст] / В. П. Маковій // Проблеми оптимізації цивільного процесу в сучасних умовах судової реформи: збірник наукових матеріалів круглого столу (с. Залізний Порт, Херсонська обл., 28–29 травня 2010 р.) / За заг. ред. О. Д. Крупчана, В. І. Бобрика. – К.: НДІ приватного права і підприємництва НАПрН України, 2010. – С.70–73; Трофимов А. А. Судебный приказ: взаимосвязь формы и содержания [Текст] / А. А. Трофимов // Арбитражный и гражданский процесс. – 2001. – № 8. – С. 19–28.

⁴⁹⁸ Балюк М. І. Практика застосування цивільного процесуального кодексу України (цивільний процес у питаннях і відповідях). Коментарі, рекомендації, пропозиції [Текст] / М. І. Балюк, Д. Д. Луспеник. – Х.: Харків юридичний, 2008. – С.203–231; Цивільне судочинство. Судова практика [Текст] // Бюлетень законодавства і юридичної практики України. – 2008. – № 7. – С.41–45; Шадура Д. М. Судова практика застосування Цивільного процесуального кодексу України (2006–2010 рр.) [Текст]: практи. посіб. / Д. М. Шадура, О. І. Менів. – Х.: Харків юридичний, 2011. – Т. 2: Особлива частина. – 664 с.

скасування судового наказу, формі судового наказу як різновиду судового рішення тощо. Тобто, з'ясовувалися проблеми, які сфокусовувались здебільшого на самому моменті спрощення проведення судових процедур. Натомість з'ясування проблем цивільних процесуальних обов'язків осіб, які беруть участь у наказному провадженні, фактично ґрунтовно не досліджувались, що й викликає необхідність з'ясування особливостей таких обов'язків у реалізації учасниками цивільного процесу в наказному провадженні.

Отже, з огляду на закріплений законодавчий контент цивільних процесуальних правовідносин, в наказному провадженні відповідно до ч. 2 ст. 26 ЦПК України особами, які беруть участь у справі, є *заявники та інші заінтересовані особи*. Заявником відповідно до ч. 2 ст. 95 ЦПК України є особа, якій належить право вимоги, а також органи та особи, яким за законом надано право захищати права, свободи та інтереси інших осіб, тобто, ті особи, що визначені ст. 45 ЦПК України. Боржником вважається особа, до якої висувається матеріально-правова вимога, що ґрунтується виключно на переліку тих вимог, які визначені в ст. 96 ЦПК України (*заявлено вимогу про стягнення нарахованої, але не виплаченої працівникові заробітної плати; заявлено вимогу про компенсацію витрат на проведення розшуку відповідача, боржника, дитини або транспортних засобів; про стягнення заборгованості за оплату житлово-комунальних послуг, телекомунікаційних послуг, послуг телебачення та радіомовлення з урахуванням індексу інфляції та трьох відсотків річних, нарахованих заявником на суму заборгованості тощо*).

У той же час, питання представництва у наказному провадженні регулюється загальними положеннями ст.ст. 39–42, 44–46 ЦПК України. Відповідно, правове регулювання цивільних процесуальних обов'язків щодо підстав участі, віку, процесуального оформлення, меж участі представників повинні відповідати критеріям, які визначені цими статтями. Однак слушною є концепція, вироблена судовою практикою, що прокурор, подаючи заяву про видачу судового наказу, повинен вказати підстави, в зв'язку якими він

представляє інтереси особи. [499] Це, в свою чергу, є підставою вважати, що таким чином на прокурора покладено обов'язок щодо зазначення підстав та приводів звернення до суду.

У науці цивільного процесу сталим є твердження, що модель наказного провадження в цивільному судочинстві характеризується документарністю, спрощеністю, [500] відносною самостійністю, «урізанистю» цивільної процесуальної форми, наявністю суттєвих винятків із загальних правил, що притаманні іншим провадженням, [501] щодо процедури видачі судового наказу, розгляду заяви про скасування судового наказу тощо. Тому логічно постає питання про сприяння спрощеності та «урізанності» якісної реалізації учасниками цивільного процесу в наказному провадженні покладених на них цивільних процесуальних обов'язків, а відтак і належного захисту суб'єктивних прав та охоронюваних законом інтересів. Звідси така уособленість наказного провадження (на відмінну від наказного та окремого) повинна й утворювати певну специфічність реалізації цивільних процесуальних обов'язків для учасників цивільного процесу. А відтак, відповідно до регламентації наказного провадження особливості наказного провадження безпосередньо охоплюються та залежать від таких цивільних процесуальних процедур, як «порушення та відкриття наказного провадження; винесення судового наказу; повідомлення боржника про видачу судового наказу; видача судового наказу стягувану; скасування чи оскарження судового наказу». [502]

Отже, на нашу думку, особливість реалізації обов'язків зумовлюється завдяки створенню законодавцем необхідних умов для учасників цивільного процесу дій (активних, пасивних, перетерпіння). З іншого боку, їх особливість

⁴⁹⁹ Практика розгляду судами цивільних справ у наказному провадженні [Текст] // Вісник Верховного Суду України. – 2008. – № 1 (89). – С.27

⁵⁰⁰ Фурса С. Я. Цивільний процес України: Проблеми і перспективи [Текст]: наук.-практ. посіб. / С. Я. Фурса, С. В. Щербак, О. І. Євтушенко. – К.: Видавець Фурса С. Я.: КНТ, 2006. – С.79

⁵⁰¹ Фурса С. Я. Цивільний процесуальний кодекс України: Науково-практичний коментар [Текст]: [у 2 т.] / С. Я. Фурса, Є. І. Фурса, С. В. Щербак; [за заг. ред. С. Я. Фурси]. – К.: Видавець Фурса С. Я.: КНТ, 2006. – Т. 1. – С.346, 345

⁵⁰² Курс цивільного процесу [Текст]: підручн. / В. В. Комаров, В. А. Бігун, В. В. Баранкова та ін.; за ред. В. В. Комарова. – Х.: Право, 2011. – С.665; Васильєв С. В. Цивільний процес [Текст]: навч. посіб. / С. В. Васильєв. – Х.: Одісей, 2008. – С.303–304

подекуди взаємозалежить та співвідноситься із основними цивільними процесуальними інститутами, а звідси, і певною специфічністю, а саме: скорочення строку тривання кожної із стадій; спрощення процесуальної форми та порядку проведення наказного провадження, що характеризуються за своєю процесуальною природою не великою, проте послідовною кількістю процесуальних дій; наявністю специфічної стадії щодо скасування судового наказу* тощо. Більше того, відсутність спору про право у виниклих процесуальних правовідносинах; відсутність ряду стадій, що характерні для інших видів судочинства (судового розгляду, апеляційного оскарження тощо) утворюють специфічні умови для реалізації цивільних процесуальних обов'язків, які необхідно враховувати у наказному провадженні.

Особливості цивільних процесуальних обов'язків, які спрямовані на дотримання цивільної процесуальної форми, щодо видачі судового наказу (на стадії *порушення та відкриття наказного провадження*) та створення умов для його видачі для заявника полягають у: 1) подачі заяви лише з вимог, викладених ст. 96 ЦПК України. Тобто, заява, що подається заявником про видачу судового наказу, повинна містити виключно ті обставини, доводи та підтверджуватися відповідними доказами, які чітко регламентовані цією статтею і становлять зміст таких вимог; 2) подачі доказів відповідно до заявленої категорії справ, які мають ґрунтуватися на безспірності заявленої вимоги; 3) сплаті судового збору, є також процесуальним обов'язком для заявника при подачі заяви про видачу судового наказу, і тому, він має свої особливості реалізації в наказному провадженні, а саме: сплата 50 відсотків ставки, що наказу визначається з оспорюваної суми в разі звернення до суду з позовом у порядку позовного провадження (ч. 2 ст. 4 Закону України «Про судовий збір» від 08.07.2001 р. № 3674–VI); 4) оформленні заяви відповідно до вимог ст. 98 ЦПК України; 5) подачі заяви до суду першої інстанції за загальними правилами підсудності (ст. 97 ЦПК України). Загальні ж

*Така специфічність спостерігається з огляду на характерні риси стадій наказного провадження, наведені С. В. Васильєвим. Див.: Васильєв С. В. Цивільний процес [Текст]: навч. посіб. / С. В. Васильєв. – Х.: Одиссей, 2008. – С.302–303

правила визначені ст. 109 ЦПК України і, як відомо, покладають обов'язок звернення заявника за місцем проживання (місцезнаходженням) боржника. Однак у випадку подачі заяви за обставин, що визначені п. 4 ч. 1 ст. 96 ЦПК України (щодо заявлення вимог про присудження аліментів на дитину у розмірі 30 % прожиткового мінімуму для дитини відповідного віку), імперативність обов'язку щодо виконання подачі заяви про видачу судового наказу за місцем проживання боржника (за загальним правилом – ст.ст. 97, 109 ЦПК України) змінюється диспозитивними засадами (диспозитивним обов'язком), оскільки першочергово впливає право заявника скористатися нормою п. 1 ч. 1 ст. 110 ЦПК України. Отже, наведені умови дають підстави дійти до попереднього висновку про те, що на стадії порушення та відкриття наказного провадження цивільні процесуальні обов'язки заявника супроводжуються чітко визначеним процесуальним алгоритмом вчинення послідовних процедурно-процесуальних дій заявником, що базуються на імперативних засадах наказного провадження із деякими особливостями загальних правил цивільного судочинства.

Для *боржника* стадія порушення та відкриття наказного провадження не становить зміст будь-яких дій (активних, пасивних, перетерпіння), оскільки цивільні процесуальні процедури не охоплюються відповідним процесуальним зв'язком в даній стадії у наказному провадженні доти, доки боржник не отримує копію судового наказу.

Натомість, якщо стадія *повідомлення боржника про винесення судового наказу* безпосередньо характеризується рядом обов'язкових дій для суду, які останній повинен реалізувати, *прикладом*, щодо надіслання боржникові копії судового наказу разом із додатками рекомендованим листом не пізніше наступного дня після його видачі (ч.ч. 1, 2 ст. 104 ЦПК України); відслідкування відповідного терміну на повідомлення про вручення поштового відправлення у випадку отримання копії судового наказу боржником тощо, то, незважаючи на ряд таких процесуально-зобов'язаних дій суду, цивільний процесуальний закон покладає на боржника також певні цивільні процесуальні обов'язки як на суб'єкта цивільних процесуальних правовідносин в контексті «суд – боржник»,

який є чи не головним для цієї процесуальної особи в цьому виді судового провадження, а саме – обов'язок боржника отримати судовий наказ. Хоча такий обов'язок і не забезпечується імперативною нормою щодо обов'язкового отримання судового наказу, проте він базується виключно на диспозитивних началах, де, відповідно, боржник може відмовитись від отримання судового наказу, або такий може бути не врученим через відсутність боржника за вказаною адресою. Однак в зв'язку з цим виникають складні питання, приміром, щодо контролю суду за належним виконанням такого обов'язку боржником, оскільки за нього може розписатися інша особа, що призведе зрештою до оскарження судового наказу та як наслідок його скасування.

Стадія *видачі судового наказу стягувачу*, в першу чергу, характеризується тією особливістю, що після видачі судового наказу судом, заявник автоматично перетворюється на стягувача. Судовий наказ, на відмінну від судового рішення, як наголошується деякими науковцями, не мотивується, а лише вміщає у ньому модель поведінки боржника, тобто зобов'язання виконати певні дії. [503] *Приміром*, сплатити судові витрати, сплатити заборгованість за житлово-комунальні послуги тощо. Зрозуміло, що одні зобов'язання (обов'язки) за цим специфічним актом судової влади у формі судового наказу охоплюються *процесуальною природою* (умовами, підставами) виникнення обов'язку (в зв'язку з розглядом справи – щодо судового збору), інші – *матеріальною природою* (цивільно-правовою), матеріальним обов'язком (щодо сплати житлово-комунальних послуг за рішенням суду, де такі виникли на підставі правочину, цивільно-правової угоди), що має, таким чином, суттєве значення, для розмежування цивільного процесуального обов'язку. В даному випадку, спостерігається характерна особливість подібних умов та задля висвітлення відповідних гарантій до виконання, наприклад, щодо питання вини в цивільному процесі, щодо питань відповідальності в межах дії цивільного процесуального правовідношення. Тому до *основних ознак «поза процесуальності»* як складової

⁵⁰³ Фурса С. Я. Цивільний процес України: Проблеми і перспективи [Текст]: наук.-практ. посіб. / С. Я. Фурса, С. В. Щербак, О. І. Євтушенко. – К.: Видавець Фурса С. Я.: КНТ, 2006. – С.98

передумови особливостей цивільного процесуального обов'язку осіб, які беруть участь у справі в наказному провадженні, слід віднести відсутність нормативно-процесуального закріплення (ніби «санкціонування» саме процесуальним законом); специфічність судового провадження; самого статусу учасників процесу (перебування в категорії боржник чи стягувач, що наділені відповідним комплексом певної процесуальної поведінки – подання заяви про видачу судового наказу (стягувач) чи подача заяви про скасування судового наказу (боржник) тощо. Попри це, не вдаючись до полеміки щодо надзвичайно складних питань цивільних процесуальних правовідносин, дисертант вважає за доцільне виокремити такі особливості наслідків видачі судового наказу, як покладення для виконання на учасників цивільного процесу (боржника, стягувача) цивільних процесуальних обов'язків, притаманних саме специфіці наказного провадження.

Стадія скасування чи оскарження судового наказу. В доктрині цивільного процесу є усталеним справедливе, хоча й досить однобічне твердження, якщо судові рішення ухвалюється судом як результат змагальної форми процесу, з дотриманням принципів гласності та відкритості судового розгляду, де кожна сторона повинна довести обставини, на які вона посилається як на підставу своїх вимог або заперечень, то судовий наказ, видається судом без проведення судового засідання, тобто без розгляду справи по суті, без виклику стягувача та боржника і лише на підставі письмових документів, [504] що подані заявником на стадії порушення та відкриття наказного провадження.

Справедливо вважає необхідність активності дій боржника у разі виявлення його незгоди із пред'явленими за результатами виданого судового наказу вимогами про стягнення відповідної грошової суми Д. Д. Луспенік, який до того ж вважає, що «якщо боржник не згоден з пред'явленими вимогами, то він повинен подати заяву про скасування судового наказу протягом десяти днів після

⁵⁰⁴ Фурса С. Я. Цивільний процес України: Проблеми і перспективи [Текст]: наук.-практ. посіб. / С. Я. Фурса, С. В. Щербак, О. І. Євтушенко. – К.: Видавець Фурса С. Я.: КНТ, 2006. – С.98

отримання копії судового наказу». [505] Власне тут *важливо визначити появу ознак саме змагального обов'язку – тягара доказування, доведення невірності висунутих вимог тощо.*

У той же час, питання про зобов'язанність (повинність) боржника викликається наявністю безпосереднього зв'язку процесуального інтересу, що впливає із матеріального, тобто такого, що ґрунтується на принциповій матеріальній, чи процесуально-процедурній неузгодженості спірних матеріально-правових інтересів суб'єкта матеріального відношення (боржника). За такої необхідності захисту своїх суб'єктивних матеріальних прав чи законних інтересів у боржника виникає відповідний обов'язок реагування на відповідний акт правосуддя через норми цивільного процесуального права, через судові процедури, визначені ЦПК України, де й така правова категорія набуває процесуальності, процесуального обов'язку. Як вбачається, така незгода повинна (а) бути виражена письмово, та (б) відповідати вимогам, формі, встановленій законом, де із такої у разі подання заяви про скасування боржник повинен (в) виконати вимоги щодо надання суду з цих мотивів підстав та доказів, щоб давали підстави у хибності чи неповноті суджень, на яких ґрунтувався винесений судовий наказ; (г) подати таку заяву у строк, визначений процесуальним законом (10 днів), а в разі пропуску, повинен подати відповідне клопотання про поновлення таких строків із зазначенням поважності причин такого пропущення.

Сама процедура розгляду заяви про скасування судового наказу відповідно до ст. 105-1 ЦПК України відбувається в судовому засіданні, яке має бути проведене протягом 10 днів з дня постановлення ухвали про прийняття такої заяви до розгляду у відкритому судовому засіданні. Обов'язок явки в судове засідання стягувача та боржника характеризується диспозитивними началами з огляду на зміст ч. 6 ст. 105-1 ЦПК України, де визначено, що їх неявка не перешкоджає розгляду заяви про скасування судового наказу. А тому питання участі в судовому засіданні в справі за заявою про скасування судового наказу є

⁵⁰⁵ Проблеми теорії та практики цивільного судочинства: монографія [Текст] / В. В. Комаров, В. І. Тertiшніков, В. В. Баранкова та ін. ; за заг. ред. В. В. Комарова. – Х.: Харків юридичний, 2008. – С.295

правом цих учасників цивільного процесу, але в разі з'ясування необхідності в участі в судовому розгляді заяви ці особи повинні завчасно з'явитися в судове засідання. Окрім цього, імперативність явки в судове засідання не буде мати значення також і у випадку обов'язку боржника з'явитися у судове засідання у справі про стягнення аліментів на утримання дитини у розмірі 30 % від заробітної плати. Тоді як для позовного провадження цей обов'язок є імперативним, оскільки прямо забезпечений санкцією за умови, коли місце проживання відповідача не відоме, – розшук відповідача, що регламентовано ст. 78 ЦПК України*.

У судовому засіданні всі процедурно-процесуальні дії учасників цивільного процесу охоплюються обов'язками, які притаманні всім учасникам цивільного процесу в позовному та окремому провадженнях із відповідними особливостями, тобто із тими, де відсутня дія інститутів, які притаманні цим провадженням: *попереднє* *судове засідання*, *виїзне* *судове засідання*, *проголошення рішення* тощо.

*Для довідки: імперативність обов'язку щодо явки до суду в позовному провадженні стосується також і такої категорії справ, як відшкодування шкоди, завданої каліцтвом або смертю фізичної особи (ст.78 ЦПК України).

6.4. Особливості реалізації обов'язків учасниками цивільного процесу на стадії виконання рішення суду

Виконання судового рішення традиційно відносять до заключного етапу юрисдикційної діяльності, так як без його реалізації фактично втрачається сенс діяльності як суду, так і інших органів (осіб), [506] що передувало його постановленню. Не дивлячись на жваві наукові дискусії щодо віднесення виконавчого провадження до стадії цивільного процесу, [507] такий процес кореспондує з практикою Європейського суду з прав людини, юрисдикція якого щодо тлумачення і застосування Конвенції про захист прав і основоположних свобод людини і відповідних протоколів до неї (надалі — Конвенція) визнана Україною. Зокрема п. 1 ст. 6 Конвенції визначено, що провадження з виконання судових рішень є самостійною і невід'ємною частиною судового розгляду та невід'ємною стадією правосуддя. [508]

Тому, у процесуальній науці, виконання рішення розуміється фактично у двох площинах: «як певна сукупність (система) правових норм, які регулюють певне коло суспільних відносин; і, як процесуальну (процедурну) діяльність». [509]

Як відомо, в межах цивільного судочинства діють принципи, такі як диспозитивності, змагальності, процесуальної рівноправності сторін та ін. У межах їхньої дії, цивільні процесуальні обов'язки учасників виконавчого провадження мають тенденцію відповідно теж змінюватися та привілеювати в залежності від: стадій розгляду справи, процесуальної дієздатності, процесуальних строків, складу осіб, рішень суду, які стали предметом розгляду та

⁵⁰⁶ Цивільний процес : [навч. посіб.] / А.В. Андрушко, Ю.В. Білоусов, Р. О. Стефанчук, О. І. Угриновська та ін. — за ред. Ю. В. Білоусова. — К. : Прецедент, 2006. — С.261 [автор глави — Ю. В. Білоусов]

⁵⁰⁷ Васильєв С.В. Цивільний процес : [навч. посіб.] / С.В. Васильєв. — Х. : Одісей, 2008. — С.365; Викут М. А. Гражданский процесс России : [учебн.] / М. А. Викут, И. М. Зайцев. — М. : Юрист, 1999. — С.24, 32–33, 349–374

⁵⁰⁸ Балюк М. І. Практика застосування процесуального кодексу України (цивільний процес у питаннях і відповідях). Коментарі, рекомендації, пропозиції / М. І. Балюк, Д. Д. Луспеник. — Х. : Харків юридичний, 2008. — С.383–384

⁵⁰⁹ Білоусов Ю. В. Виконавче провадження: Навч. посіб. — К.: Прецедент, 2005. — С.11

інших процесуальних інститутів, — що й охоплюється критеріями розгляду справи у стадії виконавчого провадження.

Доцільно відмітити, що механізм реалізації обов'язків, та їхніх структурних елементів, як правило, розглядаються в контексті правового регулювання правовідносин, і визначається як реалізація правових норм [510]. У рамках правовідношення суб'єкт права, завжди володіє мінімумом свободи у своїй поведінці, оскільки його дія (бездіяльність) є ніби запрограмованою зовні, встановленим в об'єктивному (позитивному) праві-велінні. А тому він не може вийти за межі цього веління, щоб залишатися в рамках правового поля. [511] У разі протилежного, очевидно порушуються умови реалізації обов'язків створюючи певні ускладнення для ходу цивільного процесу. Серед найбільш поширених форм ускладнення виділяють: подання безспірного та безпідставного позову; подача заяв, із цілю зтягнути розгляд справи; оспорювання наявних положень іншої сторони; безпідставні відводи суду. [512] Проте межах стадії судового розгляду виконавчого провадження такі, можуть мати теж місце і свідчать про певні засоби недобросовісного учасника неналежно реалізовувати свої процесуальні обов'язки.

Втім, питання цивільно-процесуальної кваліфікації недобросовісності на *стадії виконання рішення суду під час розгляду ним певних процесуальних питань*, опосередковуються певними *особливостями*, колізійністю.

Так, варто вказати на ту розбіжність наукових поглядів у вирішенні проблемних питань комплексу системи юридичних норм, що регулюють виконання рішення суду, які не тільки стосуються стадій, процедур та виниклих правовідносин у опісля судовий період між учасниками виконавчого провадження, але і такої категорії як процесуальні обов'язки учасників процесу.

⁵¹⁰ Витрук Н. В. Общая теория правового положения личности / Н. В. Витрук. — М. : Норма, 2008. — С.331

⁵¹¹ Рудаков А. А. Права и обязанности как парные юридические категории (вопросы теории): дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.01 / Рудаков Алексей Александрович. — Красноярск, 2006. — С.93

⁵¹² Зайцев И. М. Процессуальные функции гражданского судопроизводства / И. М. Зайцев. — Саратов : Изд-во Саратов. ун-та, 1990. — С.28; Грель Я. В. Злоупотребление сторон процессуальными правами в гражданском и арбитражном процессе : дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.15 / Грель Яков Валерьевич. — Новосибирск, 2006. — С.87

В зв'язку з цим, питання процесуальних обов'язків учасників цивільного процесу на стадії виконання рішення залишається фактично осторонь оновленого законодавства та науки, що є неприпустимим. Адже ефективність стадії виконання рішення неможлива без належної реалізації і процесуальних обов'язків учасниками цивільного процесу. Тому, дослідження категорії обов'язків у цій стадії, на нашу думку, здатне вирішити не тільки їх місце у виконавчому провадженні, але й врегулювати правовідносини, які виникають під час виконання рішення, чи, навпаки, ним зумовлюються.

В оновленому спеціальному Законі України «Про виконавче провадження» від 09.03.2011 р. № 2677–VI (надалі — Закону від 09.03.2011 р. № 2677–VI) хоч досить широко сконцентровано ряд обов'язків учасників виконавчого провадження, що закріплюються в ст.ст. 5, 6, 7, 8, 11, 12 та ін., Закону від 09.03.2011 р. № 2677–VI. Втім, зміст поведінки учасників виконавчого провадження хоч і залишається зорієнтований процедурними (адміністративними) нормами, однак не розкриття змісту таких обов'язків, ускладнює інтерпретацію зобов'язальних норм, тобто розуміння та втілення правової категорії обов'язку, і як щодо обов'язків закріплених в ЦПК України, а також обов'язків у інших нормативно правових актах, які також є джерелами цивільного процесуального права, але зрештою, обумовлюються спеціальним законодавством. Наприклад, ч. 6 ст. 12 названого Закону, визначено, що боржник (тобто — учасник виконавчого провадження, сторона) зобов'язаний «утримуватися від вчинення дій, які унеможливають чи ускладнюють виконання рішення», проте які саме дії що унеможливають виконання рішення, їхня окреслена межа, приблизний перелік, і чи є такі дії цивільними процесуальними — не визначено. Таким чином, в процесі виконання рішення суду учасник виконавчого провадження зумовлюється цим рішенням до виконання певних обов'язків, які можуть носити процедурно-адміністративний характер, зумовлений правовідносинами між державним виконавцем та боржником. За невиконання обов'язків в процесі виконання рішення суду, державний виконавець зобов'язаний відповідним чином реагувати, зумовлюючи

додатковий процес (накладення штрафу, арешт коштів, тощо). З іншого боку, питання видається актуальним щодо реалізації безпосередньо цивільних процесуальних обов'язків учасниками виконавчого провадження на стадії виконання судового рішення, оскільки в даному контексті важливо відмежувати такі обов'язки із попередніми (тими, які мають не цивільний процесуальний, а процедурно-адміністративний характер).

Контроль за реалізацією чи то цивільного процесуального, чи то процедурного обов'язку, залежатиме від чіткої ідентифікації його правозастосувачем та можливості забезпечення такої реалізації у виді застосування заходів процесуального примусу за їх недотримання.

В той же час, особливість реалізації обов'язків учасниками цивільного процесу на стадії виконання судового рішення полягає також у здійсненні свого права на судовий захист. Захист прав суб'єктів виконавчого провадження може реалізовуватися через судову форму захисту (ст. 82 Закону України «Про виконавче провадження») — подачу відповідної скарги стягувачем, боржником та іншими учасниками виконавчого провадження (скаржника). Форма викладу скарги характеризується такими особливостями, які на відмінну від загальної норми по оформленню позовної заяви визначеної ст.ст. 119–120 ЦПК України, повинна бути оформлена у відповідності до ч. 7 цього Закону на містить — *зміст оскаржуваних рішень, дій чи бездіяльності та норму закону, яку порушено; викладення обставин, якими скаржник обґрунтовує свої вимоги; підпис скаржника або його представника із зазначенням дня подання скарги, тощо.* Проте з огляду на цю норму, суб'єкт оскарження зобов'язаний додатково вказати у скарзі на ті моменти, які характеризують підставу самого оскарження та своєчасно ідентифікують суттєві обставини для справи, оскільки суд, може зажадати отримання відповідних даних, а саме — *найменування органу державної виконавчої служби, прізвище ім'я та по батькові державного виконавця дії якого оскаржуються; номер виконавчого провадження та рішення суду по якому відкрито це провадження, тощо.*

З огляду на зміст ч. 2 ст. 19 Конституції України «орган державної влади та їх посадові особи зобов'язані діяти лише на підставі, в межах повноважень та у спосіб, що передбачені Конституцією України та законами України».

Принцип законності, сувора регламентація правомірної поведінки посадових осіб, в якому виражаються конкретна доцільність того або іншого рішення, яке приймається на підставі закону та в рамках компетенції посадової особи [513]. З огляду на це, окремо необхідно відмітити особливість виконання цивільних процесуальних обов'язків в контексті винесенням судом *окремих ухвал*, процес яких, безумовно також охоплюється процедурами виконання рішення суду. Як правило, «окремі ухвали стосуються питань, які виходять за межі основного спору, але пов'язані з ним і спрямовані на усунення виявлених порушень закону, недоліків в роботі організацій». [514]

Так, у відповідності до ст.ст. 211, 320, 350 ЦПК України обов'язки, що покладаються на винуватих осіб у порушенні закону є процесуальними, хоча із матеріальною складовою, виконання яких спрямоване на досягнення відповідного процесуального результату. Відтак, мета і завдання окремої ухвали для цивільного процесуального обов'язку цінна тим, що спрямована на усунення порушень закону які мали місце, тобто, вона сконцентрована на виконання самого обов'язку. З іншої сторони, окрема ухвала це є рішення суду, яке необхідно виконати, чим і характеризується цивільний процесуальний обов'язок.

Науково-практичні коментарі до ЦПК України, [515] щодо процесуальних норм, які регулюють інститут окремої ухвали, так і судова практика, зокрема — п. 39 постанови ПВС України від 12.06.2009 р. № 2; [516] п. 22 постанови ПВС

⁵¹³ Кудрявцев В. Н. Правомерное поведение: норма и патология / В. Н. Кудрявцев. — М. : Норма, 1982. — С.153

⁵¹⁴ Науково-практичний коментар Цивільного процесуального кодексу України : [пер. з рос.] / [С. В. Ківалов, Ю. С. Червоний, Г. С. Волосатий та ін.] ; за ред. Ю. С. Червоного. — К.; Одеса : Юрінком Інтер, 2008. — С.338

⁵¹⁵ Науково-практичний коментар Цивільного процесуального кодексу України : [пер. з рос.] / [С. В. Ківалов, Ю. С. Червоний, Г. С. Волосатий та ін.] ; за ред. Ю. С. Червоного. — К.; Одеса : Юрінком Інтер, 2008. — С.338; Цивільний процесуальний кодекс України: Науково-практичний коментар / за ред. Є. О. Харитонов, О. І. Харитонові, В. В. Васильченко, Н. Ю. Голубевої. — Х. : Одісей, 2009. — С.517–518; Фурса С. Я. Цивільний процесуальний кодекс України: Науково-практичний коментар : [у 2 т.] / С. Я. Фурса, Є. І. Фурса, С. В. Щербак ; [за заг. ред. С. Я. Фурси]. — К. : Видавець Фурса С. Я.: КНТ, 2006. — Т. 1. — С.552–554

⁵¹⁶ Про застосування норм цивільного процесуального законодавства при розгляді справ у суді першої інстанції : постанова Пленуму Верховного Суду України від 12.06.2009 р. № 2 // Вісник Верховного Суду України. — 2009. — № 8. — С.12

України від 24.10.2008 р. № 12 [517] та інші, прямого обов'язку винесення окремих ухвал на суд під час виявлення ним порушень закону не покладається. Здебільшого вказується на право суду на постановлення таких ухвал. В той же час варто вказати і на те, що механізм виконання зазначеного процесуального рішення (окремої ухвали) цивільним процесуальним законодавством достатньо не врегульований, як і не врегульований судовою практикою, що зрештою, утворює реальні можливості для того, щоб адресат, якому скероване таке рішення суду, мав можливість ухилитися від його виконання, а відтак, і від реалізації обов'язку, який закладений у рішенні суду. З цього приводу вважаємо, що такий обов'язок є цивільним процесуальним, оскільки між судом та органом виконання виникли цивільні процесуальні відносини зумовлені як фактом допущеного порушення, а також зобов'язанням на відповідне реагування. Сам процесуальний обов'язок буде полягати виключно в повідомленні у зазначений строк про причини розгляду такого рішення суду.

У той же час варто вказати і на проблемність виконання такого рішення суду. Так, відповідно до п. 12 постанови Пленуму Верховного Суду України «Про деякі питання застосування судами України законодавства при видачі дозволів на тимчасове обмеження прав і свобод людини і громадянина під час здійснення оперативно-розшукової діяльності, дізнання і досудового слідства» від 28.03.2008 р. № 2 [518] (надалі — ППВС України від 28.03.2008 р. № 2), окрема ухвала (постанова) має бути надіслана для виконання службовій (посадовій) особі або організації, які зобов'язанні вжити відповідних заходів. Згідно з п. 13 цієї Постанови залишення службовою (посадовою) особою окремої ухвали (постанови) без розгляду,

⁵¹⁷ Про судову практику розгляду цивільних справ в апеляційному порядку : постанова Пленуму Верховного Суду України від 24.10.2008 р. № 12 // Збірник Постанов Пленуму Верховного Суду України (1972–2009). — Х. : Видавець ФОП Вапнярчук Н. М., 2009. — С.750

⁵¹⁸ Про деякі питання застосування судами України законодавства при видачі дозволів на тимчасове обмеження прав і свобод людини і громадянина під час здійснення оперативно-розшукової діяльності, дізнання і досудового слідства : постанова Пленуму Верховного Суду України від 28.03.2008 р. № 2 // Вісник Верховного Суду України. — 2008. — № 4. — С.10

невжиття заходів до усунення зазначених у ній порушень закону, а також причин та умов, що сприяли вчиненню злочину, несвоєчасна (з порушенням місячного строку) відповідь на окрему ухвалу (постанову) суду тягнуть адміністративну відповідальність згідно ст. 185⁶ КУпАП. [519] Однак насправді, дещо іншого процесуально-правового забарвлення набуває ситуація, коли виконання обов'язку сторони що покладений окремою ухвалою приходится регулювати такими імперативно-примусовими заходами впливу, як притягнення до адміністративної відповідальності, тобто, притягнення посадових (службових) осіб. Порядок накладення стягнення у цьому випадку з позиції зазначеної ППВС України від 28.03.2008 р. № 2 регламентується ст.ст. 254–257 КУпАП. [520] Складання протоколу у відповідності до ст. 255 КУпАП здійснюється секретарем судового засідання, але за умови обов'язкової присутності правопорушника, оскільки останній повинен підписати зазначений протокол (ч. 2 ст. 256 КУпАП), після чого, на підставі ст. 221 КУпАП суд розглядає справу та виносить постанову по суті за умови обов'язкового повідомлення чи присутності у судовому засіданні цього правопорушника (ст. 263 КУпАП). За умови встановлення істини у справі та визнання винною особою, на яку було покладено обов'язок усунути наявні порушення закону, постанова суду що набере чинності зможе бути направлена судом для виконання у відповідну державну виконавчу службу (ст. 299 КУпАП). Не виключення (як варіант «на шляху» до невиконання), і певні ускладнення у виконанні із позиції оскарження як самої окремої ухвали, так і постанови про притягнення до адміністративної відповідальності за їх невиконання.

Поміж адміністративної відповідальності за невиконання окремої ухвали, можливо углядіти і кримінальну відповідальність за ст. 382 КК України, за

⁵¹⁹ Про деякі питання застосування судами України законодавства при видачі дозволів на тимчасове обмеження прав і свобод людини і громадянина під час здійснення оперативно-розшукової діяльності, дізнання і досудового слідства : постанова Пленуму Верховного Суду України від 28.03.2008 р. № 2 // Вісник Верховного Суду України. — 2008. — № 4. — С.11

⁵²⁰ Про деякі питання застосування судами України законодавства при видачі дозволів на тимчасове обмеження прав і свобод людини і громадянина під час здійснення оперативно-розшукової діяльності, дізнання і досудового слідства : постанова Пленуму Верховного Суду України від 28.03.2008 р. № 2 // Вісник Верховного Суду України. — 2008. — № 4. — С.11

умови, наявності відповідного складу злочину [521]. У такій ситуації суддя (суд), встановивши такий склад, зобов'язаний винести відповідну постанову та скерувати її за належністю прокурору (ст. 98 КПК України — в редакції 1960 р.).

Таким чином із наведеного стає очевидним, що в межах цивільного судочинства реалізація цивільного процесуального обов'язку, який закладеного судом в окремій ухвалі, принаймні як з позиції процесуально-процедурних питань, так і з теоретико-правових питань є досить складною. У свою чергу, добросовісна реалізація цивільних процесуальних обов'язків, нерозривно пов'язано із досконалістю того чи іншого процесуального інституту, а також як від об'єктивних, так і суб'єктивних чинників. Недобросовісне виконання цивільних процесуальних обов'язків (зловживання правом), або взагалі їхнє невиконання, як в наслідок, безпосередньо впливає на своєчасне виконання рішення суду.

З відси, можливо констатувати про відсутність розробленої детальної специфіки та особливостей реалізації цивільних процесуальних обов'язків у стадії виконання рішення суду, як в ЦПК України, так і власне у Законі від 09.03.2011 р. № 2677–VI, що таким чином видається враз актуальним.

Проте відмітимо, що для такої стадії цивільного процесу, як виконання рішення суду, перш за все видаються *характерними і обов'язковими* наявністю : (а) *правосуб'єктності* в учасників цивільного процесу, (б) яка охоплюється та впливає із конкретного *рішенням суду* по цивільній справі та закону. Поряд з цим, на нашу думку, доцільно звернути увагу і на важливість (в) *процесуального статусу* учасників цивільного процесу, в якому кожен учасник процесу наділявся відповідними, властивими лише йому статусними обов'язки; (г) наявність *дії процесуальних принципів* — де такі уособлювалися диспозитивними чи то змагальними началами набуваючи у подальшому відповідної процесуальної форми; (д) *формами реалізації*.

⁵²¹ Коржанівський М. Й. Кваліфікація злочинів : [навч. посіб.] / М. Й. Коржанівський. — [вид. 2-ге]. — К. : Атіка, 2002. — С.603

Таким чином, можливо виділити, що саме обов'язки учасників цивільного процесу слід відрізнити за підвідвідомчістю реалізації, де на стадії виконання судового рішення одні відносяться до процедурних, інші — виключно до цивільних процесуальних, а саме «стадійних» а в деяких випадках — «санкційних» обов'язків.

Наприклад, такими обов'язками, на нашу думку, видаються: після постановлення ухвали суду про проведення обов'язкової судово-генетичної експертизи у справах про встановлення батьківства, виконати цивільний процесуальний обов'язок здати відповідні біоматеріали (кров, слину) для проведення дослідження, оскільки суд, може визнати факт, для з'ясування якого експертиза була призначена, або відмовити у його визнанні (ч. 1 ст. 146 ЦПК України); після постановлення окремої ухвали в зв'язку із виявленням порушення відповідного закону, дотриматися вимоги органом (посадовою особою) уповноваженим на її виконання повідомити суд про наслідки реагування на зазначене рішення суду (ч. 1 ст. 211 ЦПК України); подача заяви про видачу виконавчого листа (ст. 370 ЦПК України); оформлення заяви про відстрочку, розстрочку виконання судового рішення та зміна способу виконання і порядку його виконання (ст. 373 ЦПК України), і т.д. Зрозуміло і те, що такі обов'язки різняться за диспозитивними чи то імперативними засадами, причина яких впливає з огляду на статус учасника цивільного процесу, строками, порядком та формою виконання. Особливість виконання обов'язків у стадії виконання рішення полягає по перше у тому, що цивільна справа по суті пред'явленого спору ще не вирішена, і такі обов'язки мають наче подвійну природу (феномен). В той же час, контроль за виконанням обов'язку теж здійснюється щонайменше двома учасниками «судом» — «органом виконанням», і звісно ж, заінтересованою особою (позивачем, відповідачем, контролюючим органом як ото — прокурором, тощо).

РОЗДІЛ 7. ЦИВІЛЬНИЙ ПРОЦЕСУАЛЬНИЙ СТАТУС ТА ОБОВ'ЯЗКИ СУБ'ЄКТІВ СУДОВОЇ ВЛАДИ В ЦИВІЛЬНОМУ СУДОЧИНСТВІ

7.1. Процесуальний статус та обов'язки суду при відправленні правосуддя як специфічного суб'єкту цивільних процесуальних правовідносин

Частиною 1 ст.55 Конституції України передбачено, що права і свободи громадянина захищаються судом. Зрозуміло, що у системі захисту прав і свобод людини дана норма визначається стрижневою, так як в ній закріплюється право на судовий захист, яке в міжнародній практиці дістало назву «право на суд», або «право на правосуддя». [522] Натомість судова влада – це система утворених відповідно до закону органів, які наділені виключними владними повноваженнями щодо розгляду юридично значущих справ із застосуванням спеціальної, визначеної законом, процесуальної форми, яка містить гарантії законності і справедливості рішень, що приймаються. Органом, наділеним повноваженням з реалізації одного з видів державної влади – судової, є суд. [523] Система цивільного судочинства – більше ніж просто «майданчик» для врегулювання спорів, що пов'язано із виконанням важливої соціальної функції, як правоохоронного органу держави. [524]

Отож, з'ясування змісту діяльності суду по розгляду цивільних справ, має важливе значення, що викликано можливістю учасників цивільного процесу впливати чи контролювати публічну поведінку суду, яка делегована йому державою.

⁵²² Курс цивільного процесу: підручник/ В.В.Комаров, В.А.Бігун, В.В.Баранкова та ін.; за ред. В.В.Комарова. – Х.: Право, 2011. – С.11

⁵²³ Організація роботи суду: навч. посіб. [для студ. юрид. спец. вищ. навч. закл.]/ І.Є.Марочкін, Л.М.Москвич, О.М.Овчаренко та ін.; за заг. ред. І.Є.Марочкіна. – Х.: Право, 2012. – С.7

⁵²⁴ Чан Дэвид. Китайский (специальный административный район Гонконг) Национальный доклад. Превалирующие взгляды на цели правосудия по гражданским делам// Гражданский процесс в межкультурном диалоге: евроазиатский контекст: Всемирная конференция Международной ассоциации процессуального права, 18-21 сентября 2012г., Москва, Россия: Сборник докладов/ Под ред. д.ю.н. Д.Я.Малешина; Международная ассоциация процессуального права. – М.: Статут, 2012. – С.212

На сьогодні, ст.1 ЦПК України на суд, законодавцем покладено такі основні завдання як справедливий, неупереджений та своєчасний розгляд і вирішення цивільних справ з метою захисту порушених, невизнаних або оспорюваних прав, свобод чи інтересів фізичних осіб, прав та інтересів юридичних осіб, інтересів держави.

Разом із тим, Хорватський вчений Алан Узелач, головні цілі цивільного судочинства у широкому контексті зводить до: вирішення індивідуальних спорів системою державних органів; та, реалізація соціальних цілей, функцій та стратегій. [525] У вузькому – ціль зводиться до ефективного і справедливого відправлення правосуддя. [526] Окрім того у процесі здійснення судочинства, вважається, що певні процедури із участю суддів потребують здійснення дій, які багато хто відмовляється кваліфікувати, як такі що мають відношення до судової влади. [527] У навчальній літературі зазначається, що «...тільки суддя є незмінною основою ефективної діяльності судочинства...». [528] Але як правило, суддя обмежений позовними вимогами, що заявлені позивачем, а також й умовами захисту і доказами, що подані до розгляду, які, між іншим, можуть бути зібрані завдяки запиту суду в додаток до дій сторін. [529]

У науково-практичній літературі панують різні думки про повноваження суду, як специфічного суб'єкту цивільних процесуальних правовідносин.

⁵²⁵ Узелач А. Цели гражданского судопроизводства//Гражданский процесс в межкультурном диалоге: евроазиатский контекст: Всемирная конференция Международной ассоциации процессуального права, 18-21 сентября 2012г., Москва, Россия: Сборник докладов/ Под ред. д.ю.н. Д.Я.Малешина; Международная ассоциация процессуального права. – М.: Статут, 2012. – С.143

⁵²⁶ Узелач А. Цели гражданского судопроизводства//Гражданский процесс в межкультурном диалоге: евроазиатский контекст: Всемирная конференция Международной ассоциации процессуального права, 18-21 сентября 2012г., Москва, Россия: Сборник докладов/ Под ред. д.ю.н. Д.Я.Малешина; Международная ассоциация процессуального права. – М.: Статут, 2012. – С.144

⁵²⁷ Вембьер Тереза. Бразильский Национальный доклад. Вопросы, лежащие в плоскости правосудия по гражданским делам// Гражданский процесс в межкультурном диалоге: евроазиатский контекст: Всемирная конференция Международной ассоциации процессуального права, 18-21 сентября 2012г., Москва, Россия: Сборник докладов/ Под ред. д.ю.н. Д.Я.Малешина; Международная ассоциация процессуального права. – М.: Статут, 2012. – С.193

⁵²⁸ Організація роботи суду: навч. посіб. [для студ. юрид. спец. вищ. навч. закл.]/ І.Є.Марочкін, Л.М.Москвич, О.М.Овчаренко та ін.; за заг. ред. І.Є.Марочкіна. – Х.: Право, 2012. – С.5

⁵²⁹ Вембьер Тереза. Бразильский национальный доклад. Вопросы, лежащие в плоскости правосудия по гражданским делам// Гражданский процесс в межкультурном диалоге: евроазиатский контекст: Всемирная конференция Международной ассоциации процессуального права, 18-21 сентября 2012г., Москва, Россия: Сборник докладов/ Под ред. д.ю.н. Д.Я.Малешина; Международная ассоциация процессуального права. – М.: Статут, 2012. – С.196

О.А.Попкова повноваження суду розглядає в контексті із суддівським розсудом, як однієї із форм реалізації норм права, а саме: щодо застосування норм в судовій практиці при юридичному аналізі обставин конкретної справи; та, в контексті тлумачення норми права. [530] Д.Б. Просолов досліджуючи питання виходу суду за межі заявлених вимог в цивільному та арбітражному процесі, оперує терміном «повноваження», не надаючи цьому абсолютно ніякого значення. [531]

В.В. Комаров, обґрунтовуючи діяльність суду по розгляду цивільної справи, хоч прив'язується до процесуального інституту правосуб'єктності. Де, зокрема вченим відмічається, що такий закріплює не тільки процесуальне становище суб'єктів права, проте така робить (наділяє – Я.М.) цих суб'єктів носіями прав та обов'язків, що зрештою надає можливість вступати у цивільні процесуальні правовідносини, [532] – однак зводить таку діяльність до певного комплексу повноважень щодо юрисдикції та компетенції по розгляду цивільних справ. [533] С.С.Бичкова стверджує, що структурно, правосуб'єктність складається із правоздатності та дієздатності. Остання, у свою чергу, у випадках, визначених законом, містить відповіді правові під категорії, якими є правочино – та дієздатність. [534]

Інші дослідники у свій час вважали, – пише В.І.Тертишніков, – що процес цивільного процесуального права, яких охоплений по суті публічно правовими відносинами, зводить все до того, що сторони мають тільки право, а суд тільки обов'язки. [535]

С. В. Васильєв стверджує, що в цивільному процесуальному праві зміст поняття цивільного процесуального обов'язку яким є необхідна та належна

⁵³⁰ Попкова О.А. Усмотрение суда. – М.: Статут, 2005. – С.211, 214

⁵³¹ Просолов Д.Б. Выход суда за пределы заявленных требования в гражданском и арбитражном процессе/ Просолов Д.Б. – М.: Инфотропик Медиа, 2013. – С.25–59

⁵³² Комаров В.В. Цивільні процесуальні правовідносини та їх суб'єкти [Текст]: навч.посіб./В.В.Комаров, П.І.Радченко. – К.: УМК ВО, 1991. – С.15; Курс цивільного процесу [Текст]: підручн. / В. В. Комаров, В. А. Бігун, В. В. Баранкова та ін.; за ред. В. В. Комарова. – Х.: Право, 2011. – С.214

⁵³³ Курс цивільного процесу [Текст]: підручн. / В. В. Комаров, В. А. Бігун, В. В. Баранкова та ін.; за ред. В. В. Комарова. – Х.: Право, 2011. – С.214

⁵³⁴ Бичкова С. С. Цивільний процесуальний статус осіб, які беруть участь у справі позовного провадження [Текст]: монограф. / С. С. Бичкова. – К.: Атіка, 2011. – С.44

⁵³⁵ Тертишныков В.И. Гражданский процесс: Конспект лекций. 2-е издание, исправленное и дополненное. – Харьков: Фирма «Консум», 2002. – С.32–33

поведінка, завжди повинні *«відповідати суб'єктивному процесуальному праву суду»*. [536] Такий тезис наводиться і теоретиками права М. А. Вікут [537] та М. М. Марченком. [538] Роль суду в силу ст.ст. 1, 3, 4, 5 та інш. ЦПК України очевидна. В той же час Л. І. Глухарьова, справедливо відзначає, що потрібно розрізняти насамперед: обов'язки суб'єкта по відношенню до самого себе, обов'язки суб'єкта по відношенню до інших суб'єктів, обов'язки суб'єктів до самої держави, а також, обов'язки держави по відношенню до самих суб'єктів. [539] Тому В. О. Бабаков цілком слушно виокремив специфічну роль та зв'язок цивільних процесуальних обов'язків у сукупності елементарних відносин, а також їх суб'єктів, за типом: «суд – позивач», «суд – відповідач», «суд – свідок» і т.д.. Разом з тим вчений приходить до висновку, що сама сутність цивільних процесуальних обов'язків виокремлюється щодо того, що: **а)** всі учасники процесу наділяються обов'язками і правами по відношенню до суду, тоді коли суд володіє правами і несе обов'язки по відношенню до кожного учасника процесу; **б)** права і обов'язки суду та осіб, що беруть участь в справі, носять двосторонній представницько-зобов'язуючий характер, та інш., [540] — з чим важко в принципі не погодитись.

В контексті розрізнення прав та обов'язків поміж повноважень суду, на сьогодні є чимало інших прихильників. Наприклад, обов'язки суду в контексті реалізації ним судової влади виділяє С.Л.Дегтярьов, [541] де такі, на думку вченого, витікають із підстав для відміни чи зміни судового рішення вищестоящою інстанцією.

Натомість М.М.Ясинок та О.В.Кіріяк вважають, що процесуальні права та обов'язки судді характеризують його правовідношення, які визначають його

⁵³⁶ Васильєв С.В. Цивільний процес. Навчальний посібник. –Х.: ТОВ «Одіссей», 2008. — С.58–59

⁵³⁷ Вікут М.А., Зайцев І.М. Гражданский процесс России: Учебник. — М.: Юристь, 1999. — С.74

⁵³⁸ Марченко М.Н. Проблемы теории государства и права: учеб. — М.: ТК Велби, Изд-во Проспект, 2008. — С.643

⁵³⁹ Глухарева Л.И. Обязанности человека и гражданина в контексте теории прав человека. // История государства и права. №7 2009. — С.26,27

⁵⁴⁰ Бабаков В.А. Гражданская процессуальная обязанность: дис. ... канд. юрид. наук: 12.00.03 / Бабаков Владимир Алексеевич. — Саратов, 1999. — С.51

⁵⁴¹ Дегтярев С.Л. Реализация судебной власти в гражданском судопроизводстве: теоретико прикладные проблемы/ С.Д.Дегтярев. – М.: Волтерс Клувер, 2007. – С.327–341

процесуальний статус, взаємовідносини з іншими учасниками цивільного процесу, а їх реалізація впливає на рух і розвиток всього процесу. [542] С.С. Бичкова досліджуючи процесуальну конструкцію статусу осіб, які беруть участь у справах позовного провадження, приходять до висновку у тому, що *галузевим правовим статусом* є сукупність прав, інтересів та обов'язків суб'єкта, що регламентується нормами конкретної галузі права. [543]

Отож, справедливо відмічають М.М.Ясинок та О.В.Кіріяк, що процесуальні права та обов'язки судді в процесі здійснення правосуддя у цивільних справах достатньо багаточисленні та різноманітні. Вони передбачені майже у кожній статті ЦПК. Це пов'язано з особливою роллю суду у сфері цивільного судочинства. Реалізація процесуальних прав та обов'язків – пишуть вчені – суддею здійснюється у межах цивільних процесуальних правовідносин з участю інших учасників процесу (сторін, третіх осіб, представника, свідка, експерта та інших) шляхом вчинення процесуальних дій. Сама ж процесуальна діяльність судді повинна здійснюватися на основі законодавства про цивільне судочинство (ст.2 ЦПК України) у визначеній послідовності, з дотриманням процесуальної форми. Суддя, діючи від імені суду, є виконавцем функцій правосуддя, практичним провідником мети і завдань цивільного судочинства. [544] Прете, нажаль, критерію розмежування вченими не проводиться.

Отож, з огляду на викладене, впливає за доцільне провести різницю між обов'язками та повноваженнями.

Так, здійснення правосуддя передбачає не лише діяльність у формі дотримання процесуальної форми та процедури, але й як гарантію дотримання таких, а також здійснення одночасно судового контролю по їх дотриманню, на що вказує зміст ч.4 ст.10 ЦПК України: суд «...сприяє у здійсненню їхніх прав у випадках...цим Кодексом». Тобто, це і є суто обов'язком суду в процесуальному

⁵⁴² Цивільний процес України: Підручник для студ. юрид. спец. вищ.навч.закл.; [за загальною ред. д.ю.н., доцента Ясинка М.М.]. – Суми: Видавництво «МакДен», 2013. – С.123

⁵⁴³ Бичкова С. С. Цивільний процесуальний статус осіб, які беруть участь у справі позовного провадження [Текст]: монограф. / С. С. Бичкова. – К.: Атіка, 2011. – С.41

⁵⁴⁴ Цивільний процес України: Підручник для студ. юрид. спец. вищ.навч.закл.; [за загальною ред. д.ю.н., доцента Ясинка М.М.]. – Суми: Видавництво «МакДен», 2013. – С.123

значенні, а не повноваженнями, оскільки законодавцем формулюється текст норми у формі ствердження – «суд сприяє...», і т.д. А відтак у цілому, питання місця суддівського розсуду можливо лише вбачати у обсягу виконання обов'язку по роз'ясненню, презуюмованість (загальновідомість в силу попереднього зазначення цьому ж учаснику судом) такого факту. Але в цілому, *камерність* обов'язку по роз'ясненню прав та обов'язків учасникам цивільного процесу очевидна. Відтак, процесуально-службові повноваження суду, як комплекс поєднаних у собі службових та процедурно-процесуальних прав та обов'язків повинна розумітися в широкому контексті, тобто, на рівні процесуальних правовідносин. Саме до елементів процесуальних правовідносин, як відомо, входять – об'єкт, суб'єкт та зміст (права та обов'язки). Це дає підстави також стверджувати, що якщо інший процесуальний статус – значить зовсім інші процесуальні права та обов'язки, однак останні можуть де в чому збігатися.

Втім, вважаємо, що проводити детальну класифікацію та розкривати специфічний механізм реалізації та взаємодії обов'язків суду, як специфічного суб'єкту цивільних процесуальних правовідносин в рамках цього дослідження не доцільно. Однак процесуальні питання розгляду сутності та змісту обов'язків народних засідателів слід розкрити, чому й присвячений наступний підрозділ.

7.2. Сутність реалізації цивільних процесуальних обов'язків народними засідателями при відправленні правосуддя

Конституційний принцип безпосередньої участі народу у здійсненні правосуддя, через народних засідателів і присяжних, відображає прояв демократизму нашої держави, в основу якого закладено здійснення прав і свобод громадян у відправленні правосуддя.

За часів існування незалежної України вливання цього правового інституту в цивільне процесуальне судочинство знайшло своє відображення лише зі вступом у дію в 2005 році нового ЦПК України. Проте інститут народних засідателів був вже відомий нашій правовій системі у радянський період, де проіснував до початку 90-х років минулого сторіччя, після чого він був виключений.

Однак на сьогодні, втілення громадянських прав у вітчизняне судочинство, через інститут народних засідателів, виявилось вкрай мізерним та досить не досконалим із об'єктивних причин. Це зумовлено насамперед тим, що на сьогодні, у цивільному судочинстві відсутні спеціальні норми, які б надавали змогу відбутися цьому інституту повноцінно із чітко визначеним порядком його здійснення (реалізації). По-друге, це стосується також відсутності чітко виписаних цивільних процесуальних обов'язків, що повинні визначати завдання народних засідателів при здійсненні правосуддя. Таким чином, виходячи із умов, що прописані у цивільному процесуальному законі неможливо з'ясувати, який саме обов'язок при відправленні правосуддя повинен здійснювати народний засідатель при реалізації дискреції? Іншими словами, не дивлячись на значну самостійність народних засідателів у цивільному процесі, яка впливає із формулювання «суд», існує певна законодавча неврегульованість щодо повноважень народних засідателів, їх обов'язків покладених на них під час розгляду цивільних справ, тощо.

Наведені фактори просто паралізували виконання у повному обсязі закріплених ЦПК України обов'язків народних засідателів, і таким чином,

зумовлюють виняткову актуальність і гостроту подальшого дослідження цієї проблематики.

Загальний рівень наукових досліджень інституту народних засідателів сьогодні характеризується лише окремими дослідженнями та публікаціями. Не дивлячись на те, що він з теоретико-дискусійних питань наразі став реальністю, проблеми доцільності і необхідності удосконалення цього інституту дотепер залишається предметом обговорення і наукових роздумів. [545] З огляду на сучасний стан розкриття інституту народних засідателів у значному ряді наукової та науково-практичної юридичної літератури серед українських науковців та практиків немає єдиного концептуального підходу до вирішення проблеми обов'язків народних засідателів у цивільному процесі, де дана проблема висвітлюється вкрай стисло, жваво.

Так, приміром І.О. Русанова, [546] розкриває загальний підхід до інституту народних засідателів та присяжних, спираючись на зміст чинних норм закону та підзаконних актів.

Інститут народних засідателів повною мірою не охоплюється й у підручниках із цивільного процесу, де приміром О.М. Малиновський, [547] Н.Л. Бондаренко, [548] приділяється увага лише загальним підставам такої участі. А С.В. Васильєв, [549] у свою чергу, піднімає в цілому існуючу проблему недоскональності інституту народних засідателів але не вдаючись у подробиці такого висновку.

Серед значних наукових праць така ситуація бажала би кращого підходу із висвітленням цієї проблематики. Приміром, С.Я. Фурса [550] переконливо звертає увагу наукової спільноти сьогодні на проблему діяльності присяжних і

⁵⁴⁵ Нарутто С. В. Присяжные и арбитражные заседатели: теория и практика : монография/ С. В. Нарутто, В. А. Смирнова. – М. : ТК Велби ; Изд-во Проспект, 2008. – С.98–99

⁵⁴⁶ Організація судової влади в Україні : навч. посіб. / [І. Є. Марочкін, Н. В. Сібільова, В. П. Тихий та ін.] ; за ред. І. Є. Марочкіна, Н. В. Сібільової. – Х. : Одісей, 2007. – С.249–264

⁵⁴⁷ Цивільний процес України : підручник / за ред. Ю. С. Червоного. – К. : Істина, 2007. – С.296

⁵⁴⁸ Цивільний процес: навч. посіб. / [А. В. Андрушко, Ю. В. Білоусов, Р. О. Стефанчук, О. І. Угриновська та ін.] ; за ред. Ю. В. Білоусова. – К. : Прецедент, 2006. – С.40

⁵⁴⁹ Васильєв С. В. Цивільний процес : навч. посіб. / С. В. Васильєв. – Х. : Одісей, 2008. – С.49

⁵⁵⁰ Фурса С. Я. Цивільний процес України: Проблеми і перспективи : наук.-практ. посіб. / С. Я. Фурса, С. В. Щербак, О. І. Євтушенко. – К. : Видавець Фурса С. Я. : КНТ, 2006. – С.11–16

засідателів за національним законодавством. Проте, окремі міркування, щодо їх участі лише у важких справах, у яких сума позову сягає більше мільйона доларів США, хоч і підтримується нами як позитивне, але певною мірою сприймається з пересторогою. Хоча би з огляду на те, за нашим переконанням, необхідно більш ретельно дослідити саме цивільні процесуальні обов'язки народних засідателів у цивільному судочинстві, що і власне визначаються на сьогодні нашим завданням.

Д.Д. Луспенник теж опрацьовував питання участі народних засідателів у цивільному судочинстві, [551] але його дослідження ґрунтуються лише на загальному баченні втілення цього інституту яке увійшло в практику, і знову ж, без належного дослідження цивільних процесуальних обов'язків народних засідателів. Це саме можна констатувати й з огляду на ряд науково-практичних коментарів, що стали надбанням за період дії нового ЦПК України. [552] Так, в роботі [553] розкривається питання про те, що народні засідателі у цивільному судочинстві мають лише права, проте які саме – не наводиться, як і відповідно, не наводиться перелік їхніх процесуальних обов'язків. Інші автори, навпаки [554] розкривають питання участі народних засідателів у цивільному судочинстві, але не приділяючи значної уваги проблемі чи методиці застосування норм щодо участі народних засідателів, та наданим їм правам і обов'язкам у цивільному судочинстві.

Проте, слід зауважити, що сьогодні серед вітчизняних науковців є також досить суттєві наукові надбання щодо участі народних засідателів у відправленні

⁵⁵¹ Балюк М. І. Практика застосування цивільного процесуального кодексу України (цивільний процес у питаннях і відповідях). Коментарі, рекомендації, пропозиції / М. І. Балюк, Д. Д. Луспенник. – Х. : Харків юридичний, 2008. – С.400–402

⁵⁵² Науково-практичний коментар Цивільного процесуального кодексу України / [С. В. Ківалов, Ю. С. Червоний, Г. С. Волосатий та ін.]; за ред. Ю. С. Червоного. – К.; Одеса : Юрінком Інтер, 2008. – 656с.; Фурса С. Я. Цивільний процесуальний кодекс України : наук.-практ. коментар / С. Я. Фурса, Є. І. Фурса, С. В.Щербак; за заг. ред. С. Я. Фурси. – К.: Видавець Фурса С. Я.: КНТ, 2006. – Т. 1. – 912с.; Цивільний процесуальний кодекс України : наук.-практ. коментар / [С. С. Бичкова, Ю. В. Білоусов, В. І. Бірюков та ін.]; за заг. ред. С. С. Бичкової. – К. : Атіка, 2008. – 840с.

⁵⁵³ Науково-практичний коментар Цивільного процесуального кодексу України / [С. В. Ківалов, Ю. С. Червоний, Г. С. Волосатий та ін.]; за ред. Ю. С. Червоного. – К. ; Одеса : Юрінком Інтер, 2008. – С.51

⁵⁵⁴ Фурса С. Я. Цивільний процесуальний кодекс України : наук.-практ. коментар / С. Я. Фурса, Є. І. Фурса, С. В.Щербак; за заг. ред. С. Я. Фурси. – К.: Видавець Фурса С. Я.: КНТ, 2006. – Т. 1. – С.94-94; Цивільний процесуальний кодекс України : наук.-практ. коментар / [С. С. Бичкова, Ю. В. Білоусов, В. І. Бірюков та ін.]; за заг. ред. С. С. Бичкової. – К. : Атіка, 2008. – С.35–36

правосуддя. Це насамперед стосується роботи С. Нечипорука, [555] в якій розглядається проблема народних засідателів і суду присяжних у здійсненні правосуддя в контексті загально теоретичного підходу. Там автор спрямовує свій науковий погляд на порівнянні одноособового та колегіального порядку розгляду справ, але зовсім не зачіпає проблему виконання народними засідателями ввірених їм цивільних процесуальних обов'язків. Подібне стосується й наукової розробки С.О. Іваницького [556], де також автор ставить перед собою завдання дослідження іншого спектру проблем участі народних засідателів у цивільному судочинстві, тобто, складу народних засідателів. Але слід погодитись, що наведені вище наукові дослідження стосуються безпосередньо одного – наданого їм права у відправленні правосуддя в тих чи інших процесуальних моментах, а відтак, і виконання ними обов'язків, так як вони становлять єдиний механізм в сукупності. Натомість питаннями процесуальних обов'язків сьогодні ніхто зовсім не переймався.

Отже, наразі постає перед нами за необхідне з'ясування ряду ключових моментів, щодо суб'єктивних цивільних процесуальних обов'язків, що покладені на народних засідателів при відправленні правосуддя, що полягають у *їх суті та необхідних умов до їх безпосереднього виконання*. Саме такий науковий підхід до даного напрямку може визначити цілу низку можливих проблем, і буде становити таким чином неабияку гостроту та наукову актуальність даної проблематики. Тому наше завдання насамперед полягатиме у з'ясуванні сутності суб'єктивних обов'язків народних засідателів при відправленні правосуддя у вітчизняному цивільному судочинстві, а також – з'ясування перспективи їхнього виконання.

Так, за ч.2 ст.57 Закону України «Про судоустрій та статус суддів» (далі – Закон), народні засідателі під час розгляду і вирішення справ користуються повноваженнями судді (власне – повинні у відповідності до вимог цього Закону

⁵⁵⁵ Нечипорук С. Принцип участі громадян у здійсненні правосуддя та поєднання колегіального й індивідуального порядку розгляду справ / С. Нечипорук // Бібліотека юриста [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.lawbook.by.ru/magaz/pravoukr/0311/19.shtml>

⁵⁵⁶ Іваницький С. О. Формування складу народних засідателів у судочинстві України : дис. ... кандидата юрид. наук : 12.00.10 / Іваницький Сергій Олександрович ; Національна юридична академія України ім. Ярослава Мудрого. – Х., 2006. – 22с.

наділеними правами та обов'язками носіїв судової влади). По змісту Закону, закріплюється положення про те, що права судді здійснюються через: відправлення правосуддя в порядку, визначеним процесуальним законом; процесуальні дії та організаційні заходи з метою забезпечення розгляду справи; контроль відповідно до закону за своєчасним зверненням до виконання судових рішень, постановлених під його головуванням; інші передбачені законом повноваження. Такий обсяг наданих прав дозволяє підкреслити, що судді наділені як адміністративно-контролюючими, так і відповідними процесуальними правами та обов'язками.

Право ж народних засідателів у цивільному судочинстві користуватися всіма правами судді, у випадках, встановлених ЦПК України закріплюється ч.2 ст.18 ЦПК України. Народні засідателі діють лише в окремих категоріях справ, що розглядаються в окремому провадженні, зокрема у справах про: обмеження цивільної дієздатності фізичної особи, визнання фізичної особи не дієздатною та поновлення цивільної дієздатності фізичної особи; визнання фізичної особи безвісно відсутньою чи оголошення її померлою; усиновлення; надання особі психіатричної допомоги в примусовому порядку; обов'язкову госпіталізацію до протитуберкульозного закладу. Але з огляду на формування диспозиції цієї статті можливо припустити, що народні засідателі можуть користуватися у цивільному процесі правами, а відтак і обов'язками, якими наділений суддя при відправленні правосуддя у повному обсязі.

Таким чином, для того щоб охарактеризувати цивільні процесуальні обов'язки, якими наділений суд як орган правосуддя, необхідно в контексті співвідношення цивільних процесуальних обов'язків судді та народних засідателів дослідити їх, з'ясувавши їх зміст та обсяг.

Слід зазначити, що процесуальні обов'язки є основою фактично будь-якої цивільної процесуальної норми. А тому, як слушно зазначає В.О. Бабаков, [557] цивільні процесуальні обов'язки суду, повинні відповідати такій конструкції

⁵⁵⁷ Бабаков В. А. Гражданская процессуальная обязанность : дис. ... кандидата юрид. наук : 12.00.03 / Бабаков Владимир Алексеевич. – Саратов, 1999. – С.79–80

судового механізму, яка би забезпечила самостійну й незалежну діяльність судової влади. При цьому, цей механізм повинен функціонувати, відповідаючи принципам цивільного процесу; відповідати певній системі гарантій виконання обов'язків, прямо визначеною цивільною процесуальною формою або пов'язаною із правозастосовчою діяльністю суду, в тому числі системі міри юридичної відповідальності. Поміж тим із ч.1 ст.212 ЦПК України випливає, що суд, здійснюючи правосуддя, наділений внутрішнім переконання (судовим розсудом), що ґрунтується на всебічному, повному, об'єктивному та безпосередньому дослідженні у справі доказів. Даючи визначення судового розсуду, необхідно мати на увазі, що застосування розсуду – це не тільки право, але й обов'язок суду, так як можливість здійснення дискреції (*discretio*) зафіксована юридичною нормою, процесуальні права суду являються разом із тим і його обов'язками. Суд не тільки вправі здійснювати певні дії при наявності в законі умов, але й зобов'язаний до цього. [558] Отже для реалізації обов'язку по здійсненню правосуддя суд наділяється «особистими» повноваженнями, в тому числі і правом судового розсуду, в тих чи інших ситуаціях, вирішення яких не може пройти однозначно. Їх межі лімітуються трьома факторами. Це: а) норми матеріального, або регулятивного, права; б) те, що в американській літературі називають «належним процесом» – норми процесуального права; в) традиції правової культури суспільства, загальний рівень культури та правосвідомості, розвиток цивільно-демократичних інститутів. [559]

Таким чином з огляду на те, що ЦПК України не розмежовує дискреції народних засідателів при здійсненні правосуддя, так і виходячи з того, що народні засідателі діють від імені суду, користуючись усіма правами, що надані судді, можливо припуститись попереднього висновку про те, що народні засідателі, власне як і суддя, вправі вирішувати питання права. Це насамперед пояснюється тим, що оперування законодавцем терміном «суд» у

⁵⁵⁸ Папкова О. А. Усмотрение суда / О. А. Папкова. – М. : Статут, 2005. – С.38-39

⁵⁵⁹ Бабаков В. А. Гражданская процессуальная обязанность : дис. ... кандидата юрид. наук : 12.00.03 / Бабаков Владимир Алексеевич. – Саратов, 1999. – С.89

процесуальному законі, автоматично може зводити дискрецію народних засідателів в ранг дискреції судді, як процесуальної особи, що наділена правами та обов'язками по здійсненню правосуддя, таким чином уповноважуючи себе вирішувати питання права. Приміром у одній із норм ЦПК України зазначено, що: «Суд встановлює особи тих, хто з'явився, а також перевіряє представника уповноваженої особи» – ч.3 ст.163 ЦПК України; або ж «Суд оцінює належність, допустимість, достовірність кожного доказу окремо, а також достатність і взаємний зв'язок доказів у їх сукупності» – ч.3 ст.212 ЦПК України, та ін. Безумовно, таке регламентування норми дає підстави стверджувати, що як суддя, так і народні засідателі тим чи іншим чином можуть здійснювати свій обов'язок по встановленню учасників процесу, чи оцінювати належність та допустимість доказів по справі. Окрім цього дані норми включають у себе як наявність факту – присутності особи по справі, чи наявності доказу; так і питання права – необхідної правоздатності особи, що бере участь у справі, так і відповідно (щодо ч.3 ст.212), допустимість, достовірність та ін., доказу, що є при справі. Разом із тим, необхідно до таких висновків відноситись з певною пересторогою, оскільки, як бачимо, не всі та не завжди, питання права можуть належати до нього, і як наслідок, не входити до компетенції дискреції народних засідателів, а відтак й їх обов'язків.

З цього приводу слушно замітив американський професор права Уільям Бернам, [560] зазначаючи, що деколи важко сказати, що являється питанням факту, а що – питанням права. Часто виникають питання змішаних фактів і права (*mixed fact-law*). І тому в судочинстві, – продовжує Уільям Бернам, – з участю присяжних найбільше часто являються змішані питання «застосування норм права» (*law application*) коли правовий стандарт повинен бути застосований до факту справи.

У вітчизняному цивільному судочинстві ми теж часто зустрічаємо змішану форму питань, як права, так і факту, що в результаті заважає чітко

⁵⁶⁰ Бернам Уильям. Правовая система США / Уильям Бернам. – 3-й выпуск. – М. : Новая юстиция, 2006. – С.175

розмежовувати цивільні процесуальні обов'язки, які належать народним засідателям, із цивільними процесуальними обов'язками судді.

Проте, все ж таки ми схилиємось до думки, що народні засідателі при здійсненні правосуддя у цивільному процесі повинні встановлювати лише наявність факту, а не права, оскільки законом визначено участь народних засідателів виключно у справах окремого провадження. Окреме провадження за ч.1 ст.234 ЦПК України є видом непозовного провадження, в порядку якого розглядаються цивільні справи про підтвердження наявності або відсутності саме *фактів*, що мають значення для охорони прав та інтересів особи або встановлення умов здійснення нею особистих немайнових чи майнових прав або підтвердження наявності чи відсутності неоспорюваних прав. Більше того, суддя є професіоналом своєї справи, юридично обізнаний, оскільки має юридичну освіту та володіє спеціальними знаннями як процесу так і матеріального права. Народні засідателі ж, хоч і користуються всіма правами і обов'язками судді, проте не можуть із об'єктивних причин володіти достатньо глибокими знаннями у сфері права та мати достатні професійні і ділові якості в такому об'ємі, щоб оцінювати питання права, законності. Зміст законності, на думку О.А. Папкової, не являє собою належне законодавство, а таке законодавство, яке адекватно втілює правові принципи, загальнолюдські ідеали й цінності, насущні проблеми та інтереси людини, об'єктивні тенденції соціального прогресу. [561]

В сучасному американському суді присяжні посилаються на те, що вони повинні сприймати право таким, яким їм надає суддя, ухвалювати факти, які відносяться до справи, також застосовувати право до цих фактів і на цій основі вирішувати справу. [562] Однак все ж таки слід взяти до уваги й те, що окреме провадження провадиться із дотриманням загальних правил цивільного судочинства із винятками, що притаманні окремому провадженню у конкретній категорії справ. А за умов неврегульованості обов'язків, що віднесені до компетенції суду (судді, народних засідателів) поволі, під час судового розгляду,

⁵⁶¹ Папкова О. А. Усмотрение суда / О. А. Папкова. – М. : Статут, 2005. – С.40

⁵⁶² Бернам Уильям. Правовая система США / Уильям Бернам. – 3-й выпуск. – М. : Новая юстиция, 2006. – С.175

ці суб'єкти судочинства зіштовхуються з проблемою неналежного розмежування. Що врешті решт зводиться до того, як замітив В.М. Шерстюк, [563] за відсутності правових норм, які би гарантували неухильне дотримання та виконання судом процесуальних обов'язків виникає можливість суду розуміти ці обов'язки перед учасниками процесу як права, які можна здійснювати за своїм розсудом, та під такою пропозицією взагалі не виконувати їх. Такий підхід законодавця не тільки не відповідає основним засадам цивільного судочинства, тобто, законності, незалежності суддів і підкорення їх тільки законові та ін., але й конституційним засадам – здійснення правосуддя суддею одноособово, колегією суддів, а також за участю народних засідателів, рівних усіх учасників судового розгляду перед законом і судом тощо. Тому такий порядок, – продовжуючи думку В.М. Шерстюка, – приміром у сторони, яка програла процес, породжує сумніви в об'єктивності та неупередженості ставлячи таким чином в умови, при яких виконання закону не є обов'язковим. Отже за такого твердження й виходить, що не головне, які саме критерії віднесено до обов'язків народних засідателів чи судді – встановлення факту чи права, а головне, щоб вони відповідали нормі закону та були належним чином виконанні. Саме причина невиконання взятих на себе обов'язків є предметом до порушення прав і законних інтересів учасників процесу.

До одного з безпосередніх і чи не найголовніших та, на нашу думку, проблематичних з точки зору виконання обов'язків народних засідателів у цивільному судочинстві відноситься обов'язок, голосування у дорадчій кімнаті, а також обов'язок підписання судового рішення. Вони регламентовані у ст.19 ЦПК України, ч.1 якої викладена таким чином: «питання, що виникають під час розгляду справи, вирішуються більшістю голосів суддів». За такої конструкції правової норми вбачається певна недосконалість, оскільки при голосуванні народні засідателі можуть за певних умов голосувати проти позиції судді і таким чином сприяти ухваленню рішення, яке би суперечило обставинам справи, отже

⁵⁶³ Развитие принципов арбитражного процессуального права / Шерстюк В.М. – М.: Городец, 2004. – С.17; Папкина О. А. Усмотрение суда / О. А. Папкина. – М. : Статут, 2005. – С.39

рішення може бути в подальшому скасоване, з цих підстав (п.3 ч.1 ст.309 ЦПК України). Тому, з однієї сторони, маємо ситуацію, коли формально народні засідателі й виконали свій обов'язок – проголосували за рішення по справі на підставі свого внутрішнього переконання, керуючись певними обставинами, що були дослідженні чи встановлені при розгляді справи та доказами, які є приміром не прямими, а побічними у цивільному процесі. Тобто, виходить два судді (народні засідателі з наділеними правами та обов'язками судді) – «за», і головуючий суддя один проголосував «проти». Таким чином, головуючий суддя із певних об'єктивних причин не в змозі переконати представників народу у перевазі одного факту перед іншим, і, як правило, виносить рішення протилежне.

Подібне трапляється в судовій практиці США, коли присяжні, знаючи про процесуальну неоспорюваність виправдувального вироку, виносять рішення виправдати обвинуваченого по кримінальній справі, не дивлячись на наявність прямих доказів його вини; це означає, що в даних випадках присяжні застосовують можливість «нуліфікації» (*nullification*) норми права, яка їм видається карною чи нерозумною по іншим причинам. Деколи присяжні можуть виправдати під умовою подібної нуліфікації, якщо вони не довіряють доказам. Але коли колегія присяжних виносить виправдувальний вирок при не оспорюваних доказах вини підсудного, вона вирішує так, оскільки не погоджується із правовими нормами або їх застосування в даному випадку. Тому, коли присяжні вирішують таким чином, вони виступають в ролі як суддів права, так і суддів факту; відмовляючи застосувати норму права, вони таким чином її нуліфікують. Таким чином, сьогодні вважається, що присяжні *de facto* мають право нуліфікації, але не маючи на неї юридичного права. [564] У цивільному ж судочинстві США трапляється схожа ситуація щодо кримінального судочинства, однак колегія суду присяжних знаходиться під великим контролем головуючого судді, і як завжди, присяжні вимушені викладати причини, які спонукали до прийняття подібного висновку, заповняючи при цьому певні формуляри

⁵⁶⁴ Бернам Уильям. Правовая система США / Уильям Бернам. – 3-й выпуск. – М. : Новая юстиция, 2006. – С.175–176

«спеціального рішення», або відповідаючи на питання щодо мотивів свого рішення. Присяжні все ж таки теж можуть висвітлити неприйняття норм права, використовуючи свої широкі повноваження по вирішенню оспорюваних у суді питань факту. Насправді присяжні можуть вплинути на розвиток права. якщо вони безперервно на протязі тривалого часу вишукують можливості не застосовувати невинуватого в їх розумінні норму права до фактів, які являються предметом спору [565]. Отже колізія у цій правовій системі з участю представників народу в судовому процесі теж наявна. Проте, за позицією Л.Є. Гузь, у вітчизняному законодавстві, за рішенням, коли двоє народних засідателів голосують «проти», а один лише суддя-професіонал – «за», повинно бути скасоване, оскільки ухвалене одним суддею [566]. Таким чином, за нашим законодавством це впливає з умови диспозиції норм ст.ст.309, 311 ЦПК України. Відповідно розглядаючи дане питання в обсягах цивільних процесуальних обов'язків, констатуємо, що обов'язок народних засідателів навіть у площині встановлення факту наче дотриманий, так як вони його певним чином виконали, але такий висновок суперечить обставинам справи. В результаті цього існуюча колізія норм ЦПК України свідчить про наявне.

Раніше, коли діяв інститут народних засідателів, вищі суди при перевірці законності рішень, ухвалених з участю народних засідателів, у ряді ухвал у конкретних справах цілком ясно підкреслювали, що порушення рівності прав народного засідателя та судді не може розглядатися як чисто формальне процесуальне порушення, а є істотним порушенням правил судочинства, яке тягне скасування рішення суду. [567] І з цим слід погодитись, однак в умовах нинішньої законодавчої неврегульованості конкретно не визначених цивільних процесуальних обов'язків народних засідателів у цивільному судочинстві, досить важко виявити порушення прав народного засідателя.

⁵⁶⁵ Бернам Уильям. Правовая система США / Уильям Бернам. – 3-й выпуск. – М. : Новая юстиция, 2006. – С.177

⁵⁶⁶ Гузь Л. Є. Підстави для скасування судових рішень (ухвал) та способи запобігання їх виникнення при розгляді цивільних справ в судах / Л. Є. Гузь. – Х. : Поліграфіст, 2009. – С.235

⁵⁶⁷ Гузь Л. Є. Підстави для скасування судових рішень (ухвал) та способи запобігання їх виникнення при розгляді цивільних справ в судах / Л. Є. Гузь. – Х. : Поліграфіст, 2009. – С.234–235

В свою чергу, як зазначають С.В. Нарутто та В.А. Смірнова, необхідно зауважити те, що якщо національним законодавством передбачено участь громадян у відправленні правосуддя, то на державу покладається обов'язок забезпечити незалежність і неупередженість суду з участю народних засідателів, [568] привівши при цьому норми, що регулюють їх діяльність у відповідність із конституційними та процесуальними засадами судочинства. Окрім цього, в достовірно правовій державі повинен бути забезпечений дійсно демократичний порядок вирішення питання про право, і, по-друге, ця область повинна бути сферою виняткової компетенції суду, [569] судді, де би чітко розмежувались права та обов'язки між суддею та народним засідателями.

⁵⁶⁸ Нарутто С. В. Присяжные и арбитражные заседатели: теория и практика : монография/ С. В. Нарутто, В. А. Смирнова. – М. : ТК Велби ; Изд-во Проспект, 2008. – С.153

⁵⁶⁹ Бабаков В. А. Гражданская процессуальная обязанность: дис. ... кандидата юрид. наук : 12.00.03 / Бабаков Владимир Алексеевич. – Саратов, 1999. – С.83

РОЗДІЛ 8. ГАРАНТІЇ РЕАЛІЗАЦІЇ ЦИВІЛЬНИХ ПРОЦЕСУАЛЬНИХ ОБОВ'ЯЗКІВ УЧАСНИКАМИ ЦИВІЛЬНОГО ПРОЦЕСУ

Узагальнюючи зріз правової категорії процесуальних обов'язків учасників процесу, їх систему та механізм реалізації, важливо погодитись, що «на сьогодні, чинне процесуальне законодавство не наділяє суд реальними повноваженнями для протидії недобросовісній поведінці сторін та інших учасників процесу, формально закріплюючи за судом виховну функцію для укріплення законності та правопорядку, а також формування поваги до закону і суду, а відтак, таке формальне закріплення на практиці» [570], звісно не відбивається належним чином. І причому така ситуація наскрізь видається пронизаною правовим інфантилізмом, дилетантизмом та демагогією, і не тільки посеред реалій сьогодення із якими зіштовхнулася по суті юриспруденція на доктринальному рівні, чи сам нормативний вираз права як правовий регулятор дій його суб'єктів, але й, і серед учасників цивільного процесу, тобто — на рівні безпосередньої реалізації останніми своїх прав та обов'язків.

Також, такі тенденції, як справедливо підмітив С. С. Алексеев обумовлюються глобальною кризою як наслідок «падіння права». [571] Ну ж що ж, і не даремно, оскільки повсякчасне невиконання судових актів, прояв неповаги до судочинства та суду — це ті саме проблеми, без вирішення яких реалізація конституційного права на судовий захист буде неможливим. У той же час неповага до суду, ігнорування законних судових актів, які приймаються судом під час розгляду цивільних справ, [572] видаються скоріш похідними причинами так, як перебувають, фактично, у зв'язку із повсякчасним невиконанням процесуальних обов'язків, самими ж учасниками цивільного процесу.

⁵⁷⁰ Аболонин В.О. К вопросу о морали, нравственности и воспитательной роли суда в гражданском процессе// Арбитражный и гражданский процесс. — 2008. — № 4. — С.5

⁵⁷¹ Алексеев С.С. Крушение права. Полемистические заметки/ С.С.Алексеев. — Екатеринбург: Институт частного права. 2009. — С.11

⁵⁷² Гальперин М.Л. Ответственность в гражданском судопроизводстве: актуальные вопросы теории и практики: монография/ М.Л. Гальперин; предисл. от рук. серии — В.В.Ярков; предисл. — В.А.Мусин; вступ. сл. — Ю.С.Любимов. — М.: Волтерс Клувер, 2011. — С.V

Звідси виникає потреба у виробленні відповідних *процесуальних гарантій* серед масиву не тільки прав, але й обов'язків, тобто заради їхньої ж реальної та ефективною реалізації.

Саме підпорядкування науки цивільного процесу загальним завданням, які поставлені перед юридичною наукою, правом, звичайно вимагає і рішення ряду інших актуальних проблем, які серед науковців справедливо пропонуються вирішуватись по-різному. *Наприклад*, Н. О. Чечіна до їх числа відносила розробку питань судової етики при розгляді й вирішенні цивільних справ. [573] Як фактор утвердження верховенства права (що розуміється, як комплекс гарантій певного рівня — Я. М.) О. Л. Львова, вказує на такі чинники як — право розуміння, співвідношення права і закону, моралі як критерію виміру права, рівності, релігії [574] тощо.

Ядром та особливим місцем правового становища особистості в самій системі гарантій прав особистості, на думку Ю. О. Гурджі, є правовий статус, [575] де вченою конструктивно відшукано генезис, зміст правових гарантій, їхню функціональну характеристику, тощо в процесуальному забезпеченні прав особистості. [576] Сам по собі генезис гарантій прав особистості, на її думку, розкривається у контексті філософсько-правової спадщини з питань невідчужуваності прав людини, сутності правової держави, а також природно-правової доктрини. [577]

С. С. Алексєєв справедливо виокремлював найважливіші специфічні юридичні гарантії: досконалість та розвиненість правової системи в цілому, виробленість законодавства і його повнота, несуперечність; ефективна система

⁵⁷³ Чечина Н. А. Актуальные проблемы науки гражданского процессуального права. Правоведение. -1975. — № 6. — С. 73 — 79/[Електронний ресурс]. — Режим доступу: <http://www.law.edu.ru/article/article.asp?articleID=1170480>

⁵⁷⁴ Принцип верховенства права: проблеми теорії та практики: Монографія/ У двох книгах/ За заг.ред. Ю.С.Шемшученка; [ред.кол.: Ю.С. Шемшученко (голова) та ін.]/ Книга перша: Верховенство права як принцип правової системи: проблеми теорії/ Відп.ред. Н.М. Оніщенко. — К.: Видавництво «Юридична думка», 2008. — С.102-151

⁵⁷⁵ Гурджі Ю.А. Процессуальное обеспечение прав личности: вопросы теории: Монография. — Одесса: Пальмира, 2006. — С.21

⁵⁷⁶ Гурджі Ю.А. Процессуальное обеспечение прав личности: вопросы теории: Монография. — Одесса: Пальмира, 2006. — С.12-68

⁵⁷⁷ Гурджі Ю.А. Процессуальное обеспечение прав личности: вопросы теории: Монография. — Одесса: Пальмира, 2006. — С.12

нагляду та контролю за законністю, що скерована на попередження правопорушень; дієві міри державного примусу, що покликані відновити порушене правопорушенням становище, вплинувши на порушника юридичних норм; та зрештою, якісна та ефективна робота юридичних органів. [578]

Серед ключових гарантій захисту прав С. Оріховського, положення концепції є відправними та прогресивними і досі, виділяються такі як — усвідомлення необхідності формування держави як гаранта прав та свобод людини через *виконання громадянами своїх обов'язків перед державою та суспільством*, активну соціальну позицію громадян, скеровану на підтримання існування держави (курсив власний — Я. М.) [579] тощо.

З наведеного, доречно задатися питанням: як можливо гарантувати захист права, свобод та інтересів, не виконуючи при цьому повсякчасно покладені на учасників процесу обов'язків? З огляду на це, видається зрозумілим те, що як права, так і свободи, завжди потребують встановлення реальних гарантій їх здійснення та захисту *саме через виконання громадянами своїх обов'язків перед державою та суспільством*. Однак, у свою чергу, останні теж потребують відповідних гарантій задля їх належного виконання, оскільки фактично втрачається сенс через передчасність вирішення проблем гарантій захисту права, скоріш встановлення гарантій, їхніх умов повинно відбуватися спільно (одночасно). Тому система механізму реалізації обов'язків принагідно потребує встановлення відповідних гарантій задля їх належної реалізації.

Отож спершу, видається важливим розкрити ефективні підходи щодо з'ясування умов для встановлення процесуальних гарантій реалізації процесуальних обов'язків учасників процесу.

⁵⁷⁸ Алексеев С.С. Общая теория права: учеб. -2-е изд., перераб. и доп. — М.: Проспект. — 2009. — С.164

⁵⁷⁹ Магновський І.Й. Гарантії прав і свобод людини та громадянина в праві України (теоретико-правовий аспект): автореф. дис... канд. юрид. наук: 12.00.01 / І.Й. Магновський; Нац. акад. внутр. справ України. — К., 2003. — С.141; Гурджи Ю.А. Процессуальное обеспечение прав личности: вопросы теории: Монография. — Одесса: Пальмира, 2006. — С.13

Так, за етимологією слова термін «*гарантія*» розуміється як «умови, що забезпечують успіх чого-небудь; зобов'язання в чому-небудь». [580]

С. С. Алексєєв підмітив, що слово «*гарантія*» досить широко використовується у юридичній літературі [581], але, погоджуючись із С. М. Братусем, зазначає, що таке (слово) повинне сприйматися як саме право, як таке в його багатогранних проявах, а не щось, що лишень гарантує наявність права [582]. У той же час поняття «гарантія» є по суті універсальним у юриспруденції і різних варіаціях інтерпретації юридичного концепту розуміється, а відтак і застосовується по-різному — «юридичні гарантії» (Ю. Оборотов та ін. [583]), «гарантія законності» (С. С. Алексєєв [584]), «гарантіях прав та застосування права» (С. Братусь [585]), тощо, — проте спрямовані на єдину мету: створення умов, які сприятимуть ефективно забезпечувати реалізацію стрижневих таких юридичних категорій, як право та обов'язок, задля стабілізації правопорядку, як правозахисної та правоохоронної функцій держави. Втім, очевидно, що така універсальність дала підстави юридичній науці виробити відповідну класифікацію, яка є вкрай важливим і для науки цивільного процесу, зокрема для гарантій виконання процесуальних обов'язків учасниками процесу. До таких слід віднести юридичні (за суб'єктивними підставами) — судові, прокурорські, адвокатські, тощо; серед конституційних (за ієрархією) — право на судовий захист, право знати свої права та обов'язки, право на правову допомогу, тощо; галузеві гарантії (за сферою дії) — цивільно-правові, кримінально-правові [586], тощо.

⁵⁸⁰ Словник синонімів української мови: В 2т./ А.А. Бурячок, Г.М. Гнатюк, С.І. Головащук та інш. — К.: Наук.думка, 1999-2000. — Т.1. — С.328

⁵⁸¹ Алексєєв С.С. Общая теория права: учеб. -2-е изд., перераб. и доп. — М.: Проспект, 2009, — С.163

⁵⁸² Братусь С.Н. Юридическая ответственность и законность. М., 1976. — С.80; Алексєєв С.С. Общая теория права: учеб. -2-е изд., перераб. и доп. — М.: Проспект, 2009, — С.163

⁵⁸³ Оборотов Ю.М., Крестовська Н.М., Крижанівський А.Ф., Матвєєва Л.Г. Теорія держави і права. Державний іспит. — Харків: Одісей, 2010. — С.81

⁵⁸⁴ Алексєєв С.С. Общая теория права: учеб. -2-е изд., перераб. и доп. — М.: Проспект, 2009, — С.163—164

⁵⁸⁵ Братусь С.Н. Юридическая ответственность и законность. М., 1976. — С.78—79

⁵⁸⁶ Оборотов Ю.М., Крестовська Н.М., Крижанівський А.Ф., Матвєєва Л.Г. Теорія держави і права. Державний іспит. — Харків: Одісей, 2010. — С.81

Серед юридичних гарантій реалізації прав, свобод та обов'язків, що визначені Конституцією України, А. Колодій та А. Олійник справедливо виділяють і такі серед конституційних норм [587]. Слід відмітити, що ці умови і засоби безперечно є стрижневими для гарантій реалізації процесуальних обов'язків учасниками процесу під час розгляду цивільної справи і становлять так би мовити перший, найвищий рівнів забезпечення. Звідси гарантії конституційних обов'язків, перш за все, поєднуються із процесуальними обов'язками в цивільному процесі та становлять *концептуальні засади їх реалізації*. *Приміром:*

(а) гарантування судового захисту прав і свобод людини та громадянина (ст. 55 ЦПК України) — для цивільного процесуального значення забезпечує принципові засади на умовах змагальності доводити та/або спростовувати як обов'язки, визначені ч. 3 ст. 10, ч. 1 ст. 60 ЦПК України;

(б) право кожного знати свої права та обов'язки (ст. 57 ЦПК України) — забезпечується гарантією щодо обов'язку суду роз'яснювати права та обов'язки учасникам цивільного процесу, що чітко визначено ч. 4 ст. 10 ЦПК України; або ж — ч. 2 ст. 174 ЦПК України, згідно із якою, суд, до ухвалення судового рішення у зв'язку з відмовою позивача від позову або визнання позову відповідачем суд зобов'язаний роз'яснити сторонам наслідки відповідних процесуальних дій, перевірити чи не обмежений представник сторони, який висловив намір вчинити ці дії, у повноваженнях на їх вчинення;

(в) гарантія, згідно з якої ніхто не зобов'язаний виконувати явно злочинні розпорядження та накази (ст. 60) — ст. 2 ЦПК України (здійснення цивільного судочинства відповідно до Конституції України, ЦПК України та Закону України «Про міжнародне приватне право»; законодавство повинно бути чинне на час вчинення окремих процесуальних дій, а якщо новий закон встановлює нові обов'язки, скасовує чи звужує правила, належні учасникам цивільного процесу, чи обмежує їх використання, то такий не має зворотної дії у часі); або ж — реч. 2

⁵⁸⁷ Колодій А.М., Олійник А.Ю. Права, свободи та обов'язки людини і громадянина в Україні: Підручник. — К.: Всеукраїнська асоціація видавців «Правова єдність», 2008. — С.270

ч. 5 ст. 175 ЦПК України: «якщо умови мирової угоди суперечить закону чи порушують права, свободи чи інтереси інших осіб, суд постановляє ухвалу про відмову у задоволенні мирової угоди і продовжує судовий розгляд»;

(г) гарантія неможливості бути двічі притягнутим до юридичної відповідальності одного виду за одне і те саме правопорушення (ст. 61) — така гарантія закріплена в п.п. 2, 3, 4 ч. 2 ст. 122 ЦПК України і полягає у тому, що рішення чи ухвала суду, які набрали законної сили у зв'язку із закриттям провадженням у справі в зв'язку із відмовою позивача від позову або укладення мирової угоди сторін і спорі між тими самими сторонами, про той саме предмет і з тих саме підстав; у провадженні цього чи іншого суду є справа із спору між тими самими сторонами, про той самий предмет і з тих саме підстав; а також якщо є рішення третейського суду, прийняте в межах його компетенції щодо спору між тими самими сторонами, про той самий предмет і з тих самих підстав, — то суд у якості гарантій уникнення двічі притягнення до участі в цивільному процесі (судовому переслідуванні, «цивільної процесуальної відповідальності» [588] як такої) зобов'язаний відмовити у відкритті провадженням у справі.

Прете, з іншої сторони, як справедливо відмітив А. О. Селіванов, особливе значення обов'язковості дотримання закону судом під час здійснення правосуддя, є не що іншим, як процесуальною гарантією, свого роду, яка виокремлюється в обов'язку суду на безпосереднє піклування про дотримання прав і свобод громадян. Даний учений вбачає процесуальну гарантію у виконанні чи не головного обов'язку суду офіційно запрошувати для судового розгляду учасників провадження у справі. Однак, А. О. Селіванов, не без підстав підмічає і те, що такій гарантії належного значення (з об'єктивних чи суб'єктивних причин), а відтак не виконується закон, громадяни — суб'єкти права залишаються без

⁵⁸⁸ Гальперин М.Л. Ответственность в гражданском судопроизводстве: актуальные вопросы теории и процессуальной политики: монография/ М.Л.Гальперин; предисл. от рук. серии — В.В. Янков; предисл. — В.А.Мусин; вступ. сл. — Ю.С.Любимов. — М.: Волтерс Клувер, 2011. — С.27–35, та інші.

можливості судової присутності, що вкрай видається ганебним у дотриманні принципів верховенства права. [589]

Звідси, чималий науковий інтерес до гарантій (конституційних, цивільних процесуальних), саме в контексті процесуальності, щодо забезпечення виконання обов'язків привертає увагу питання у разі невиконання обов'язків в такому процесуальному інституті, як заходи процесуального примусу, а саме серед — видалення за порушення порядку в судовому засіданні (ст. 92 ЦПК України), примусове вилучення доказів, що витребовувалися судом (ст. 93 ЦПК України), привід свідка (ст. 94 ЦПК України), тощо. Однак закладені у цих нормах умови не встановлюють реальних гарантій реалізації обов'язків учасниками цивільного процесу, оскільки такі заходи застосовуються судом вже з підстав, за яких не був реалізований процесуальний обов'язок певним учасником процесу.

Більше того, у першому питанні, окрім «рецидиву» цивільного процесуального правопорушення окреслюється ще двома складами, двома окремими діями, як результат вже невиконаного процесуального обов'язку. То в інших, на жаль, наявний факт подвійного притягнення до цивільної процесуальної відповідальності, бо очевидно наявний один склад правопорушення. Тому відповідно до наведеної конституційної норми процесуальною гарантією виконання цивільних процесуальних обов'язків віднести не можна, так як окрім цього наявний характер порушення прав учасників процесу, які підпадають під дію цієї норми, що є неприпустимим (що суперечить ст. 61 Конституції України), звідси ці норми повинні бути удосконалені.

(д) гарантовану державою можливість особи не нести відповідальності за відмову давати показання або пояснення щодо себе, членів своєї сім'ї чи близьких родичів, коло яких визначається законом (ст. 63) — впливає із обов'язку давати показання у якості свідка (ч. 2 ст. 50 ЦПК України), де ця конституційна гарантія

⁵⁸⁹ Селіванов, А.О. Судова присутність як процесуальна гарантія конституційного права громадян на доступ до правосуддя [Текст] / А.О.Селіванов //Вісник Верховного Суду України. — 2012. — № 9 (145). — С.25

відбивається у праві певної категорії осіб відмовитися від давання показань у зв'язку із статусом члена сім'ї, близького родича (ст. 52 ЦПК України), службовим статусом (ст. 51 ЦПК України) та ін.

Втім, як видається, закріплені конституційні постулати досить складно прив'язуються до реальних передумов у створенні умов та забезпечення виконання процесуальних обов'язків учасниками цивільного процесу, оскільки гарантія у кожному процесі реалізації обов'язку, очевидно, набуває своєрідного єдиного спектру реалізації.

Не відкидаючи паритетності попередньо наведених *принципових засад*, у контексті гарантій процесуальних обов'язків у цивільному судочинстві стержень таких очевидно відбивають *функції обов'язків* та безумовне дотримання *принципів та форм* реалізації цих обов'язків. *Наприклад*, якщо процесуальний обов'язок учасника процесу полягає у подачі доказів до суду, то виконання повинне гарантуватися (забезпечуватися) що найменше шляхом *(а) безумовній та письмовій, (б) активній, своєчасній, (в) належній, без порушення прав інших учасників процесу формах.*

Більше того в зв'язку із тим, що такий обов'язок характеризується *оцінювальною, забезпечувальною функціями*, в якості суб'єктів гарантій у цьому випадку виступає не лише одна особа, учасник цивільного процесу, а на відміну від простого складу реалізації цивільних процесуальних обов'язків, потенційно — суддя (головуючий суддя, народні засідателі), адвокат, прокурор та учасники процесу, які мають процесуальний інтерес до вирішення у справі конкретного процесуального питання. Саме *завдяки їхній правосвідомості та професійним діям* буде створено умови (активні та пасивні) для *належної та ефективної реалізації* цивільного процесуального обов'язку *сторони подати належний доказ*, який матиме значення для вирішення справи по суті (звісно, в умовах змагального процесу). Зрештою такий комплекс (система) на певному етапі утворює відповідні умови для становлення гарантій реалізації обов'язку щодо подачі доказів до суду.

У той же час наведену конструкцію можливо відмітити як дещо однобічною та поверхневою у формуванні системи гарантій реалізації цивільних процесуальних обов'язків учасниками цивільного процесу, оскільки у такій не проявляються, а відтак залишаються осторонь інші чинники.

Насамперед, коли йдеться про встановлення чи розвиток гарантій для реалізації процесуальних обов'язків учасниками цивільного процесу, то доцільно звернутися до поняття юридичної категорії «обов'язок» (в широкому розумінні), та споглянути ситуацію у контексті вироблення таких гарантій. Пригадаймо, що **обов'язок** — «це завжди встановлені і гарантовані державним примусом вимоги до поведінки індивіда» [590]. Звідси, саме *державний*, а за ним і *правовий примус*, як ознаки обов'язку закладають фундамент для учасників цивільного процесу для формування гарантій реалізації обов'язків учасниками цивільного процесу. У цивільному процесі державний та правовий примуси реалізуються через різні процесуальні інститути, це і заходи процесуального примусу (ст.ст. 90–91 ЦПК України), інститут окремих ухвал (ст. 211 ЦПК України), тощо.

Як відомо, примуси у теорії права за юридичною природою вирізняються поміж інших правових інститутів відповідним арсеналом методів, спрямованих на беззаперечну дію на користь держави, за допомогою наявної можливості пригнічувати, гальмувати інтереси і мотиви антисоціальної та ін. поведінки, впливаючи психологічно, матеріально або фізично уповноваженими органами і посадовцями держави. [591] Проте попри примус, до методів здійснення державної влади належать також — **переконання** як метод активного впливу на волю та свідомість людини; **заохочення** — створення умов, за яких певна діяльність стає вигідною для суб'єкта, який її здійснює; а також **рекомендація**, яка виражається у пропозиції здійснити дії, виконання яких дозволить

⁵⁹⁰ Оборотов Ю.М., Крестовська Н.М., Крижанівський А.Ф., Матвеева Л.Г. Теорія держави і права. Державний іспит. — Харків: Одиссей, 2010. — С.78

⁵⁹¹ Оборотов Ю.М., Крестовська Н.М., Крижанівський А.Ф., Матвеева Л.Г. Теорія держави і права. Державний іспит. — Харків: Одиссей, 2010. — С.50

домовитися соціально значущих цілей, [592] а саме виконання обов'язків, покладених на учасників цивільного процесу.

Звідси важливо підкреслити і те, що переконання, рекомендація та заохочення у цивільному судочинстві відіграють роль необхідних та бажаних *інструментів* закріплення гарантій для реалізації учасниками цивільного процесу покладених на них обов'язків. Проте такий набір інструментарію повинен зводитися до конкретних *результатів* — виконати покладений на учасника цивільного процесу обов'язок. Однак у цивільному процесуальному законодавстві не прописані а ні чітко визначеної норми, яка б виражала сам *зміст* такого *переконання*, *заохочення* чи то *рекомендації*, а ні відповідної *процедура*, яка б встановлювала належну процесуальну форму. Тому, саме за допомогою таких умов, суд, розглядаючи цивільну справу, отримав би належний процесуально правовий інструментарій застосування методів державного та правового примусу у виконанні цивільних процесуальних обов'язків учасниками цивільного процесу, і чим самим би, гарантував та сприяв такому (впливав на таке). *Наприклад*, серцевиною донесення до учасника цивільного процесу під час чи після вчинення певної процесуальної дії, її наслідків, чи ото дії певного процесуального інституту, певних особливостей провадження і т.д., покладено на суд, як спеціальний суб'єкт саме у ч. 4 ст. 10 (де — «суд ... роз'яснює особам, які беруть участь у справі, їх ... обов'язки»), ст. 167 (де — «головуючий роз'яснює сторонам та іншим особам, які беруть участь у справі, їх ... обов'язки, ...») ЦПК України. Натомість законодавцем не передбачено норми щодо конкретного переліку та змісту таких дій суду (тобто — відповідної процесуальної форми), що, у свою чергу, позначається на з'ясуванні та встановленні процесуальних гарантій реалізації (виконання) обов'язків учасниками цивільного процесу.

Погоджуючись із позицією В. М. Горшенєва та П. Є. Недбайла, варто відмітити, що процесуальна форма сприяє підвищенню ефективності управління

⁵⁹² Оборотов Ю.М., Крестовська Н.М., Крижанівський А.Ф., Матвєєва Л.Г. Теорія держави і права. Державний іспит. — Харків: Одиссей, 2010. — С.49 — 50

через певні правила реалізації виписаних суб'єктам права повноваженням. А відтак процесуальна форма, на думку цих вчених, представляє собою одну із юридичних гарантій забезпечення прав та свобод особистості, [593] що співвідноситься із гарантіями для реалізації (виконання) цивільних процесуальних обов'язків. Проте зрозуміло, що цивільна процесуальна форма завжди є прототипом законності, оскільки визначена та існує за процесуальним законом. З цього приводу доречно пригадати переконливу тезу С. С. Алексєєва, у тому, що важливою особливістю законності являється як раз те, що вона гарантована, тобто існує в умовах (економічних, ідеологічних, політичних, моральних), роблячи її реальною; вона обумовлена дієвими політичними, моральними та іншими засобами, які дають можливість ефективно боротися за фактичне втілення її в життя». [594] Звідси, відмітимо, що саме цивільна процесуальна форма завжди є прототипом законності, а тому, першою умовою встановлення процесуальних гарантій реалізації виконання процесуальних обов'язків визначається «законність».

Законність виконання процесуальних обов'язків зумовлюється точною відповідністю покладених на учасників цивільного процесу дій, спрямованих на функціонування цивільних процесуальних обов'язків, що забезпечується законною силою судових рішень (рішень, ухвал, постанов), яка й виступає гарантом виконання як нормативного припису (норми), так і закріпленого обов'язку для учасника цивільного процесу. У цьому контексті можливо помітити й своєрідний процес ідентифікації обов'язку, що поміщений у певні рамки, за межі яких учасник процесу ап'орі не може вийти.

Таким чином, законність як важлива умова повинна відповідати **(а)** процесуальності, **(б)** предмету та методу цивільного процесу; **(в)** не порушувати цивільну процесуальну форму; **(г)** ґрунтуватися на моральних засадах. Тому спільне стимулювання таких умов надають можливість

⁵⁹³ Горшенев В.М., Недбайло П.Е. и др. Юридическая процессуальная форма: теория и практика. — М., «Юрид. лит.», 1976. — С.13

⁵⁹⁴ Алексєєв С.С. Общая теория права: учеб. -2-е изд., перераб. и доп. — М.: Проспект, 2009, — С.163—164

реалізуватися обов'язку учасником процесу із відповідною ефективністю як наступною умовою. Звідси, ефективність можливо уособити (виділити) наступною умовою гарантії реалізації (виконання) процесуальних обов'язків учасниками процесу.

Ефективність зумовлюється як процесуальними нормами, які встановлюють зобов'язальні приписи для учасників цивільного процесу, так і через відповідні інститути судових процедур, ефективність дії яких, теж повинна бути самою по собі чіткою, логічною та «працювати» на відповідний результат — справедливий, неупереджений та своєчасний розгляд та вирішення цивільної справи задля захисту порушених, невизнаних та оспорюваних прав та свобод (ст. 1 ЦПК України). Таке, зрештою, досягається не тільки завдяки ефективним діям останніх, але й ефективним діям саме головуючого у справі, який керує ходом судового засідання, забезпечує додержання послідовності і правопорядку вчинення процесуальних дій, здійснення учасниками цивільного процесу їх процесуальних прав і виконання ними обов'язків, спрямовує судовий розгляд на забезпечення повного, всебічного та об'єктивного з'ясування обставин справи, усуваючи із судового розгляду все, що не має істотного значення для вирішення справи (ч. 2 ст. 160 ЦПК України), головуючий вживає необхідних заходів для забезпечення в судовому засіданні належного порядку (ч. 4 ст. 160 ЦПК України).

О. О. Рудаков, вступаючи у жваву дискусію щодо доцільності застосування примусу для виконання юридичного обов'язку, зазначає, що у літературі замість елементу змісту юридичного обов'язку прийнято виділяти обов'язок застосування заходів юридичної відповідальності. При цьому вченим наголошується, що у випадку не виконання (неналежного виконання — *Я. М.*) суб'єктом своїх обов'язків, цей суб'єкт примусово обмежується або позбавляється певних благ, [595] а тому така позиція дещо звужує зміст

⁵⁹⁵ Теория государства и права: Учебник для вузов/ Под ред. В.М. Корелького и В.Д. Первалова. — М., 2001. — С.532; Рудаков А.А. Права и обязанности как парные юридические категории (вопросы теории): дис. ... канд. юрид. наук: 12.00.01 / Рудаков Алексей Александрович. — Красноярск, 2006. — С.99

юридичного обов'язку, [596] в чому варто погодитись. Поміж тим, цим вченим визначено, що юридичні обов'язки зазвичай виконуються добровільно в силу заінтересованості у виконанні самого зобов'язаного суб'єкта. А саме примушування суб'єкта до виконання видається крайньою мірою. [597] З таким твердженням теж можливо погодитись, проте добровільність виконання обумовлюється, як правило, тим, що учасник цивільного процесу не тільки заінтересований у виконанні покладеного обов'язку в силу певних переваг чи створенні вигідних процесуальних (матеріальних) умов, які синтезують самий обов'язок вчинити саме так, тобто, виконати відповідний встановлений процесуальним законом нормативний припис, але й *усвідомлює* необхідність такого виконання навіть якщо такий не є бажаним, обтяжливим, тощо. Гарантія виконання обов'язку, як правило, повинна обумовлюватися і відповідними актами захисту, це — можливість фіксації виконання обов'язку відповідним електронним правовим документообігом; за допомогою електронного документообігу, який запроваджений в суді; електронний підпис; відео фіксації судового засідання, тощо. Звідси, впливає додаткова умова закріплення гарантій задля реалізації (виконання) цивільних процесуальних обов'язків і полягає в обов'язковій «*фіксації*» покладеного процесуального обов'язку на учасника процесу, за допомогою перелічених умов. Така умова набуває достатньо вагомого значення у цивільному процесі.

Наприклад, відсутність у матеріалах цивільної справи повідомлення про час і місце судового розгляду осіб, які належним чином не повідомлені про її розгляд, та подальший розгляд такої справи у відсутності таких осіб в порушення ст.ст. 74–77, 169 ЦПК України — створює умови для невиконання обов'язку та ускладнює хід розгляду справи. Де з однієї сторони — учасника цивільного процесу по явці у суд (відповідача, свідка — для яких, обтяжливо чи небажано

⁵⁹⁶ Теория государства и права: Учебник для вузов/ Под ред. В.М. Корельского и В.Д. Перевалова. — М., 2001. — С.532.//Рудаков А.А. Права и обязанности как парные юридические категории (вопросы теории): дис. ... канд. юрид. наук: 12.00.01 / Рудаков Алексей Александрович. — Красноярск, 2006. — С.99

⁵⁹⁷ Рудаков А.А. Права и обязанности как парные юридические категории (вопросы теории): дис. ... канд. юрид. наук: 12.00.01 / Рудаков Алексей Александрович. — Красноярск, 2006. — С.99

з'являтися до суду в зв'язку із можливістю настання процесуально негативних чи невігідних процесуальних наслідків; або ж, бути належним чином повідомленим про час та місце слухання справи з таких ж підстав), навіть якщо усно такий повідомлений (ні); а з іншої — суду, вдаватися для інших обтяжливих додатковими діями суду заходів, які б слугували у майбутньому (встановленню гарантії) можливості приводу свідка. Це може бути зумовлено в зв'язку із належною фіксацією щодо повідомлення учасника процесу здійсненого виклику судом на розгляд справи, *приміром*, не простим листом із повісткою, а рекомендованим листом із повідомленням про вручення поштового відправлення, яке повертається до суду і приєднується до матеріалів справи.

У той же час, неможливо також визнати умову належної фіксації викладену в диспозиції ст. 167 ЦПК України, де законодавцем вказано, що головуєчий, роз'яснюючи сторонам та іншим особам, які беруть участь у справі, їхні права та обов'язки, «про що зазначається в журналі судового засідання», з наступних підстав. Так, з огляду на конструкцію побудови цієї норми мова йде про лише факт такого роз'яснення, а не про зміст та їхній перелік, а це є вкрай важливим як для фіксації, так і встановлення відповідних гарантій для створення «сприятливих» умов для подальшої реалізації процесуальних обов'язків учасниками цивільного процесу. З іншої сторони, такий недолік (прогалина) унеможлиблює в конкретних випадках ідентифікувати, зафіксувати із подальшою кваліфікацією цивільного процесуального проступку, а відтак і притягнення процесуального порушника до відповідальності. Зрештою, це дає підстави говорити про таку необхідну умову для встановлення належних гарантій виконання цивільних процесуальних обов'язків, як «виконуваність».

Саме «*виконуваність*» покликана відобразити реальну здатність у реалізації, покладених на учасників цивільного судочинства процесуальних обов'язків, через правові засоби та способи і гарантувати бажаний та необхідний результат — виконання обов'язку як закінчений етап системи реалізації.

Законність, ефективність, виконаність як необхідні умови реалізації цивільних процесуальних обов'язків учасниками процесу залежить від професійної діяльності суду.

Судова влада, — як справедливо підмітила М. С. Міроманова, думку якої підхопив С. Л. Дегтярьов, — також *повинна бути скерована* (курсив наш — Я. М.) також на ліквідацію негативних функцій самого правового конфлікту, в тому числі нерозуміння та відсутність такого для того щоб зрозуміти один одного, так і сторонами конфлікту; неадекватності сприйняття і реагування на дії іншої сторони; зміна психологічного клімату; зниження рівня співпраці, ділової активності і наростання ізоляції; підміни мети; зміни емоційного стану; збільшення емоційних затрат; виснаження матеріальних і духовних ресурсів; порушення рівноваги виниклих в системі відносин. І такі позиції повинні бути тільки імплементовані законом у цивільну процесуальну форму [598]. У контексті так би мовити **«профілактичних умов»** виконання цивільних процесуальних обов'язків суб'єктами цивільного процесу, що «ефективність тих або інших правових норм неабиякою мірою залежить від того, які саме розпорядження вони містять, на який результат уповноважують, до чого зобов'язують, які можливості відкриваються або закриваються перед суб'єктами» [599] (учасниками цивільного процесу).

У рамках дослідження регламентаційно-динамічної функції цивільних процесуальних норм Д. В. Малихіном робиться слушний висновок у тому, що реалізація досліджуваних правил розрахована на інтерес конфліктуючих суб'єктів. Законодавцем, для регулювання цивільних процесуальних відносин використовується стимулюючий механізм, який закладений в нормах. Вони (норми) закладають основи по зобов'язанню сторін та третіх осіб на добросовісну

⁵⁹⁸ Міроманова М.С. Конфликтология: Учебник для студентов средних педагогических учебных заведений. М., 2004. С.182; Дегтярьов С.Л. Некоторые элементы механизма реализации судебной власти в гражданском судопроизводстве//Проблемные вопросы гражданского и арбитражного процессов/ Под ред. Л.Ф.Лесницкой, М.А.Рожковой. — М.: Статут, 2008. — С.42

⁵⁹⁹ Бекбаев Е.З. Проблема начала в теоретическом познании правовой системы (попытка обоснования). /Бекбаев Е.З. — Астана, 2008г. — 296с. [Електронний ресурс]. — Режим доступу: <http://www.allpravo.ru/library/doc108p0/instrum7129/item7142.html>

активну поведінку, яка матиме позитивні наслідки як для осіб, так і для забезпечення (встановлення) умов реалізації учасниками процесу своїх обов'язків. Звідси, ученим справедливо пропонується найбільш широке використання у цивільному процесуальному праві заохочувальних норм. З іншої сторони, справедливою видається і позиція у тому, що такі умови вказують на недопустимість їхнього встановлення неадекватно меті цивільного судочинства. [600] Звідси конструктивізм нашої позиції полягає у необхідності прийняття законодавцем відповідних змін та *доповнень до чинних норм цивільного процесуального законодавства*, які збагатять ЦПК України, з однієї сторони — вкрай важливими умовами для реалізації цивільних процесуальних обов'язків учасниками процесу, з іншої — такі будуть сприяти, як мінімум, *підвищенню рівня правосвідомості* в реалізації процесуальних обов'язків учасниками цивільного процесу. А тому, пропонуємо зміни та доповнення до чинного ЦПК України, визначені у додатку.

Сутність гарантій виконання цивільних процесуальних обов'язків учасниками цивільного процесу полягає у необхідному впливі на правосвідомість суб'єктів цивільного судочинства через чітко закріплені (прописані) морально-правові засади шляхом постійного процесуально-процедурного впливу на свідомість учасника процесу; удосконалення самих судових процедур, як ото — процедури відкриття провадження у справі, інституту наказного провадження, виклику сторін, належним чином інформування останніх про їх права та обов'язки, останні повинні бути чітко сформовані та донесені до адресата, тощо; а удосконалення роботи суду в інформаційно-роз'яснювальній роботі, оперативного та якісного реагування на невиконання процесуального обов'язку учасником процесу.

Таким чином, взяття до уваги процесуальною наукою умов щодо встановлення гарантій процесуальних обов'язків надасть можливість не

⁶⁰⁰ Малыгин Дмитрий Валерьевич. Гражданская процессуальная норма : дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.15 Саратов, 2005.- 233 с. [Електронний ресурс]. — Режим доступу: <http://www.lib.ua-ru.net/diss/cont/203818.html>

тільки удосконалити своєчасний та неупереджений захист прав, свобод та законних інтересів учасників цивільного процесу, але й **викреслити такі категорії** як «*его-права*», «*псевдо-права*», «*зловживання правом*», із науки цивільного процесу та ЦПК України, а відтак — забезпечать можливість виконати покладений на учасника процесу цивільний процесуальний обов'язок.

ВИСНОВКИ

У проведеному монографічному дослідженні здійснено теоретичне обґрунтування та узагальнення категорії обов'язків, які сформовані в рамках науки теорії права та теорії цивільного процесуального права, в зв'язку з чим, запропоновано абсолютно новий підхід до вирішення проблем, щодо реалізації суб'єтивних прав, їхнього захисту та встановлення гарантій. Це стало підставою для отримання ряду наукових висновків, які мають значення не тільки для пізнання обов'язків у цивільному процесуальному праві, а й безпосередньо в судовій практиці.

Проведене дослідження категорії обов'язків учасників цивільного процесу дозволило дійти таких *основних* висновків.

1. *Поняття* цивільного процесуального обов'язку варто визначити через хронологічну послідовність притаманних його побудові структурних елементів та ознак, які закріплюють ключові імперативні вимоги для категорії обов'язку і, відповідно, його характеризують. У зв'язку з цим створюється можливість розкрити зміст необхідної до виконання поведінки обов'язку для учасників цивільного процесу, а відтак, визначити обсяг та дефініцію обов'язку як правову категорію.

2. Наявність *релевантної поведінки* є їх властивістю, оскільки обумовлюється *процесуально-правовою реальністю*, яка зумовлена конкретною процесуально-правовою та значимою у певний момент для виконання обов'язку ситуацією. Це має не тільки теоретичне, а й практичне значення, оскільки ті обов'язки, яким притаманна релевантна поведінка, як їх властивість, характеризуються дією диспозитивного методу цивільного судочинства для учасників цивільного процесу, що надає таким учасникам можливість вчинити дію або утриматися від такої задля оптимізації часу у виконанні обов'язку і в межах дії цивільної процесуальної норми. В той же час, релевантна властивість деяких видів обов'язків не є характерною для учасників цивільного процесу зі службовим статусом у тих випадках, де цивільний процесуальний обов'язок

переплітається (підкріплюється) службовими повноваження і є для таких учасників процесу імперативним у цивільному судочинстві.

3. Якщо необхідна поведінка виявляється в активній чи пасивній формах, а також в перетерпінні, то такі форми утворюють не зміст обов'язку в цілому, а тільки зміст внутрішньої сторони обов'язку. Це зумовлює доцільність віднесення таких форм поведінки саме до *внутрішньої сторони обов'язку а не до його змісту в цілому як категорії, що вважалося беззаперечним раніше*. Проте необхідні дії учасника цивільного процесу виявляються завдяки індивідуальному інтересу, продукованому внутрішньо самим учасником.

4. *Класифікацію* обов'язків учасників цивільного процесу варто здійснювати не тільки з огляду на вид та характер цивільної процесуальної норми, а й виходячи з індивідуалізуючих кожен обов'язок ознак, а саме: за наслідком виконання, за визначеністю, за часом дії, за ступенем обов'язковості, за факультативністю, за юридичною силою, а також за абсолютністю виконання. Такі ознаки надають можливість класифікувати обов'язки, узагальнюючи їх за певними групами. Це має практичне значення: для більш повного визначення обсягу обов'язків кожного з учасників цивільного процесу; чіткішого визначення характеру дій (або утримань від таких), які має виконати адресат; дотримання учасником процесу процесуальних строків виконання; визначення умов, які спонукають до виконання обов'язку; визначення безпосереднього об'єкта та суб'єкта обов'язку; визначення ієрархії обов'язків за ступенем обов'язковості до реалізації.

5. *Виконання* обов'язків слід визначати як результат, зумовлений реалізацією обов'язку, яким закріплюється факт виконаного обов'язку. А реалізацію слід розглядати як комплекс послідовних дій, які мають значення для виконання конкретного обов'язку учасником цивільного процесу та характеризуються стадійністю.

6. Закінчення строку, який встановлений законом чи судом для виконання обов'язку, унеможлиблює його реалізацію. Тому, в разі визначення потреби в учасника цивільного процесу в необхідності продовження терміну для виконання

цього обов'язку, такий учасник зобов'язаний клопотати про поновлення строків на виконання обов'язку. В той же час, деякі види обов'язків не можуть бути змінені в строках виконання судом через імперативність вимоги закону.

7. Елементи суб'єктивного складу обов'язку, якими є *об'єкт, суб'єкт та відповідні об'єктивні та суб'єктивні сторони*, є спільними з елементами цивільних процесуальних правовідносин. Оскільки процесуальні правовідносини та обов'язки завжди мають спільне спрямування на певний об'єкт та об'єкт, а також охоплюються певною необхідною до вчинення поведінкою (яку встановлює кожна в своєму значенні об'єктивна та суб'єктивна сторони), то цивільне процесуальне правовідношення як ширша за обсягом конструкція може включати декілька обов'язків та прав у свій зміст, а обов'язок охоплюється *тільки одиничним значенням (одиничним складом)*. Відповідно, суб'єктивне право може бути тільки парним (доповненням) у реалізації обов'язку, однак таке право безпосередньо входить до змісту цивільного процесуального правовідношення.

8. *Стадії та форми* реалізації обов'язків надають можливість забезпечити не тільки фіксацію результату виконання обов'язку як юридичного факту, а й віднайти межу між добросовісним виконанням обов'язку, його невиконанням чи зловживанням таким, а також визначити строки виконання обов'язку та зміст у формі виконання.

9. Механізм правового регулювання та механізм реалізації обов'язків учасників цивільного процесу є різними правовими конструкціями, а тому їх слід відрізнити через відмінність об'єкта та обсягу в регулюванні. Механізм реалізації обов'язків входить до внутрішньої будови системи правовідносин, власне до їх змісту, а механізм правового регулювання охоплює самі правовідносини регулюванням завдяки об'єктивному праву.

10. Під *механізмом реалізації цивільного процесуального обов'язку* слід розуміти сукупність стадій та форм реалізації обов'язку. Практичне значення механізму реалізації полягає у з'ясуванні форм виконання обов'язку, стадій реалізації обов'язків, що відображає в комплексі місце категорії обов'язків у

цивільних процесуальних правовідносинах. У разі недотримання форм виконання чи утримання, недотримання стадій реалізації в такому механізмі, практичне значення останнього додатково характеризується умовами та наслідками невиконання обов'язку, що в подальшому зумовлює підстави для юридичної відповідальності.

11. Закінчення строку, який встановлений законом чи судом для виконання обов'язку, унеможлиблює його реалізацію. Тому в разі визначення потреби в учасника цивільного процесу в необхідності ініціювання продовження терміну для виконання цього обов'язку, такий учасник зобов'язаний клопотати про поновлення строків на виконання обов'язку. Проте у випадку неможливості поновлення строків, встановлених законом для виконання певної категорії обов'язків, такі строки не можуть бути поновлені судом, а відтак і продовження необхідних дій у реалізації обов'язку.

12. *Недотримання* механізму реалізації обов'язків учасниками цивільного процесу спричиняють процесуальні наслідки, які ускладнюють не тільки процес розгляду цивільної справи, а й реалізації суб'єктивних процесуальних прав чи інтересів.

13. *Особливості* реалізації обов'язків учасниками цивільного процесу залежать від стадійності цивільного процесу кожного виду судового провадження, що зумовлює специфічну природу механізму реалізації, яка позначається на формі та стадії реалізації обов'язків.

14. Особливість реалізації обов'язків учасниками цивільного процесу в *окремому провадженні* зумовлюється не тільки специфікою розгляду певних категорій справ, а й наявністю хворобливого стану чи неповнолітнього віку таких учасників, що зрештою, унеможлиблює у належній формі виконання деяких обов'язків.

15. У *наказному провадженні* такі учасники цивільного процесу, як *заявник* та *боржник* через обставини, що зумовлені специфікою такого провадження, стають у своєрідному порядку *стягувачем* та *боржником*, що позначається не тільки на зміні їх процесуального статусу, а й безпосередньо реалізації

процесуальних обов'язків з огляду на: виконання обов'язку зі сплати судових витрат; виконання обов'язку поза залом судового засідання у момент отримання судового наказу боржником тощо.

Таким чином, проблема розуміння змісту, поняття і класифікації цивільних процесуальних обов'язків, як зазначалось, полягає не тільки в чіткій та ефективній розробці та відповідному нормативному закріпленні обов'язків учасників цивільного процесу, а й підвищенні рівня правосвідомості самих учасників цивільного процесу до необхідності виконання обов'язку, досконалості процесуальної форми, провадження чи інституту. Тому проблема зясується за таких умов: у *першому* випадку – через об'єктивний процес, а саме: розширене та детальне нормативне закріплення цивільних процесуальних обов'язків, надання учасникам цивільного процесу інформації засобами процесуальної документації щодо необхідності вчинення тих чи інших дій, наслідків невчинення тощо; у *другому* – процес відбувається завдяки ефективній роз'яснювальній роботі суду (ч. 4 ст. 10 ЦПК України), задля попередження випадків можливих форм ухилення від виконання обов'язків. Суд у такому разі повинен створювати належні умови, які б ставили учасників цивільного процесу в таке процесуально-матеріальне становище, де постійно використовують засоби реагування, суддівський контроль тощо.

Зрештою, процес реалізації обов'язків безумовно залежить також від рівня правової культури і від рівня обізнаності самих учасників цивільного процесу з приписаними саме їм адресованими нормативами, а також і від правосуб'єктності. Тому передумови змагального процесу, який скерований на встановлення істини, так чи інакше формують баланс, закладають підвалини для належної реалізації обов'язків учасниками цивільного процесу. Проведене дослідження категорії обов'язків утворюють *достатні засоби для створення* тих умов, які б *блокували та унеможлилювали* форми недотримання реалізації обов'язків учасниками цивільного процесу.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Аболонин В. О. К вопросу о морали, нравственности и воспитательной роли суда в гражданском процессе [Текст] / В. О. Аболонин // Арбитражный и гражданский процесс. – 2008. – № 4. – С.4–7.
2. Адвокат у цивільному процесі [Текст]: Науково-практичний посібник. – К.: Видавець Фурса С.Я.: КНТ, 2008. – 452с.
3. Актуальные проблемы теории государства и права: хрестоматия/ авт. – сост. М.В.Баранова, О.В.Купцова. – 2012. – 368с.
4. Актуальні грані загальнотеоретичної юриспруденції: монографія/ [Ю.М.Оборотов, В.В. Завальнюк, В.В.Дудченко та ін.]; за ред. Ю.М.Оборотова. – Одеса: Фенікс, 2012. – 492с.
5. Алиэскеров М.А. Метод гражданского процессуального права// Журнал гражданского процессуального права. – 2006. – №7. – С.78–83
6. Алексеев С. С. Механизм правового регулирования в советском обществе [Текст] / С. С. Алексеев. – М.: Юридическая литература, 1966. – 185 с.
7. Алексеев С.С. Проблемы теории права. Курс лекций в двух томах. Т. 1. Свердловск, 1972. – 396 с.
8. Алексеев С. С. Общая теория права [Текст]: учеб. / С. С. Алексеев. – 2–е изд., перераб. и доп. – М.: Проспект, 2009. – 576 с.
9. Алексеев С. С. Право: азбука – теория – философия: Опыт комплексного исследования [Текст] / С. С. Алексеев. – М.: Статут, 1999. – 712 с.
10. Алексеев С. С. Право: азбука – теория – философия: Опыт комплексного исследования. – М.: Издательская группа НОРМА – ИНФРА * М. 1998. – 810с./ [Електронний ресурс]. — Режим доступу: http://www.pravo.vuzlib.net/book_z1790_page_6.html.
11. Алексеев С.С. Крушение права. Полемистические заметки/ С.С.Алексеев. — Екатеринбург: Институт частного права. 2009. —32с.
12. Алексеев С.С. В 10т. [+Справоч.том]. Том 5: Линия права. Отдельные проблемы концепции. – М.: Статут, 2010. – 549с.

13. Алимбекова А. С. Теоретические аспекты классификации субъективных прав и обязанностей налогоплательщиков [Текст] / А. С. Алимбекова // Вестник Саратовской государственной академии права. – 2009. – № 1 (65). – С. 152–156.
14. Андрушко А. В. Принцип диспозитивності цивільного процесуального права України [Текст]: монограф. / А. В. Андрушко. – Х.: Консум, 2006. – 172 с.
15. Афанасьев С. Ф. Гражданский процесс [Текст] / С. Ф. Афанасьев, А. И. Зайцев. – М.: Норма, 2004. – 464 с. (Серия учебно-методических комплексов).
16. Афоризми Іммануїла Канта/Дияк. Ігор Луцан. /[Електронний ресурс]. – Бібліотечне відділення КПБА при ФТФ УНУ ім.Юрія Федьковича. – Режим доступу: <http://lucan.io.ua/s384422/>.
17. Арбитражный процесс / Под ред. В.В.Яркова. — М.: Волтерс Клувер, 2005. — 528с.
18. Бабаев В. К. Норма права как истинное суждение /В. К. Бабаев. //Правоведение. — 1976. — № 2. — С. 30–37 [Електронний ресурс]. — Федеральный правовой портал (v.3.2.): Юридическая Россия./ Режим доступу: <http://www.law.edu.ru/article/article.asp?articleID=1137023>
19. Бабаков В. Гражданская процессуальная обязанность. [Текст] / В. Бабаков // Правоведение. – 1997. – №3. – С.115–122.
20. Бабаков В.А. Гражданско-процессуальная обязанность и ее роль в реализации правовой политики.//[Журнал] «Правоведение». - 1998. - № 1 [Електронний ресурс]. – Федеральный правовой портал (v. 3.2.). Юридическая Россия. – Режим доступу: <http://www.law.edu.ru/article/article.asp?articleID=145232>.
21. Бабаков В. А. Гражданская процессуальная обязанность [Текст]: дис. ... канд. юрид. наук: 12.00.03 / Бабаков Владимир Алексеевич. – Саратов, 1999. – 197 с.
22. Бабаков В. А. Гражданская процессуальная обязанность [Текст]: Автореф. дис. ... канд. юр. наук: 12.00.03 / Бабаков Владимир Алексеевич. – Саратов, 1999. – 22 с.
23. Байтин М.И. Сущность права (Современное нормативное правопонимание на грани двух веков). – Саратов: СГАП, 2001. – 416с.
24. Бекбаев Е.З. Проблема начала в теоретическом познании правовой системы (попытка обоснования). /Бекбаев Е.З. — Астана, 2008г. — 296с. [Електронний ресурс]

- ресурс]. — Режим доступу:
<http://www.allpravo.ru/library/doc108p0/instrum7129/item7142.html>.
25. Балабанова Д. О. Теорія складу злочину та судова практика [Текст]: навч.-метод. посіб. для слухачів Інституту підготовки професійних суддів / Д. О. Балабанова, Н. О. Бондаренко, Н. А. Мирошніченко ; Одеська національна юридична академія. – Одеса: Фенікс, 2008. – 100 с.
26. Балашов А.Н. Материальный и процессуальный аспекты в определении понятия сторон в гражданском судопроизводстве.// Вестник Саратовского государственной академии права. — № 2. — 2006. — С.86-91.
27. Балюк М. І. Практика застосування цивільного процесуального кодексу України (цивільний процес у питаннях і відповідях). Коментарі, рекомендації, пропозиції [Текст] / М. І. Балюк, Д. Д. Луспенник. – Х.: Харків юридичний, 2008. – 708 с. (Серія «Судова практика»).
28. Барашков С. А. Диспозитивные обязанности в гражданском процессе [Текст] / С. А. Барашков // Правоведение. – 1985. – № 2. – С. 67–71 [Електронний ресурс]. – Федеральный правовой портал (v. 3.2.). Юридическая Россия. – Режим доступу: <http://www.law.edu.ru/article/article.asp?articleID=179481>.
29. Барзилова Ю. В. Юридические обязанности как элемент правового статуса личности [Текст]: дис. ... канд. юрид. наук: 12.00.01 / Барзилова Юлия Владимировна. – Саратов, 2006. – 199 с.
30. Бахрах Д. Н. Юридический процесс и административное судопроизводство [Текст] / Д. Н. Бахрах // Журнал российского права. – 2000. – № 9. – С. 6–17.
31. Бекбаев Е.З. Проблема начала в теоретическом познании правовой системы (попытка обоснования). / Монография.: Астана, 2008. – 296 с. [Електронний ресурс]. – Информационно-образовательный юридический портал «ВСЕ О ПРАВЕ». — Режим доступу:
<http://www.allpravo.ru/library/doc108p0/instrum7129/item7139.html>.
32. Бессонов А. А. Процессуальные нормы российского права: автореф.дис. ... канд. юрид. наук: 12.00.01/ Бессонов Андрей Александрович. – Саратов, 2001. – 24 с.

- [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://78.46.65.253/catalog/protsessualnie_normi_rossiyskogo_prava.html.
33. Бернам Уильям. Правовая система США / Уильям Бернам. – 3-й выпуск. – М. : Новая юстиция, 2006. – 1216с.
 34. Бичкова С. С. Цивільний процесуальний статус осіб, які беруть участь у справі позовного провадження [Текст]: монограф. / С. С. Бичкова. – К.: Атіка, 2011. – 420 с.
 35. Білоруська О. Щодо поняття конституційних обов'язків [Текст] / О. Білоруська // Право України. – 2004. – № 10. – С. 85–88.
 36. Білоусов Ю. В. Виконавче провадження: Навч. посіб. — К.: Прецедент, 2005. — 192с.
 37. Білоусов Ю. В., Фенич В. П. Доказові презумпції у цивільному судочинстві [Текст]: монографія/ Ю. В. Білоусов, В. П. Фенич. – Х.: Харків юридичний, – 2012. – 280 с.
 38. Богданова Е. Е. Добросовестность участников договорных отношений и проблемы защиты их субъективных гражданских прав [Текст]: автореф. дис. на соискание учен. степени д-ра юрид. наук: спец. 12.00.03 «Гражданское право; предпринимательское право; семейное право; международное частное право» / Е. Е. Богданова. – М., 2010. – 50 с.
 39. Бобылев А. И. Правовое поведение и его виды [Текст]/ А.И. Бобылев // Право и государство: теория и практика. – 2009. – № 4 (52). – С. 6–12.
 40. Бойко А.И. О естественности правовых обязанностей и некорректности вохвеличения субъективных прав.// Правовая політика и правовая жизнь. – №1. – 2004. – С.54–67
 41. Большая Советская энциклопедия [Текст]: (В 30 томах) / Ред. А.М. Прохоров. – Изд. 3-е. - М.: Сов. энциклопедия. Т.20: Плата-Проб. –1975. – 608 с.
 42. Бондаренко-Зелінська Н. Л. Підготовка цивільних справ до судового розгляду [Текст]: монограф. / Н. Л. Бондаренко-Зелінська. – Х.: Харків юридичний, 2009. – 188 с.

43. Бондарев А.С. Правовая культура – фактор жизни права[Текст]: монография. – М.: Юрлитинформ, 2012. – 248с.
44. Борисова Л. Н. Общая теория процессуальных норм права. – 2005г. [Электронный ресурс]. – Студрада – коаліція юристів. Центральна юридична бібліотека України 2010 р. – Режим доступа: <http://studrada.com.ua/content/>
45. Братусь С. Н. Юридическая ответственность и законность (Очерк теории) [Текст] / С. Н. Братусь. – М.: Юрид. лит., 1976. – 216 с.
46. Бунге М. Философия физики. – М., 1975. — 349с.
47. Бюро статистики правосудия министерства юстиции США./[Электронный ресурс]. — Режим доступа: <http://www.usdoj.gov/index.html/>.
48. Вавилин Е. В. Концепция гарантированного осуществления гражданских прав и исполнения обязанностей: системный подход [Текст] / Е. В. Вавилин // Право и образование. – 2007. – № 3. – С. 56–71.
49. Вавилин Е. В. Структура механизма осуществления прав и исполнения обязанностей: к обоснованию подхода [Текст] / Е. В. Вавилин // Вестник Саратовской государственной академии права. – 2009. – № 3 (67). – С. 81–85.
50. Вавилин Е. В. Формирование судебной практики в сфере исполнения субъективных гражданских обязанностей [Текст] / Е. В. Вавилин // Правовая политика и правовая жизнь. – 2004. – № 3 – С. 75–83.
51. Вавилин Е. В. Основа механизма осуществления гражданских прав и исполнение обязанностей/Е. В. Вавилин // Вестник Саратовской государственной академии права, 2008. – №3 (61). – С.165–169.
52. Ванеева Л. А. Понятие юридической обязанности по гражданскому процессуальному праву / Л. А. Ванеева // Правоведение. – 1984. – № 4. – С. 46–51 [Электронный ресурс]. – Федеральный портал (v.3.2.): Юридическая Россия. – Режим доступа: <http://www.law.edu.ru/article/article.asp?articleID=186176>.
53. Ванеева Л. А. Принцип диспозитивности советского гражданского процессуального права [Текст] / Л. А. Ванеева // Вопросы развития и защиты прав граждан: межвузовский тематический сборник. – Калинин: Изд-во Калининского университета, 1977. – С. 98–105.

54. Ванеева Л. А. Судебное познание в советском гражданском процессе [Текст] / Л. А. Ванеева. – Владивосток: Изд-во Дальневосточного ун-та, 1972. – 133 с.
55. Васильев С. В. Цивільний процес [Текст]: навч. посіб. / С. В. Васильєв. – Х.: Одіссей, 2008. – 480 с.
56. Васильев С. В. Довідник з підготовки до судового розгляду окремих категорій цивільних справ. Видання 2-е, перероблене і доповнене [Текст]/ С. В. Васильєв. – Х.: Еспада, 2009. – 448 с.
57. Васильев С. В. К вопросу о видах производства в гражданском процессе Украины [Текст] / С. В. Васильев // Тенденции развития цивилистического процессуального законодательства и судопроизводства в современной России: материалы международной научно-практической конференции, посвященной памяти доктора юридических наук, профессора, Заслуженного деятеля науки Российской Федерации Игоря Михайловича Зайцева (23 октября 2009 г.) / Отв. ред. А. И. Зайцев. – Саратов: Наука, 2009. – С. 91–94.
58. Васильченко Н. М. Процессуальное положение ответчика в гражданском судопроизводстве [Текст] / Н. М. Васильченко. – Х.: Вища школа. Изд-во при Харьков. ун-те. 1979. – 89 с. [Электронный ресурс]. – Экономико-правовая библиотека «Vuzlib». – Режим доступа: http://www.pravo.vuzlib.net/book_z945_page_3.html.
59. Васильчук В.О. Основні функції справедливості: філософсько — правовий аспект// Матеріали II Всеукраїнської конференції молодих науковців, аспірантів і студентів «Актуальні проблеми теорії та історії прав людини, права і держави». — 2004. — С.14–16.
60. Васенков В. Допрос свидетеля// Социалистическая законность. — 1986. — № 9. — С.49–50.
61. Виг Й. Соотношение прав и обязанностей человека и проблемы преступности // Государство и право. – М.: Наука, 1995. – № 7. – С.44–49
62. Витрук Н. В. Общая теория правового положения личности [Текст] / Н. В. Витрук. – М.: Норма, 2008. – 448 с.

63. Викут М. А., Зайцев И. М. Гражданский процесс России: Учебник [Текст] / Н. В. Витрук. – М.: Юристъ, 1999. – 384 с.
64. Вильховик А. Юридический интерес как предпосылка доступности судебной защиты // Арбитражный и гражданский процесс. – 2005. — № 12. — С.2–7
65. Венгеров А.Б. Теория государства и права: Учебник для юридических вузов. – М.: Омега-Л, 2004. – 608 с.
66. Ветютнев Ю.Ю. Аксиология правовой формы: монография. – М.: Юрлитинформ, 2013. – 200с.
67. Воеводин Л. Д. Юридический статус личности в России [Текст]: учебн. пособ. / Л. Д. Воеводин. – М.: Изд-во МГУ, Издательская группа ИНФРА·М–НОРМА, 1997. – 304 с.
68. Войтко И.А. Классификация правил доказывания. Проблемные вопросы гражданского и арбитражного процессов / Под ред. Л.Ф. Лесницкой, М.А. Рожковой. Статут, 2008. — 386с.
69. Войтович Л. Права и обязанности представителя в гражданском судопроизводстве// Арбитражный и гражданский процесс. — № 5. — 2006. — С.11–15.
70. Волков А. В. «Пятый элемент» в составе субъективного гражданского права [Текст] / А. В. Волков // Право и государство: теория и практика. – 2009. – № 3 (51). – С. 36–39.
71. Волков А. В. Вопрос об особой обязанности в субъективном гражданском праве [Текст] / А. В. Волков // Вестник Саратовской государственной академии права. – 2010. – № 1. – С. 73–77.
72. Волков А. В. Признаки злоупотребления гражданским правом. Злоупотребление обязанностями [Текст] / А. В. Волков // Вестник Саратовской государственной академии права. – 2008. – № 2. – С.74–80.
73. Воложанин В.П. Защита субъективных прав участниками гражданского процесса. // Российский юридический журнал. — 2006. — № 1. — С.142 — 144.

74. Вригт Г. Х. фон Логико-философские исследования: Избранные труды. Пер. с англ.; Общ. ред. Г. И. Рузавина и В. А. Смирнова; Сост. и авт. предисл. В. А. Смирнов. – М.: Прогресс, 1986. — 600 с.
75. Гальперин М. Л. Ответственность в гражданском судопроизводстве: актуальные вопросы теории и практики [Текст]: монограф. / М. Л. Гальперин. – М.: Волтерс Клувер, 2011. – 256 с.
76. Гарієвська М. Б. Питання розсуду при вчиненні окремих процесуальних дій [Текст] / М. Б. Гарієвська // Проблеми оптимізації цивільного процесу в сучасних умовах судової реформи: збірник наукових матеріалів круглого столу (с. Залізний Порт, Херсонська обл., 28–29 травня 2010 р.) / За заг. ред. О. Д. Крупчана, В. І. Бобрика. – К.: НДІ приватного права і підприємництва НАПрН України, 2010. – С. 112–115.
77. Гейц С.О. Норми кримінально-процесуального права [Текст] : автореф. дис. . канд. юрид. наук. 12.00.09 // Гейц Світлана Олександрівна; Харківськ. нац. ун-т внутр. справ. – Х., 2008. – 20 с.
78. Гетманова А. Д. Логика для юристов [Текст]: учеб. пособ. для студентов вузов, обучающихся по специальности «Юриспруденция» / А. Д. Гетманова. – 6-е изд., стер. – М.: Омега–Л, 2009. – 415 с.
79. Гинзбург Л.Я. Социалистическое трудовое правоотношение. – М.: Наука, 1977. – 308 с.
80. Глухарева Л. И. Обязанности человека и гражданина в контексте теории прав человека [Текст] / Л. И. Глухарева // История государства и права. – 2009. – № 7. – С. 25–27.
81. Горшенев В. М., Недбайло П. Е. и др. Юридическая процессуальная форма: теория и практика. – М., «Юрид. лит.», 1976. – 280 с.
82. Горшенев В.М. О природе процессуального права// Правоведение. – 1974. – №2. – С.45–52.
83. Гражданское право: Учебник. Часть 1 / Под ред. Т.И. Илларионовой. – М.: Норма – Инфра – М, 1998. – 464 с.

84. Гражданский процесс: хрестоматия [Текст] / под ред. М. К. Треушникова. – М.: Городец, 2005. – 890 с.
85. Гражданский процесс России [Текст]: учебн. / под ред. М. А. Викут. – 2-е изд. – М.: Юристъ, 2005. – 480 с.
86. Гражданский процесс: учеб. для студентов вузов, обучающихся по направлению 521400 «Юриспруденция» и по специальности 021100 «Юриспруденция»/ [Абушенко Д.Р. и др.]; отв.ред. – 2006. – 736с.
87. Гражданская процессуальная обязанность. – Саратов.: СГАП, – 2001. – 116 с.
88. Гражданский процесс в межкультурном диалоге: евроазиатский контекст: Всемирная конференция Международной ассоциации процессуального права, 18-21 сентября 2012г., Москва, Россия: Сборник докладов/ Под ред. д.ю.н. Д.Я.Малешина; Международная ассоциация процессуального права. – М.: Статут, 2012. – 720с.
89. Грель Я. В. Злоупотребление сторон процессуальными правами в гражданском и арбитражном процессе [Текст]: дис. ... канд. юрид. наук: 12.00.15 / Грель Яков Валерьевич. – Новосибирск, 2006. – 207 с.
90. Гузь Л. Є. Підстави для скасування судових рішень (ухвал) та способи запобігання їх виникнення при розгляді цивільних справ в судах [Текст] / Л. Є. Гузь. – Х.: Поліграфіст, 2009. – 453 с.
91. Гусаров К. Цивільна процесуальна правосуб'єктність осіб, що сприяють здійсненню правосуддя / К. Гусаров // Українське право. — 2003. — №1. — С.171–177.
92. Гукасян Р.Е. Проблема интереса в советском гражданском процессуальном праве. Саратов, 1970. – 311 с.
93. Гурджи Ю.А. Процессуальное обеспечение прав личности: вопросы теории: Монография. – Одесса: Пальмира, 2006. – 173с.
94. Дегтярев С. Л. Природа процессуальных прав и обязанностей участников гражданского судопроизводства [Текст] / С. Л. Дегтярев // Российский судья. – 2007. – № 2. – С. 9–11.

95. Дегтярев С. Л. Реализация судебной власти в гражданском судопроизводстве: теоретико-правовые проблемы [Текст] / С. Л. Дегтярев. – М.: Волтерс клувер, 2007. – 376 с.
96. Дегтярев Т. В. Интерес как предпосылка и предел субъективного гражданского права [Текст] / С. Л. Дегтярев // Право и политика. – 2009. – № 1. – С. 157–165.
97. Дегтяров С.Л. Некоторые элементы механизма реализации судебной власти в гражданском судопроизводстве//Проблемные вопросы гражданского и арбитражного процессов/ Под ред. Л.Ф.Лесницкой, М.А.Рожковой. — М.: Статут, 2008. — С.30–31.
98. Демічева В.В. Функції правосвідомості: поняття, система та значення.// Часопис Київського університету права. — 2004. — №4 – С.24–28.
99. Дернова Д.В. Современные тенденции развития норм гражданского процессуального права в принципах гражданского процесса / Д.В.Дернова // Тенденции развития гражданского процессуального права России: Сб. науч. ст. — СПб.: Юридический центр Пресс, 2008. — С.591–598.
100. Дія права: інтегральний аспект [Текст]: монограф. / відп. ред. Н. М. Оніщенко. – К.: Юридична думка, 2010. – 360 с.
101. Дидковская Е.Н. (Елена Николаевна). Принцип состязательности в гражданском судопроизводстве Российской Федерации : Автореферат диссертации на соискание ученой степени кандидата юридических наук. Специальность 12.00.15. – Гражданский процесс; Арбитражный процесс /Е.Н. Дидковская; Науч. рук. Н.А. Васильчикова; МВД России. Санкт-Петербургский университет. – СПб., 2004. – 22 с.
102. Дрішлюк А.І. Про призначення місця судового прецеденту в системі джерел цивільного права в Україні.// Університетські наукові записки, 2005. – №3 (15). — С.72-75.
103. Дунас Т.О., Руденко М.В. Прокурор у цивільному процесі України: сутність, завдання, повноваження [Текст]: Навч.та наук.-практ. посіб. для студ. юрид. вищ. навч. закл./За наук.ред. д.ю.н., проф. М.В.Руденко. – Х.: Харків юридичний, 2006. – 340с.

104. Евстифеева Т. И. Гражданские процессуальные правоотношения [Текст]: дис. ... канд. юрид. наук: спец. 12.00.15 «Гражданский процесс; арбитражный процесс» / Т. И. Евстифеева. – Саратов, 2001. – 154 с.
105. Егоров С. Н. Аксиоматические основы теории права [Текст] / С. Н. Егоров. – СПб.: Лексикон, 2001. – 272 с. [Электронный ресурс]. – Экономико-правовая библиотека «Vuzlib». – Режим доступа: http://www.pravo.vuzlib.net/book_z1109_page_4.html.
106. Емельянов В. И. Разумность, добросовестность, незлоупотребление гражданскими правами / В. И. Емельянов. – М.: Лекс–Книга, 2002. [Электронный ресурс]. – Экономико-правовая библиотека «Vuzlib». – Режим доступа: http://www.pravo.vuzlib.net/book_z294_page_24.html.
107. Еникеев М. И. Юридическая психология [Текст]: учебн. для вузов / М. И. Еникеев. – М.: Норма, 2005. – 512 с.
108. Елисейкин П.Ф. Гражданские процессуальные правоотношения [Текст]: Ярославль, 1975. – 350с.
109. Ефективність права. Справочная інформація от 16.05.2007: з практики застосування термінів, слів та словосполучень у юриспруденції [Електронний ресурс]. – Інформаційне агентство «ЛІГА:ЗАКОН», 2010–2013. – Режим доступу: http://search.ligazakon.ua/l_doc2.nsf/link1/TS001335.html.
110. Іваницький С. О. Формування складу народних засідателів у судочинстві України : дис. ... кандидата юрид. наук: 12.00.10 / Іваницький Сергій Олександрович; Національна юридична академія України ім. Ярослава Мудрого. – Х., 2006. – 22с.
111. Эриашвили М.И. Участие прокурора в гражданском процессе [Текст]: Монография / Под ред. проф. Н.М. Коршунова. — М.: ЮНИТИ-ДАНА, Закон и право, 2002. — 55с.
112. Жилин Г. А. Комментарий к Гражданскому процессуальному кодексу Российской Федерации [Текст] / Г. А. Жилин. – М.: ТК Велби, 2003. – 840 с.
113. Загайнова С. К. О теоретико-правовых вопросах совершенствования приказного производства [Текст] / С. К. Загайнова // Тенденции развития гражданского

- процессуального права России: сб. науч. ст. – СПб.: Юридический центр Пресс, 2008. – С. 361–376.
114. Загайнова С. К. Судебные акты в механизме реализации судебной власти в гражданском и арбитражном процессе [Текст] / С. К. Загайнова. – М.: Волтерс Клувер, 2007. – 400 с.
115. Зайцев И. М. Процессуальные функции гражданского судопроизводства [Текст] / И. М. Зайцев. – Саратов: Изд-во Саратов. ун-та, 1990. – 137 с.
116. Закон України «Про судоустрій і статус суддів» [Текст]: чинне законодавство зі змінами та допов., станом на 12 вересн. 2012 р.: (офіц. текст). – К.: ПАЛИВОДА А. В., 2012. – 188 с.
117. Закон України «Про адвокатуру та адвокатську діяльність»: чинне законодавство станом на 01 жовтня 2012 року: (Відповідає офіц. текстіві) — К.: Альтера, 2012. — 48с.
118. Законы XII Таблиц/[Электронный ресурс]. – Библиотека Гумер – история. – Режим доступа: http://www.gumer.info/bibliotek_Buks/History/Article/Zak_XII.php.
119. Зейдер Н. Б. Гражданские процессуальные правоотношения. – Саратов: Изд-во Саратов. ун-та, 1965. – 74с.
120. Зубович М. Концептуальный подход К.С.Юдельсона к пониманию гражданского процессуального доказывания: вчера и сегодня// Актуальные вопросы юридической науки и практики. – № 8. – 2006. – С.19–22
121. Ивакин А. А. Диалектическая философия [Текст]: монография / А. А. Ивакин. – изд. 2-е, перераб. и доп. – Одесса: Фенікс; Суми: Університетська книга; М.: ТрансЛит, 2007. – 440 с.
122. Иванов А. Г. Исполнение налоговой обязанности [Текст] / А. Г. Иванов // Современное право. – 2008. – № 9. – С. 68–75.
123. Иванов О.В. О связи материального и гражданского процессуального права // Правоведение. 1973. – № 1. – С. 47–53
124. Иоффе О. С. Избранные труды [Текст]: в 4 т. – СПб.: Юридический центр Пресс, 2004. – Т. III. Обязательное право. – 837 с.

125. История политических и правовых учений : Домарксистский период : Учебник / Под ред. О. Э. Лейста. – М.: Юридическая литература. – 1991. – 528 с.
126. Калинин Л. Д., Мамаев И. Н., Якомаскина В. В., Яшкина О. А. Алгоритмы в деятельности адвоката-защитника на стадии судебного разбирательства как программа его обязательных процессуальных действий по обеспечению квалифицированной юридической помощи подзащитному. // Актуальные вопросы адвокатской практики. – №6. – 2009. – С. 5–8.
127. Калмацкий В. С. Гражданское процессуальное право [Текст]: учебн. пособ. / В. С. Калмацкий, Ю. В. Медведев. – Уфа: РИО БашГУ, 2003. – 308 с.
128. Карасева М. В. Бюджетное и налоговое право России: политический аспект [Текст] / М. В. Карасева ; Институт государства и права РАН. Саратовский филиал. – М.: Юристъ, 2003. – 173 с.
129. Кант И. Сочинения на немецком и русском языках. Т.1. Трактаты и статьи (1784 - 1796). М., 1994. – 586с.
130. Каракашов В. Н. Юридическая деятельность: проблемы теории и методологии [Текст]: автореф. дис. ... д-ра юрид. наук / Карташов В.Н. – М., 1990. – 42 с.
131. Карибаева Э.Т. К исследованию института конституционных обязанностей граждан в Республике Казахстан// Конституционное и муниципальное право. – 2005. – № 4 — С.41// [Электронный ресурс]. – Юридический интернет-портал: Зона Закона.Ru— Режим доступа: <http://www.zonazakona.ru/law/comments/466/>
132. Каримова Р. Р. Юридические обязанности: сущность и проблемы реализации [Текст]: дис. ... канд. юрид. наук: 12.00.01 / Каримова Рузалия Рамилевна. – Екатеринбург, 2008. – 228 с.
133. Карцов А. С. Проблемы субъективных прав и обязанностей в русском консерватизме [Текст] / А. С. Карцов // Lex Russica. Научные труды МГЮА. – М.: Изд-во МГЮА, 2006. – № 3. – С. 445–458.
134. Кваліфікація злочинів [Текст]: навч.-метод. посіб. для слухачів Інституту підготовки професійних суддів / Відп. ред. В. О. Туляков ; Одеська національна юридична академія. – Одеса: Фенікс, 2008. – 140 с. (Сер.: Навчально-методичні посібники).

135. Кельзен Г. Чисте правознавство [Текст]: 3 додатками: Проблеми справедливості / Пер. з нім. О. Мокровольського. – К.: Юніверс, 2004. – 496 с.
136. Кельман М.С., Мурашин О.Г. Загальна теорія держави і права: Підручник. – К.: Кондор. – 2006. – 477с.
137. Кирсанова А. В. О правах и обязанностях субъектов правоотношений юридической ответственности [Текст] / А. В. Кирсанова // Право и политика. – 2009. – № 4. – С. 794–799.
138. – це ... значення слова /[Електронний ресурс]. – Вільна енциклопедія «Вікіпедія». – Режим доступу: <http://uk.wikipedia.org/wiki/Класифікація>.
139. Кожухарь А.Н. Проблемы интереса в советском гражданском процессуальном праве./Отв. ред.: Викут М. А. – Саратов: Приволж. кн. изд-во, 1970. – 190 с.
140. Колодій А.М., Олійник А.Ю. Права, свободи та обов'язки людини і громадянина в Україні: Підручник. – К.: Всеукраїнська асоціація видавців «Правова єдність», 2008. – 350с.
141. Ковальський В. С. , Козінцев, І.П. Правотворчість: теоретичні та логічні засади. [Текст]: – К.: Юрінком Інтер, 2005. – 192 с.
142. Ковальський В.С. Охоронна функція права [Текст]: монографія / В.С. Ковальський. — К.: Юрінком Інтер, 2010. — 336с.
143. Ковальський В. Функції права: поняття, джерела, динаміка.// Теорія і практика інтелектуальної власності, — 2009. – №2. – С.3–10
144. Комаров В. В. Окреме провадження [Текст]: монограф. / В. В. Комаров, Г. О. Світлична, І. В. Удальцова ; за ред. В. В. Комарова. – Х.: Право, 2011. – 312 с.
145. Комаров В. В. Процесуальні питання, пов'язані з виконанням судових рішень [Текст] / В. В. Комаров, В. В. Баранкова // Проблеми теорії та практики цивільного судочинства: монографія / В. В. Комаров, В. І. Тертишніков, В. В. Баранкова та ін. ; за заг. ред. В. В. Комарова. – Х.: Харків юридичний, 2008. – С. 383–414.

146. Комаров В.В., Радченко П.І. Цивільні процесуальні правовідносини та їх суб'єкти[Текст]. - Київ: УМК БО, 1991. – 104 с.
147. Колядко Н.И. Производство и судопроизводство как системообразующие институты особенной части гражданского процессуального права.// Традиции развития гражданского процессуального права России: Сб.науч.статей. - СПб.: Изд-во «Юридический центр Пресс», 2008. – С.156–157
148. Конституція України: чинне законодавство зі змінами та доповн., станом на 30 жовтня 2012р.: (ОФІЦ. ТЕКСТ). - К.: ПАЛИВОДА А.В., 2012. – 64 с.
149. Коршунова И. В. Обязанность как правовая категория [Текст]: дис. ... канд. юрид. наук: 12.00.01 / Коршунова Ирина Викторовна. – Абакан, 2004. – 179 с.
150. Коржанівський М. Й. Кваліфікація злочинів : [навч. посіб.] / М. Й. Коржанівський. — [вид. 2-ге]. — К. : Атіка, 2002. — 640с.
151. Костицький М.В. Філософські та психологічні проблеми юриспруденції [Текст]: вибр. наук. пр./ М.В.Костицький; [передм. акад. І.А.Тимченка] відп. канд. юрид. наук. Н.В.Кушакова-Костицька. – Чернівці: Рута, Кн.1, – 2009. – 580с.
152. Коростей В. Про функції права.// Право України, — 2004. — №9. — С.125–127
153. Котюк І. Основи теорії судового пізнання. Ч.1 Загальнотеоретичні аспекти: навчальний посібник для студентів юридичних факультетів / І.Котюк. – К.: Видавничо-поліграфічний центр «Київський університет», 2012. – 423 с.
154. Кивалов С.В. Судебная реформа в Украине: разочорования и надежды/ С.В. Кивалов. — Одесса: Юридична література, 2010. — 272с.
155. Кириллов В. И. Логика [Текст]: учебн. для юрид. вузов / В. И. Кириллов, А. А. Старченко. – изд. 5-е, перераб. и доп. – М.: Юристь, 2001. – 256 с.
156. Кудрявцев В. Н. Правовое поведение: норма и патология [Текст] / В. Н. Кудрявцев. – М.: Норма, 1982. – 287 с.
157. Кирсанова А.В. О правах и обязанностях субъектов правоотношений юридической ответственности.//Право и политика. – №4. – 2009. — С.794–799.
158. Кузнецов Н. В. Санкции в гражданском процессуальном праве [Текст]: автореф. дис. на соиск. учен. степени канд. юрид. наук: спец. 12.00.15. / Н. В. Кузнецов. – Саратов, 1981. – 18 с.

159. Курс советского гражданского процессуального права [Текст]: в 2т./Т.1: Теоретические основы правосудия по гражданским делам/ отв. ред. А.А.Мельников. – М.: Наука, 1981. – 463с.
160. Курс цивільного процесу [Текст]: підручн. / В. В. Комаров, В. А. Бігун, В. В. Баранкова та ін.; за ред. В. В. Комарова. – Х.: Право, 2011. – 1352 с.
161. Курочкин С.А. Частные и публичные начала в цивилистическом процессе/ Курочкин С.А.; науч.ред. В.В.Ярков. – М.: Инфотропик Медиа, 2012. – 560с.
162. Кучер Т. Принципы цивільного судочинства.// Юриспруденція: теорія і практика. — 2006. — № 9 (23). — С.19–27.
163. Кримінальне право України: Загальна частина: Підручник/ М.І.Бажанов, Ю.В.Баулін, В.І.Борисов та ін.; За ред. М.І.Бажанова, В.В.Сташиса, В.Я.Тація. — 2-е вид., перероб. і допов. – К.: Юрінком Інтер, 2005. — 480с.
164. Кривцов А.С. Абстрактные и материальные обязательства в римском и в современном гражданском праве. — М.: «Статут», 2003. — 413с.
165. Лейст О. Э. Санкции и ответственность по советскому праву (теоретические проблемы) [Текст] / О. Э. Лейст. – М.: Изд-во Москов. ун-та, 1981. – 239 с.
166. Лещенко А. В. Содержание понятия правового поведения в эпоху постмодерна [Текст] / А. В. Лещенко // Международная научно-практическая конференция «Тенденции развития государства и права в XXI веке» (г. Москва, 22 декабря 2012 г.). – М.: Научная организация «Центр юридического развития», 2012. – С. 1–19.
167. Ллойд Д. Идея права [Текст] / Денис Ллойд ; пер. с англ. М. А. Юмашева, Ю. М. Юмашева ; науч. ред. Ю. М. Юмашев. – М.: ЮГОНА, 2002. – 416 с.
168. Лужанський А.В. Об'єднання громадян як суб'єкти звернення у цивільному процесі України// Вісник Верховного Суду України. — №1 (101)' 2009. — С.44 — 48
169. Лукьянова Е. Г. Теория процессуального права [Текст] / Е. Г. Лукьянова. – М.: НОРМА, 2003. – 240 с.
170. Луспеник Д. Д. Допит сторін, третіх осіб, їх представників як свідків (під присягою) у цивільному процесі: проблеми теорії і судової практики та шляхи їх

- вирішення [Текст] / Д. Д. Луспеник // Вісник Верховного Суду України. – 2007. – № 3 (79). – С. 28–34.
171. Луспеник Д. Д. Застосування новел ЦК і ЦПК України в судовій практиці [Текст] / Д. Д. Луспеник. – Х.: Харків юридичний, 2005. – 432 с.
172. Луспеник Д. Д. Роль і значення судової практики у цивільному судочинстві [Текст] / Д. Д. Луспеник // Проблеми теорії та практики цивільного судочинства: монографія / В. В. Комаров, В. І. Тertiшніков, В. В. Баранкова та ін.; за заг. ред. В. В. Комарова. – Х.: Харків юридичний, 2008. – С. 114–115.
173. Луспеник Д. Д. Роль суду в змагальному процесі // Юстиніан [Електронний ресурс]. – Юстиніан. – Режим доступу: <http://www.justinian.com.ua/article.php?id=1156>.
174. Личность. Права. Демократия. Теоретические проблемы субъективного права / Матузов Н.И. – Саратов: Изд-во Саратов. ун-та, 1972. – 292 с.
175. Магновський І.Й. Гарантії прав і свобод людини та громадянина в праві України (теоретико-правовий аспект): автореф. дис... канд. юрид. наук: 12.00.01 / І.Й. Магновський; Нац. акад. внутр. справ України. — К., 2003. — 20 с.
176. Мадушевская Н.Ф. Естественное право как дар и обязанность.// Право и идеология. – Журнал.: «Юридический мир». – №7. – 2009. – С.24–28
177. Макаров М. Обязанность сторон по своевременному представлению своих процессуальных средств в гражданском процессе (опыт Германии) [Текст] / М. Макаров // Арбитражный и гражданский процесс. – 2009. – № 12. – С. 35–38.
178. Маковій В. П. Спростений захист давнісного володіння у наказному провадженні [Текст] / В. П. Маковій // Проблеми оптимізації цивільного процесу в сучасних умовах судової реформи: збірник наукових матеріалів круглого столу (с. Залізний Порт, Херсонська обл., 28–29 травня 2010 р.) / За заг. ред. О. Д. Крупчана, В. І. Бобрика. – К.: НДІ приватного права і підприємництва НАПрН України, 2010. – С. 70–73.
179. Малько А. В. Законный интерес и юридическая обязанность [Текст] / А. В. Малько, В. В. Собучев // Государство и право. – 2007. – № 2. – С. 30–36.

180. Малько А.В., Семикин Д.С., Люкина О.В. Судебная политика и судебной-правовой прогресс [Текст]: монография. – М.: Юрлитинформ, 2013. – 208с.
181. Малыхин Дмитрий Валерьевич. Гражданская процессуальная норма : дис. ... канд. юрид. наук: 12.00.15 Саратов, 2005. – 233 с. [Электронный ресурс]. — Режим доступа: <http://www.lib.ua-ru.net/diss/cont/203818.html>.
182. Мамницький В. Ю. Принцип змагальності у цивільному судочинстві [Текст]: автореф. на здобуття наук. ступеня канд. юрид. наук: спец. 12.00.03 «Цивільне право і цивільний процес, сімейне право; міжнародне приватне право» / В. Ю. Мамницький. – Х., 1995. – 19 с.
183. Марченко М. Н. Источники права [Текст]: учеб. пособ. / М. Н. Марченко. – М.: ТК Велби, Проспект, 2008. – 760 с.
184. Марченко М. Н. Проблемы общей теории государства и права [Текст]: учебн.: в 2 т. / М. Н. Марченко. – 2-е изд., перераб. и доп. – М.: ТК Велби, Проспект, 2008. – Т. 2 Право. – 565 с.
185. Марченко М. Н. Проблемы теории государства и права [Текст]: учебн. / М. Н. Марченко. – М.: ТК Велби, Проспект, 2008. – 768 с.
186. Матузов Н. И. Актуальные проблемы теории права [Текст] / Н. И. Матузов. – Саратов: Изд-во Саратов. гос. академии права, 2004.– 512 с.
187. Матузов Н.И., Ушанова Н.В. Возможность и действительность в российской правовой системе: монография:. – М.: Юрлитинформ, 2013. – 272с.
188. Матузов Н. И. Исследование проблем юридических обязанностей граждан СССР [Текст] / Н. И. Матузов, Б. М. Семенко // Советское государство и право. – М.: Наука, 1980. – № 12. – С. 28–37.
189. Матузов Н. И. О принципе «Все, не запрещенное законом, дозволено» [Текст] / Н. И. Матузов // Советское государство и право. – М.: Наука, 1989. – № 8. – С. 3–9.
190. Матузов Н. И. Правовая система и личность [Текст] / Н. И. Матузов. – Саратов: Изд-во Саратов. ун-та, 1987. – 294 с.
191. Мицкевич А.В. Субъекты советского права. – М.: Госюриздат, 1962. – 211с.

192. Музиченько П.П., Долматова Н.І. Історія держави і права України в питаннях і відповідях. Ч.1: Навч.посібник для підготовки до іспиту. – Х.: «Одіссей», 2006. – 256с.
193. Мурашко Л.О. Начальные виды социальной нормативности /Л.О. Мурашко.//Журнал российского права. – 2002. – № 2. – С.83–95.
194. Мурадян Э.М. О добросовестности, уважении, защите чести и достоинства личности и других принципах гражданского процесса. // Современное право. – №12. – 2009. — С.119–121.
195. Мельник Я. Я. Видалення із залу судового засідання у цивільному процесі як захід процесуального примусу за невиконання цивільних процесуальних обов'язків [Текст] / Я. Я. Мельник // Проблеми оптимізації цивільного процесу в сучасних умовах судової реформи: збірник наукових матеріалів круглого столу (с. Залізний Порт. Херсонська обл., 28–29 травня 2010 р.) / За заг. ред. О. Д. Крупчана, В. І. Бобрика. – К.: НДІ приватного права і підприємництва НАПрН України, 2010. – С.131–136.
196. Мельник Я. Я. Сутність суб'єктивних обов'язків народних засідателів при відправленні правосуддя: постановка проблеми / Я. Я. Мельник // Форум права. – 2010. – № 1. – С.250–257 [Електронний ресурс]. – Електронне наукове фахове видання Харківського національного університету внутрішніх справ «Форум права». – Режим доступу: <http://www.nbu.gov.ua/e-journals/FP/2010-1/10mjpppp.pdf>.
197. Мельник Я. Я. Виконання обов'язків особами, що беруть участь у справах про обов'язкову госпіталізацію до протитуберкульозного закладу [Текст] / Я. Я. Мельник // Університетські наукові записки. – 2009. – № 4 (32). – С. 99–105.
198. Мельник Я. Я. Обов'язки учасників виконавчого провадження: цивільно-процесуальний аспект [Текст] / Я. Я. Мельник // Проблеми теорії і практики виконання рішень судів та інших органів: збірник наукових праць за результатами Другої науково-практичної конференції (м. Хмельницький, 4 березня 2011 року). – Хмельницький: Хмельницький університет управління та права, 2011. – С.105–115.

199. Мельник Я. Я. Участь відповідача у проведенні судово-біологічної експертизи у справах про встановлення батьківства та материнства: деякі проблеми законодавчої регламентації [Текст] / Я. Я. Мельник // Актуальні проблеми юридичної науки: збірник тез міжнародної наукової конференції «Сьомі осінні юридичні читання» (м. Хмельницький, 28–29 листопада 2008 року): у 4-х частинах. – Частина третя: «Цивільне право. Сімейне право. Міжнародне приватне право. Комерційне право. Цивільний, господарський та адміністративний процес». – Хмельницький: Видавництво Хмельницького університету управління та права, 2008. – С. 57–359.
200. Мельник Я. Я. Деякі питання форм реалізації обов'язків учасників цивільного процесу [Текст] / Я. Я. Мельник // Наукові записки Інституту законодавства Верховної Ради України. – 2012. – № 2. – С. 96–102.
201. Мельник Я. Я. Цивільні процесуальні обов'язки сторін [Текст] / Я. Я. Мельник // Університетські наукові записки. – 2012. – № 3 (43). – С.126–132.
202. Советский гражданский процессуальный закон. Вопросы теории гражданского процессуального права / Мельников А.А. – М.: Наука, 1973. – 160 с.
203. Метод правового регулирования трудовых отношений / Процевский А.И. – М.: Юрид. лит., 1972. – 288 с.
204. Миннихметов Р. Г. К вопросу о мере юридической обязанности и характере связи с субъективным правом [Текст] / Р. Г. Миннихметов, Р. Р. Каримова // Право и государство: теория и практика. – 2007. – № 7 (31). – С.19–23.
205. Мироманова М.С. Конфликтология: Учебник для студентов средних педагогических заведений. – М., 2004. – 320 с.
206. Міжнародна поліцейська енциклопедія: У 10 т. / Відп. ред. Ю. І. Римаренко, Я. Ю. Кондратьєв, В. Я. Тацій, Ю. С. Шемшученко. – К.: Концерн «Видавничий Дім «Ін Юре», 2003. – Т. I. Теоретико-методологічні та концептуальні засади поліцейського права та поліцейської деонтології. – 1232 с.
207. Нарутто С. В. Присяжные и арбитражные заседатели: теория и практика : монография/ С. В. Нарутто, В. А. Смирнова. – М. : ТК Велби ; Изд-во Проспект, 2008. – 208с.

208. Навроцький В. О. Основи кримінально-правової кваліфікації [Текст]: навч. посіб. / В. О. Навроцький. – 2-ге вид. – К.: Юрінком Інтер, 2009. – 512 с.
209. Науково-практичний коментар Цивільного кодексу України [Текст] / За ред. В. М. Коссака. – К.: Істина, 2004 – 976 с.
210. Науково-практичний коментар Цивільного процесуального кодексу України [Текст]: [пер. з рос.] / [С. В. Ківалов, Ю. С. Червоний, Г. С. Волосатий та ін.]; за ред. Ю. С. Червоного. – К.; Одеса: Юрінком Інтер, 2008. – 656 с.
211. Наказне провадження в цивільному процесі: монографія / За заг. ред. В. І. Бобрика. – К.: Науково-дослідний інститут приватного права і підприємництва НАПрН України, 2011. – 203 с.
212. Николайченко О. В. Последствие несоблюдения гражданских процессуальных норм [Текст]: дис. ... канд. юрид. наук: 12.00.15 / Николайченко Ольга Викторовна. – Саратов, 2007. – 200 с.
213. Никитинский В.И., Самощенко И.С. Изучение эффективности действующего законодательства // Советское государство и право. – М.: Наука, 1969, № 8. – С.3–11.
214. Ней Н.С. Позитивістський підхід до розуміння управлінських аспектів реалізації регулятивної функції права.// Ерліхівський збірник. Випуск №№4-5.-Ч.: 2005.- С.50–54.
215. Ненашев М.М. О критериях определения наличия юридического интереса // Проблемные вопросы гражданского и арбитражного процесса / Под ред. Л.Ф. Лесницкой, М.А. Рожковой. – М.: Статут, 2008. – С. 69—91.
216. Ненашев М. К дискуссии о сущности спора о праве// Арбитражный и гражданский процесс. – 2006. – № 3. — С. 14–17.
217. Нестерова Р.В. К вопросу о роли и пределах участия прокурора в арбитражном суде / Р.В. Нестерова // Арбитражный и гражданский процесс. — 2006. — №12. — С.20–22.
218. Нерсесянц В.С. Общая теория права и государства./[Учебник для вузов]. – : Издательская группа НОРМА — ИНФРА-М, Москва, 1999. – С.478/

[Електронний ресурс] Режим доступу:
<http://www.kursach.com/biblio/0010019/507.htm>.

219. Нечипорук С. Принцип участі громадян у здійсненні правосуддя та поєднання колегіального й індивідуального порядку розгляду справ / С. Нечипорук / [Електронний ресурс]. – Бібліотека юриста. – Режим доступу: <http://www.lawbook.by.ru/magaz/pravoukr/0311/19.shtml>.
220. Новиков О. Г. Гражданская процессуальная ответственность [Текст]: дис. ... канд. юрид. наук: 12.00.15 / Новиков Алексей Геннадиевич. – Саратов, 2000. – 210 с.
221. Новый гражданский процессуальный кодекс Франции [Текст] / Пер. с франц. В. Захватаев / предисловие: А. Довгерт, В. Захватаев / Отв. ред. А. Довгерт. – К.: Истина, 2004. – 544 с.
222. Нохрин Д. Г. Государственное принуждение в гражданском судопроизводстве [Текст]: дис. ... канд. юрид. наук: 12.00.15 / Нохрин Дмитрий Герольдович. – М., 2006. – 199 с.
223. Оборотов Ю. М. Традиції та новації у правовому розвитку [Текст]: монографія / Ю. М. Оборотов. – Одеса: Юридична література, 2001. – 160 с.
224. Оборотов Ю.М. Теорія держави і права (прагматичний курс): Екзаменаційний довідник. – Одеса: Юридична література, 2004. – 184с.
225. Общая теория права и государства [Текст]: учебн. / Под ред. В. В. Лазарева. – [3-е изд., перераб. и доп.]. – М.: Юристъ, 2001. – 343 с.
226. Общая теория государства и права. Академический курс в 2-х томах / Под ред. М.Н. Марченко. – М.: Зерцало, 1998. – Т. 2. – 241с.
227. Общая теория государства и права. Академический курс в трех томах. Том.2/ отв.ред. М.Н.Марченко. — 2-е изд., перераб. и доп.- М.: Норма, 2007. — 816с.
228. Общая теория государства и права. Академический курс в трех томах. Том.3/ отв.ред. М.Н.Марченко. — 3-е изд., перераб. и доп.- М.: Норма, 2007. — 712с.
229. Общая теория права: учеб. пособие (по изд.1910-1912 гг.) / вступ. ст. М.Н. Марченко. – Б.г. – Шершеневич Г.Ф. Т.1:Вып.1. – М.: Юрид. колледж МГУ, 1995. – 308с.

230. Ожегов С. И. Словарь русского языка [Текст] / С. И. Ожегов. – Екатеринбург: Урал-Советы (Весть), 1994. – 908 с.
231. Ожегов С. И. Словарь русского языка: Ок. 57 000 слов [Текст] / С. И. Ожегов ; под ред. Н. Ю. Шведовой. – 18-е изд., стереотип. – М.: Рус. яз., 1987. – 797 с.
232. Ожегов С.И., Шведова Н.Ю. Толковый словарь русского языка. М., — 1998. — 943с.
233. Ожегов С. И. Толковый словарь русского языка [Текст] / С. И. Ожегов, Н. Ю. Шведова. – М.: Азбука, 1998. – 943 с.
234. Опалев Р. О. Оценочные понятия в арбитражном и гражданском процессуальном праве [Текст] / Р. О. Опалев. – М.: Волтерс Клувер, 2008. – 248 с.
235. Опалев Р.О. Материально-правовой интерес как условие возникновения права на предъявление иска в суд. // Тенденции развития гражданского процессуального права России: Сб.науч.статей. — СПб.: Изд-во «Юридический центр Пресс», 2008. — С.628 – 646.
236. Осуществление и защита гражданских прав / Грибанов В.П.; науч. ред.: Ем В.С. ; редкол.: Козлова Н.В., Корнеев С. М., Кулагина Е.В., Панкратов П.А. – М.: Статут, 2000. – 411 с.
237. Остроух, А. Н. (Ася Николаевна). Учение Бентама о праве : автореферат диссертации на соискание ученой степени кандидата юридических наук. Специальность: 12.00.01. Теория права и государства ; История права и государства ; История политических и правовых учений /А. Н. Остроух ; Науч. рук. В. Г. Графский. – М., 2002. – 23с. [Электронный ресурс]. – Федеральный портал (v.3.2.): Юридическая Россия. – Режим доступа: <http://www.law.edu.ru/book/book.asp?bookID=107176>.
238. Осокина Г.Л. Право на защиту в исковом судопроизводстве.: Изд-во Том. ун-та.: Томск, 1990. — 156с.
239. Окреме провадження в цивільному процесі України: навч. посіб. / під ред. Р. М. Мінченко. – К.: КНТ, 2011. – 224 с.

240. Організація роботи суду: навч. посіб. [для студ. юрид. спец. вищ. навч. закл.] / І.Є.Марочкін, Л.М.Москвич, О.М.Овчаренко та ін.; за заг. ред. І.Є.Марочкіна. – Х.: Право, 2012. – 256с.
241. Палюга Л. Словник синонімів [Електронний ресурс] / Л. Палюга // Словники он-лайн on-line. – Режим доступу: <http://www.rozum.org.ua/index.php?a=index&d=23>.
242. Погодина И. В. О понятии и составе процессуального правонарушения как основания применения процессуальной санкции [Текст] / И. В. Погодина, З. В. Попова // Правоведение. – 2007. – № 4. – С.117–126.
243. Погрібний С.О. Механізм та принципи регулювання договірних відносин у цивільному праві України [Текст]: монографія. – К: Правова єдність, 2009. — 304с.
244. Позовне провадження [Текст]: монографія / В. В. Комаров, Д. Д. Луспеник, П. І. Радченко та ін.; за ред. В. В. Комарова. – Х.: Право, 2011. – 552 с.
245. Попова З. В. Санкции в правоохранительном процессе: понятие, виды, основания применения: автореф. дис. на соискание учен. степени канд. юрид. наук: спец. 12.00.01 «Теория и история права и государства; история правовых учений» / З. В. Попова. – М., 2008. – 24 с.
246. Попкова О. А. Усмотрение суда [Текст] / О. А. Попкова. – М.: Статут, 2005. – 413 с.
247. Покровский И.А. История Римского Права. Издание 3-е, исправленное и дополненное. 1917. // Allpravo.Ru – 2004. / [Електронний ресурс]. – Электронная библиотека. "ВСЕ О ПРАВЕ" - : Информационно-образовательный юридический портал: «allpravo». – Режим доступу: <http://www.allpravo.ru/library/doc2527p/instrum3503/item3523.html>
248. Правила поведінки працівників суду та коментар: рішення Ради суддів України від 06.02.2009 р. № 33 [Текст] // Державна судова адміністрація України. – К., 2010. – 40 с.
249. Правила поведінки в суді. Чигиринський районний суд Черкаської області [Електронний ресурс]. – офіційний веб-портал Державної судової адміністрації

- України «Судова влада України». – Режим доступу: <http://court.gov.ua/sud2321/info/rules>.
250. Правила поведінки у Новгородківському районному суді Кіровоградської області / Наказ керівника апарату суду № 105-о від 17.10.2011 року.: Новгородківський районний суд Кіровоградської області [Електронний ресурс]. – офіційний веб-портал Державної судової адміністрації України «Судова влада України». – Режим доступу: <http://court.gov.ua/sud1113/info-for-people/rules/>.
251. Право, мораль, личность / Лукашева Е.А.; Отв. ред.: Чхиквадзе В.М. - М.: Наука, 1986. – 263 с.
252. Практика розгляду судами цивільних справ у наказному провадженні [Текст] // Вісник Верховного Суду України. – 2008. – № 1 (89). – С. 25–35.
253. Примак В. Д. Вина і добросовісність у цивільному праві (теорія, законодавство, судова практика) [Текст] / В. Д. Примак. – К.: Юрінком Інтер. 2008. – 432 с.
254. Принцип верховенства права: проблеми теорії та практики [Текст]: монографія / У двох книгах / За заг. ред. Ю. С. Шемшученка ; [ред. кол.: Ю. С. Шемшученко (голова) та ін.]. – К.: Юридична думка, 2008. – Книга перша: Верховенство права як принцип правової системи: проблеми теорії / Відп. ред. Н. М. Оніщенко. – 344 с.
255. Просолов Д.Б. Выход суда за пределы заявленных требования в гражданском и арбитражном процессе/ Просолов Д.Б. – М.: Инфотропик Медиа, 2013. – 232с.
256. Про безоплатну правову допомогу: Закон України від 02.06.2011 р. № 3460–VI [Текст] // Відомості Верховної Ради України. – 2011. – № 51. – Ст. 577.
257. Про судовий збір. Закон України від 08.07.2001 р. № 3674–VI [Електронний ресурс]. – Верховна Рада України. Законодавство України. – Режим доступу: <http://zakon4.rada.gov.ua/laws/show/3674-17>.
258. Про банки і банківську діяльність. Закон України від 7 грудня 2000 р. № 2121–III. [Електронний ресурс]. – Верховна Рада України. Законодавство України. – Режим доступу: <http://zakon4.rada.gov.ua/laws/show/2121-14>.
259. Про застосування судами окремих норм Сімейного кодексу України при розгляді справ щодо батьківства, материнства та стягнення аліментів: постанова Пленуму

- Верховного Суду України від 15.05.2006 р. № 3 [Текст] // Збірник Постанов Пленуму Верховного Суду України (1972–2009). – Х.: Видавець ФОП Вапнярчук Н. М., 2009. – С. 622–629.
260. Про застосування норм цивільного процесуального законодавства при розгляді справ у суді першої інстанції: постанова Пленуму Верховного Суду України від 12.06.2009 р. № 2 [Текст] // Вісник Верховного Суду України. – 2009. – № 8 (108). – С. 3–12.
261. Про застосування норм цивільного процесуального законодавства, що регулюють провадження у справі до судового розгляду: постанова Пленуму Верховного Суду України від 12.06.2009 р. № 5 [Текст] // Збірник Постанов Пленуму Верховного Суду України (1972–2009). – Х.: Видавець ФОП Вапнярчук Н. М., 2009. – С. 804–812.
262. Про деякі питання застосування судами України законодавства при видачі дозволів на тимчасове обмеження прав і свобод людини і громадянина під час здійснення оперативно-розшукової діяльності, дізнання і досудового слідства: постанова Пленуму Верховного Суду України від 28.03.2008р. №2 // Вісник Верховного Суду України. — 2008. — №4. — С.4–11.
263. Про затвердження Методологічних положень з підготовки стандартних звітів щодо якості результатів державних вибірових обстежень населення (домогосподарств): наказ Державного комітету статистики України від 05.06.2008 р. № 178 [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://zakon.nau.ua/doc/?uid=1078.24978.0>.
264. Про органи і служби у справах дітей та спеціальні установи для дітей: Закон України від 24.01.1995 р. № 20/95–ВР [Текст] // Відомості Верховної Ради України. – 1995. – № 6. – Ст. 35; 2007. – № 15. – Ст. 194.
265. Про практику застосування судами цивільного процесуального законодавства при розгляді заяв про забезпечення позову: постанова Пленуму Верховного Суду України від 22.12.2006 р. № 9 [Текст] // Збірник Постанов Пленуму Верховного Суду України (1972–2009). – Х.: Видавець ФОП Вапнярчук Н. М., 2009. – С. 630–633.

266. Про строки розгляду судами України кримінальних і цивільних справ: постанова Пленуму Верховного Суду України від 01.04.1994 р. № 3 [Електронний ресурс]. – Верховна Рада України. Законодавство України. – Режим доступу: <http://zakon.rada.gov.ua/cgi-bin/laws/main.cgi?nreg=v0003700-94>.
267. Про судову практику розгляду цивільних справ в апеляційному порядку: постанова Пленуму Верховного Суду України від 24.10.2008 р. № 12 [Текст] // Збірник Постанов Пленуму Верховного Суду України (1972–2009). – Х.: Видавець ФОП Вапнярчук Н. М., 2009. – С. 737–750.
268. Про практику застосування судам и законодавства при розгляді справ про право на шлюб, розірвання шлюбу, визнання його недійсним та поділ спільного майна подружжя: постанова Пленуму Верховного Суду України від від 21.11.2007р. № 11 // Збірник Постанов Пленуму Верховного Суду України (1972-2009). — Харків: Видавець ФО-П Вапнярчук Н.М., 2009. — С.675—676.
269. Про Уповноваженого Верховної Ради України з прав людини: Закон України від 23.12.1997 р. № 776/97–ВР [Текст] // Відомості Верховної Ради України. – 1998. – № 20. – Ст. 99.
270. Проблемы общей теории права и государства [Текст]: учебн. для вузов / Под ред. В. С. Нерсесянца. – М.: НОРМА (Издательская группа НОРМА–ИНФРА*М), 2002. – 832 с.
271. Проблеми оптимізації цивільного судочинства в Україні [Текст]: монограф / Берестова І. Е., Бичкова С. С. , Бобрик В. І. та ін. , за ред. О. Д. Крупчана. – К.: НДІ приватного права і підприємництва НАПрП України, 2011. – 180 с.
272. Проблемы судебного права / Н. Н. Полянский, М. С. Строгович, В. М. Савицкий, А. А. Мельников; Под ред. В. М. Савицкого. — М.: Наука, 1983. — 223с.
273. Проблеми теорії та практики цивільного судочинства: монографія [Текст] / В. В. Комаров, В. І. Тертишніков, В. В. Баранкова та ін.; за заг. ред. В. В. Комарова. – Х.: Харків юридичний, 2008. – 928 с.
274. Провальсий А. А. Механизм возникновения и реализации гражданско-правовых обязанностей [Текст]: дис. ... канд. юрид. наук: 12.00.03 / Провальский Александр Александрович. – М., 2007. – 168 с.

275. Протасов В. Н. Теория права и государства. Проблемы теории права и государства: Вопросы и ответы [Текст] / В. Н. Протасов. – М.: Новый Юрист, 1999. – 240 с. (Серия «Подготовка к экзамену») [Электронный ресурс]. – Экономико-правовая библиотека «Vuzlib». – Режим доступа: <http://www.vuzlib.net/beta3/html/1/16533/16538/>.
276. Радченко С. Д. Применение запрета злоупотребления правом в арбитражном процессе [Текст] / С. Д. Радченко // Проблемные вопросы гражданского и арбитражного процессов / Под. ред. Л. Ф. Лесницкой, М. А. Рожковой. – М.: Статут, 2008. – С.120–142.
277. Развитие принципов арбитражного процессуального права / Шерстюк В.М. – М.: Городец, 2004. – 160 с.
278. Релевантность. Энциклопедия эпистемологии и философии науки.[Электронный ресурс]. – Режим доступа: http://enc-dic.com/enc_epist/Relevantnaja-logika-616.html.
279. Релевантна логіка. Словарь логики: Коллекция энциклопедий и словарей [Электронный ресурс]. – Энциклопедии & Словари. – Режим доступа: <http://enc-dic.com/logic/Relevantnaja-Logika-322.html>.
280. Релевантная логика [Электронный ресурс]. – Режим доступа: http://dic.academic.ru/dic.nsf/enc_philosophy/8987/%D0%A0%D0%95%D0%9B%D0%95%D0%92%D0%90%D0%9D%D0%A2%D0%9D%D0%90%D0%AF.
281. Рішення Конституційного Суду України у справі за конституційним поданням 50 народних депутатів України щодо офіційного тлумачення окремих положень частини першої статті 4 Цивільного процесуального кодексу України (справа про охоронюваний законом інтерес) від 01.12.2004 р. № 18–рп/2004. Справа № 1–10/2004 [Текст] // Вісник Конституційного Суду України. – 2004. – № 6. – С. 6–15.
282. Рішення Волочиського районного суду по цивільній справі № 2—927/09 за позовом Землюк І.Є. до Землюка М.С. про розірвання шлюбу//Узагальнення судової практики щодо розгляду Волочиським районним судом Хмельницької області справ, які впливають із сімейних правовідносин, а саме: розірвання

- шлюбу, стягнення аліментів, зменшення та збільшення розміру аліментів, позбавлення батьківських прав, відібрання дитини, — за II півріччя 2009 року. — С.10./Наряд № 1.5/2010р.
283. Римське право в Університеті Святого Володимира: у 2 кн. — К.: Либідь, 2010. — (Пам'ятки правничої думки Київського університету). — Укр., рос. Кн.1 / І.С.Грищенко, В.А. Короткий; за ред. І.С. Грищенка. — 528с.
284. Рудаков А. А. Права и обязанности как парные юридические категории (вопросы теории) [Текст]: дис. ... канд. юрид. наук: 12.00.01 / Рудаков Алексей Александрович. — Красноярск, 2006. — 197 с.
285. Руденко М.В. Участь прокурора у цивільному процесі на різних етапах становлення вітчизняного законодавства / М.В. Руденко // Вісник Верховного Суду України. — 2008. — №9 (97). — С.42–48.
286. Рукавишникова И. В. Метод в системе правового регулирования общественных отношений /И. В. Рукавишников.//Правоведение. — 2003. — № 1. — С. 217–222
287. Рожкова М.А. Юридические факты гражданского и процессуального права: соглашения о защите прав и процессуальные соглашения/ Исслед. центр частного права. — М.: статут, 2009. — 332с.
288. Салогубова Е. В. Римский гражданский процесс [Текст] / Е.В. Салогубова; Ред. М.К. Треушникова. — М.: Городец, 1997. — 144 с.
289. Саханова Т.В. Курс гражданского процесса: теоретические начала и основные институты/ Т.В. Саханова. — М.: Волтерс Клувер, 2008. — 696с.
290. Система советского гражданского процессуального права. Вопросы теории / Шерстюк В.М. — М.: Изд-во Моск. ун-та, 1989. — 133 с.
291. Синельников В. В. Путь к богатству. Как стать богатым и счастливым / В. В. Синельников. — М.: Центрполиграф, 2011. — 220 с. — (Тайны познания).
292. Сиротин А. С. Уважение к закону — фактор преобразования Российского государства в правовое и его функционирования / А. С. Сиротин // Вестник МГИУ. Серия «Гуманитарные науки». № 1. — М.: МГИУ, 2003. — С. 95–103 [Электронный ресурс]. — Федеральный портал (v.3.2.): Юридическая Россия. — Режим доступа: <http://www.law.edu.ru/doc/document.asp?docID=1136571>.

293. Ситар І.М. Спеціально-юридичні функції права: поняття, класифікація та властивості.// Державотворення та право творення в Україні: проблеми та перспективи. Матеріали звітної наукової конференції. — Львів, 2008. — С.110–119.
294. Селіванов А.О. Судова присутність як процесуальна гарантія конституційного права громадян на доступ до правосуддя [Текст] / А.О.Селіванов //Вісник Верховного Суду України. — 2012. — № 9 (145). — С.24 – 27.
295. Скакун О.Ф. Теорія держави і права.: Підручник / Пер. з рос. – Харків: Консум, 2001. – 656с./ [Електронний ресурс]. — Режим доступу: <http://ukrkniga.org.ua/ukrkniga-text/34/101/>
296. Скакун О. Ф. Теорія держави і права [Текст]: підручн. / Пер. з рос. / О. Ф. Скакун. – Х.: Консум, 2006. – 656 с.
297. Скурко Е.В. Очерки теории права. – М.: Юрлитинформ, 2013. – 152с.
298. Сліпченко О.І., Кройтор В.А. Докази і доказування в справах про відшкодування моральної (немайнової) шкоди: монографія / О. І. Сліпченко, В. А. Кройтор. – К.: ПАЛИВОДА А.В., 2012. – 244 с.
299. Словарь русского языка: в 4-х т. /Под ред. А. П. Евгеньевой. - 2-е изд., испр. и доп. - М.: Рус. яз., 1981–1984. - тт. 1-4. – 2980 с.
300. Словник юридичних термінів (російсько-український) [Текст]: словарь / укл. Ф.Андерш, В. Винник, А. Красницька. – К.: Юрінком, 1994. – 322 с.
301. Словник синонімів української мови [Текст]: в 2 т. / А. А. Бурячок, Г. М. Гнатюк, С. І. Головащук та ін. – К.: Наук. думка, 1999–2000. – Т. 2. – 1026 с.
302. Словник з кібернетики / Під редакцією академіка В. С. Михалевича. – 2-е. – Київ: Головна редакція Української Радянської Енциклопедії імені М. П. Бажана, 1989. – 751 с. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://znaimo.com.ua/%D0%A0%D0%B5%D0%BB%D0%B5%D0%B2%D0%B0%D0%BD%D1%82%D0%BD%D1%96%D1%81%D1%82%D1%8C>.
303. Снежко О. А. Защита прав граждан – основная обязанность российского государства [Текст] / О. А. Снежко // Право и политика. – 2005. – № 10. – С. 103–114.

304. Советский гражданский процесс. Учебник. Изд. 2-е, исправ. и доп. Под ред. М.А. Гурвича. – М., «Высш.школа», 1975 – 399с.
305. Современный толковый словарь русского языка Ефремовой./[Электронный ресурс]. – Словари и энциклопедии на Академике. – Режим доступа: <http://dic.academic.ru/dic.nsf/efremova/279211/релевантность>.
306. Сторм М. Теория лучше практики? Гражданский процесс в межкультурном диалоге: евроазиатский контекст: Всемирная конференция Международной ассоциации процессуального права, 18–21 сентября 2012 г., г. Москва, Россия: Сборник докладов / Под ред. д.ю.н. Д. Я. Малешина; Международная ассоциация процессуального права. – М.: Статут, 2012. – С. 18–33.
307. Теория государства и права. Учебник для юридических вузов и факультетов. Под ред. В. М. Корельского и В.Д. Перевалова – М.: Издательская группа ИНФРА - М–НОРМА, 1997. – 570 с. [Электронный ресурс]. – Портал Правового Знания «Юристь». – Режим доступа: <http://pravouch.com/page/tgpn/ist/ist-16--idz-ax310--nf-161.html>.
308. Теория государства и права [Текст]: курс лекций / Под ред. Н. И. Матузова и А. В. Малько. – 2-е изд., перераб. и доп. – М.: Юристь, 2007. – 786 с.
309. Теория государства и права. Курс лекцій/ Под ред. Н.И.Матузова и А.В. Малько. – М.: Юристь, 2000. – 776с.
310. Теорія держави і права. Державний іспит [Текст] / Оборотов Ю. М., Крестовська Н. М., Крижанівський А. Ф., Матвеева Л. Г. – Х.: Одиссей, 2010. – 256 с.
311. Тertyшников В. И. Гражданский процесс [Текст]: Конспект лекций / В. И. Тertyшников. – 2-е изд., исправл. и дополн. – Х.: Консум, 2002. – 240 с.
312. Тимошина Е.В. Как возможна теория права? Эпистемологические основания теории права в интерпретации Л.И. Петражицкого: монография. – М.: Юрлитинформ, 2012. – 296с.
313. Тимченко Г. П. Принципи цивільної юрисдикції: Теорія, історія, перспективи розвитку [Текст]: монограф. / Г. П. Тимченко. – К.: Юридична думка, 2006. – 412 с.

314. Тихомиров Ю. А. Циклы правового развития [Текст] / Ю. А. Тихомиров // Журнал российского права. – 2008. – № 10. – С. 15–22.
315. Тумащук Н. Н. Процессуальная ответственность в судопроизводстве по гражданским делам [Текст]: автореферат диссертации на соискание научной степени кандидата юридических наук: 12.00.15.: 14.11.2006. – Минск, 2006. – 21с. – Библиография: с. 17 – 18 (12 назв.)
316. Тлумачний словник української мови: Понад 12 500 статей (близько 40 000 слів) [Текст] / За ред. В. С. Калашника. – Х.: Прапор. 2002. – 992 с.
317. Тлумачний сучасний словник сучасної української мови [Текст] / Укл. Л. П. Коврига, Т. В. Ковальова, В. Д. Паномаренко / За ред. В. С. Калашника. – Х.: Белкар–книга, 2005. – 800 с.
318. Трофимов А. А. Судебный приказ: взаимосвязь формы и содержания [Текст] / А. А. Трофимов // Арбитражный и гражданский процесс. – 2001. – № 8. – С. 19–28.
319. Трубников П. Я. Защита гражданских прав в суде. [Текст] / П. Я. Трубников. – М.: Юрид. лит., 1990. – 224 с.
320. Толстой Ю.К. К теории правоотношения. – Ленинград: Из-во Ленинградского Ун-та. –1959. — 88с.
321. Ухвала Волочиського районного суду Хмельницької області про залишення позову без руху та надання строку для усунення його недоліків, від 20.05.2010 р. / Цивільна справа № 2 – 517/10 за позовом ЗАТ КБ «ПриватБанк» до ОСОБА_1 про звернення стягнення на будинок і земельну ділянку та виселення із будинку із зняттям з реєстраційного обліку. – а.с. 18// Архів Волочиського районного суду Хмельницької області за 2010 рік.
322. Ухвала Волочиського районного суду Хмельницької області про залишення позову без руху та надання строку для усунення його недоліків, від 20.05.2010р. / Цивільна справа № 2-509/10 за позовом ОСОБА_1 до ОСОБА_2 про визнання договору купівлі-продажу майнового паю недійсним, визнання свідоцтва на майновий пай недійсним, зобов'язання видати нове свідоцтво про право

- власності на майновий пай. – а.с. 9// Архів Волочиського районного суду Хмельницької області за 2010 рік.
323. Ухвала Волочиського районного суду Хмельницької області про повернення позовної заяви, від 19.11.2007р. / Цивільна справа № 2- 1816/07 за позовом ОСОБА_1 до ОСОБА_2, Волочиської ЖЕК про зміну умов договору найму житлового приміщення та визнання наймачем житлового приміщення. – а.с. 1// Архів Волочиського районного суду Хмельницької області за 2007 рік.
324. Ухвала Волочиського районного суду Хмельницької області про залишення позову без руху та надання строку для усунення його недоліків, від 17.07.2007р. / Цивільна справа № 2- 1233/07 за позовом ОСОБА_1 до ОСОБА_2, ОСОБА_3, ОСОБА_4, зацікавлена особа – Волочиський райвідділ земельних ресурсів, про призначення землепорядної експертизи – а.с. 2 // Архів Волочиського районного суду Хмельницької області за 2007 рік.
325. Ушаков Д.Н. Большой толковый словарь современного русского языка (онлайн версия)/[Електронний ресурс]. — Режим доступу: <http://www.classes.ru/all-russian/russian-dictionary-Dal-term-41678.htm>.
326. Ухвала Верховного Суду України від 16 квітня 2008р. № ЄДРСР 1860249 [Електронний ресурс] // Єдиний державний реєстр судових рішень. — Режим доступу: www.reyestr.court.gov.ua.
327. Ухвала Апеляційного суду Харківської обл. від 16 лютого 2009р. № ЄДРСР 3050024 [Електронний ресурс] // Єдиний державний реєстр судових рішень. — Режим доступу: www.reyestr.court.gov.ua.
328. Фалькина Т. Ю. Формы реализации права и механизм их осуществления [Текст]: автореф. дис. на соискание учен. степени канд. юрид. наук: спец. 12.00.01 «Теория и история права и государства; история учений о праве и государстве» / Т. Ю. Фалькина. – Нижний Новгород, 2007. – 25 с. [Электронный ресурс]. – Федеральный портал (v.3.2.): Юридическая Россия. – Режим доступу: <http://law.edu.ru/book/book.asp?bookID=1261524>
329. Фарбер І. Е. О воспитательной функции общенародного права [Текст] / І. Е. Фарбер // Советское государственное право. – 1963. – № 7. – С. 32–39.

330. Федулова С.Н. Субъекты гражданского процесса: понятие и виды / С.Н. Федулова // Вестник Московского университета. Серия 11. Право. — 2007. — № 4. — С.47–56
331. Федосенко В. А. Субъективные права и юридические обязанности в составе правоотношения: сущность и взаимодействие [Текст] / В. А. Федосенко // Право и образование. — 2008. — № 11. — С. 62–75.
332. Финансовый словарь. Финанс [Электронный ресурс]. — Словари и энциклопедии на Академике. — Режим доступа: http://dic.academic.ru/dic.nsf/fin_enc/28548.
333. Фром Э. Здоровое общество/ Эрих Фром; пер. с англ. Т.Банкетовой. — М.: АСТ: АСТ МОСКВА, 2009. — 539 [5] с. — (Философия.Психология).
334. Фурса С. Я. Докази і доказування у цивільному процесі [Текст]: наук.-практ. посіб. / С. Я. Фурса, Т. В. Цюра. — К.: Видавець Фурса С. Я.; КНТ, 2005. — 256 с. (Серія: Процесуальні науки).
335. Фурса С. Я. Цивільний процес України: Проблеми і перспективи [Текст]: наук.-практ. посіб. / С. Я. Фурса, С. В. Щербак, О. І. Євтушенко. — К.: Видавець Фурса С. Я.: КНТ, 2006. — 448 с.
336. Фурса С. Я. Цивільний процесуальний кодекс України: Науково-практичний коментар [Текст]: [у 2 т.] / С. Я. Фурса, Є. І. Фурса, С. В. Щербак; [за заг. ред. С. Я. Фурси]. — К.: Видавець Фурса С. Я.: КНТ, 2006. — Т. 1. — 912 с.
337. Халфина Р. О. Договор в Англиском гражданском праве — Издательство Академии Наук СССР.: Москва. — 1959. — 317с.
338. Харитонов Є.О. Деякі питання теорії цивільних правовідносин: підстави виникнення та трансформації// Еволюція цивільного законодавства: проблеми теорії і практики [Текст]. Матеріали міжнародної науково-практичної конференції. 29–30 квітня 2004р., м.Харків. — К.: Академія правових наук України, НДІ приватного права і підприємництва, НДІ інтелектуальної власності, Національна юридична академія ім. Ярослава Мудрого, 2004. — С.49–57
339. Хохлова Е. М. Субъективное право и обязанность как юридическое содержание правоотношения [Текст] / Е. М. Хохлова // Вестник Саратовской государственной академии права. — 2008. — № 1 (59). — С. 33–36.

340. Хохлова Е. М. Субъективное право и юридическая обязанность в механизме правового регулирования [Текст]: дис. ... канд. юрид. наук: 12.00.01 / Хохлова Елена Михайловна. – Саратов, 2008. – 169 с.
341. Хохлова Е. М. Субъективное право и юридическая обязанность в механизме правового регулирования [Текст]: автореф. дис. на соискание учен. степени канд. юрид. наук: спец. 12.00.01 «Теория и история права и государства; история учений о праве и государстве» / Хохлова Елена Михайловна. – Саратов, 2008. – 29 с.
342. Хропанюк В.Н. Теория государств и права. Учебник. 3-е изд., доп. и испр. [Текст] / Под редакцией профессора В. Г. Стрекозова. – М.: Издательство «Интерстиль, ОМЕГА-Л», 2008. – 384 с.
343. Хрестоматия по гражданскому процессу [Текст] / Под ред. М. К. Треушникова. – М.: Юридическое бюро – Городец, 1996. – 226 с.
344. Цивільне право України. Загальна частина [Текст]: Підручник/ За ред. І.А.Бірюкова, Ю.О.Заїки. — К.: КНТ, 2006. — 480с.
345. Цивільне судочинство. Судова практика [Текст] // Бюлетень законодавства і юридичної практики України. – 2008. – № 7. – 336 с.
346. Цивільний процес [Текст]: навч. посіб. / А. В. Андрушко, Ю. В. Білоусов, Р. О. Стефанчук, О. І. Угриновська та ін. / За ред. Ю. В. Білоусова. – К.: Прецедент, 2006. – 293 с.
347. Цивільний процес [Текст]: навч. посіб. / А. В. Андрушко, Ю. В. Білоусов, Р. О. Стефанчук, О. І. Угриновська та ін. / За ред. Ю. В. Білоусова. – К.: Прецедент, 2005. – 172 с.
348. Цивільний процес України [Текст]: підручн. / за ред. Ю. С. Червоного. – К.: Істина, 2007. – 392 с.
349. Цивільний процес України: академічний курс: [підручник для студ. юрид. спец. вищ. навч. закл.]; [за ред. С.Я.Фурса]. — К.: Видавець Фурса С.Я.: КНТ, 2009. — 848с.

350. Цивільний процес України: Підручник для студ. юрид. спец. вищ. навч. закл.; [за загальною ред. д.ю.н., доцента Ясинка М.М.]. – Суми: Видавництво «МакДен». 2013 – 808с.
351. Цивільний процесуальний кодекс України: Науково-практичний коментар / за ред. Є.О.Харитонова, О.І.Харитонової, В.В.Васильченка, Н.Ю.Голубевої. — Х.: Одіссей, 2009. — 952с.
352. Цихоцкий А.В. Осокин Г.Л. Гражданский процесс. Общая часть. - М.: Юристъ, 2003. - 669 с.
353. Черкас М.Є. Функції правосвідомості: поняття й система.// Проблеми законності. — 2008 — вип.93. — С.9–14.
354. Чечина Н. А. Гражданская процессуальная форма, процессуальные нормы и производства [Текст] / Н. А. Чечина, Д. М. Чечот // Юридическая процессуальная форма: теория и практика. – М.: Юрид. лит., 1976. – С. 171–179.
355. Чечина Н. А. Об уголовно-процессуальной и гражданской процессуальной ответственности [Текст] / Н. А. Чечина, П. С. Элькинд// Советское государство и право. – 1973. – № 9. – С. 33–41.
356. Чечина Н.А. Актуальные проблемы науки гражданского процессуального права. Правоведение. – 1975. – № 6. – С.73 – 79 [Електронний ресурс]. — Режим доступу:
<http://www.law.edu.ru/article/article.asp?articleID=1170480>.
357. Чечина Н. А. Категория ответственности в советском гражданском процессуальном праве / Н. А. Чечина // Вестник Ленинградского университета. – 1982. – № 17 – С. 71–78.
358. Чечина Н.А. Гражданские процессуальные правоотношения. – Л., 1962. – 251с.
359. Чечот Д.М. Участники гражданского процесса [Текст] / Д.М. Чечот. – М., 1960. – 106 с.
360. Чернооченко С. І. Цивільний процес [Текст]: навч. посіб. / С. І. Чернооченко. – Вид. 2-ге, перероб. та доп. – К.: Центр навчальної літератури, 2005. – 472 с.
361. Чубарев В. Л. Міжнародне приватне право [Текст]: навч. посіб. / В. Л. Чубарев. – К.: Атіка, 2008. – 608 с.

362. Шадура Д. М. Судова практика застосування Цивільного процесуального кодексу України (2006–2009 рр.) [Текст]: практ. посіб. / Д. М. Шадура, О. І. Менів. – Х.: Харків юридичний, 2010. – Т. 1: Загальна частина. – 536 с.
363. Шадура Д. М. Судова практика застосування Цивільного процесуального кодексу України (2006–2010 рр.) [Текст]: практ. посіб. / Д. М. Шадура, О. І. Менів. – Х.: Харків юридичний, 2011. – Т. 2: Особлива частина. – 664 с.
364. Шакарян М. С. Гражданское процессуальное право: [учебн.] / М.С.Шакарян. — М.: Проспект, 2004. — 584 с.
365. Шакарян М.С. Понятие субъектов советского процессуального права и правоотношения и их классификация.// LEX RUSSICA (НАУЧНЫЕ ТРУДЫ). — № 1 . — 2004. — С.19–116
366. Шильдяева В. В. Механизм контроля социальных отношений [Текст] / В. В. Шильдяева // Актуальные вопросы науки и практики. Юридический мир. – 2007. – № 3. – С. 29–33.
367. Штефан М. Й. Цивільне процесуальне право України [Текст]: підруч. [для студ. юрид. спец. вищ. навч. закл.] / М. Й. Штефан. – К.: Ін Юре, 2005. – 624 с.
368. Щеглов В.Н. Гражданское процессуальное правоотношение: Автореферат диссертации на соискание ученой степени доктора юридических наук. Специальность 712 - Гражданское право и гражданский процесс /В. Н. Щеглов; Министерство высшего и среднего специального образования СССР. Московский государственный университет им. М. В. Ломоносова. Юридический факультет. – М., 1968. – 36с.
369. Щеглов В. Н. Советское гражданское процессуальное право (понятие, предмет и метод, принципы, гражданское процессуальное правоотношение). Лекции для студентов [Текст] / В. Н. Щеглов. – Томск: Изд-во Томск. ун-та, 1976. – 81 с.
370. Юдельсон К. С. Избранное: Советский нотариат. Проблема доказывания в советском гражданском процессе [Текст] / К. С. Юдельсон. – М.: Статут, 2005. – 616 с.
371. Юдин А. В. Злоупотребление процессуальными правами в гражданском судопроизводстве [Текст]: автореф. дис. на соискание учен. степени д-ра юрид.

- наук: спец. 12.00.15 «Гражданский процесс; арбитражный процесс» / А. В. Юдин. – С.-Пб., 2009. – 47 с.
372. Юдин А. В. Проблема злоупотребления процессуальными правами в контексте развития гражданских процессуальных правоотношений [Текст] / А. В. Юдин // Гражданское судопроизводство в изменяющейся России: сборник материалов международной научно-практической конференции, г. Саратов, 14–15 сентября 2007 г. – Саратов: Научная книга, 2007. – С. 122–130.
373. Юдин А. Классификация злоупотреблений процессуальными правами в гражданском судопроизводстве [Текст] / А. Юдин // Арбитражный и гражданский процесс. – 2006. – № 2. – С. 28–31.
374. Юдин А. В. Злоупотребление процессуальными правами как разновидность гражданского процессуального правонарушения [Текст] / А. В. Юдин // Арбитражный и гражданский процесс. – 2005. – № 7. – С. 35–39.
375. Юдин А. Недобросовестность и злоупотребление процессуальными правами при рассмотрении гражданских дел в судах [Текст] / А. Юдин // Хозяйство и право. – 2006. – № 5. – С. 80–83.
376. Юдин А. В. Злоупотребление процессуальными правами в гражданском судопроизводстве [Текст] / А. В. Юдин. – С. -Пб.: Издат. дом С. -Петерб. гос. ун-та, 2005. – 360 с.
377. Юдин А.В. Проблемы гражданской процессуальной ответственности представителя лица, участвующего в деле [Текст] / А. В. Юдин // Тенденции развития гражданского процессуального права России: Сб. науч. статей. – СПб.: Изд-во «Юридический центр Пресс», 2008. – С. 486–499.
378. Юков М. К. Самостоятельность норм, регулирующих исполнительное производство [Текст] / М. К. Юков // Проблемы совершенствования ГПК РСФСР. – Свердловск, 1975. – С. 91–97.
379. Юнусов М. А. Эволюция обязанностей человека и гражданина в политико-правовых учениях (историко-правовой аспект) [Текст] / М. А. Юнусов, Е. А. Юнусов // История государство и права. – 2010. – № 7. – С. 46–48.

380. Юридические основания достоверности доказательств/ Составил Н.А.Терновский/ Под редакцией и с предисловием В.А.Томсинова. – М.: Зерцало, 2011. – 216с.
381. Ягунов Д. В. Практика Європейського суду з прав людини (прецеденти та коментарі з питань кримінального судочинства) [Текст] / Д. В. Ягунов ; за ред. та зі вступ. словом Й. Л. Бронза. – Одеса: Фенікс, 2010. – 256 с.
382. Ясинок М. Принцип процесуальності є принципом процесуального права. // Підприємництво, господарство і право. – №7 (1151). – 2008 — С.76–78
383. Ярков В.В. Статус судебной практики в России: некоторые вопросы//Традиции развития гражданского процессуального права России: Сб.науч.статей. – СПб.: Изд-во «Юридический центр Пресс», 2008. – С.49–68
384. Davis K. C. Discretionary justice – a preliminary inquiry / K. C. Davis. – Baton Rouge La.: Louisiana State University Press, 1969. – 245 p.
385. Handler J. F. The conditions of discretion: autonomy, community, bureaucracy / Joel F. Handler. – New York: Russell Sage Foundation, ©1986. – XI, 327 p. ; 23 cm.